ISSN 2786-7005 (Print)
ISSN 2786-7013 (Online)

Вісник Дніпровської академії неперервної освіти

Dnipro Academy of Continuing Education Herald

Серія: Філософія. Педагогіка

Series: Philosophy. Pedagogy

1/2025

ISSN 2786-7005 (Print)
ISSN 2786-7013 (Online)

Вісник Дніпровської академії неперервної освіти

Dnipro Academy of Continuing Education Herald

Серія:
Філософія. Педагогіка

Series:
Philosophy. Pedagogy

1/2025

Вісник
Дніпровської академії
неперервної освіти

Серія
«Філософія. Педагогіка»
№ 1 (8) 2025 рік

ISSN 2786-7005 (Print)
ISSN 2786-7013 (Online)
УДК 101:37.01

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, підприємств, організацій, установ тощо несуть автори статей.
Передруки і переклади дозволяються лише за згодою автора та редакційної колегії.
Редакція може не поділяти думку авторів.

Dnipro Academy
of Continuing Education
Herald

Series
«Philosophy. Pedagogy»
№ 1 (8) 2025

ISSN 2786-7005 (Print)
ISSN 2786-7013 (Online)
UDC 101:37.01

The authors are responsible for the accuracy of facts, quotations, proper names, geographical names, enterprises, organizations, institutions and other information.
Republications and translations are allowed only with the consent of the author and the editorial board.
The editors may not share the opinion of the authors.

Вісник Дніпровської академії неперервної освіти

Серія «Філософія. Педагогіка» № 1 (8) 2025 рік

«Вісник Дніпровської академії неперервної освіти» є науково-виробничим виданням

Свідоцтво про державну реєстрацію, Міністерство юстиції України, Серія КВ № 25053-14993Р від 19.11.2021, Реєстрація суб'єкта у сфері друкованого медіа, Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, рішення № 358, 15.02.2024 протокол № 6, ідентифікатор медіа: R30-02741

Видається з січня 2022 р.

Відповідно до наказів Міністерства освіти і науки України від 15.01.2018 № 32 «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України», від 27.04.2023 № 491, від 20.06.2023 № 768, від 20.12.2023 № 1543 «Про рішення з питань присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань та внесення зміни до наказів Міністерства освіти і науки України», наукове видання «Вісник Дніпровської академії неперервної освіти», серія «Філософія. Педагогіка» включено до категорії «Б» за галузями: філософські науки (спеціальність – 033), педагогічні науки (спеціальності: 011 Освітні, педагогічні науки, 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями), 015 Фахова освіта (за спеціалізаціями).

Засновник:
Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради»

Схвалено Вченою радою Комунального закладу вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради» – протокол № 8 від 08.05.2025

Сайт Вісника Дніпровської академії неперервної освіти: https://visnuk.dano.dp.ua/

Вебсторінка «Філософія. Педагогіка»: https://visnuk.dano.dp.ua/index.php/pp

Адреса редакції: 49006, Україна, м. Дніпро, вул. Володимира Антоновича, 70, каб. 204

Контактний телефон: (056) 732-48-48

Email: VISNYK@dano.dp.ua

Редакція

Головний редактор – Ольга Висоцька, д-р філос. наук, проф.

Заступник головного редактора – В'ячеслав Шинкаренко, канд. пед. наук, доц.

Відповідальний секретар – Іван Безена, канд. філос. наук, доц.

Технічниий редактор – Людмила Швидун, доктор філософії

Коректор української мови – Олена Степаненко, канд. філол. наук, доц.

Коректор англійської мови – Тетяна Богатирьова

Адміністратор сайту – Андрій Скоробогатов

Дизайнер-верстальник – Надія Антоненко

Дизайнер обкладинки – Тетяна Тухтарова

Редакційна колегія

Mojca Schlamberger Brezar, Prof. Dr. Faculty of Arts

Roman Kuhar, PhD in Sociology

Боднар Оксана, д-р пед. наук, проф.

Бойченко Наталія, д-р філос. наук, проф.

Дороніна Тетяна, д-р пед. наук, проф.

Ієвлєв Олександр, д-р пед. наук, доц.

Лисоколенко Тетяна, канд. філос. наук, доц.

Майданенко Світлана, канд. пед. наук, доц.

Мотуз Тетяна, канд. пед. наук, доц.

Мурашкін Михайло, д-р філос. наук, проф.

Пасічник Любов, канд. пед. наук, доц.

Примакова Віталія, д-р пед. наук, проф.

Сагуйченко Валентина, д-р філос. наук, проф.

Сапожников Станіслав, д-р пед. наук, проф.

Сорока Ольга, д-р пед. наук, проф.

Степаненко Олена, канд. філол. наук, доц.

Удовиченко Лариса, д-р пед. наук, проф.

Ходус Олена, д-р філос. наук, доцент

Шабанова Юлія, д-р філос. наук, проф.

Швидун Віктор, канд. пед. наук, доц.

Швидун Людмила, д-р філософії

Юркевич Олена, д-р філос. наук, проф.

Dnipro Academy of Continuing Education Herald

Series «Philosophy. Pedagogy» № 1 (8) 2025

«Dnipro Academy of Continuing Education Herald» science and production publication

Certificate of state registration,
Ministry of Justice of Ukraine,
Series KV No. 25053-14993P of 19.11.2021.
Registration of an entity in the field of print media, National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting, decision No. 358, 15.02.2024, protocol No. 6, media identifier: R30-02741
Published since January 2022.

In accordance with the orders of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 15.01.2018 № 32 «On Approval of the Procedure for Forming the List of Scientific Professional Publications of Ukraine», dated 27.04.2023 № 491, dated 20.06.2023 № 768, dated 20.12.2023 № 1543 «On Decisions on the Awarding of Academic Degrees and Conferment of Academic Titles and Amendments to the Orders of the Ministry of Education and Science of Ukraine», the scientific publication «Dnipro Academy of Continuing Education Herald», series «Philosophy. Pedagogy», is included in category «B» in the following fields: Philosophical Sciences (specialty - 033), Pedagogical Sciences (specialties: 011 Educational, Pedagogical Sciences, 014 Secondary Education (by subject specialties), 015 Vocational Education (by specialties).

Founder:
Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council»

Approved by the Academic Council of Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council» – Protocol Protocol № 8 from 08.05.2025

Website of Dnipro Academy of Continuing Education Herald: https://visnuk.dano.dp.ua/

Web page «Philosophy. Pedagogy»: https://visnuk.dano.dp.ua/index.php/pp

Editorial office address: office 204, 70, Volodymyr Antonovych St., Dnipro, Ukraine, 49006

Contact phone number: (056) 732-48-48

Email: VISNYK@dano.dp.ua

Editorial office

Editor in Chief – Olga Vysotska, Dr. Philos. Sciences, Prof.

Deputy editor – Vyacheslav Shynkarenko, Ph.D. ped. Sciences, Assoc. Prof.

Executive Secretary – Ivan Bezena, Ph.D. philos. Sciences, Assoc. Prof.

Technical editor – Liudmyla Shvydun, PhD

Corrector Ukrainian language – Olena Stepanenko, Cand. Sc. (Philology), Assoc. Prof.

Corrector English language – Tetiana Bohatyrova

Website administrator – Andrii Skorobohatov

Layout designer – Nadiia Antonenko

Cover design – Tetiana Tukhtarova

Editorial board

Mojca Schlamberger Brezar, Prof. Dr. Faculty of Arts

Roman Kuhar, PhD in Sociology,

Bodnar Oksana, Dr. of Pedag. Sciences, Prof.

Boichenko Natalia, Dr. of Philos. Sciences, Prof.

Doronina Tetyana, Dr. of Pedag. Sciences, Prof.

Iyevlyev Oleksandr, Dr. of Pedag. Sciences, Assoc. Prof.

Lysokolenko Tetiana, Cand. of Philos. Sciences, Assoc. Prof.

Maydanenko Svitlana, Cand. of Pedag. Sciences, Assoc. Prof.

Motuz Tatiana, Cand. of Pedag. Sciences, Assoc. Prof.

Murashkin Mykhailo, Dr. of Philos. Sciences, Prof.

Pasichnyk Liubov, Cand. of Pedag. Sciences, Assoc. Prof.

Prymakova Vitaliia, Dr. of Pedag. Sciences, Prof.

Sahuichenko Valentyna, Dr. Philos. Sciences, Prof.

Sapozhnykov Stanislav, Dr. of Pedag. Sciences, Prof.

Soroka Olga / Olha, Dr. of Pedag. Sciences, Prof.

Stepanenko Olena, Cand. of Philol. Sciences, Assoc. Prof.

Udovychenko Larysa, Dr. of Pedag. Sciences, Prof.

Khodus Olena, Dr. of Philos. Sciences, Assoc. Prof.

Shabanova Julia / Yullia, Dr. of Philos. Sciences, Prof.

Shvydun Viktor, Cand. of Pedag. Sciences, Assoc. Prof.

Shvydun Lyudmila, Ph.D.

Yurkevych Olena, Dr. of Philos. Sciences, Prof.

Зміст

ФІЛОСОФІЯ

Соціальна філософія та філософія історії. Етика та філософія релігії

ДОЛЬСЬКА Ольга, ГОРОДИСЬКА Ольга
Цифрова культура як детермінанта змін у мисленні, світогляді, освіті
С. 7
ЄМЕЛЬЯНЕНКО Ганна, АБИЗОВА Лариса, КІВІН Олексій
Філософський дискурс релігійної ідентичності
С. 18
БЕЗЕНА Іван, САВИЧ Анжеліка
Культурно-інформаційна парадигма сучасного періоду розвитку суспільства: історико-екологічний аспект
С. 25
ТАРАСОВА Наталія
Кіномузика у репрезентації ідентичності особистості в просторі культури «приємного проведення часу»
С. 32
ЧЕРНЯК Артур
Проблема мови в передачі суб'єктивного досвіду: філософський вимір
С. 41

Філософія освіти

ГІРЛІНА Наталя
Медіаосвітній простір у системі медіакультурних детермінант соціалізації
С. 50
ДЕВ'ЯТКО Наталія
Філософсько-світоглядні аспекти ментального здоров'я педагогічних працівників у контексті російсько-української війни
С. 59
РОГОВА Олена, РЄЗНІКОВ Сергій
Мімезис як засіб подолання освітніх втрат
С. 68
УСИК Алла
Філософія «Lifelong learning»: модернізація чи трансформація традиційної освіти? (постановка питання)
С. 76
ШВИДУН Людмила
Освітня мобільність у межах проблемного поля життєтворчості: перспективи та виклики
С. 85

Contents

PHILOSOPHY

Social Philosophy and Philosophy of History. Ethics and Philosophy of Religion

DOLSKA Olga, HORODYSKA Olha
Digital Culture as a Determinant of Changes in Thinking, Worldview, Education
P. 7
YEMELIANENKO Hanna, ABYZOVA Larisa, KIVIN Oleksiy
Philosophical Discourse of Religious Identity
P. 18
BEZENA Ivan, SAVYCH Anzhelika
Cultural and Informational Paradigm of the Modern Period of Society Development: Historical and Ecological Aspect
P. 25
TARASOVA Natalia
Film Music in the Representation of Personal Identity in the Space of «Pleasant Pastime» Culture
P. 32
TCHERNYAK Arthur
The Problem of Language in Conveying Subjective Experience: Philosophical Dimension
P. 41

Philosophy of Education

HIRLINA Natalia
Media-Educational Space in the System of Media-Cultural Determinants of Socialization
P. 50
DEVIATKO Nataliia
Philosophical and Worldview Aspects of Teachers' Mental Health in the Context of the Russian-Ukrainian War
P. 59
ROHOVA Olena, REZNIKOV Sergiy
Mimesis as a Means for Overcoming Educational Losses
P. 68
USYK Alla
«Lifelong Learning» Philosophy: Modernization or Transformation of Traditional Education? (statement of the question)
P. 76
SHVYDUN Liudmyla
Educational Mobility Within the Problematic Field of Life-Creation: Prospects and Challenges
P. 85

ПЕДАГОГІКА

Педагогіка вищої школи. Порівняльна педагогіка та міжнародна освіта

ДОРОНІНА Тетяна, МОТУЗ Тетяна
Методологічне окреслення підходів до вивчення розвитку педагогічного професіоналізму
С. 94
ЛИСТОПАД Олексій, МАРДАРОВА Ірина, ЛИСТОПАД Наталя
Педагогічна підтримка сталого професійно-творчого саморозвитку майбутніх педагогів
С. 105
НОВІКОВА Катерина
Закордонний досвід упровадження змішаного навчання у закладах вищої медичної освіти
С. 112
ХАНЮКОВ Олексій, КРОТОВА Вікторія, КРОТОВА Любов
Актуальність впровадження можливостей штучного інтелекту в моделі «Based learning» у систему фахової підготовки та безперервного професійного розвитку лікарів
С. 119
ШВИДУН Віктор, ПИСАРЄВА Людмила, ШАХОВА Катерина
Щодо підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах реформування української школи
С. 128
ШЛЕНЬОВА Марина
Використання цифрових ресурсів у підготовці майбутніх фахівців із бібліотечної, інформаційної та архівної справи в закладах вищої технічної освіти
С. 135

Педагогіка дошкільної та середньої освіти. Професійна освіта та теорія навчання

ГНІЗДІЛОВА Вікторія, МИКИТИН Тетяна, РІЗНИЧУК Надія, ПРИЙМАК Андріана
Використання онлайн-лабораторій та симуляторів на уроках біології
С. 143
ВИСОЦЬКА Ольга, ШАБАЄВА Людмила, ЯШИНА Олена
Наскрізні змістові лінії здоров'язберігаючих технологій у позашкільній освіті
С. 151
КОРОІД Тетяна
Кваліметрія як складова частина кваліметології при оцінюванні розвитку творчого потенціалу вчителів
С. 158
ЛАВРОВА Лариса, САВЧЕНКО Вікторія, СІЛОШЕНКО Ірина
Здоров'я в освітньо-соціокультурному контексті
С. 168
ШИНКАРЕНКО В'ячеслав
Психолого-педагогічні особливості патріотичного виховання старшокласників в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти
С. 176

PEDAGOGY

Pedagogy of High School. Comparative Pedagogy and International Education

DORONINA Tetyana, MOTUZ Tetiana
Methodological Approaches to Investigating the Development of Pedagogical Professionalism
P. 94
LYSTOPAD Oleksii, MARDAROVA Iryna, LYSTOPAD Natalia
Pedagogical Support for Sustainable Professional and Creative Self-Development of Future Teachers
P. 105
NOVIKOVA Kateryna
Foreign Experience in the Implementation of Blended Learning in Higher Medical Education Institutions
P. 112
KHANIUKOV Oleksiy, KROTOVA Viktoriia, KROTOVA Liubov
Relevance of Implementing Artificial Intelligence Capabilities in the «Based Learning» Model in the System of Professional Training and Continuous Professional Education of Doctors
P. 119
SHVYDUN Viktor, PYSAREVA Liudmyla, SHAKHOVA Kateryna
On Preparing Future Teachers to Work in the Context of Ukrainian School Reform
P. 128
SHLENOVA Maryna
The Use of Digital Resources in the Training of Future Specialists in Library, Information, and Archive Studies at Higher Technical Education Institutions
P. 135

Pedagogy of Preschool and Secondary Education. Vocational Education and Learning Theory

GNIEZDILOVA Victoria, MYKYTYN Tetiana, RIZNYCHUK Nadiya, PRYIMAK Andriana
The Use of Online Laboratories and Simulators in Biology Classes
P. 143
VYSOTSKA Olha, SHABAEVA Liudmyla, YASHYNA Olena
Cross-Cutting Content Lines of Health-Saving Technologies in the Out-of-School Education
P. 151
KOROID Tetiana
Qualimetry as a Component Part of Qualitology in Assessing the Development of Creative Potential of Teachers
P. 158
LAVROVA Larisa, SAVCHENKO Victoriia, SILOSHENKO Iryna
Health in the Educational and Socio-Cultural Context
P. 168
SHYNKARENKO Vyacheslav
Psychological and Pedagogical Features of Patriotic Education of Senior Grade Students in the Educational Process of Secondary Education Institutions
P. 176

ФІЛОСОФІЯ.
Соціальна філософія та філософія історії.
Етика та філософія релігії

УДК 37:1 + 004.9

Цифрова культура як детермінанта змін у мисленні, світогляді, освіті

DIGITAL CULTURE AS A DETERMINANT OF CHANGES IN THINKING, WORLDVIEW, EDUCATION

ДОЛЬСЬКА Ольга – *доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», вул. Кирпичова, 2, м. Харків, 61002, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0002-9577-8282

DOLSKA Olga – *Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Department of Philosophy Institute of Social and Humanitarian Technologies, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», 2 Kyrpychova st., Kharkiv, 61002, Ukraine*

ГОРОДИСЬКА Ольга – *кандидат філософських наук, доцент, завідувачка кафедри філософії, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», вул. Кирпичова, 2, м. Харків, 61002, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0001-7665-2185

HORODYSKA Olha – *Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, the Head of the Department of Philosophy, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», 2 Kyrpychova st., Kharkiv, 61002, Ukraine*

Анотація. *У статті порушено питання про такі важливі для людини поняття в епоху змін, як бачення світу, його відчуття та розуміння, можливість орієнтуватися на певну картину світу. Автори розглядають та аналізують ключові характеристики нової культури – цифрової, бо вона змінює майже всі сфери життєдіяльності людини. Сучасний світ розгортається в абсолютно нових площинах реальності – це «змішана» реальність (фізична і віртуальна / цифрова), культура цифрового контексту. Показано, що остання виступає детермінантою, рушійною силою змін у мисленні, світогляді, освіті. Автори висувають думку, що питання світогляду у XXI ст. повинно розглядатися у широких контекстах із урахуванням тих змін, які торкаються не тільки нашого життя, будь-яких вимірів його прояву, але, перш за все, з урахуванням трансформацій механізмів формування мислення, що в подальшому може стати основою для нового світогляду. Проаналізовано, що фіксація змін у мисленні свідчить про розбудову навичок орієнтуватися у світі, про формування нового світорозуміння і світовідчуття. Якщо світоглядна позиція є результатом реалізації цифрової культури, тому ставиться питання про характер її впливу на конструювання реальності. У цьому автори відштовхуються від загальних характеристик нової культури, відлунням яких є особливості поведінки людини та таких форм її життєдіяльності як, наприклад, освіта. Розглядаються освітні процеси, унаочнені, перш за все, електронною формою, яка живиться сучасними технологіями. У новій культурі активізуються трансформації механізмів комунікації за умов використання інформаційно-комунікативних технологій, в яких культурні норми підміняються конвенційними, що панують у мета-системах, побудованих на комунікаційній основі. Тим самим підкреслюється поява елементів нового мислення, що супроводжується новою поведінкою з боку людини і фіксується терміном «переворот світогляду». Західні науковці пишуть про появу «трансформаційного світогляду», що, на думку авторів, потребує, з одного*

© ДОЛЬСЬКА Ольга, ГОРОДИСЬКА Ольга

боку, концептуального аналізу, а, з іншого, – роздумів про інтелектуальні зрушення усього людства. Доведено, що особливості цифрової культури закладають підґрунтя для нового за характером відношення до світу. Звернення до мислення стає необхідним елементом у новій культурі, бо воно вибудовує навичку описувати світ і своє місце в ньому, а якщо людина має ще і філософський інструментарій, то перед нею розгортається цілісна картина його розуміння, про що писав свого часу І. Кант.
Ключові слова: *цифрова культура, змішана реальність, електронна / дистанційна освіта, механізм мислення, інформаційно-технологічна комунікація, світогляд, картина світу, інформаційне суспільство, користувач.*

Summary. *The article raises the question of such key issues for a person in an era of change as the vision of the world, feeling and understanding of it, the ability to orient oneself to a certain picture of the world. The authors consider and analyze the key characteristics of the new culture – digital, because it changes almost all spheres of human life. The modern world unfolds in completely new planes of reality – this is a «mixed» reality (physical and virtual / digital), the culture of the digital context. It is shown that the latter acts as a determinant, a driving force of changes in thinking, worldview, education. The authors put forward the idea that the issue of worldview in the 21st century should be considered in broad contexts, taking into account those changes that affect not only our life, any dimensions of its manifestation, but, above all, taking into account the transformations of the mechanisms of thinking formation, which in the future can become the basis for a new worldview. It is analyzed that the fixation of changes in thinking indicates the development of skills to navigate in the world, the formation of a new worldview. If the worldview position is a consequence of the implementation of digital culture, the question arises about the nature of its influence on the construction of reality. In this, the authors start from the general characteristics of the new culture, the echo of which are the features of human behavior and its, for example, forms of life, such as education. Educational processes are considered, visualized, first of all, in an electronic form, which is powered by modern technologies. In the new culture, transformations of communication mechanisms are activated under the conditions of using information and communication technologies, in which cultural norms are replaced by conventional norms that prevail in meta-systems built on a communication basis. This emphasizes the emergence of elements of new thinking, which is accompanied by new behavior from a perspective of a person and is recorded by the term «worldview revolution». Western scientists write about the emergence of a «transformational worldview», which, according to the authors, requires, on the one hand, conceptual analysis, and on the other, reflections on the intellectual shifts of all humanity. It has been proven that the features of digital culture lay the foundation for a new attitude to the world. Appeal to thinking becomes a necessary element in the new culture, because it builds the skill of describing the world and one's place in it, and if a person also has a philosophical toolkit, a holistic picture of his understanding is revealed to him, as I. Kant once wrote.*
Key words: *digital culture, mixed reality, electronic / distance education, thinking mechanism, information and technological communication, worldview, picture of the world, information society, user.*

Вступ. Сучасність поставила перед нами питання про картину світу майбутнього, про ціннісні орієнтації, про імплементацію певних ідей, програм життєвого характеру, що порушує питання світогляду і мислення. Дії людини – це результат картини світу, бо остання виступає в якості трансгресивної сили (звернення до можливого і неможливого за рахунок мислення) у розумінні своєї особистої програми життя.

Сучасний світ розгортається в абсолютно нових площинах реальності – це «змішана» реальність (фізична і віртуальна / цифрова), культура цифрового контексту. Базою для організаційної сили в ній виступає комунікація за умов використання інформаційних технологій. Водночас сприяє розумінню загального бачення світу ще одна складова онтології – мислення. Воно дає навичку орієнтуватися у світі, а якщо воно має ще і філософський інструментарій, про що

писав І. Кант, то перед людиною розгортається цілісна картина його розуміння, світоглядний орієнтир. Тому одна із головних цінностей людини – концептуальне розуміння світу.

Традиційно прийнято говорити про оформлення світогляду, про вміння вибудовувати картину світу за рахунок отриманих знань, ракурс яких змушує людину зосередитись на осмислених позиціях у його розумінні, що стає організуючою рушійною силою на кшталт здорової імунної системи [7]. Кожен етап існування людства дає свої підстави для активізації цього процесу. Тому автори намагаються вийти на концептуальні положення цифрової культури з метою охарактеризувати зміни в мисленні, у механізмах комунікації. Також зачіпається питання освіти, бо остання функціонує за нових умов вже декілька десятиріч, впливаючи на зміни у світогляді.

У центрі уваги опинилося декілька питань, пов'язаних між собою. По-перше, виникає питання про основний спектр чинників, за рахунок яких формується механізм комунікації у цифровій культурі і за рахунок чого «структурується» мислення в ньому; по-друге, наскільки потужні трансформації у цифровій культурі і чи можуть вони впливати на зміни світоглядного характеру; і, як слідство, яке за характером відлуння з боку цифрової культури несе на собі освіта.

Аналіз останніх досліджень. Основи для аналізу сучасної культури закладають роботи XX ст. Д. Белла, М. Кастальса, Ф. Вебстера, Я. Масуди, А. Тоффлера та ін. Вони вказують на формування нової культури, наголошуючи на потужній ролі інформаційно-комунікативних технологій. У подальшому філософське осмислення ролі культури було представлено у працях К. Гелбрейта, Л. Мамфорда, Л. Уайта, А. Молля, Е. Фромма, М. Хабермаса, Ч. Гіра та ін. Трохи пізніше з'явилися роботи із описом нової культури. Р. Бардта, Ж. Бодріяра, Ф. Гваттарі, Ж. Делеза, Ф. Фуко, С. Жижека, У. Еко та ін. Представники постмодернізму розповіли нам про неймовірні, але можливі трансформації культури (Ж. Бодріяр, Ф. Гваттарі, Ж. Делез, Ш. Теркл та ін.). А про вплив на комунікацію за нових умов писали Е. Гідденс, К. Гелбрейт, М. Кастальс, М. Маклюен, Ш. Терн та ін. Серед українських дослідників питання про формування нової культури активно обговорювалось у роботах С. Пролєєвим, Е. Бистрицьким, О. Єрмоленком, В. Ляхом, О. Гомілко та іншими. А про зміни, навіть трансформації в освіті за нових умов, писали і продовжують писати М. Бойченко, О. Гомілко, І. Добронравова, О. Дольська, С. Клепко, В. Кремінь М. Култаєва, І. Предборська, С. Пролєєв, Г. Корж, Р. Васильченко та інші.

Майже в кожній роботі простежується лінія роздумів про світ сьогодення. Наприклад, М. Кастальс зазначив новий рівень організації життя людей (в основному за рахунок інформатизації всіх сфер суспільства, насамперед освіти). М. Мак-Люєн наголосив, що основним предметом та продуктом праці стали інформація, інтелект, інтегровані технології. Ж. Бодріяр нагадав про роль освітніх практик в інформаційному суспільстві, Американські соціологи Ш. Текл, С. Бродберт і Р. Гір зосереджували увагу культури.

Усі вони торкаються і питання освіти за нових умов. Передусім йдеться про її електронну форму. Треба нагадати, що ця тема порушується не тільки західноєвропейськими та американськими науковцями. Учені азійського континенту також звертаються до проблеми ролі освіти та її впливу на соціальні та культурні зсуви у суспільстві. Це G. Bai, Z. G. Zhou, Z. M. Hong, R. L. Ma та інші. Отже, майже всі філософи і соціологи, характеризуючи особливості сучасного суспільства, намагаються окреслити ознаки останнього, дати характеристики нової культури і показати трансформацію освіти за нових умов.

Мета статті. За рахунок аналізу основних характеристик цифрової культури показати зв'язок між її якісними ознаками щодо сприйняття світу, з одного боку, обґрунтувати можливі напрями у формуванні світоглядних позицій, з іншого. Визначити, як саме цементуючою

речовиною в цих процесах може виступати комунікація інформаційно-технологічного характеру.

Виклад основного матеріалу. Автори наукової літератури XX і XXI ст. загострили питання «інформаційного тиску», що активізує дуже строкаті світоглядні уявлення з різних епох. Дійсно, про це свого часу писали У. Бек, М. Бердяєв, У. Еко та інші. Сучасні користувачі проти неї мають надзвичайно потужне озброєння, накопичене тисячоліттями досвіду людства: це мечники, арбалетники, лицарі, нінзі, танки, авіація тощо. Але всі ці військові одиниці без будь-якого порядку змішалися і «бігають», хто куди, за законами Броунівського руху. Людина просто губиться в цьому хаосі. До того ж хаос посилює ще і надпотужний потік інформації. «Світоглядний безлад» охоче та з ентузіазмом підтримується сучасною культурою та мистецтвом, які, опинившись у стані постмодерну, заперечили будь-які ідеали, канони та навіть поняття норми. Людина тепер вільна мислити, як їй хочеться: може вірити у що заманеться, а може і не вірити. Зараз ми фактично живемо в умовах повної відсутності будь-яких певних і безсумнівних основ для того, щоб дивитися на світ, відштовхуючись від певних норм.

На допомогу поспішає освіта. Але наскільки вона ефективна за умов нового інформаційного суспільства і нової культури – цифрової? Представниця вітчизняної соціологічної думки Л. Бевзенко описує модуси переживання світу [1, с. 104–105], ставлячи наголоси в цьому процесі на освіті та вихованні. Вона впевнена, що освіта має сформувати нові компетенції і стати принципово іншою: «Думаю, реальність реформ ми можемо побачити не в формальних правилах, а в повсякденних живих практиках, які відбуваються в рамках інституту освіти. І поки ці практики будуть описуватися в термінах школа, клас, аудиторія, вчитель викладач, підручник, урок, завдання, екзамен і таке інше про відхід від модерних форматів і про реальні трансформації в освітньому житті говорити буде зарано» [1, с. 110]. І далі нагадує про реальність, яка не «настільки оптимістична» навіть у культурних трансформаціях.

Англійська дослідниця Деніз Р. Еймс, розмірковуючи над інформаційним тиском, висуває ідею про те, що за нових умов змінюється і світогляд [14]. На її думку, є п’ять видів світоглядів, які допомагають нам зрозуміти, чому ми бачимо світ настільки по-різному. Це місцевий, традиційний, прогресивний, глобалізований і трансформаційний світогляди. Декілька слів про глобалізований світогляд. Сама по собі глобалізація – складне явище, що взаємопов’язує світові економічні, політичні, культурні, соціальні, екологічні та технологічні сили, виходячи за рамки національних кордонів. Мається на увазі стиснення простору і часу. Останній значно змінив ландшафт, у якому люди в усьому світі працюють, грають, спілкуються та живуть повсякденним життям, впливаючи на спосіб життя мільярдів людей, де комунікація виконує роль цементуючої речовини.

Трансформаційний світогляд вказує на необхідність нового бачення світу. Деніз Р. Еймс вважає, що його носіями виступають «трансформери», які і закликають до нового виду світогляду. В центрі їхньої уваги теми вірувань, ідей, теорій, способів життя, вибору та дій, які не підлягають жорсткій класифікації, але вони поділяють спільні принципи та ідеали, такі як взаємозалежність, сталість, спільнота, альтернативне здоров’я, поживна їжа, відновлювана енергія, духовні зв’язки, церемонії, які покращують життя [15].

Її роздуми підштовхнули нас до необхідності звернути увагу на логіку зародження й оформлення мислення, яке впливає на формування спільності в таких різноманітних складових життя. Це питання виникає у контексті того, як принципи, ідеали тощо, що виступають у культурі в якості систем, впливають на мислення, і за рахунок якого механізму мислення «охоплює» величезні маси людей. Само мислення виступає в цьому випадку як мета-система.

Людина давно почала використовувати онтологічні характеристики мислення (вміння орієнтуватися у просторі за рахунок його геометричного розуміння, вміння спиратися на час як характеристику, що пов'язує нас із минулим і націлює на майбутнє, вміння оцінюватися себе і свій стан саме за такими характеристиками [8; 9]). Це був вкрай необхідний інструмент для реалізації механізму «вписаності» в загальну цілісність світу [6]. Освіта в цьому випадку стає тим фундаментом, який пояснює, що таке світогляд, картина світу, роз'яснює їхню роль.

Конструювання реальності, про яке так активно мріяли і навіть впроваджували (іноді абсолютно божевільні люди) у життя, в новій культурі набуває якісного зрушення. «Тема конструювання людини та реальності тільки починає обговорюватися в наукових, освітніх та філософських колах. Ми бачимо, що природничі, технологічні, IT-науки роблять наголос на конструктивізмі, надаючи йому статус еволюційного, а відношення до нього представників гуманітарних наук неоднозначне. Створюється парадоксальна ситуація, в якій виявляється, що оптики наук формуються різними антропологічними установками відносно конструктивізму» [17, p. 121].

Глобальна мережа відкриває двері до предмету нашого дослідження – нової комунікації. Спробуємо «вийти» на найбільш значущі позиції з метою уявити механізми її конструювання. Цей аналіз також дасть можливість оцінити феномен конструктивізму за нових умов. Спочатку зосередимось на основних характеристиках цифрової культури. «Комп'ютерно-інформаційні технології починають набувати не просто істотного значення, а домінуючого, що відбивається на зворотному процесі не тільки матеріального буття, але і на мисленні, на нашій рефлексії. Як наслідок – вносяться коригування у соціум, у соціальні відносини, у культуру спілкування, у смислові значення, у мову, її стилістику тощо» [3, с. 17].

В інформаційному середовищі формуються нові групи, між ними створюються певні зв'язки, що підтверджується «масштабним «зануренням» людства у глобальну комунікацію, … та появою нових технологічних логік переформування соціальних структур» [3, с. 17].

«Високі технології відкрили шлях до нового типу реальності – віртуальної. Відбувається активне «включення» себе у віртуальність і спостерігається відрив від фізичної реальності, навіть іноді реальне проживання підмінюється віртуальним» [3, с. 17]. Користувач немов би проживає життя у двох реальностях. Мова не просто змінюється, її носіями стають гаджети, унаочнюється процес заміни старих смислів новими: «Останнім часом все частіше можна фіксувати сам процес цих змін: старі смисли можуть підмінюватися новими, оскільки Інтернет усіляко сприяє прискоренню цього процесу. При цьому, однак, можна також відзначити факт відсутності осмислення того, що відбувається» [3, с. 18–19].

В інформаційному суспільстві обмін значеннями та ціннісними судженнями є більш постмодерністською деконструкцією, що призводить до відсутності стабільної та тривалої ідентичності, яка не є ані такою міцною та безперервною, як звичайна ідентичність у традиційному суспільстві, ані такою впорядкованою та єдиною, як ієрархічна ідентичність в індустріальному суспільстві. У результаті, спільноти, створені на основі ідентичності в мережі, стають більш різноманітними та розпорошеними, що впливає на характер комунікації.

Як бачимо:

А. Триває процес запам'ятовування кодів, певних міток, знаків, а гаджети вчаться розпізнавати образи, учасників комунікації тощо, у результаті чого віртуальний простір створює абсолютно новий контент-опис можливості речей.

Б. Сама людина, спираючись на цифровий світ, ніби виносить межі свого тіла та свідомості назовні, тобто у світ гібридної реальності та комунікації.

В. Інформаційно-комунікативне середовище у поєднанні зі свідомістю людини опиняється на абсолютно якісно новому рівні, формуючи зовсім нові комунікативні механізми.

З цього випливає можливість окреслити механізми реалізації комунікації за нових умов.

По-перше, ми стали свідками виникнення глобальної мережі збереження, передачі, обробки та породження інформації. Всі ці складові набувають властивості соціально-комунікаційного та інформаційно-керуючого середовища. Воно втягує до себе людину, майже всі її сфери життя, всі форми життєдіяльності.

По-друге, присутня освітня складова. Сфера освіти вже відчула на собі чинну силу нової цифрової реальності: електронні форми освіти дозволяють переконатись у силі конструктивного характеру механізмів глобальної техно-гуманітарної самоорганізації цифрової культури, мережевого суспільства. Перед нами зовсім нова реальність, і ми вже в ній навчаємо молоде покоління.

По-третє, людство вперше зіткнулося з ефектами глобального техно-конструювання людини (трансгуманізм) та людської особистості за допомогою впливу на неї цифрової культури, електронної освіти, дистанційних форм освітніх комунікацій. Адже в результаті це прямо і опосередковано стає одним із вирішальних факторів розвитку сучасної форми не лише техногенної, інформаційно-технологічної культури, а й цивілізації загалом. Тобто механізми змінилися, що тягне за собою нове розуміння світу, новий світогляд. На практиці ми бачимо, що людство як і раніше використовує у своїй діяльності уявлення та технології простого механічного світу. Тобто думка все ще орієнтується на метафізику природознавства часів Г. Галілея, Р. Декарта, І. Ньютона, І. Кеплера. Це серйозна небезпека для такого розуміння світу, де панують ефекти самоорганізації, які можуть виникнути в будь-який час у складних системах.

По-четверте, використання дистанційних форм освіти вже кілька років поспіль дозволяють помітити складні зміни в організації отримання та засвоєння знань із боку людини. Існує висока ймовірність здобуття неправдивого знання з контенту мережі, адже користувач перебуває у перманентній ситуації вибору інформації з великих масивів даних. А якщо немає навичок роботи з ними, то оцінка їхньої якості залишається під питанням. Це приховує феномен поверхневого асоціативного сканування інформації без її глибокого розуміння. Зі свого боку такий величезний масив інформації викликає феномен безперервного відволікання уваги користувача з метою пошуку в умовах невизначеності.

По-п'яте, у користувача відбувається поява особливої форми пам'яті, як правило, не пов'язаної із змістом інформаційних потоків. Це асоціативна пам'ять, яка дозволяє орієнтуватися у точках зберігання контенту. Це означає, що інтернет «змінює» та інколи «замінює» в людині його пам'ять. Ймовірно, що подібним трансформаціям схильні й інші форми пізнавальної діяльності. Наука тільки починає свої дослідження у цій галузі. Але можна із упевненістю сказати, що і фізіологія людини також почне з часом змінюватися.

Такі неймовірно швидкі зміни мабуть підштовхнули Деніз Р. Еймсп обґрунтувати «трансформаційний світогляд» як найбільш доцільний для сучасності і описати його як такий, що пропагує найкращі цінності та наміри для забезпечення майбутнього, цілями якого є «сталість, особистий і глобальний добробут» [14]. Але ми бачимо як світ занурюється в кризу, цінності розхитуються, про сталість ніхто не задумується. Більш того, як було вказано вище, не можна сприймати спрощено такий якісно новий процес як конструювання мислення людини за рахунок всесвітньої мережі. І не можна не згадати ідеї В. Вернадського, який показав як поведінкова складність організмів зростала пропорційно до анатомічної структури, використавши коефіцієнт цефалізації – відношення ваги мозку до ваги тіла [4].

У процесі функцій цефалізації та кортикалізації посилювалася незалежна динаміка психічного відображення як фактору управління поведінкою [5]. Функція зчитування змісту з деякого протиставленого нам онтологічного поля (або онтологічної картини світу) та її вираз у результатах цього зчитування є однією з основних методологічних (філософських) технік. Вона тісно пов'язана з ейдетичними здібностями, а також здібностями апперцепції та продуктивної уяви (якщо користуватися термінологією І. Канта [10]).

На нашу думку, питання світогляду у XXI столітті повинно розглядатися у широких контекстах із урахуванням тих змін, які торкаються не тільки нашого життя, будь-яких вимірів його проявлення, але, перш за все, з урахуванням трансформацій механізмів формування мислення, що в подальшому може стати основою для нового світогляду. Одним із результатів цього процесу можуть бути зміни інтелектуального характеру в самій людині, про що пишуть дослідники ідеї третьої інтелектуальної революції [12].

Важливою віхою в цьому питанні стає визначення напрямків, які необхідно розглядати та обговорювати з метою виходу на головні аспекти розуміння механізмів мислення. Освіта з її центральним спрямуванням на формування світогляду у цьому списку займає перше місце. Бо саме трансформація подібних механізмів і призводять до змін світоглядного характеру, що акцентує на новому сприйнятті світу і на активізації нових за характером відношень до Світу. Тим самим підкреслюється поява нового характеру мислення, що супроводжується новою поведінкою з боку людини, що в науковій літературі визначається терміном «переворот у світогляді».

Розуміння реальності завжди відштовхується від картини світу, а світогляд закріплює ці уявлення. Про це писали, виокремлюючи чинники, які впливають на оформлення світоглядних образів, етичних регулятивів у масовій свідомості, зокрема, К. Ясперс та В. Дільтей. Так, слід звернути увагу на ідеї К. Ясперса, який розглядав це питання крізь призму мислення чи думання [18; 19]. Обидва філософа тематизували концепцію світовідчуття. Культура сприймається ними як єдність (осередок, вузол) кількох функціональних відносин (зв'язків і залежностей), а перетин (накладання) цих різних функціональних залежностей при такому підході постає як джерело отримання специфічних характеристик аналізованого явища, на відміну від сутнісних характеристик тієї або іншої системи. Між елементами системи існують зв'язки, за допомогою яких вони взаємодіють між собою.

Ця проблема недостатньо ще відрефлексована у соціальних та гуманітарних науках. Якщо зупинитися на позиції дослідника, який починає аналізувати культуру певної групи або масиву людей, і стати хоч на короткий час активним його учасником, то це означатиме, що треба керуватися відповідними нормами, цінностями, ідеалами. У той же час з позиції методології науки треба орієнтуватися на системній підхід, бо в центрі уваги стоїть питання функціонального аналізу культури як системи [20].

Аналізуючи комунікацію цифрової культури, продовжуючи лінію К. Ясперса, В. Дільтея, У. Еко, В. Вернадського та інших, спробуємо зосередитись на розумінні механізму мислення у співвідношенні до норм, ідеалів, програм тощо (мета-систем). Мета-системи виштовхують культуру, підміняючи культурні норми конвенційними, які панують у мета-системах, побудованих на комунікаційній основі. Процес руйнування культури, щодо якого так довго «страждають філософи», – це результат їхньої роботи по захисту комунікації та пропаганди діалогу, а також створення відповідних мета-систем. Тією мірою, як ці мета-системи витісняють культуру, вони породжують мислення. Мислення замінює канали трансляції культури та механізми культурно-зорієнтованого нормування, воно «затікає» у всі структури та місця, які раніше займала культура. І логіка в цьому питанні зовсім не до чого, бо остання є формою

організації думки, її нормованою роботою. Оскільки мислення є предметною організацією, то освіта у дії і стає культурою [9].

І якщо мова зайшла про мислення, то світоглядна позиція гарантовано присутня в цьому процесі. Культура виникає в ситуації комунікації як підпорядкована завданням освіти та навчання, орієнтованого на передачу мислення і діяльності. Якщо повернутись до результатів трактування онтологізації та об'єктивації схеми відтворення на матеріалі масових процесів, то можна сказати, що в тих випадках, коли соціальні структури охоплюють культуру та підпорядковують її собі, виникають не опосередковані культурою норми; норми не передаються через культуру, вони транслюються через комунікацію. Це є джерелом виникнення комунікаційних мета-систем, прикладом яких може бути освіта. Останні виникають і формуються тією мірою, якою функція передачі норм перестає опосередковуватися спеціальною обробкою та процесами трансляції. Отже, механізм комунікації стає тим самим «зернятком», з якого і буде зростати мислення, а на його ґрунті і світогляд [19; 20].

Висновки. Цифрова культура має такі характеристики, за якими можна із впевненістю сказати про нове бачення світу, його відчуття і розуміння. За рахунок останніх вона неймовірно швидко охопила майже усі сфери життя і продовжує цей процес. Комунікація за нових умов змінює свої механізми, з одного боку, немов би спрощуючи себе, а, з іншого, – ставить для людини вимоги освоєння нових технологічних умов для свого здійснення. До того ж, якщо уявити, що хоч на одну мить станеться ситуація вимкнення всесвітньої мережі, то світ майже зупинить своє існування.

Умови та динаміка цієї культури дозволяють розібратися із механізмом конструювання комунікації: мета-системи витісняють культуру, підміняючи культурні норми конвенційними, які панують у мета-системах і побудовані на інформаційно-комунікаційних можливостях нової якості. Ці зміни виступають основою для багатьох вимірів людської життєдіяльності. Серед них – освіта, що немов би «приміряє» відносно себе зміни нового інформаційно-комунікативного характеру і намагається паралельно зберегти ті місії та цілі, які за традицією ставить перед собою (навчання та виховання). Але комунікація нового зразку посилено вимагає від освіти постійних трансформацій, пристосовуючись перш за все, до нових електронних форм навчання.

Основні характеристики цифрової культури можуть стати у пригоді щодо змін не тільки у мисленні, але і в організації освітніх процесів з урахуванням не тільки інформаційно-комунікативних можливостей, але й світоглядної позиції щодо конструювання реальності чи картини світу.

За таких умов розуміння сучасної культури і світу взагалі, в якому поки що розмитими видаються майбутнє і рух до нього, сформувати картину світу стає вкрай важливим завданням із неймовірними складнощами, про що свідчить неоднозначність розуміння змін світоглядного характеру.

Список використаних джерел

1. Бевзенко Л. Криза освіти, сучасні соціокультурні трансформації та зміна повсякденних освітніх практик. *Філософія освіти.* 2018. № 23 / 2. С. 100–117.

2. Бойченко М. І. Соціальне конструювання: системні рамки і соціальне програмування як альтернатива і базис соціально-конструктивним діям суб'єкта. *Людина. Історія. Суспільство*: матеріали Всеукр. кругл. столу, присвяч. пам'яті Івана Бойченка (Київ, 26 жовт. 2018 р.). Київ: Знання України, 2018. С. 30–36. URL: http://philosophy.kiev.ua/uploads/editor/Files/Konferencii/boichenko_readings/papers_boichenko_readings.pdf#page=30 (дата звернення: 10.05.2024).

3. Ванг Дечонг, Дольська О. О. Цифрова культура: особливості та її основні характеристики. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. № 41. С. 15–21. DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v041.2023.3

4. Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 4: Геохімія живої речовини / [уклад.: І. А. Акімов та ін.]. Кн. 1 / НАН України, Коміс. з наук. спадщини акад. В. І. Вернадського, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т зоології ім. І. І. Шмальгаузена, Ін-т геохімії навколиш. середовища; ред. рада: Б. Є. Патон (голова) та ін. Київ: [б. в.], 2012. 504 с.

5. Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 4: Геохімія живої речовини / [уклад.: І. А. Акімов та ін.; редкол.: Е. В. Соботович (голова) та ін.]. Кн. 2 / НАН України, Коміс. з наук. спадщини акад. В. І. Вернадського, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т зоології ім. І. І. Шмальгаузена, Ін-т геохімії навколиш. середовища; ред. рада: Б. Є. Патон (голова) та ін. Київ: [б. в.], 2012. 576 с.

6. Дольська О. О. Навіщо нам концепт картина світу у ситуації, коли реальність шокує? *Людина / світ на роздоріжжі: технології, ресурси, соціальні інституції:* матеріали міжнародн. наук.-метод. семінару (Харків, 4–6 травн. 2023 р.). Харків: НТУ «ХПІ», 2023. С. 23–27. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/fcc98461-9264-4b92-9a68-fe9751fc60d9/content (дата звернення: 03.12.2024).

7. Дольська О. Усвідомлення як механізм пізнання у феноменологічному дискурсі. *Вісник НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2024. Т. 3. № 62. С. 42–53. Група В. DOI https://doi.org/10.21564/2663-5704.62.310646

8. Дольська О. О. Опис та характер інтелектуально-когнітивної технології як методологічної опції наукового аналізу. Багатовимірність людини та культури у сучасних філософських ландшафтах: монографія / Дольська О. О., Годзь Н. Б., Городиська О. М. та інші. Харків: Іванченко І. С., 2021. С. 7–47.

9. Дольська О. О. Інтелектуально-когнітивні технології як механізм реалізації інтелектуальних можливостей людини. *Філософія в сучасному світі:* матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 листоп. 2019 р.). Харків: Точка, 2019. С. 39–42.

10. Кант І. Критика чистого розуму. Пер. з нім. та приміт. І. Бурковського. Київ: Юніверс, 2000. 504 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kant_Immanuel/Krytyka_chystoho_rozumu/ (дата звернення: 03.12.2023).

11. Корж Г. В., Васильченко Р. В. Світоглядна культура: традиції та сучасність: монографія. Харків: ФОП Панов А. М., 2020. 212 с.

12. Сунь В., Дольська О. О. Про інтелектуальні зрушення в історії людства (мислення для інформаційного простору). *Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми розвитку українського суспільства*. 2023. № 2. С. 30–38. DOI http://doi.org/10.20998/2227-6890.2023.2.06

13. Тараоєв Я. В., Дольська О. О., Дишкант Т. М. Філософські проблеми сучасного наукового пізнання: підручник для студентів-магістрів усіх спеціальностей і форм навчання. Харків: Іванченко І., 2023. 350 с.

14. Ames Denise R. Five Worldviews: Different Ways We See the World. Center for Global Awareness, 2021. 144 p.

15. Baldwin J. M. Social and ethical interpretations in mental development; a study in social psychology. New York, London: The Macmillan company, 1906. 606 p.

16. Dolska O. Intelligence and Techniques of Thinking: Reflections of the Possibilities of Constructivism. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*, 2019. V. 7. № 6. P. 19–22.

17. Dolska Olga, Gorodiskaya Olga, Tararoyev Jakov. Anthropological dimension of constructivism in the culture of Presence. *Studia Warmińskie*. 2019. V. 56. P. 105–121. URL: https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/sw/issue/view/331 (дата звернення: 04.12.2023).

18. Jaspers K. The Origin and Goal of History Westport, Conn: Routledge, 1976. 521 p.

19. Jaspers K. (Stanford Encyclopedia of Philosophy) URL: https://plato.stanford.edu/entries/jaspers/ (дата звернення: 02.12.2023).

20. Tararoev Jakov, Olga Horodyska and Olga Dolska. Ontological Prerequisites for the Emergence of Scientific Cosmology in the Context of the Emergence and Development of the Scientific Thinking. Philosophy and Cosmology, 2024. V. 32. P. 60–73. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/73734 (дата звернення: 02.02.2024).

References

1. Bevzenko L. (2018). Kryza osvity, suchasni sotsiokulturni transformatsii ta zmina posiakdennykh osvitnikh praktyk [The crisis of education, modern socio-cultural transformations and changes in everyday educational practices]. Filosofiia osvity – Philosophy of Education, 23, 2, 100–117 [in Ukrainian].

2. Boichenko M. I. (2018). *Sotsialne konstruiuvannia: systemni ramky i sotsialne prohramuvannia yak alternatyva i bazys sotsialno-konstruktyvnym diiam subiekta* [Social construction: systemic frameworks and social programming as an alternative and basis for socially constructive actions of the subject]. Chytannia pamiati Ivana Boichenka. Liudyna. Istoriia. Suspilstvo: Vseukr. kruhlyi stil (Kyiv, 26 zhovt. 2018 r.). Kyiv: Znannia Ukrainy. URL: http://philosophy.kiev.ua/uploads/editor/Files/Konferencii/boichenko_readings/papers_boichenko_readings.pdf#page=30 (accessed: 10.05.2024) [in Ukrainian].

3. Vanh Dechonh, Dolska O. O. (2023). Tsyfrova kultura: osoblyvosti ta yii osnovni kharakterystyky [Digital culture: features and its main characteristics]. Aktualni problemy filosofii ta sotsiolohii – Topical issues of philosophy and sociology, 41, 15–21. DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v041.2023.3 [in Ukrainian].

4. *Vybrani naukovi pratsi akademika V. I. Vernadskoho* [Selected scientific works of Academician Vernadsky]. T. 4: Heokhimiia zhyvoi rechovyny / [uklad.: I. A. Akimov ta in.]. (2012). Kn. 1 / NAN Ukrainy, Komis. z nauk. spadshchyny akad. V. I. Vernadskoho, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, In-t zoolohii im. I. I. Shmalhauzena, In-t heokhimii navkolysh. seredovyshcha; red. rada: B. Ye. Paton (holova) ta in. Kyiv: [b. v.] [in Ukrainian].

5. *Vybrani naukovi pratsi akademika V. I. Vernadskoho* [Selected scientific works of academician Vernadsky]. T. 4: Heokhimiia zhyvoi rechovyny / [uklad.: I. A. Akimov ta in.; redkol.: E. V. Sobotovych (holova) ta in.]. (2012). Kn. 2 / NAN Ukrainy, Komis. z nauk. spadshchyny akad. V. I. Vernadskoho, Nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, In-t zoolohii im. I. I. Shmalhauzena, In-t heokhimii navkolysh. seredovyshcha; red. rada: B. Ye. Paton (holova) ta in. Kyiv: [b. v.] [in Ukrainian].

6. Dolska O. O. (2023). *Navishcho nam kontsept kartyna svitu u sytuatsii, koly realnist shokuie?* [Why do we need a conceptual picture of the world in a situation where reality is shocking?]. Liudyna / svit na rozdorizhzhi: tekhnolohii, resursy, sotsialni instytutsii: materialy Mizhnarodnoho nauk.-metod. Seminaru (Kharkiv, 4–6 travn. 2023 r.). Kharkiv: NTU «KhPI». URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/fcc98461-9264-4b92-9a68-fe9751fc60d9/content (accessed: 03.12.2024) [in Ukrainian].

7. Dolska O. (2024). Usvidomlennia yak mekhanizm piznannia u fenomenolohichnomu dyskursi [Awareness as a mechanism of cognition in phenomenological discourse]. Visnyk NIuU im. Yaroslava Mudroho. Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Yaroslav the Wise NSW Bulletin. Series: Philosophy, Philosophy of Law, Political Science, Sociology, 3, 62, 42–53. DOI https://doi.org/10.21564/2663-5704.62.310646 [in Ukrainian].

8. Dolska O. O. (2021). *Opys ta kharakter intelektualne-kohnityvnoi tekhnolohii yak metodolohichnoi optsii naukovoho analizu* [Description and nature of intellectual-cognitive technology as a methodological option for scientific analysis]. Bahatovymirnist liudyny ta kultury u suchasnykh filosofskykh landshaftakh: monohrafiia / Dolska O. O., Hodz N. B., Horodyska O. M. ta inshi. Kharkiv: Ivanchenko I. S. [in Ukrainian].

9. Dolska O. O. (2019). *Intelektualne-kohnityvni tekhnolohii yak mekhanizm realizatsii intelektualnykh mozhlyvostei liudyny.* Filosofiia v suchasnomu sviti: materialy vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 22–23 lystop. 2019 r.). Kharkiv: Tochka [in Ukrainian].

10. Kant I. (2000). *Krytyka chystoho rozumu* [Critique of pure reason]. Per. z nim. ta prymit. I. Burkovskoho. Kyiv: Yunivers. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kant_Immanuel/Krytyka_chystoho_rozumu/ (accessed: 03.12.2023) [in Ukrainian].

11. Korzh H. V., Vasylchenko R. V. (2020). *Svitohliadna kultura: tradytsii ta suchasnist* [Worldview culture: traditions and modernity]: monohrafiia. Kharkiv: FOP Panov A. M. [in Ukrainian].

12. Sun V., Dolska O. O. (2023). Pro intelektualni zrushennia v istorii liudstva (myslennia dlia informatsiinoho prostoru) [On intellectual shifts in the history of mankind (thinking for the information space]. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu «KhPI». Ser. Aktualni problemy rozvytku ukrainskoho suspilstva – Bulletin of the National Technical University 'KhPI'. Series: Actual problems

of development of Ukrainian society, 2, 30–38. DOI http://doi.org/10.20998/2227-6890.2023.2.06 [in Ukrainian].

13. Tararoiev Ya. V., Dolska O. O., Dyshkant T. M. (2023). *Filosofski problemy suchasnoho naukovoho piznannia* [Philosophical Problems of Modern Scientific Cognition]: pidruchnyk dlia studentiv-mahistriv usikh spetsialnostei i form navchannia. Kharkiv: Ivanchenko I. [in Ukrainian].

14. Ames Denise R. (2021). *Five Worldviews: Different Ways We See the World.* Center for Global Awareness.

15. Baldwin J. M. (1906). *Social and ethical interpretations in mental development; a study in social psychology.* New York, London: The Macmillan company.

16. Dolska O. (2019). Intelligence and Techniques of Thinking: Reflections of the Possibilities of Constructivism. *Scientific Letters of Academic Society of Michal Baludansky*.

17. Dolska Olga, Gorodiskaya Olga, Tararoyev Jakov. (2019). Anthropological dimension of constructivism in the culture of Presence. *Studia Warmińskie*. URL: https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/sw/issue/view/331 (accessed: 04.12.2023).

18. Jaspers K. (1976). *The Origin and Goal of History Westport*, Conn: Routledge.

19. Jaspers Karl. (Stanford Encyclopedia of Philosophy). URL: https://plato.stanford.edu/entries/jaspers/ (accessed: 02.12.2024).

20. Tararoev Jakov, Olga Horodyska and Olga Dolska. (2024). Ontological Prerequisites for the Emergence of Scientific Cosmology in the Context of the Emergence and Development of the Scientific Thinking. *Philosophy and Cosmology*. URL: https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/73734 (accessed: 02.02.2024).

УДК 111.1:2-183:159.923.32

Філософський дискурс релігійної ідентичності

PHILOSOPHICAL DISCOURSE OF RELIGIOUS IDENTITY

ЄМЕЛЬЯНЕНКО Ганна – *доктор філософських наук, професор кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», вул. Наукова, 13, м. Дніпро, 49020, Україна*

ORCID https://orcid.org/0009-0003-4141-3776

YEMELIANENKO Hanna – *Doctor of Philosophical Sciences, Professor at the Department of Philosophy, History and Social-Humanitarian Disciplines, SHEI «Donbas State Pedagogical University», 13, Naukova Str., Dnipro, 49020, Ukraine*

АБИЗОВА Лариса – *кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», вул. Наукова, 13, м. Дніпро, 49020, Україна*

ORCID https://orcid.org/0009-0003-9121-8733

ABYZOVA Larisa – *Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of Philosophy, History and Social-Humanitarian Disciplines, SHEI «Donbas State Pedagogical University», 13, Naukova Str., Dnipro, 49020, Ukraine*

КІВІН Олексій – *аспірант кафедри філософії, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01030, Україна*

ORCID https://orcid.org/0009-0000-7919-9216

KIVIN Oleksiy – *PhD student of the Department of Philosophy, Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, 9, Pirogov Str., Kyiv, 01030, Ukraine*

Анотація. *У статті проведено комплексне дослідження структурної та функціональної взаємозалежності таких феноменів, як екзистенціальність, духовність та моральність, у контексті формування релігійної свідомості. Автори детально розглядають ключові елементи духовної та релігійної діяльності людини, акцентуючи увагу на їх нерозривному зв'язку, який визначає процес становлення релігійної ідентичності. Особливе значення надається історичному розвитку моральної свідомості, яка з моменту свого виникнення демонструє синкретичне переплетіння духовності як вірування у моральні ідеали та моральності як канонізованого виразу норм людської поведінки. Відзначено, що віра є фундаментальним елементом, який перетворює людське існування на духовне життя, надаючи йому глибокого сенсу. Доведено, що мораль та духовність є взаємодоповнюваними компонентами, які формують основу релігійної поведінки та значно впливають на розвиток релігійної ідентичності. Наголошено, що екзистенціальність, духовність та моральність перебувають у тісному взаємозв'язку, визначаючи характер релігійного світогляду та впливаючи на формування особистісних цінностей. У статті приділено особливу увагу ролі індивідуального досвіду, культурного контексту та сучасних соціальних змін у формуванні морально-духовних орієнтирів. Запропоновано новий підхід до розуміння релігійної ідентичності, який розглядає її як результат динамічної взаємодії філософських, антропологічних та психологічних чинників. Дослідження має значний науковий потенціал для представників різних галузей знань, зокрема філософії, теології, психології та соціології, які досліджують релігію та її роль у суспільстві. Окрім того, висновки можуть бути використані для створення програм духовно-морального виховання, спрямованих на розвиток гармонійної та цілісної особистості. Окремо проаналізовано роль релігійної ідентичності у становленні особистості, яка прагне досягти гармонії між духовними та моральними принципами. Показано, що саме завдяки релігійним віруванням людина здатна долати екзистенційні кризи, знаходити сенс буття та забезпечувати внутрішню стабільність. Релігійна ідентичність розглядається як феномен, який поєднує індивідуальні прагнення до самореалізації з колективними цінностями та*

© ЄМЕЛЬЯНЕНКО Ганна,
АБИЗОВА Лариса, КІВІН Олексій

моральними нормами суспільства. Висновки дослідження визначають перспективи подальшого вивчення ролі духовності та моральності у формуванні етичних моделей поведінки, а також підкреслюють, що віра та релігійні практики створюють унікальний простір, в якому людське життя набуває глибокого духовного змісту. Результати статті можуть бути корисними для подальших наукових досліджень у галузі філософії, теології, психології та соціальних наук, а також для практичного застосування у сфері освіти та виховання.
Ключові слова: *релігійна ідентичність, дискурс, моральні виміри, релігійна свідомість, духовність, мораль, екзистенціальний досвід, глобалізація.*

Summary. *The article presents a comprehensive study of the structural and functional interdependence of such phenomena as existentialism, spirituality, and morality in the context of the formation of religious consciousness. The authors examine in detail the key elements of human spiritual and religious activity, focusing on their inextricable connection, which determines the process of the formation of religious identity. Particular importance is attached to the historical development of moral consciousness, which since its emergence has demonstrated the syncretic interweaving of spirituality as a belief in moral ideals and morality as a canonized expression of the norms of human behavior. It is noted that faith is a fundamental element that transforms human existence into a spiritual life, giving it a deep meaning. It is proven that morality and spirituality are complementary components that form the basis of religious behavior and significantly influence the development of religious identity. It is emphasized that existentialism, spirituality and morality are closely interconnected, determining the nature of the religious worldview and influencing the formation of personal values. The article pays special attention to the role of individual experience, cultural context and modern social changes in the formation of moral and spiritual orientations. A new approach to understanding religious identity is proposed, which considers it as the result of the dynamic interaction of philosophical, anthropological and psychological factors. The results of the study are of great importance for philosophers, theologians, psychologists and sociologists who study religion and its impact on society. In addition, they can become the basis for the development of spiritual and moral education programs aimed at the formation of a harmonious personality. The role of religious identity in the formation of a personality striving to achieve harmony between spiritual and moral principles is separately analyzed. It is shown that it is thanks to religious beliefs that a person is able to overcome existential crises, find the meaning of life and ensure internal stability. Religious identity is considered as a phenomenon that combines individual aspirations for self-realization with collective values and moral norms of society. The conclusions of the study determine the prospects for further study of the role of spirituality and morality in the formation of ethical models of behavior, and also emphasize that faith and religious practices create a unique space in which human life acquires a deep spiritual meaning. The results of the article may be useful for further scientific research in the fields of philosophy, theology, psychology and social sciences, as well as for practical application in the field of education and upbringing.*
Key words: *religious identity, discourse, moral dimensions, religious consciousness, spirituality, morality, existential experience, globalization.*

Вступ. Питання релігійної ідентичності стає все більш актуальним у сучасному світі, де відбуваються глибокі соціокультурні зміни, посилюються процеси глобалізації та зростає роль індивідуалізації. В умовах, коли традиційні форми релігійності стикаються з викликами секуляризації, технологічного прогресу та зміни ціннісних орієнтирів, виникає нагальна потреба у глибшому осмисленні ролі релігійної ідентичності у формуванні світогляду, моральних принципів та поведінкових моделей особистості.

Релігійна ідентичність, як складне багатовимірне явище, поєднує філософські, антропологічні, психологічні та соціальні аспекти, що зумовлює необхідність її дослідження в міждисциплінарному контексті. Її формування тісно пов’язане з фундаментальними питаннями екзистенціальності, духовності та моральності, які визначають сутність людського буття та його місце у світі. Водночас сучасні суспільні процеси, такі як культурна глобалізація,

міграція, цифровізація та зміна традиційних цінностей, ставлять під загрозу гармонійний розвиток релігійної свідомості. Це посилює потребу у вивченні її трансформацій під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, а також у пошуку шляхів збереження духовної спадщини в умовах динамічних змін.

Практичне значення дослідження релігійної ідентичності полягає у можливості застосування його результатів для вирішення низки актуальних завдань сучасності. Серед них – розробка програм духовно-морального виховання, які сприяють гармонізації суспільних відносин та формуванню етично зрілої особистості; удосконалення освітніх ініціатив, спрямованих на розвиток толерантності до різних світоглядних позицій та культурних традицій; а також підтримка особистостей у подоланні екзистенційних криз через усвідомлення глибинних цінностей віри, моральності та духовності.

Отже, проблема дослідження релігійної ідентичності має значний науковий і практичний потенціал, оскільки її осмислення дозволяє інтегрувати знання з різних галузей науки для вирішення ключових питань людського розвитку в умовах сучасності. Вивчення цього феномену відкриває нові перспективи для розуміння взаємозв'язку між індивідуальними та колективними аспектами релігійного досвіду, а також для розробки стратегій, спрямованих на збереження духовної спадщини у контексті глобальних змін.

Аналіз останніх досліджень. Проблема релігійної ідентичності активно досліджується в сучасному академічному релігієзнавстві, яке пропонує багатовимірний підхід до аналізу феномену релігії. Вагомий внесок у розвиток цього напряму зробили автори підручника «Академічне релігієзнавство» (М. Закович, Б. Лобовик, Л. Филипович, А. Черній та ін.), під науковою редакцією професора А. Колодного [1]. У цьому фундаментальному виданні розглянуто базові поняття релігійної свідомості, структурні аспекти релігії, а також питання взаємозв'язку між релігійністю, духовністю та моральністю, які є основою для подальших досліджень релігійної ідентичності. Особливу увагу у вивченні релігійної свідомості та її трансформацій приділяли українські вчені з відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, зокрема О. Саган [7], Л. Филипович [8], А. Колодний [4] та інші. Їхні роботи присвячені аналізу релігійних традицій в Україні, впливу глобалізаційних процесів на релігійну ідентичність, а також дослідженню екзистенціальних та моральних вимірів релігії. А. Колодний [4] у своїх дослідженнях наголошує на необхідності комплексного підходу до аналізу релігійних процесів, що враховує соціальні, культурні та антропологічні аспекти. Л. Филипович [8] звертає увагу на етнологію релігії, її вплив на моральні орієнтири особистості та суспільства.

Також варто відзначити внесок інших дослідників, які розширюють межі розуміння релігійних процесів. С. Шевченко [9] у своїй монографії «Християнська теологія та екзистенціалізм» досліджує взаємозв'язок між релігійними віруваннями та екзистенціальними питаннями людського буття, що є важливим внеском у розуміння релігійної свідомості в умовах сучасних викликів. Г. Ємельяненко [3] та К. Райда [3] у своїх працях, зокрема, в дослідженні «Цінності та постекзистенціалістське мислення», розглядають трансформацію ціннісних орієнтирів у контексті постекзистенціалізму, що дозволяє глибше зрозуміти взаємодію між релігійними, моральними та екзистенціальними аспектами людського життя. Наукові підходи, запропоновані українськими релігієзнавцями, стали основою для подальшого дослідження взаємозв'язків між екзистенціальністю, духовністю та моральністю у контексті формування релігійної ідентичності. Їхні праці дозволяють краще зрозуміти сучасні виклики у сфері релігійної свідомості та можливості для розвитку гармонійного співіснування різних релігійних ідентичностей у глобалізованому світі. Таким чином, дослідження ґрунтується на

здобутках української релігієзнавчої школи, доповнюючи їх новими аспектами та пропонуючи міждисциплінарний підхід до вивчення релігійної ідентичності.

Мета статті полягає у дослідженні релігійної ідентичності як складного феномену, який формується на перетині екзистенціальних, духовних та моральних вимірів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій етиці вважається, що виникнення моралі слід пов'язувати з процесом становлення людини як соціальної істоти, при цьому мораль розглядається як духовна сутність людини. Також вважається, що окремі елементи моралі виникали і формувалися не одночасно. Спочатку існувала практика моральних відносин, яка зароджувалася в період первісного суспільства, де моральна регуляція не відокремлювалася з інших форм нормування людської поведінки. Наступним етапом розвитку моралі було формування «групової моральності» у вигляді системи заборон (табу) у родовому суспільстві. Тільки на третьому етапі з'являються внутрішні, індивідуальні моральні цінності.

Отже, мораль у сучасному розумінні виникає разом із розвитком самосвідомості людини, коли вона починає відокремлювати себе від інших членів роду й усвідомлює специфіку відносин «людина – колектив – суспільство». З формуванням та розвитком людського суспільства мораль набирає все більшого значення як духовна основа буття та життєдіяльності людей. Вона створює стійкий механізм зв'язку між людьми, що ґрунтується на взаємних зобов'язаннях та відповідних формах їх реалізації. З певного моменту поза мораллю не існує жодних суспільних, політичних, ідеологічних чи виробничих відносин. Однак збагачення первісних моральних вимог новими нормами та правилами у процесі історичного розвитку і їх різноманітна інтерпретація людськими спільнотами не змінюють основну сутність моралі – її антропологічний та екзистенціальний зміст. Тому в сучасному суспільстві мораль стає ключовим засобом виживання людства, однією з головних духовних цінностей, що визначають можливості подальшого прогресу.

Мораль і релігія, як зазначають, зокрема, автори «Академічного релігієзнавства», розвивалися протягом історії первісного суспільства, синкретично переплітаючись і взаємно впливаючи один на одного [1]. Моральні вимоги та заборони чи табу, були тісно пов'язані з тотемістичними магічними уявленнями і ритуалами. З переходом від первісного до цивілізованого стану, а також із початком писемної історії, мораль і релігія почали набувати специфічних характеристик. З одного боку, мораль почала осмислюватись як певний абсолют (в аврамістичній традиції таким абсолютом є Бог), а з іншого боку, релігійна свідомість, її ідеї, образи та сюжети все більше набували морального змісту. Мрія про мир між народами була висловлена в словах: «Мечі свої перекують вони на лемеші, а списи свої на серпи. Не підійме меча народ проти народу, і більше не будуть навчатися війні» (Іс. 2:4); заклик: «Умийтесь, очистьте себе! Відкиньте зло ваших вчинків із перед очей моїх, нікчемні ваші вчинки; перестаньте чинити лихе! Навчіться чинити добро, правосуддя жадайте, карайте грабіжника, дайте суд сироті, за вдову заступайтесь!» (Іс. 1:16–17). З релігії іудаїзму пріоритет загальнолюдських цінностей у підґрунті християнської частини Біблії – Новому Заповіті, моральний зміст християнства загалом визначили і специфіку духовної культури західноєвропейської цивілізації, і процеси історичного формування її менталітету. «Християнство, – читаємо у зв'язку з цим в «Академічному релігієзнавстві», – не лише проголосило в релігійно-інтерпретованому вигляді справді великі принципи суспільного життя Свободи, Рівності, Братерства, а й утвердило благородні психологічні і моральні начала Віри, Надії й Любові. «Пізнаєте правду, – а правда вас вільними зробить!» – говориться в Євангелії від Івана (8: 32)… Бо весь Закон в однім слові міститься: «Люби свого ближнього, як самого себе!» (Гал. 5:13–14) [1, с. 646].

Безумовно, висновки українських дослідників є цілком обґрунтованими. «… Християнство вперше остаточно відкриває світу начало духовної свободи, невідомої світу античному, і у такій формі, яка була невідома й світу єврейському, – писав, наприклад, М. Бердяєв у своїй праці «Сенс історії». – Християнська свобода передбачає вирішення історичної дії через дію вільного суб'єкта, вільного духу. Ця вирішуваність історії шляхом дій і свободи активного суб'єкта суттєва для природи християнства і для природи історії, тому що поза припущенням такого вільно діючого суб'єкта, своєю вільною активністю визначаючого історичні долі людства, конструкція історії, звичайно, неможлива» [2, с. 85–86].

Історично склалося так, що християнство позиціонувало себе як релігію, засновану на любові, що тісно пов'язано з її моральними принципами. Автори «Академічного релігієзнавства» цілком справедливо звертають на це увагу, що при врахуванні «всебічної і виваженої оцінки моральної сторони християнства необхідно визнати, що цій релігії імпонують ідеї братерства людей, любові, милосердя і співстраждання, цінності кожної людської особи, морального самовизначення і самовдосконалення, відповідальності, щирості і не лицемірності» [1, с. 647].

Те саме можна сказати і про інші релігійні конфесії. Християнське моральне вчення має історичні зв'язки з іудаїзмом і, у певному сенсі, є одним із варіантів його розвитку. У біблійних текстах постійно згадуються посилання на Тору, а моральний зміст християнства значною мірою адаптований вимогам іудаїзму щодо людської совісті, любові, милосердя та прощення.

Іслам, із його коранічними проповідями загальнолюдських моральних цінностей – добра, справедливості, правдивості, співчуття, милосердя та великодушності – є суттєвим запозиченням із Біблії. Головні моральні вимоги і заборони, які містяться в сурах Корану, Сунні та хадисах, підтверджують гуманістичний характер цих текстів. Ці моральні цінності, що сформувалися під час становлення ісламу, не втратили свого значення й сьогодні. Вони стали важливим інструментом для пошуку мирного співіснування та єдності мусульманського світу, де Шаріат відіграє роль у наданні порядку і взаєморозуміння, що допомагає впорядкувати різноманіття націй і народів. Поняття «халал» і «харам», що визначають дозволене та заборонене в ісламі, не лише регулюють поведінку благочестивого мусульманина, а є основними незмінними нормами, дотримуючись яких, виконується обов'язок перед Всевишнім Аллахом і полегшується життєвий шлях серед численних заплутаних шляхів.

Тому духовність завжди звеличувала релігію та релігійну свідомість над звичайною «повсякденною етикою» та моральністю. Цю ідею глибоко розвинув у своїй екзистенціально-релігійній філософії М. Бердяєв [2]. Однак, коли релігія категорично підноситься над мораллю, виникає суперечність в ім'я збереження віри (що добре відомо з історії), можуть здійснюватися акції, схожі на хрестові походи або інквізицію, які насправді не мають нічого спільного з універсальним добром і моральністю. Варто сказати й те, що М. Бердяєв був першим релігійним філософом, який увів поняття екзистенціальності в систематичний обіг, використовуючи його в різних контекстах: екзистенціальної філософії, екзистенціальної діалектики, екзистенціального суб'єкта, екзистенціального досвіду, екзистенціальної зустрічі з Богом, екзистенціального сенсу тощо.

Отже, аналізуючи сучасну йому християнську «богосвідомість», М. Бердяєв зазначав, що вона поділялася між двома суперечливими напрямами: «Не тільки Бог повинен відкритися в людині, а й людина повинна відкритися в Богові» [12, с. 194]. Відповідно, на його думку, традиційна теологія ніколи не була теологією Святого Духа, не відображала ні Одкровення Нового Завіту, ні Старого Завіту, ані найдавніших уявлень про Бога. Як наслідок, залишалась нерозкритою таємниця боговтілення, а одкровення Трійці залишалося в тіні християнського вчення. Проте, з іншого боку, «філософія завжди мала релігійні витоки. Філософія не служниця

теології, вона вільна. Але вільним шляхом іде вона до релігійних джерел життя. Вона є знанням, яке ґрунтується на духовному досвіді. Духовне життя передує філософії» [11, с. 150].

Заглиблюючись в екзистенціальний досвід, який М. Бердяєв сприймав як основний духовний шлях, можна сказати, що Бог відкривається зовсім іншими аспектами, ніж ми звикли сприймати як реальність. Він вважав, що традиційне уявлення про Бога було спотворене, оскільки воно розглядалося поза людиною, часто вступаючи в конфлікт із нею, що суперечило суті християнського вчення. Бердяєв також наголошував, що релігійний досвід не обмежується лише покаянням, а включає також творчий підйом і екстаз, які є рівнозначними етапами духовного шляху людини до Бога: «… релігійний, духовний досвід не вичерпується тільки досвідом спокути, досвідом смирення і покаяння. Досвід творчого підйому і екстазу є також духовним, релігійним досвідом. І шляхами цього досвіду людина прямує до Бога. Досвід спокути і досвід творчості – різні етапи одного і того ж духовного шляху» [11, с. 158–159]. Тільки через творчість людина може глибше зрозуміти свою природу.

Висновки. Таким чином, основними елементами релігійної свідомості є моральне, екзистенціальне та духовне. Вони формують архітектуру та функціональні аспекти релігійного життя, визначаючи його сутність і напрямки розвитку. Екзистенціальне виступає необхідною передумовою для духовного життя людини, оскільки саме через нього людина усвідомлює своє місце у світі та прагне досягти глибшого сенсу існування. Духовне, у свою чергу, є ключовим елементом релігії, яке надає їй життєвої сили та значення. Мораль же є основою для розуміння сутності релігії, оскільки без неї будь-які розмови про релігійні цінності та принципи втрачають сенс.

Без духовного виміру релігійна діяльність ризикує перетворитися на формальне виконання обрядів, позбавлене глибини та справжнього змісту. Тому дослідження складових релігійної свідомості вимагає подальшого глибокого аналізу в різних аспектах. Це дозволить краще зрозуміти, як моральне, екзистенціальне та духовне взаємодіють між собою, а також як їх розвиток впливає на сучасне релігійне життя. Такі дослідження є важливими для розуміння трансформацій релігійної свідомості в умовах глобалізації, секуляризації та інших сучасних викликів, що стоять перед суспільством.

Список використаних джерел

1. Академічне релігієзнавство: підручник / за наук. ред. проф. А. Колодного. Київ: Світ Знань, 2000. 862 с.
2. Бердяєв М. О. Сенс історії. Берлін, 1923. 268 с.
3. Ємельяненко Г. Д., Райда К. Ю., Шевченко С. Л. Цінності та постекзистенціалістське мислення. Київ: ПАРАПАН. 2012. 150 с.
4. Колодний А. Природа і визначення релігійного феномену. Київ: *Українське релігієзнавство*. 2014. № 71–72. С. 40–46.
5. Мандрищук Л. Проблема розрізнення філософії екзистенції та екзистенціалізму. *Наука. Релігія. Суспільство.* 2010. № 3. С. 26–31.
6. Райда К. Ю. Екзистенціальна філософія. Київ: ПАРАПАН, 2009. 328 с.
7. Саган О. Етноконфесійна специфіка релігійності в Україні. Київ: *Українське релігієзнавство*. 1999. № 12. С. 94–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_1999_12_12 (дата звернення: 12.03.2025).
8. Филипович Л. О. Етнологія релігії: традиція вітчизняного релігієзнавчого осмислення і теоретичне вирішення проблем співвідношення релігії та етносу. Київ, 2000. 421 с.
9. Шевченко С. Л. Християнська теологія та екзистенціалізм: монографія. Київ: Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. 2016. 440 с.
10. Шевченко С. Л. Екзистенціальна теологія та ціннісні орієнтири сучасної доби. Львів – Торунь: Liha-Pres. 2023. 132 с. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-348-7-20

11. Шевченко С. Л. Методологічна та ідейна кореляція християнської теології і екзистенціалізму: дис. … д-ра філософських наук. Київ, 2017. 472 с. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Multi_2016_3-4_21 (дата звернення: 12.03.2025).
12. Шевченко С. Л. Модернізація православ'я Миколою Бердяєвим та проблема тлумачення екзистенціальної природи духовного. *Мультиверсум. Філософський альманах.* 2016. Вип. 3–4. С. 190–203.

References

1. *Akademichne relihiieznavstvo* [Academic religious studies]. (2000). Pidruchnyk / za nauk. red. prof. A. Kolodnoho. Kyiv: Svit Znan [in Ukrainian].
2. Berdiaiev M. O. (1923). *Sens istorii* [The meaning of history]. Berlin [in Ukrainian].
3. Yemelianenko H. D., Raida K. Iu., Shevchenko S. L. (2012). *Tsinnosti ta postekzystentsialistske myslennia* [Values and post-existentialist thinking]. Kyiv: PARAPAN [in Ukrainian].
4. Kolodnyi A. (2014). Pryroda i vyznachennia relihiinoho fenomenu [The nature and definition of a religious phenomenon]. Kyiv: Ukrainske relihiieznavstvo – Ukrainian religious studies, 71–72, 40–46 [in Ukrainian].
5. Mandryshchuk L. (2010). Problema rozriznennia filosofii ekzystentsii ta ekzystentsializmu [The Problem of Differentiation of Existence and Existentialism Philosophy]. Nauka. Relihiia. Suspilstvo – Science. Religion. Society, 3, 26–31 [in Ukrainian].
6. Raida K. Iu. (2009). *Ekzystentsialna filosofiia* [Existential philosophy]. Kyiv: PARAPAN [in Ukrainian].
7. Sahan O. (1999). Etnokonfesiina spetsyfika relihiinosti v Ukraini [Ethnoconfessional specificity of religiosity in Ukraine]. Kyiv: Ukrainske relihiieznavstvo – Ukrainian religious studies, 12, 94–105. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrr_1999_12_12 (accessed: 12.03.2025) [in Ukrainian].
8. Fylypovych L. O. (2000). *Etnolohiia relihii: tradytsiia vitchyznianoho relihiieznavchoho osmyslennia i teoretychne vyrishennia problem spivvidnoshennia relihii ta etnosu* [Ethnology of religion: the tradition of domestic religious understanding and the theoretical solution to the problems of the relationship between religion and ethnicity]. Kyiv [in Ukrainian].
9. Shevchenko S. L. (2016). *Khrystyianska teolohiia ta ekzystentsializm* [Christian theology and existentialism]: monohrafiia. Kyiv: Instytut filosofii im. H. S. Skovorody NAN Ukrainy [in Ukrainian].
10. Shevchenko S. L. (2023). *Ekzystentsialna teolohiia ta tsinnisni oriientyry suchasnoi doby* [Existential theology and value orientations of the modern age]. Lviv–Torun: Liha-Pres. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-348-7-20 [in Ukrainian].
11. Shevchenko S. L. (2017). *Metodolohichna ta ideina koreliatsiia khrystyianskoi teolohii i ekzystentsializmu* [Methodological and Ideological Correlation of Christian Theology and Existentialism]: dys. … d-ra filosofskykh nauk. Kyiv. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Multi_2016_3-4_21 (accessed: 12.03.2025) [in Ukrainian].
12. Shevchenko S. L. (2016). Modorization pravoslavia Mykoloiu Berdyaevym ta problema tlumachennia ekzystentsialnoi pryrody dukhovnoho [Mykola Berdyaev's Modernization of Orthodoxy and the Issue of Interpreting the Existential Nature of the Spiritual]. Multyversum. Filosofskyi almanakh – Multiversum. Philosophical almanac, 3–4, 190–203 [in Ukrainian].

УДК 504.03:502.31

Культурно-інформаційна парадигма сучасного періоду розвитку суспільства: історико-екологічний аспект

CULTURAL AND INFORMATIONAL PARADIGM OF THE MODERN PERIOD OF SOCIETY DEVELOPMENT: HISTORICAL AND ECOLOGICAL ASPECT

БЕЗЕНА Іван – *кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри соціально-гуманітарної освіти, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0002-7169-2038

BEZENA Ivan – *Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Social and Humanitarian Education, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council, 70 Volodymyra Antonovycha St., Dnipro, 49006, Ukraine*

САВИЧ Анжеліка – *старший викладач кафедри міжнародної економіки і соціально-гуманітарних дисциплін, Навчально-науковий інститут «Дніпровський металургійний інститут» Українського державного університету науки і технологій, вул. Лазаряна, 2, м. Дніпро, 49010, Україна*

ORCID https://orcid.org/0009-0006-2813-9460

SAVYCH Anzhelika – *Senior Lecturer, Department of International Economics and Social and Humanitarian Disciplines, National Research Institute of the Dnipro Metallurgical Institute of the Ukrainian State University of Science and Technology, 2 Lazaryana St., Dnipro, 49010, Ukraine*

Анотація. *У статті здійснено комплексний аналіз дослідницьких процесів сучасної культурно-інформаційної парадигми. У процесі дослідження з'ясовано, що різноманітні уявлення про соціум, його парадигмальні основи, різні системи суспільного співжиття, місця в них природно-екологічних оцінок, культурно-інформаційні світогляди людини як частини великої природи, формувалися з найдавніших часів. Традиційно розглядалась світоглядна різниця між суспільством і державою. Адже проблема побудови теоретичних моделей соціуму цілком пов'язана з історико-екологічним середовищем, у якому живе, господарює й існує людина як особистість та частина великої природи. Показано, що сучасне суспільство має свій внутрішній інформаційний «двигун-суперечності», який може нести відомості щодо протидії, знищення або сприяння відновленню біолого-екологічного простору. В окресленому контексті розглянуто єдність протилежностей, зокрема, два сутнісних значення: нерозривність і внутрішній взаємозв'язок, суперечливість різних сторін суспільного організму щодо господарюючої діяльності людини, відповідність або протиставлення однієї протилежності іншій. Тому сучасний період розвитку суспільства та його нова культурно-інформаційна парадигма значно трансформовані від дотеперішніх осмислень і трактувань. Авторами доведено, що людство переосмислило весь тягар глобальних і міжцивілізаційних проблем світу, які значно змінюють наш життєвий і діяльнісний простір, потребують нового осмислення й розуміння питання впливу людини на світ природи, флору і фауну, водні та корисні ресурси, енергоощадливість та ресурсозбережувальність тощо. Метою дослідження є узагальнення та осмислення культурно-інформаційної парадигми через історико-екологічні аспекти та людську діяльність. За підсумками наукової розвідки зазначено, що історико-екологічне середовище та господарська діяльність людини призвели до критичного переосмислення й нового змісту розуміння потреби цивілізації у розбудові індивідуального екологічного мислення особистості. Тому особливу увагу приділено впливу професійної діяльності людини*

© БЕЗЕНА Іван, САВИЧ Анжеліка

на культурно-інформаційні процеси та стратегічні орієнтири: зберегти людську цивілізацію й навколишній світ, планету від руйнівних процесів і самознищення.
Ключові слова: *парадигма, історико-екологічне середовище, інформація, особистість, соціум, екологічна культура.*

Summary. *The article provides a comprehensive analysis of the research processes of the modern cultural and informational paradigm. In the course of the study, it is found that various ideas about society, its paradigmatic foundations about different systems of social coexistence, the place of natural and environmental assessments in them, and the understanding of cultural and informational worldviews of man as part of the great nature have been formed since ancient times. Traditionally, the worldview difference between society and the state was considered because the problem of building theoretical models of society is entirely related to the historical and ecological environment in which people live, manage and exist as individuals and part of the greater nature. Modern society has its own internal information 'engine of contradictions' that can carry information about counteracting, destroying or promoting the restoration of the biological and ecological space. In this context, the unity of opposites has two essential meanings: inseparability and internal interconnection, controversy of different sides of the social organism in relation to human economic activity, correspondence or contradiction of one opposite to another. Therefore, the modern period of society's development and its new cultural and informational paradigm have been significantly transformed from the previous understandings and interpretations. The authors prove that humanity has rethought the entire burden of global and intercivilisational problems of the world, which significantly change our living and working space, require a new understanding of the human impact on the natural world, flora and fauna, water and mineral resources, energy and resource conservation, etc. The purpose of the study is to summarise and understand the cultural and informational paradigm through historical and environmental aspects and human activity. Based on the results of the study, we note that the historical and ecological environment and human economic activity have led to a critical rethinking and a new understanding of the need for civilisation to develop individual ecological thinking. In connection with the above, the author notes the special importance of the influence of his professional activity on cultural and informational processes and strategic guidelines: to protect human civilisation and the world around us from destructive processes and self-destruction.*
Key words: *paradigm, historical and ecological environment, information, personality, society, ecological culture.*

Вступ. Обрана тема для наукових розвідок є актуальною з огляду на глибокі й глобальні проблеми сьогодення, оскільки в умовах активної господарської діяльності, впливу на природу, швидких темпів наукового прогресу й цифровізації та посилення процесів взаємозалежності в усіх сферах життя людини, можуть привести до не передбачених наслідків. Відповідно у взаєминах людини із суспільством, владою й природою простежуються тенденції, які впливають на подальші перспективи розвитку світу. Шляхи поступу сучасного суспільства зорієнтовані на постійне збільшення енергоємкості виробництва, зростання споживання природних ресурсів та збільшення забруднення природи, що спричиняє проблему глобальної й не відворотньої екологічної кризи.

Природа перебуває в стані, коли немає балансу в силі внутрішнього потенціалу «може – не може» та відсутні природні можливості самостійно справлятися з антропогенним навантаженням, у результаті чого настає глибокий розлад взаємозв'язків у середині біологічно-екологічної системи та взаєминах «суспільство-природа». Відповідно актуалізується проблема екологічної культури й відповідальності за соціальну, економічну, політичну, технічну, наукову, культурну, інформаційну та інші види людської діяльності. Постають глобальні питання з формування нового способу мислення й взаємин людини, техніки й природи, які одночасно є першочерговими завданнями сучасної цивілізації з метою збереження життя й природних ресурсів.

У сучасному швидкозмінюваному суспільстві значно підвищується значення вивчення питання культурно-інформаційної парадигми та стратегії її інтегративного впливу на освіченість й екологічну культуру особистості. Зважаючи на окреслений контекст не втрачається актуальність теми нашого дослідження, що обумовлюється потребою історико-філософського осмислення глибинного розуміння призначення природи, формування нових життєво-ціннісних орієнтацій людини, відповідального й гуманного її ставлення до природи та своєї нової місії.

Аналіз останніх досліджень. Середина XX століття стала початком багатьох суспільних процесів у світі, один з них пов'язаний з осмисленням філософсько-культурного аспекту проблеми інформації та інформаційної культури людини. Вказана проблема перебуває у площині розвідок різних галузей науки: філософії, педагогіки, культурології, політології, державного управління, історії тощо. Ми можемо виокремили декілька груп наукових досліджень, які проводилися за різними напрямами: 1) з появою кібернетики, синергетики і поширення її принципів на різні галузі науки дослідники К. Шеннон, Н. Вінер, У. Ешбі, В. Глушков, А. Урсул, С. Капіца та інші окреслили феномен інформації, її зміст у діяльності людини, в аспекті людського спілкування, самостійності аналізу (підготовки, передачі, переробки інформації) інформаційних процесів у культурі; 2) післявоєнний стан суспільств і посилення процесів комунікації спричинили дослідницькі роботи, які здійснювали Д. Белл, М. Кастельс, Р. Катц, О. Тоффлер, Ф. Фукуяма, Ю. Габермас та інші, що розглядали інформацію і суспільство як форму постіндустріального соціально-економічного розвитку, соціальних зв'язків електронної революції, моделювали еволюцію інформаційного суспільства; 3) дослідження проблем інформаційної культури суспільства й особистості, визначення поняття та розкриття його структури, професійного кола учасників підготовки, обробки та застосування інформації – саме на ці питання сконцентрували свою увагу дослідники як національного (В. Бокань, О. Данильян, О. Дзьобань, Н. Зражинська, Л. Калініан, Ю. Плеха, О. Палеха, Ю. Горбань, О. Прудникова та ін.), так і зарубіжного наукового середовища. Отже, зважаючи на актуальність і практичну значущість питань, пов'язаних із сутністю культурно-інформаційної парадигми й культури, її впливи на зміст професійної діяльності людини, сучасний динамізм розвитку суспільства потребує дослідження глибини окреслених процесів та оприлюднення їх результатів.

Мета статті. Дослідження є спробою узагальнення та сучасного осмислення культурно-інформаційної парадигми через історико-екологічні аспекти та людську діяльність (освіту, ціннісні основи, світогляди, критичне осмислення інформації, професійну діяльність тощо).

Виклад основного матеріалу. Відновлення української державності в серпні 1991 року, стало відправним історичним пунктом на тривалому шляху – трансформації суспільного світогляду від одновекторного світогляду джерела інформації до індивідуального критичного осмислення змісту інформації, формування інформаційної культури, актуалізації проблеми становлення світогляду екологічного й раціонального використання природних ресурсів у контекстах розвитку країни, регіону та життя і діяльності людини.

На нашу думку, не завжди можна знайти в суспільному житті такі сфери господарської діяльності, які прямо чи опосередковано пов'язані з одним із етапів взаємодії / виробництвом та поширенням інформації споживачам. Найчастіше людина бере участь одночасно у всіх цих процесах, оскільки вона виступає в ролі суб'єкта та об'єкта інформаційної взаємодії. Науково-технічний прогрес (далі – НТП) значно розширює можливості особистості в отриманні інформації, її обробці та впливу на процеси суспільної діяльності. Людина стає своєрідним індикатором / споживачем змісту інформації через індивідуальні або групові відчуття, емоції, моральність та інтелект [1, с. 25; 2, с. 18; 3, с. 125; 7, с. 35]. Адже обробка інформації стає

автономним та індивідуальним процесом, на який впливають власні зовнішні економічні й соціальні чинники.

Передача соціального досвіду здійснюється постійно, оскільки кожне нове покоління людей застає матеріальний результат, суму продуктивних сил, історично створене ставлення та ціннісну культуру людей до природи і один до одного, до суспільства. Водночас до змісту та каналів поширення інформації органічно входять окремі блоки відомостей, які сформовано в межах попередніх поколінь суспільства. Така цілісна інформаційна картина через історичну естафету створює загальні передумови для засвоєння досвіду попередніх поколінь людства, що в подальшому забезпечує історичну наступність у суспільстві [5, с. 24; 4, с. 45]. Відповідно, інформація, яка отримана в генетичному порядку від минулого покоління, так само як і вироблена цим поколінням, використовується в повсякденному житті як в цілому суспільстві, так й індивідами окремо. Спостерігаємо, що окреслена інформація може скріплювати різні ділянки соціального середовища, різні точки інформаційного простору століття – «соціального часу».

Використання соціальної інформації в суспільстві має багатоцільовий характер та може мати різні соціальні цілі. Таким чином, можна виокремити кілька основних соціальних цілей, які тісно пов'язані з діяльністю людини в умовах соціального середовища: індивід і соціальне середовище взаємодіють різноманітними способами – особистими та безособовими, безпосередніми та опосередкованими, тривалими та одноразовими контактами тощо. Можна відзначити, що всі вказані методи зв'язку підпорядковані єдиній меті – отримання особистістю соціальної інформації та передачі її соціальному середовищу, зворотному зв'язку, своєрідному комунікативному обміну інформацією або назвемо процесом активної комунікації.

Соціальне середовище – це та опосередкована ланка суспільного простору, яка стоїть між соціальною інформацією та індивідом. Саме через соціальне середовище він отримує історично успадковану суспільством інформацію, яка далі набуває нового змісту, оскільки вона інтегрована або вироблена сучасним поколінням. Для ефективного соціального середовища властиві активні шляхи передачі інформаційних блоків, які спонукають індивіда до особистісного виховання: потрібних й актуальних для суспільства рис діяльності, прищеплення необхідних чинників для оптимального функціонування в даному суспільстві [4, с. 40–48; 5, с. 26; 6, с. 95]. На нашу думку, таким суспільним цілям служить ціла й розгалужена система постійно діючих каналів передачі або поширення інформації, серед яких можна виділити як формальні, так і неформальні способи отримання освіти.

Відповідно, соціальна інформація надійшовши до індивідуального адресата, включається в надзвичайно складний і суперечливий процес формування особистісних світоглядів та думок, установок щодо відношення до тих чи інших соціальних цінностей та подальших дій людини. До таких дієвих механізмів соціальної інформації можна віднести – постійне виробництво і споживання, які призводять до кількісного накопичення якісних змін в особистості [8, с. 155–270; 9, с. 29; 10, с. 39]. Задоволення інформаційної потреби особистості та суспільства реалізується через здобуття не просто будь-якої інформації, а такої, що відповідає на поставлені запитання, які виникають у ході людської діяльності та спроможні «покрити» всі точки невизначеності в процесі її редукції. На сучасному етапі найважливішим соціальним завданням суспільства, науки й освіти є формування нового рівня інформаційної культури особистості, розвиток індивідуальних якостей самостійності та відповідальності в підході до виробничих / громадських справ будь-якого масштабу [11, с. 44].

Виховання самостійності особистості та її активності в індивідуальній або груповій дії передбачає, передусім, виховання якостей щодо критичного мислення, осмислення,

сприйняття та прийняття правильного рішення до дії. Ми відмічаємо, що суспільні процеси, спрямовані на навчання та виховання особистості, постають: *за змістом* – як передача набутого соціального досвіду; *за специфічним механізмом передачі* – як суб'єктно-об'єктні відносини між суб'єктами процесу в активній інформаційній взаємодії; *за формою процесу* – як організаційно-управлінські впливи на свідомість особистості, соціальних груп та суспільства. У зв'язку з цим, до стратегічної мети освіти та процесу виховання індивіда можна віднести: формування й розвиток особистості в умовах нестійкого періоду для розвитку людства, що висуває значну кількість несподіваних, нестандартних завдань або ситуацій, які вимагають нетривіальних підходів до їх осмислення та прийняття рішень.

Ми поділяємо думки О. Прудникової, що сучасна концепція розвитку суспільства має враховувати і включати до свого змісту не тільки уявлення про вирішальне значення НТП та особливого місця в ньому людського фактору, а й розвиток культури інформаційної діяльності про впливи людини на природу та процеси господарської діяльності [11, с. 204]. Таким чином, можна зауважити, що ціннісний аспект формування особистості – одна з важливіших характеристик інформаційної взаємодії як соціального феномена сучасного суспільства, пов'язаної з питаннями корисності для людства.

О. Тоффлер зазначав, що «… ми вступаємо в період, коли культура має значення більше, ніж будь-коли. Культура не є скам'янілим бурштином, а є тим, що ми створюємо заново кожен день» [12, с. 420]. Виходячи з цього, ми можемо виділити аспекти для «культурологічного» та «інформаційного» підходів до трактування поняття «інформаційна культура», які можна бачити через розуміння подальших перспектив розвитку людської цивілізації. У таких межах «культурологічного» підходу «інформаційна культура» вже сприймається по-іншому, а саме як спосіб життя й діяльності людини в інформаційному суспільстві та розгалужена складова процесу формування інформаційної культури особистості й людства.

Дослідники цієї наукової проблеми розглядають культурологію як сферу індивідуальної культури з особистісного формування людини та універсальний засіб суспільного життя, що формує культуру як вид людської діяльності, засобами якої по історичній багатовіковій вертикалі створюються духовні та матеріальні цінності цивілізації [4, с. 48; 5, 27; 6, с. 99; 10, с. 92]. Дослідниця О. Прудникова зазначає, що «… специфіка культурологічного підходу полягає у виявленні суб'єктності, культурних сенсів людського існування в нових соціально-технологічних та інформаційних умовах» [11, с. 92]. Продовжуючи окреслені дослідницькі думки, можна виокремити аспекти щодо інформаційної культури, що враховує та гармонізує внутрішній світ особистості, розбудовує процес засвоєння соціально необхідної інформації.

Слід зазначити, що формування інформаційної культури особистості є також частиною професійної підготовки спеціалістів у різних галузях освіти для господарської діяльності. У сучасних умовах реформування системи освіти зазнає значних трансформацій, де зміст професійної освіти має враховувати реалії сучасного суспільного простору та запитів виробничої сфери діяльності. Першочергове значення набувають організаційно-освітні питання – підготовки освічених у професійному плані фахівців та розвиток суспільно-значимих якостей турботи про екологію і збереження флори й фауни. Сучасні умови соціально-економічного розвитку вимагають від закладів освіти дотримання певної стратегії у розробці чітких освітніх механізмів щодо соціального замовлення на якісну підготовку спеціалістів, які будуть лідерами змін та ефективного розвитку територій, збереження природи тощо [2, с. 15]. Коли людина може, керуючись своїми знаннями, навичками, вміннями та компетентностями, досягненнями цивілізації в науці й техніці, відповідально вирішувати виробничі питання та бути відповідальною за збереження оточуючого природного середовища. Зростаючі потреби

суспільного розвитку формують запити на особливу чутливість теми екологізації інженерної освіти через змістові трансформації з розробки нового покоління техніки й обладнання, які стандартизовані під екологічно чисті технології господарювання і відновлення природних ресурсів [1, с. 199; 10; 11, с. 148; 12; 13].

В окреслених контекстах варто зазначити, що історико-екологічний процес здійснюється у сукупності стану природи та ретроспективи історичного розвитку й діяльності людини, поширення системи знань про оточуючий світ, розвиток індивідуального критичного мислення та перспективи зміни у формах поведінки людини і її змісту діяльності. На нашу думку, названі складники послідовно й тісно пов'язані та взаємозалежні. Адже вони є: *по-перше*, середовищем, яке оточує особистість і склалося історично з минулого; *по-друге*, є змістом системи знань людини про природу в ретроспективі історії розвитку цивілізації; *по-третє*, особистість усвідомлює важливість знання і професійної діяльності з окресленого контексту в ході минулих та сучасних історичних процесів.

Висновки. Узагальнюючи, необхідно зазначити, що подальші перспективи розвитку інформаційної культури особистості та культурно-інформаційних парадигмальних основ українського соціуму визначаються ефективною взаємодією органів державної влади, інститутів громадянського суспільства, освітянської й наукової спільноти та індивідуальними запитами людини на трансформації у розвитку інформаційної культури в професійному, суспільному, історичному та екологічному аспектах. За результатами дослідження можна зробити такі висновки: 1) вивчення культурно-інформаційної парадигми продовжує залишатися пріоритетним у контексті оцінки сучасних практик розвитку людства та появи нових каналів поширення інформації (суспільної, економічної, професійної, історичної, екологічної тощо); 2) науковці осмислюють історико-екологічні аспекти людської діяльності та її наслідки для природного середовища; 3) відбувається дослідження практик щодо трансформацій у розвитку освіченої особистості через гуманітарні, історичні, соціальні, економічні, екологічні, професійні та інформаційні простори. Наші подальші розвідки окреслених аспектів плануємо надалі продовжити.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. П., Микольченко М. В. Сучасна соціальна філософія: курс лекцій. Київ, 1996. 370 с.
2. Антіпова О. П. Соціокультурний простір інформаційної ери: Взаємовплив природної та штучної мов: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2013. 179 с.
3. Безена І., Савич А., Карпань І. Екологічні аспекти у змісті історичної освіти. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія «Філософія. Педагогіка».* 2024. № 1. С. 123–130. URL: https://visnuk.dano.dp.ua/index.php/pp/issue/view/14 (дата звернення: 10.03.2025).
4. Бокань В. А. Культурологія: навч. посіб. Київ: МАУП, 2004. 136 с.
5. Данильян О. Г. Інформаційна картина світу в контексті перспектив сучасної науки й культури. *Інформація і право.* 2013. № 1 (7). С. 21–28.
6. Дзьобань О. П. Засоби масової комунікації в культурі суспільства постмодерну. *Інформація і право.* 2011. № 3 (3). С. 93–101.
7. Зражевська Н. І. Теорія медіа та суспільства: навч. посіб. Київ: ун-т ім. Б. Грінченка, 2022. 198 с.
8. Інформаційне суспільство в світі та Україні: проблеми становлення та закономірності розвитку: колективна монографія / за ред. В. Г. Воронкової. Запоріжжя: ЗДІА, 2017. 282 с.
9. Калініна Л. М. Теоретико-прикладні аспекти формування інформаційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2012. 357 с.
10. Палеха Ю. І., Палеха О. Ю., Горбань Ю. І. Інформаційна культура: навч. посіб. / за заг. ред. Палехи Ю. І. Київ: Ліра-К, 2020. 400 с.

11. Прудникова О. В. Інформаційна культура: концептуальні засади та світоглядний сенс: монографія. Харків: Право, 2015. 352 с.
12. Тоффлер О. Іміджмейкери. Перекл. з. англ. Оксани Дащаківської. Львів. 2004. Вип. 32. URL: https://www.ji.lviv.ua/n32texts/toffler.htm (дата звернення: 10.03.2025).
13. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. New York: Basic Books, 1973. P. 620. URL: https://archive.org/details/comingofpostindu00bell_0/page/500/mode/2up (дата звернення: 10.03.2025).

References

1. Andrushchenko V. P., Mykolchenko M. V. (1996). *Suchasna sotsialna filosofiia: kurs lektsii* [Modern social philosophy: a course of lectures]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Antipova O. P. (2013). *Sotsiokulturnyi prostir informatsiinoi ery: Vzaiemovplyv pryrodnoi ta shtuchnoi mov* [Sociocultural space of the information era: Mutual influence of natural and artificial languages]: monohrafiia / O. P. Antipova. Dnipropetrovsk: DDUVS [in Ukrainian].
3. Bezena I., Savych A., Karpan I. (2024). Ekolohichni aspekty u zmisti istorychnoi osvity [Ecological aspects in the content of historical education]. Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity. Seriia: Filosofiia. Pedahohika – Bulletin of the Dnipro Academy of Continuing Education. Series «Philosophy. Pedagogy», 1, 123–130. URL: https://visnuk.dano.dp.ua/index.php/pp/issue/view/14 (accessed: 10.03.2025) [in Ukrainian].
4. Bokan V. A. (2004). *Kulturolohiia* [Culturology]: navch. posib. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
5. Danylian O. H. (2013). Informatsiina kartyna svitu v konteksti perspektyv suchasnoi nauky y kultury [Information picture of the world in the context of the perspectives of modern science and culture]. Informatsiia i pravo – Information and law, 1 (7), 21–28 [in Ukrainian].
6. Dzoban O. P. (2011). Zasoby masovoi komunikatsii v kulturi suspilstva postmodernu [Means of mass communication in the culture of postmodern society]. Informatsiia i pravo – Information and law, 3 (3), 93–101 [in Ukrainian].
7. Zrazhevska N. I. (2022). *Teoriia media ta suspilstva* [Theory of media and society]: navch. posib. Kyiv: un-t im. B. Hrinchenkas [in Ukrainian].
8. *Informatsiine suspilstvo v sviti ta Ukraini: problemy stanovlennia ta zakonomirnosti rozvytku* [Information society in the world and Ukraine: problems of formation and patterns of development]: kolektyvna monohrafiia / za red. V. H. Voronkovoi (2017). Zaporizhzhia: ZDIA [in Ukrainian].
9. Kalinina L. M. (2012). *Teoretyko-prykladni aspekty formuvannia informatsiinoi kultury kerivnyka zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu* [Theoretical and applied aspects of the formation of information culture of the head of a general educational institution]: monohrafiia. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
10. Palekha Yu. I., Palekha O. Iu., Horban Yu. I. (2020). *Informatsiina kultura* [Information culture]: navch. posibник / za zah. red. Palekhy Yu. I. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].
11. Prudnykova O. V. (2015). *Informatsiina kultura: kontseptualni zasady ta svitohliadnyi sens* [Information culture: conceptual foundations and worldview meaning]: monohrafiia. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
12. Tofler E. (2004). *Imidzhmeikery* [Image makers]. Perekl. z. anhl. Oksany Dashchakivskoi. Lviv. URL: https://www.ji.lviv.ua/n32texts/toffler.htm (accessed: 10.03.2025) [in Ukrainian].
13. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. New York: Basic Books. URL: https://archive.org/details/comingofpostindu00bell_0/page/500/mode/2up (accessed: 10.03.2025) [in USA].

УДК 7.1 + 1:141.321+11:2

Кіномузика у репрезентації ідентичності особистості в просторі культури «приємного проведення часу»

FILM MUSIC IN THE REPRESENTATION OF PERSONAL IDENTITY IN THE SPACE OF «PLEASANT PASTIME» CULTURE

ТАРАСОВА Наталія – *кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії і педагогіки, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», проспект Дмитра Яворницького, 19, м. Дніпро, 49005, Україна*

TARASOVA Natalia – *Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy and Pedagogy of the National Technical University «Dnipro Polytechnic», 19, Dmytro Yavornytskyi Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine*

ORCID https://orcid.org/0000-0001-9712-9465

Анотація. *У статті розкрито функції кіномузики в репрезентації ідентичності особистості в культурі «приємного проведення часу». Прояснена сутність концепту репрезентації як символічної системи, що через взаємодію суб'єкта з об'єктом концептуально й мовно представляє дійсність, роблячи її зрозумілою. Розкрито зміст уведеного метафоричного поняття «культура приємного проведення часу», як одного з визначальних аспектів культури постмодерну, суб'єктом якої постає споживач приємного дозвілля в різних формах, у тому числі, споживання кіномузики. Визначено, що кіномузика має великий вплив на людину постмодерної культури, здійснює це ілокутивною силою, маючи намір та реалізуючи комунікативні функції, в трьох типах комунікативних актів – інформативно-пізнавального, експресивного й спонукального. Саме так кіномузика здійснює культурний примус особистості до формування відповідного цінностям постмодерну стилю світовідчуття, кола образів, соціальних стереотипів, бажань, інтересів, потреб. Показано, що феномен кіномузики є виразним текстом у полісемантичному й полі-жанровому синтезі кінострічки, який, зберігаючи свою експериментальну відкритість, поєднує також інформацію із візуальністю, технічне з художньо-естетичним. Доведено, що кіномузика як виразний текст сприймається в «читанні», що обумовлене бажанням суб'єкту й обумовлює відчуття естетичної насолоди. Розкритий зміст розуміння виразності кіномузичного тексту, як заглиблення від «шару поверхні» мови до духовного, що відбувається з інтерпретацією мовної метафоричності закладених в синтаксис, ритміку, композицію смислів і значень. З'ясовано значення для кіномузики як тексту, що приносить задоволення, змін у парадигмі чуттєвості в мистецтві XX століття, пов'язаних із подоланням відстані між суб'єктом й об'єктом, прагненням занурення в тілесну й духовну природу картини й звуку, а разом збільшення значення візуальності й звучання як пріоритетних властивостей світосприймання. Розкрито специфіку кіномузики як предмету технологічного опрацювання монтажем, звуковими спектральними ефектами, алгоритмічними й фрактальними техніками, що має метою задовольнити вимогу надзвичайного відчуття насолоди від процесу сприймання. Аргументовано, як кіномузичний текст здійснює в приємному проведенні часу, одночасно із отриманням естетичної насолоди, репрезентацію особистої ідентичності, вивільнюючи через уяву буття самим собою. Доведено, що така ідентичність осягається у включенні особистості у гру з примірюванням масок-ролей у пошуку бажаного образу себе, що перетворює самоідентифікацію в нарацію самого, де історія Я складається в конфігурацію, визначену взаємодією тотожності й самості, часових і просторових змін, загроз кризи ідентичності, інтриги й події, особистості й персонажу.*

Ключові слова: *кіномузика, репрезентація, ідентичність, наратив, ілокутивна сила, комунікація, постмодерн, споживацьке суспільство, культура «приємного проведення часу».*

Summary. *The article reveals the functions of film music in the representation of personal identity in the culture of «pleasant pastime». The essence of the concept of representation as a symbolic system*

© ТАРАСОВА Наталія

that, through the interaction of the subject, conceptually and linguistically represents reality, making it understandable, is clarified. It has been determined that film music has a great influence on a person of postmodern culture by means of illocutionary force and intention and the implementation of communicative functions, implemented in three types of communicative acts – informative-cognitive, expressive and motivational. This is how music culturally coerces the individual to form a worldview style that corresponds to postmodern values, a range of images of social stereotypes, desires, interests and needs. It is shown that the phenomenon of film music is an expressive test in the polysemantic and poly-genre synthesis of the film, which, while maintaining its experimental openness, also combines information with visuality, technical issues with artistic and aesthetic ones. It is proven that film music as an expressive text is perceived in reading which is conditioned by the desire of the subject and causes a state of pleasure. The content of understanding the expressiveness of film music text is revealed, as a deepening from the «surface layer» of language to the spiritual, which occurs through the interpretation of linguistic metaphoricity of meanings and meanings embedded in syntax, rhythm, composition. The significance for film music as a text that brings pleasure of changes in the paradigm of sensuality in 20-th-century art, associated with overcoming the distance between subject, the desire to immerse oneself in the bodily nature of picture and sound, at the same time the increasing importance of visuality and sound as priority properties of world perception, is clarified. The nature of film music as a subject of technological processing by editing, sound spectral effects, algorithmic and fractal techniques is revealed, which aims to satisfy the requirement of an extraordinary feeling of pleasure and enjoyment from perception how the film-musical text, while enjoying time, simultaneously with obtaining aesthetic pleasure, represents personal identity, freeing one's own being through imagination. It has been proven that such identity is realized in the inclusion of the individual in the game of trying on role-playing games in search of the desired of oneself, which transforms self-identification into narrative of the Self, where the story of the Self is formed into a configuration determined by the interaction of identity and selfhood, temporal and spatial changes, threats to the identity crisis, intrigue and event, personality and character.
Key words; *film music, representation, identity, narrative, illocutionary force, communication, postmodern, costumer society, culture «pleasant pastime».*

Вступ. Кіно визнане не лише новим видом мистецтва в динаміці становлення видів, напрямів і жанрів культурі XX століття, що синтезував в собі нові естетичні форми та мовні виразні можливості із найновішими науково-технічними досягненнями. Але й світоглядним виразом сучасної людини. За цих причин цей феномен не міг залишитися поза увагою науковців. Але із зростанням кількості серйозних досліджень з проблем кіномистецтва, кіномузика як сценарій, згорнутий у звучанні, відтак важливий складник цілісного кінотексту, не часто ставала предметом філософського осмислення. Хоча дійсність потребує відповіді на багато запитань. Зокрема, чому кіномузика Х. Циммера та Дж. Уїльямса з оскароносних «Зіркових війн», «Індіани Джонс», «Інопланетянина», «Супермена», «Щелеп», «Списку Шиндлера», «Парку юрського періоду», «Гаррі Потера» викликає масовий інтерес, опановуючи певний духовно-психологічний простір, відвойований у традиційному культурному середовищі, при консенсусі з академічними жанровими орієнтирами? Які саме функції кіномузики сприяють людині отримати естетичне задоволення і стати суб'єктом приємного проведення дозвілля, досягнувши в акті кінозвукового сприймання гармонії, внутрішньої узгодженості, а отже й зрозуміти самого себе, дійти власної ідентичності?

Аналіз останніх досліджень. Філософськими засадами нашого дослідження обрано концепт ідентичності людини постмодерного «індивідуалізованого» суспільства З. Баумана [15], дискурс типів трансформації особистості в культурі споживацтва як приємного проведення часу [4], престижного символічного споживання як фактору набуття престижних ідентичностей у постмодерні, осмислення проблеми ідентичності й культури І. Енг [13]. В осмисленні структурної конфігурації наратива «Я» спираємось на герменевтику моделі

особистісної й наративної ідентичності П. Рікера [10], розгляд взаємодії самості й тотожності у дієвому набутті індивідом статусу персонажу. Критичний погляд на трансформацію чуттєвості у постмодерній «гіперреальності» знаходимо в роботах Ж. Бодрияря [14]. В обґрунтуванні ідеї кіномузики як виразного тексту звертаємось до філософії тексту, взаємодії форми й «бажання сказати», виразності тексту й чуттєвого боку мови Ж. Дерріда [17], а також спираємось на феноменологію читання тексту як музики Ю. Крістевої [5], її ідею зняття в уявному бажанні задоволення. Теоретичні засади концепції репрезентації надали праці Н. Гудман та І. Мадразо [16; 19], цінним є аналіз розробки типології комунікативних актів Дж. Сьорля і поняття ілокутивної сили в працях М. Поповича [8; 9]. Досвід рефлекції візуалізації ідентичності знайдено в дослідженнях О. Чернієнко [12]. Нові ідеї щодо постмодерних способів «подвійного кодування» в кіно представляє О. Афоніна [1]. Цікавими є висновки з дослідження кіно в контекстах культури ХХ століття, як вияву синтезу мистецтв, у єдності художньої виразності з технологічними аспектами та інтерпретаторські здібності кіно, із психоаналізом, екзистенціалізмом, сюрреалізмом, яке здійснили Т. Кохан, А. Кузьменко [10; 11]. Узагальнення щодо звуку як частини екранної культури, технології роботи по створенню поруч із «зоровою симфонією», звукового сценарію, конспекту й композиції в художньо-ігровому українському кіно, функцій естетизації, поетизації, симфонізації кінообразів, лірико-медитативного дискурсу й реконструкції історичної пам'яті надала розвідка С. Тримбача [11]. Висновки з проблеми опрацювання звуку із застосуванням постмодерної алгоритмічної естетики й фрактальної техніки композиції отримали в монографії А. Загайкевич [18], Однак, виходячи з цього дослідницького матеріалу, стало очевидним, що в когнітивному колі даних розробок маємо дефіцит обгрунтування значення кіномузики як репрезентанти людини постмодерної культури, котра воліє впливам нестійкого, мінливого, суперечливого сучасного повсякдення – психологічно комфортні естетичні форми дозвілля для самоідентифікації.

Мета статті – розкрити функції кіномузики в репрезентації ідентичності особистості в просторі культури «приємного проведення часу».

Виклад основного матеріалу. Культура постмодерну стала генетичним середовищем трансформацій естетичної парадигми в новій системі видовищних видів мистецтв, де на чолі вже не театр (драма, комедія, опера, балет), як у попередні століття, а кіно й Інтернет. Феноменальна звабливість кіно в тому. що воно задовольняє прагненню нового синтезу, відповідного складності, динаміці, різноманітності сучасного життя. Та водночас кіно інтелектуально й психологічно відповідає прагненню постсучасного споживача отримати задоволення від приємного дозвілля. Як зазначав З. Бауман, людина постмодерну живе «одним днем», її «життя складається з незначних подій», а сутністю життя є гра, правила котрої можуть змінюватися по ходу дії [2]. Звідси з'являються нові типи особистостей, які зіштовхуються у проведенні часу метафорично позначені як «гуляка» (той, що прогулюється), «волоцюга», «турист», «гравець», нащадки «паломника». Для певної частини соціуму постмодерної доби кіно – найкращий вибір приємного проведення часу. До речі, наше поняття, «культура «приємного проведення часу», несе певний запас іронії, визначаючи одну з сутнісних рис способу життя і ціннісних орієнтирів мешканців «електронного кемпінгу», а саме – перевищене значення дозвілля у сприйманні життя як щастя, успіху, достатку, статусу, що має компенсувати негативізм життєвих складнощів й драм. Праця й відпочинок постмодерного сітьового покоління стверджують нормою полілог техніки й мистецтва, інформації з візуальністю, причому остання має вже бути не застиглою в часі й просторі фотографією, а рухливим, кліповим відеонаративом про себе, дійсний світ і світ мрій та фантазій. Кіно і надає на цей запит оригінальний візуально-звуковий текст, складений

з кількох контрастно-узгоджених, різноманітних текстів – сценічного, образотворчого, літературно-поетичного, музичного.

Як і кінострічка в цілому, сучасна кіномузика – це текст, котрий є одночасно художнім продуктом і продуктом інформаційно-технологічного виробництва. Кіномузичне тіло опрацьовується досконалими електронно-акустичними засобами звуковидобування й техніками зміни природи звуку. На технічне конструювання кіномузичних треків спрацьовують монтаж, використання фантастичних звукових ефектів, звукового синтезу, опрацювання звуку в реальному часі й просторі, долучається алгоритмічна естетика, техніки перфомансу, інтертекстуальності, «симуляціонізму», гри, репрезентації. спектральна й фрактальна техніки композиції [18]. Це робиться з метою кіномузичного виробництва – справити надзвичайний акустичний, психологічний, естетичний ефект, залишити яскраві емоційні враження, сприяти отриманню особистістю різної глибини афектів, щоб дати людині відчути приємність проведеного часу.

Відповідно, ілокутивна сила впливу кіномузики, властивої мовно-комунікативним актам, стає функціональним конструктом відчуття приємної кіномузики. П. Грайвз, Дж. Сьорль, Дж. Остін функціонально класифікували типи висловів (наказові, прохань, констатацій, створення нової реальності тощо) в їх дії на людське сприймання та поведінку. Були визначені перформативні дієслова (асертиви, комісиви, директиви, декларативи, експресиви) і те, як вони можуть орієнтувати пізнання навколишнього світу та донести ілокутивну мету, переслідувану промовцем. Й тим самим викликати різні комунікативні ефекти – узгодження, закоханості, зачарованості, чи навпаки, невпевненості, обурення, страждання, конфлікту. Роль ілокутивної сили й семантики намірів, прихованих у комунікативних актах в постмодерній літературній і науковій мові аналізував М. Попович [9]. Відзначивши головне прагнення культури постмодерну – «неприйняття тоталітарності в будь-якому виразі. В тому числі – і чи не найперше – тоталітарних претензій розуму», він наголосив на тенденції подолання цієї тотальності комунікативними засобами, які мають наблизити до почуттів і думок реципієнта [8, с. 358]. Попович звернув увагу на запропоновану Сьорлем класифікацію можливих ілокутивних цілей, котрі визначають три типи комунікативних актів: когнітивних, спонукальних та експресивних. І якщо перший тип має метою повідомити чи передати нові знання, другий – спонукати до дії (як фізичної, так й інтелектуальної чи духовної), то третій має сприяти вираженню певного внутрішнього стану учасника комунікації, суто емоційної оцінки [9, с. 11].

Особливість кіномузики як мовного тексту і полягає в тому, що в ній містяться чимала ілокутивна сила й намір сприяти комунікації названих трьох типів. Окрім того, вони сполучені з завданням – дати в уяві «побачити медійний образ як соціальний стереотип», і «приміряти» цей стереотип на самого себе, пережити себе в образі героя – пройти усіма сюжетними лініями його життя як своїми. А отже ідентифікувати себе з ідеалом «Я», репрезентуючи особистісну історію засобами семіотики кіномузичного образу. При цьому потенціал здійснення кіномузикою функції репрезентації реалізується на основі описаного Ю. Крістевою [5, с. 37–38] механізму конструювання текстових висловлювань, у яких «визволений суб'єкт» поєднує висловлювання та їх інстанції, виражаючи в символіці й метафориці мови інстинктивні бажання. Тут смисл поняття репрезентації, генезис якого в давньогрецькому понятті «мимезис», виражає уявлення про суще, близьке до значення «наслідування», «відбиття», «відтворення». Серед сучасних дослідників постмодерної культури Н. Гудмен тлумачить репрезентацію символічною системою [16], що застосовується в науці й мистецтві. Схоже до цього Л. Мадразо розглядає репрезентацію як символічну систему, що діє в лінгвістично-мовній галузі та в психології у вигляді суб'єктивного мисленого образу, в мистецтві як форми

з виконанням естетичних функцій. Згідно з Л. Мадразо, репрезентація в широкому смислі це «концептуальний каркас, що пов'язує об'єкт із суб'єктом, як те, що робить дійсність зрозумілою» [19].

У здійсненні комунікативних і репрезентативних функцій кіномузика впливає експресивно й спонукально, залишаючи відчуття приємності споживання звукового продукту. Функція репрезентації здійснюється в створенні уявних мислених образів, які відбивають суб'єктивний зв'язок особистості з відображеною дійсністю. Це наділяє кіномузику ілокутивною силою примусу суб'єктивного конструювання певного способу світовідчуття, переживання та уяви, відповідного їм образного кола соціальних і художніх стереотипів, пов'язаних з колом бажань, інтересів, потреб (позитивних, оптимістичних, успішних, гуманістичних, щасливих або трагічних, песимістичних тощо). У такий спосіб візуально-звуковий континуум стає емоційним регулятором особистості, механізмом її психологічного само-налаштування, певного характеру самовідчуття. А отже, кіномузика проявляє себе могутнім психосоціальним маніпулятором особистістю й масами людей, споживачів кіномистецтва й музики.

Розглянуті здатності кіномузики обумовлюють різні ракурси особистісної ідентифікації. Один з них характерний для відвідувачів масових видовищ суспільства й дороговартісного дозвілля. Це можливість втратити звичну даність і відкрити по-новому світ, пережити споживацьке захоплення, відтворивши ефект «походу в торгівельні центри». З одного боку, це дає споживачу ефект оволодіння дороговартісним видовищем, яке задовольняє відчуттю високого статусу. Разом з тим, це стає «експедицією в інший світ», що постає альтернативою рутинному життю суспільства [15, с. 123]. Людині відкривається можливість через чарівну «поверхню» виразності зануритися в самого себе й знайти себе, свою втрачену в світі невизначеності ідентичність. Отримати свободу вивільнення прихованих дозволів «потрапляння в «кудись», де можна за короткий час відчути впевненість в собі, автентичність, які людина даремно шукає в складному рутинному повсякденні». І це стає ще одним ракурсом репрезентації особистісної ідентифікації, що даючи суб'єкту задоволення кіномузикою потреби у приємному настрої, є реалізацією його як гравця, активного учасника, суб'єкта творчої події.

Врешті, на відміну від інших «сурогатів проведення часу» – різноманітних розважальних «свят» – кіномузика дає шанс відродити «статусному» індивіду свою уяву, фантазію й мрію, заповнити душевну пустоту вірою в ідеальне, людяне, справедливе, безпечне, І це третій ракурс репрезентації особистісної ідентифікації – свобода бути в уяві, і бути іншим, чим є, яким в дійсності бути неможливо. Бауман називає такий модус ідентифікації «бачити поверхню», так, щоби те. «що він бачить» вичерпувало те, «чим вони є» [15, с. 123]. У модерні часи людина прагнула лише створити й затвердити набуту ідентичність, стверджує Бауман, а в постмодерній культурі індивід хоче свободи вибору прийнятних для себе ідентифікацій. І цей вибір може не бути обумовлений попереднім життєвим досвідом, він не остаточний, а відкритий. Він супроводжується прагненням приміряння на себе ролей, подібних костюмам, які можна одягти й зняти, масок-ідентичностей, відповідних бажаному образу себе в даній часово-просторовій ситуації. Тому в гнучкому бутті «одноразового користування» самоідентичність стає такою ж гнучкою, множинною, нефіксованою, відкритою до змін, створюваною за суб'єктивним його бажанням [2].

Повертаючись до поняття «приємного задоволення часу», яке ми використовуємо як ознаку культури постмодерну, зазначимо, що воно має два виміри: трохи скептичний, метафоричний і буквальний психологічний. У першому випадку це позначення легкого, необтяженого серйозним змістом проживання у різних формах культури. Синонімом його є дозвілля. У другому випадку сюди підпадають як інтелектуальна й фізична праця, так і всі види

діяльності, «сродні» й творчі за своєю суттю, стрижнем яких є бажання й отримане задоволення. Звісно, задоволення як умова приємного проведення часу є невід'ємною від мистецтва рисою від давніх культур до сучасності, й особливим видом отримання естетичної насолоди завжди була музика, найбільш чуттєве з мистецтв. Але якщо окрім задоволення, мистецтво з часів античності мало виконувати низку інших соціальних функцій, і, передусім, формування активної громадянської позиції, вольової дієвості, доброчесності, поцінування краси, то постмодерною культурою в ряд визначальних висувається гедонізм, поруч із протилежними скептицизмом й іронією, грою, пастишем, перфомансом, створенням іншої реальності. І це обумовлено змінами парадигми чуттєвості. В ній, як зазначав Ж. Бодрияр, вже не має естетичного значення доторкання та відстань погляду, важливо візуальне зближення й розчинення суб'єкта з об'єктом у насолоді дійсною тілесністю або уявною реальністю. Як «око зближається з поверхнею екрану», погляд розчиняється в зображенні, долаючи дистанцію між глядачем і носієм події, поглинаючи колишній розділ на сцену дії й спостерігача, долаючи умовність ситуації [14, с. 81], Так і в кіномузиці – уявне абстрагування й розчинення в асоціативних візуальних образах через матерію звуку. Відповідно, процес «читання» кінотексту розгортається як гра на межі уявного й дійсності, де прагнення потрапляння в «кудись», задовольняє бажання насолоди, та ні до чого морально чи соціально не зобов'язує. За цим алгоритмом, все відбувається як внутрішня концептуалізація суб'єктивного бажання, в якому ідентичне «Я» спочатку розчиняється в насолоді розвитком кіномузичного тексту від зав'язки до розв'язки, від його синтаксису й ритміки й семантики, а потім збирається й структурується в відчуття особистіснеого «Я сам» дискурсом, що переходить у кіномузичну інтерпретацію. Тож, у грі бажання в процесі «прочитання» кінотексту здійснюється репрезентація особистої ідентичності як наративу, Згідно П. Рікеру, вона постає «конфігурацією змінюваності й незмінюваності» у «біографії» «Я», де є включення в «інтригу», діалектика особистості й персонажу, динаміка співвідношення тотожності й самості, «змагання між узгодженістю й неузгодженістю», можливі загрози ідентичності, знаходження «між різноманітністю подій і темпоральною єдністю історії», «між окремими складовими дій, намірів, причин і випадковостей» у просторі уявних змін [10, с. 170–173].

Щодо «музики читання» кіномузичного тексту в сенсі поетики процесуальності сприймання як перебування у суб'єктивному задоволенні, то вона складає суть будь-якого поетично-літературного чи ширше художнього читання взагалі, як зауважувала Ю. Крістева. Важливо, що в ній здійснюється концептуалізація сприйманого через «Я» «читача» та його розчинення в інстинктивному бажанні, переведенні на увагу до «фонематичних структур, ритму фрази, конкретної семантеми, що веде назад до почуття, насолоди, сміху, розв'язки… Ідентичність Я, що читає, тут утрачається, атомізується, настає мить насолоди, коли під текстом виявляється інший текст, своє інше». У цьому процесі «читає вже не Я: знеособлений час регулярності, схеми, гармонії опановує це Я, розпорошене в процесі читання, тоді вже читають як-от слухають музику…» [5, с. 42–43]. На вершині насолоди смаком об'єкта «читання», коли в свідомість входять «фрагменти незбагненого», просинається дискурс, пояснюючи сказане й невисловлене через знайдені особистісні коди. Індивідуальна інтерпретація, стартує з поверхні виразності як сутності мови, як тлумачив виразність Ж. Дерріда, посилаючись на взаємини ноеми й ноезису Е. Гуссерля. Шар мовної виразності містить не тільки емоційну поверхню, а шар досвіду, «бажання сказати», логос метафоричного виразу – смисл і значення висловленого. А ще під поверхнею виразу розташоване духовне утворення, оскільки «вираження не є деяким зверху покладеним лаком … або доданим одягом; це духовне утворення…» [17, с. 190]. Таким чином, «читання» кінотексту як «прекрасна

топологія», обтяжена подвійністю взаємодії внутрішнього й зовнішнього, об'єкта й суб'єкта стає територією схоплення суб'єктом своєї самості, репрезентує його в перцепції в єдності чуттєвого, духовного, логічно-раціонального.

Висновки. Експансія кіномузики в просторі постмодерної культури, достойна певної уваги дослідників як новий феномен в сфері художньо-естетичного сприймання. Відбиваючи зміни в парадигмі чуттєвості мистецтва ХХ століття, кіномузика впливає на особистість, здійснюючи когнітивні й комунікативні функції, через художню мову досягає ілокутивної мети, діє експресивними засобами виразності, викликає задоволення й відчуття естетичної насолоди. Презентуючи себе виразним текстом, кіномузика репрезентує людину, яка шукає себе і знаходить власну ідентичність в незвичайному (з позицій культури модерних часів) соціокультурному контексті задоволення потреб, інтересів, бажань та самоствердження. Кіномузика сприяє переживанню уявного як дійсності, дає суб'єкту відчуття себе актором, суб'єктом метафоризації оповіді про себе в автобіографічній історії пов'язування фрагментів у цілісну картину життя. Відповідаючи запитам, мріям, бажанням людини культури «приємного проведення часу», кіномузика дає їй ілюзію повноти буття, цілісне самовідчуття, свободу й переживання щастя. І водночас, може розповісти світу про цю людину більше, ніж будь-які психоаналітичні, філософські й соціологічні дослідження, підтверджуючи фразеологнізм «скажи мені, яку ти кіномузику слухаєш, і я скажу хто ти». Внутрішнє прочитання кіномузичного тексту є єдиним уявним чуттєво-духовним процесом, з переключенням в акт раціонального осмислення. Стадіальність процесу самоідентифікації тут двоступенева: спочатку послаблюється чіткий схематизм розсудливості, і суб'єкт несвідомо вступає в захоплюючу акційну подорож, занурюється в пошук відповідей на загадки життя, отримує відчуття присутності в уявній реальності як у щасливій дійсності. Розчинення «Я» водночас виявляє, збирає й упорядковує «Самого» (індивідуальну ідентичність). Виразний потенціал кіномузики як динамічного семіотичного процесу, що дає вихід в особливий емоційно-духовний стан, визначений суб'єктивним бажанням та відчуттям насолоди й приємності проведеного часу, відкриває свободу уяви й самоідентифікації індивіда, містить можливість вияву великої її ілокутивної сили впливу на споживачів кіномистецтва.

Список використаних джерел

1. Афоніна О. Постмодерне розуміння «подвійного кодування» в мистецтві. *Актуальні проблеми історії, теорії і практики художньої культури.* Київ: Міленіум, 2015. Вип. XXXV. С. 142–151.

2. Бауман З. Від пілігрима до туриста: стисла історія ідентичності. Національна ідентичність: хрестоматія / упоряд. Т. С. Воропай. Харків: Крок, 2002. С. 279–297.

3. Бабіна С. Маска та самоідентичність особистості. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету.* 2018. № 1 (117). С. 109–119.

4. Кохан Т. Кінематограф у контексті культурного простору ХХ століття: монографія. Київ: Ін-т культурології НАМ України, 2017. 304 с.

5. Крістева Ю. Як говорити до літератури. Полілог. Київ: Юніверс, 2004. 480 с.

6. Кузьменко А. Музика в українському ігровому кіно останньої третини ХХ – початку ХХІ століття: специфіка функціонування в художній структурі фільму: автореф. дис. … канд. мистецтвознавства. Київ, 2021. 17 с.

7. Міносян А., Варипаєв О. Трансформації та становлення української ідентичності у воєнний час. *Культура. Ідентичність. Сучасність:* матеріали міжнародної наукової конференції присвяченої 150-річчю Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) (м. Львів, 2–3 листоп. 2023 р.). Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2023. С. 152–157.

8. Попович М. Філософія свободи / упоряд.: Л. Ф. Артюх, Н. Б. Вяткіна; передмова Н. Б. Вяткіної. Харків: Фоліо, 2018. 524 с.
9. Попович М. В., Кісляковська І. В., Вяткіна Н. Б. Проблеми теорії ментальності. Київ: Наукова думка, 2006. 403 с.
10. Рікер П. Сам як інший. Київ: Дух і літера, 2002. 458.с.
11. Тримбач С. Звук в екранній культурі України / Литвинова О. Музика в кінематографі України. Каталог. Ч. І. Автори музики художньо-ігрових фільмів, які створювалися на кіностудіях України. Київ. 2009. С. 45–73.
12. Чернієнко О. Візуальні образи ідентичності: мода і стиль. *Філософія і педагогіка.* 2017. № 1. С. 143–155.
13. Ang I. Identity blues.Without guarantees: in honour of Stuart Hall. Ed. by P. Gilroy, A. McRobbie. London: Verso. 2000. P. 1–13.
14. Baudrilliard J. La transparence du mal: essai sur les phenomenes extremes. 1990, Galilee. 179 p.
15. Bauman Z. The Individualized Socirty. Cambridge. U. K.: Polity Press. 2001. 259 p.
16. Goodman N. Languages of Art / Goodman N. Indianopolis. Haccet Publish-Ing, 1976.
17. Derrida J. Margins of philosophy. University of Chicago Press. 1982. 271 p.
18. Zagaykevych A., Zaavada I. Development of electronic music in Ukraine: emergence of a research methodology. *Organised Sound.* 2007. №5. P. 481–492.
19. Madrazo L. Systems of Representation: A Pedagogical Model for Design Education in The Information Age. *Digital Creativity.* 2006. Vol. 17. № 2. P. 73–90.

References

1. Afonina O. (2015). Postmoderne rozuminnia «podviinoho koduvannia» v mystetstvi [Postmodern understanding of ‘double coding’ in art]. Aktualni problemy istorii, teorii i praktyky khudozhnoi kultury – Current issues of history, theory and practice of artistic culture, XXXV, 142–151 [in Ukrainian].
2. Bauman Z. (2002). *Vid pilihryma do turysta: stysla istoriia identychnosti* [From pilgrim to tourist: a brief history of identity]. Natsionalna identychnist: khrestomatiia / uporiad. T. S. Voropai. Kharkiv: Krok [in Ukrainian].
3. Babina S. (2018). Maska ta samoidentychnist osobystosti [Mask and self-identity of a personality]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu – Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics, 1 (117), 109–119 [in Ukrainian].
4. Kokhan T. (2017). *Kinematohraf u konteksti kulturnoho prostoru KhKh stolittia* [Cinema in the Context of the Cultural Space of the Twentieth Century]: monohrafiia. Kyiv: In-t kulturolohii NAM Ukrainy [in Ukrainian].
5. Kristeva Yu. (2004). *Yak hovoryty do literatury* [How to speak to literature]. Poliloh. Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
6. Kuzmenko A. (2021). *Muzyka v ukrainskomu ihrovomu kino ostannoi tretyny KhKh–pochatku KhKhI stolittia: spetsyfika funktsionuvannia v khudozhnii strukturi filmu* [Music in Ukrainian Feature Cinema of the Last Third of the Twentieth and the Beginning of the Twenty-First Century: Specifics of Functioning in the Artistic Structure of the Film]: avtoref. dys. … kand. mystetstvoznavstva. Kyiv [in Ukrainian].
7. Minisian A., Varipayev O. (2023). *Transformaciyi ta stanovlenya ukrainskoyi identichnosty u voyenniy chas* [Transformations and formation of Ukrainian identity during wartime]. Kultura. Identychnist. Suchasnist: materialy mizhnarodnoi naukovoi konferentsii prysviachenoi 150-richchiu Naukovoho tovarystva im. Shevchenka (NTSh) (m. Lviv, 2–3 lystop. 2023 r.). Lviv: Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
8. Popovych M. (2018). *Filosofiia svobody* [Philosophy of freedom] / uporiad.: L. F. Artiukh, N. B. Viatkina; peredmova N. B. Viatkinoi. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
9. Popovych M. V., Kisliakovska I. V., Viatkina N. B. (2006). *Problemy teorii mentalnosti* [Problems of the theory of mentality]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. Riker P. (2002). *Sam yak inshyi* [The self as other]. Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].

11 Trymbach S. (2009). *Zvuk v ekrannii kulturi Ukrainy* [Sound in the screen culture of Ukraine]. / Lytvynova O. Muzyka v kinematohrafi Ukrainy. Kataloh. C. I. Avtory muzyky khudozhno-ihrovykh filmiv, yaki stvoriuvalysia na kinostudiiakh Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].

12. Cherniienko O. (2017). Vizualni obrazy identychnosti: moda i styl [Visual images of identity: fashion and style]. Filosofiia i pedahohika – Philosophy and pedagogy, 1, 143–155 [in Ukrainian].

13. Ang I. (2000). Identity blues. Without guarantees: in honour of Stuart Hall. Ed. by P. Gilroy, A. McRobbie. London: Verso.

14. Baudrilliard J. (1990). La transparence du mal: essai sur les phenomenes extremes. Galilee.

15. Bauman Z. (2001). The Individualized Socirty. Cambridge. U. K.: Polity Press.

16. Goodman N. (1976). Languages of Art. Indianopolis. Haccet Publish-Ing.

17.Derrida J. (1982). Margins of philosophy. University of Chicago Press.

18. Zagaykevych A., Zaavada I. (2007). Development of electronic music in Ukraine: emergence of a research methodology. *Organised Sound.*

19. Madrazo L. (2006). Systems of Representation: A Pedagogical Model for Design Education in The Information Age. *Digital Creativity.*

УДК 1:81+1:159.9

Проблема мови в передачі суб'єктивного досвіду: філософський вимір

THE PROBLEM OF LANGUAGE IN CONVEYING SUBJECTIVE EXPERIENCE. PHILOSOPHICAL DIMENSION

ЧЕРНЯК Артур – *аспірант кафедри філософії, соціології та релігієзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76002, Україна*

TCHERNYAK Arthur – *Postgraduate student of the Department of Philosophy, Department of Philosophy, Sociology and Religious Studies, Vasyl Stefanik Precarpathian National University, 57 Shevchenka str., Ivano-Frankivsk, 76002, Ukraine*

ORCID https://orcid.org/0000-0003-3744-1785

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню складності, пов'язаною з передачею суб'єктивного досвіду через мову. Важливим аспектом цієї теми є визначення суб'єктивності, яка відображає унікальність внутрішнього світу кожної людини. Суб'єктивність позначає те, що досвід кожної особи є індивідуальним, оскільки формується під впливом особистих переживань, спогадів, емоцій та світоглядних переконань. Часто цей досвід важко передати іншим через мовні засоби, адже мова має свої обмеження та умовності. Вона спирається на загальноприйняті категорії, які не завжди здатні передати всю глибину особистих відчуттів та складних емоційних станів. Крім того, значення слів можуть змінюватися залежно від контексту, культури та індивідуального розуміння, що ще більше ускладнює точну передачу суб'єктивного досвіду. Далі у статті аналізується, як суб'єктивний досвід у мові розглядався в античній філософії. Філософи цього періоду, зокрема Протагор, Платон та Аристотель, досліджували природу мови, її здатність виражати істину та проблеми, пов'язані з передачею індивідуального досвіду. Протагор, як софіст, підкреслював відносність істини та суб'єктивність людського сприйняття, вважаючи, що кожна людина має власну правду, що ускладнює об'єктивну комунікацію. Платон, навпаки, прагнув віднайти універсальні принципи мови, які могли б допомогти вийти за межі суб'єктивного сприйняття, зокрема через поняття ідей та діалектичні методи пізнання. Аристотель, своєю чергою, намагався формалізувати мову, розробляючи логічні категорії, які б сприяли об'єктивному вираженню думок. Проблема суб'єктивного досвіду в мові ставала особливо актуальною в контексті діяльності софістів, які використовували мовні засоби для маніпуляції та переконання, а не для пошуку істини. Це викликало жваві дискусії серед філософів і заклало основу для подальших роздумів про межі та можливості мови у передачі людського досвіду. У заключній частині статті розглядаються сучасні філософські підходи до вивчення суб'єктивного досвіду в мові. Сучасні філософи, такі як Ноа Хомський та Дональд Девідсон звертають увагу на обмеження мови як засобу комунікації, підкреслюючи її умовність та здатність лише приблизно передавати суб'єктивний досвід. Стаття пропонує глибокий аналіз проблеми мови в передачі суб'єктивного досвіду, поєднуючи історичний та сучасний підходи до розгляду проблеми.*

Ключові слова: *історія філософії, пізнання, індивідуальна свідомість, комунікація, філософія мови.*

Summary. *This article explores the complexity of conveying subjective experience through language. An essential aspect of this topic is the definition of subjectivity which reflects the uniqueness of each individual's inner world. Subjectivity denotes that every person's experience is individual, shaped by personal memories, emotions, and worldview. Often, this experience is difficult to communicate to others through linguistic means, as language has its limitations and conventions. It relies on commonly accepted categories that do not always capture the depth of personal feelings and complex*

© ЧЕРНЯК Артур

emotional states. Moreover, the meaning of words can vary depending on context, culture, and individual interpretation, further complicating the accurate transmission of subjective experience. The article then examines how subjective experience in language was addressed in ancient philosophy. Philosophers of this period, including Protagoras, Plato, and Aristotle, studied the nature of language, its ability to express truth, and the challenges of conveying individual experience. Protagoras, as a sophist, emphasized the relativity of truth and the subjectivity of human perception, arguing that each person has their own truth, complicating objective communication. Plato, on the other hand, sought universal principles of language that could transcend subjective perception, particularly through the concept of ideas and dialectical methods of knowledge. Aristotle, in turn, aimed to formalize language by developing logical categories that would facilitate objective expression of thought. The issue of subjective experience in language became particularly relevant in the context of the sophists' activities, as they used linguistic tools for persuasion and manipulation rather than the pursuit of truth. This sparked lively discussions among philosophers and laid the foundation for further reflections on the limits and possibilities of language in transmitting human experience. The final part of the article examines contemporary philosophical approaches to studying subjective experience in language. Modern philosophers such as Noam Chomsky and Donald Davidson highlight the limitations of language as a means of communication, emphasizing its conventional nature and its ability to convey subjective experience only approximately. The article offers an in-depth analysis of the issue of language in transmitting subjective experience, combining historical and contemporary perspectives on the problem.

Key words: *history of philosophy, cognition, individual consciousness, communication, philosophy of language.*

Вступ. Проблема передачі суб'єктивного досвіду через мову є однією з ключових у філософії мови та пізнання. Вона набуває особливого значення в контексті сучасних досліджень, оскільки мова залишається головним засобом комунікації, а її обмеження безпосередньо впливають на здатність людей точно виражати свої внутрішні переживання.

Історичний аналіз, що охоплює античну філософію, зокрема, роботи Протагора, Платона та Аристотеля, свідчить про те, що проблема суб'єктивності в мові є давньою та глибоко вкоріненою у філософській традиції. Софісти, використовуючи мовну багатозначність, демонстрували, що значення висловлювань може суттєво змінюватися залежно від контексту та інтерпретації, що залишається актуальним і в сучасних дослідженнях.

Сучасні підходи, представлені, зокрема, Ноамом Хомським та Дональдом Девідсоном, розширюють це питання, акцентуючи увагу на умовності мови та її функціональних межах у передачі суб'єктивного досвіду. Розвиток когнітивної науки, аналітичної філософії та лінгвістики виявляє нові аспекти цієї проблеми, зокрема питання інтерсуб'єктивності, мовної релятивності та значущості контексту в розумінні висловлювань.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю подальшого осмислення того, якою мірою мова здатна передавати індивідуальні переживання та якими засобами можна компенсувати її обмеження. Це питання має не лише теоретичне, а й практичне значення, адже воно стосується комунікативних бар'єрів у різних сферах людської діяльності – від міжособистісного спілкування до мистецтва, науки та технологій.

Аналіз останніх досліджень. Проблема передачі суб'єктивного досвіду через мову досліджувалася як у класичній філософії (Платон, Аристотель, Протагор), так і в сучасних лінгвістичних, когнітивних та філософських дослідженнях. У статті за основу взята низка наукових праць, що висвітлюють цю проблему з різних аспектів: від філософії мови до когнітивних процесів сприйняття та інтерпретації висловлювань.

Історичний аналіз ґрунтується на роботах С. Грісвольда [9], який розглядає риторику та поетичне мислення Платона, а також С. Раппа [15], що аналізує Аристотелеву концепцію

риторики як засобу впливу та передачі думок. Дослідження Д. Бойлза [7] акцентує на софістиці як методі маніпулювання значеннями, що перегукується з сучасними питаннями мовної суб'єктивності.

У межах сучасних досліджень автор спирається на роботи Б. Бармана [4], який аналізує лінгвістичну філософію Н. Хомського [4], особливо його теорії про глибинну структуру мови та її обмеження у вираженні складних когнітивних станів. Крім того, розгляд суб'єктивного досвіду через комунікативні бар'єри підтверджується працями Е. Окса, де досліджується антропологічний аспект сприйняття мови, та В. Даунса, що акцентує увагу на емоційній складовій мовного вираження.

Робота Д. Вібі [21] має важливе значення для аналізу суб'єктивної мови в контексті комп'ютерної лінгвістики, а дослідження Л. Венуті [19] дозволяє враховувати проблематику перекладу та інтерпретації як механізму передачі суб'єктивного змісту.

З точки зору когнітивної науки, цінні висновки представленні у статті Д. Олмана [2], що аналізують роль нейронів «von Economo» в інтуїції та її зв'язок із суб'єктивним пізнанням. Додатково, Д. Канеман [1] пропонує інсайти щодо швидкого та повільного мислення, що впливає на процес мовної інтерпретації та передачі досвіду.

Найбільш цінними для даної статті є напрацювання Д. Девідсона [11] щодо мовної конвенції та її ролі у взаєморозумінні між носіями мови, а також позицію Н. Нідзельського [13] щодо суб'єктивних і об'єктивних параметрів мовних варіацій. Використання багатовимірного аналізу дозволяє поєднати класичний та сучасний підходи до дослідження проблеми, забезпечуючи цілісний розгляд питання суб'єктивного досвіду у мові.

Метою статті є: визначити філософські засади проблеми передачі суб'єктивного досвіду через мову.

Основні завдання: 1) визначити поняття суб'єктивності та її роль у процесі комунікації; 2) проаналізувати погляди античних філософів щодо проблеми суб'єктивного досвіду в мові; 3) оцінити сучасні філософські концепції щодо природи мови та її здатності передавати суб'єктивний досвід; 4) здійснити порівняльний аналіз вказаних історичних і сучасних підходів.

Виклад основного матеріалу. Суб'єктивність у вираженні мови є критично важливим елементом, що формує спосіб, яким особистий досвід і переживання трансформуються у форматі виражених символів. Мова як інструмент комунікації є не просто набором слів і граматичних структур, але й дзеркалом внутрішнього світу людини. Вона відображає її емоції, думки, уподобання та оцінки, які надають висловлюванню особливого, подекуди унікального відтінку і значення. Завдяки цьому, роль суб'єктивності в мовленні є надзвичайно важливим для дослідження того, як особисті враження та сприйняття впливають на формування мовних виразів та висловлювань.

У статті «Вивчення суб'єктивної мови» [20, p. 286], де Дж. Вібі та інші автори досліджували вираження суб'єктивності в текстах, використовуючи метод автоматичного виявлення суб'єктивності, показано, що суб'єктивні вирази часто містять унікальні слова або фрази, що виражають особисті емоції чи оцінки. Такі унікальні слова (*hapax legomena*) зустрічаються лише раз за проаналізований відрізок тексту і, згідно з висновками авторів вищезгаданої статті, пов'язані з вираженням автором тексту суб'єктивності мови. Тобто, наявність у проаналізованому тексті таких унікальних слів говорить про те, що вони часто виявляються більш суб'єктивними, ніж загальні терміни, а це так само вказує на те, що частота використання подібних слів може бути індикатором суб'єктивності автора. Це можна підкріпити даними з вищезгаданої статті «Вивчення суб'єктивної мови» [20, p. 287], наприклад: «...низькочастотні слова пов'язані з суб'єктивністю як у даних щодо суб'єктивних елементів, так і в даних

щодо публіцистичних статей. Очевидно, люди проявляють креативність, коли висловлюють свою думку» [20, p. 286], які демонструють, що вживання певних слів в контексті може бути ознакою суб'єктивних настроїв автора. Важливо, що ці дані також вказують на те, що контекст, в якому з'являється суб'єктивний вираз, значно впливає на його інтерпретацію. Суть названого дослідження розкривається у твердженні, ніби використання унікальних слів, згідно зі статистикою, виділяються із загально вживаних термінів, притаманних формальній мові; в більшості випадків їх можна замінити загальними термінами; вони несуть сенс, який виходить із мовного кола автора, тобто, розкриваються в контексті й є вираженням суб'єктивності автора.

У роботі також звертають увагу на важливість колокацій – груп слів, які часто зустрічаються разом. Існують автоматичні методи для виявлення таких колокацій, вони дозволяють точніше ідентифікувати суб'єктивні елементи в тексті. Наприклад, система виявлення колокацій із використанням розподільчої подібності допомагає визначити прикметникові та дієслівні докази, що можуть свідчити про суб'єктивність [20, p. 303–304]. Ці результати показують, що певні словосполучення можуть бути надійними індикаторами емоційного або оцінювального забарвлення тексту, а не виконувати роль чіткої передачі автором тексту сенсу.

Контекстуальне використання суб'єктивних виразів є ще одним важливим аспектом. Суб'єктивний вираз оточений іншими подібними виразами, тобто ймовірність його суб'єктивності зростає. Це підкреслює, що для точного визначення суб'єктивності необхідно враховувати не тільки одиничні слова, але й загальний контекст, в якому вони використовуються, що вже було згадано вище. Параметри щільності суб'єктивних виразів, що включають контекст, показують високу точність у виявленні суб'єктивних елементів у тексті, тому що саме в контексті суб'єктивні вирази пояснюють сенсовий ряд в тексті.

Розуміння суб'єктивності в мовленні сприяє кращій інтерпретації текстів, що містять особисті переживання й оцінки. Воно не лише розкриває текст як відображення внутрішнього світу автора, а й допомагає у розробці методів автоматичного аналізу. На відміну від письмових текстів, вербальне мовлення менш контрольоване, що підсилює прояв суб'єктивності. Його зміст залежить не лише від емоцій та оцінок, а й від контексту міркувань мовця [21, p. 1–2]. Якщо ж мовлення уникає таких контекстів, його можна вважати об'єктивним.

Проблема суб'єктивності в мові є складною, оскільки суб'єктивні висловлювання відрізняються від об'єктивних описів фактів. Вони містять емоційні чи оцінювальні елементи, що впливають на сприйняття тексту [13, p. 1]. Суб'єктивна мова потребує глибшого розуміння контексту, на відміну від об'єктивної, хоча й остання не є повністю незалежною від нього. Це особливо помітно в перекладі [19, p. 162] або при читанні давніх текстів, де архаїзми та культурні особливості ускладнюють розуміння навіть формально об'єктивного змісту [6, p. 54].

Основною проблемою передачі суб'єктивного досвіду є складність розуміння думки, яка використовується для формування мовного вираження. Традиційна наука намагається чітко класифікувати і визначити об'єкти дослідження, проте, не всі поняття можуть однаково ефективно висловлюватися в контексті науки й виражатися формальною мовою. Тому важливо використовувати особистий і безпосередній досвід для позначення думки. Це допомагає краще зрозуміти ментальні конструкції, які не завжди підлягають чітким категоріям [10, p. 34].

Також, слід враховувати те, що думка сама по собі надзвичайно суб'єктивне явище. Людина поки що не може безпосередньо побачити думки інших людей, тільки здогадуватись про них завдяки спільним посередникам, що стосується думок суб'єкта: через поведінку, використання невербальних символів, ну і звісно ж вербальних, у першу чергу, елементів мови. Завдяки цьому будь-які спроби об'єктивно зазначити думку іншої людини неможливі. Особливо

це стосується розуміння таких понять, які самі по собі не мають чіткого визначення, як от «кохання», «страждання», «справедливість» тощо.

Що стосується мови, то слід враховувати, що це не просто набір конвенційних форм, мова – це живий, динамічний процес, який активно формує і трансформує досвід. Мова наче виступає полотном, на якому формуються уявні образи, особистісні ідентичності та психологічні стани, від яких змінюється сенс кожної фрази й висловлювання, залежно від контексту [14, с. 152].

Слід також проаналізувати, як використання суб'єктивного досвіду в мові може нашкодити в процесі мовлення. Перш за все, слід визнати, що це глобальна проблема, яка стосується мови. Можливо, найяскравіше її зазначили філософи Античної Греції, особливо софісти, красномовці, які використовували мовні ігри заради власних цілей. Говорячи про софістів, можна дати два визначення їхній діяльності: 1) вони були усними діалектиками, чия здатність пропагандувати через риторику мала велику цінність для Античної Греції періоду розквіту демократії; 2) вони – наймані консультанти, які навчали шматкам запам'ятованої інформації для досягнення «успіху в житті», який проявлявся в славі, грошах та інших матеріальних благах і займались переконуванням, а не пошуком істини [7, p. 102–103]. Виходячи з цих визначень, не важко здогадатися про основну проблему софістики – використання недоліків мови в передачі інформації з чітким сенсом. Більше того, софісти займались своєю діяльністю у сферах, які не мали чітких визначень і можливості об'єктивного ставлення, зокрема, в питаннях справедливості, щодо якої в той період було різноманітне ставлення. Це означає, що софістика процвітала на поприщі суб'єктивного досвіду, який виражається в мові, і така взаємозалежність зберігається навіть дотепер, наприклад, у менеджменті, де висловлювання певних ідей, що стосуються менеджменту – суб'єктивні, а не прагнуть дійти до об'єктивної істини, а їх втілення залежить від навичок переконування й особистісних якостей оратора, тобто софістики [3, p. 265]. Вся софістична філософія Античної Греції немов крутиться навколо факту суб'єктивного досвіду, що виражається, і це помітно, наприклад, у девізі всіх тогочасних софістів, висловленого Протагором: «Людина є мірою всіх речей: речей які є, що вони є, а речей, яких немає, що вони не є» [16, с. 178–184]. Якщо розбиратися у визначенні цього твердження Протагора, то слово «речі» в ньому висловлене як «*χρήματα*» замість загального слова «*ὄντα*», бо воно означає речі, які пов'язані з людьми або якось використовуються ними [16, p. 179]. Тобто, мова, це теж річ, мірою якої є людина, отже, її суб'єктивне вираження – те, що притаманне самій мові, й стосується також емоцій, думок, оцінок, міркувань, які супроводжують процес мовлення, тому що вони теж використовуються людьми (входять у межі висловлювання Протагора).

Аристотель, на відміну від Протагора, вважав, що суб'єктивність мови не є остаточною, і що мова може передавати об'єктивний зміст. Запровадивши закони логіки, він визначив категорії (субстанція, кількість, якість, відношення, місце, час тощо) як основи для формалізації мови, що дозволяло зменшити вплив суб'єктивного досвіду на використання слів [18]. Ці категорії стали основою для уніфікації висловлювань, що допомогло підвищити точність у комунікації, створюючи певну об'єктивність у передачі думок. Проте сам Аристотель визнавав, що логіка не здатна вирішити всі проблеми мови, особливо в контексті переконання та емоційного впливу. У своїй праці «Риторика» він навчав методам переконання, які зазвичай ґрунтуються на суб'єктивному досвіді та емоціях слухача, а не тільки на логічних аргументах [15]. Це вказує на те, що хоча логіка допомагає формалізувати мову, вона не може повністю усунути суб'єктивний елемент у спілкуванні. Платон, учитель Аристотеля, на відміну від нього, вважав риторику корисною не тільки як засіб переконання, а й як інструмент для захисту від маніпуляцій софістів, прагнучи знайти спосіб досягнення об'єктивності в комунікації та вийти

за межі софістичних перекручувань [9]. Дискусія щодо суб'єктивного досвіду в мові, зокрема в контексті маніпуляцій і переконання, є важливою частиною філософії ще з античності й залишається актуальною до сьогодні.

Аналізуючи сьогодення, можна виокремити дві галузі філософії, які займаються вивченням мови – філософію лінгвістики та філософію мови [17]. Обидві галузі є частинами філософії науки, але відрізняються аспектами вивчення феномену мови. Філософія лінгвістики зосереджена на конкретних мовних елементах, таких як структура і граматика, тоді як філософія мови вивчає сенс і використання мови загалом або метамову. Проблема мови в передачі суб'єктивного досвіду належить до філософії мови. Сучасні філософи цієї галузі активно використовують термін Дж. Берклі, що стосується «когнітивних збоїв» – «туману і завіси слів» [5], що тісно пов'язано з проблемою, розглянутою в статті. Одним із провідних дослідників цієї проблеми є Н. Хомський, який зробив великий внесок, ввівши поняття *E-language* та *I-Language* [4, p. 115]. «*E*» означає «зовнішню» мову, а «*I*» – «внутрішню», індивідуальну, що стосується мозку індивіда та його особистого вираження мови. Іншим важливим представником філософії мови є Д. Девідсон, який також досліджував проблему суб'єктивного досвіду в мові. У його вченні про мову і конвенції є твердження, яке розкриває суть цього підходу: «Розуміння мови – це питання постійного коригування інтерпретаційних передумов відповідно до висловлювань, які потрібно інтерпретувати. Крім того, для цього потрібні навички та знання (уява, увага до ставлення та поведінки інших, знання світу), які не є специфічно лінгвістичними, а є частиною більш загальної здатності жити у світі та стосунках з іншими, здатність, яка також не піддається будь-якому формальному поясненню» [11]. Н. Хомський та Д. Девідсон, попри численні відмінності в питаннях мови, погоджуються в тому, що основною проблемою є передача мови від мовця до слухача через суб'єктивний досвід, що є складною та часто недооціненою проблемою. Суб'єктивний досвід може значно ускладнювати процес комунікації або передачі інформації. Наприклад, В. Даунс [8, p. 105] підкреслює важливість інтуїції в розумінні мовця, зокрема у «вгадуванні» сенсу висловленого. Однак, він вказує, що інтуїція важко визначається, оскільки вона є «нав'язливим відчуттям правильності, що не передбачає свідомого міркування чи звичайного емпіричного досвіду» [8, p. 105]. Тим не менше, можна погодитись, що інтуїція має потенціал бути ефективним інструментом для розуміння сенсу, іноді навіть більш ефективним, ніж раціональні спроби. Наприклад, є наступні визначення інтуїції: 1) сила або здатність досягати прямого знання або пізнання без очевидного раціонального мислення та висновку; 2) негайне розуміння або пізнання; 3) знання або переконання, отримані інтуїцією; 4) швидке та готове розуміння [12], серед яких варто відзначити перше визначення, через частинку про отримання знання без «очевидного раціонального мислення», що може мати сенс у, як мінімум, двох випадках: 1) інтуїція може проявлятися через «неочевидне» раціональне мислення; 2) інтуїція може проявляти через інші засоби, окрім раціонального мислення. У першому випадку можна стверджувати про наявність якогось нестандартного шаблону мислення, не характерного для звичного, загальнолюдського, який намагається базуватися на законах логіки. Однак, припускаючи, що таким прикладом відмінного мислення можуть бути різноманітні нейрорізноманітності, наприклад, синдром Аспергера, то дослідники зазначають, що такі люди, навпаки, мають погіршену інтуїцію [2, с. 367]. Інша справа з розумінням інтуїції, що проявляється не через раціональне мислення. Д. Канеман у своїй праці «Мислення швидке й повільне» [1] описував дві системи, які діють у людини: система 1 та система 2. Якщо система 2 – це усвідомлене, повільне мислення, те, що можна назвати раціональним мисленням, то система 1 – це автоматичне «мислення», тобто реакції організму на зовнішнє середовище, сприймання вже знайомих патернів і їх пришвидшена обробка. Отже, якщо брати за основу

інтуїтивного сприйняття описану Д. Канеманом систему 1, чи перекриває вона згадані функції інтуїції, що дозволило б вгадувати сенси, проявлені в суб'єктивному досвіді мовця? Звісно, відповідь потребувала б детальних досліджень, але точно можна сказати, що спілкування, попри наявність величезної кількості суб'єктивного досвіду, не таке вже й неефективне, попри те, що слухачі не завжди аналізують контекст сказаного, або ж не завжди знаходяться в ньому. Що стосується емоцій, як однієї зі складових суб'єктивного досвіду в мові, то люди здатні «вгадувати» емоційний стан, не вдаючись до раціонального мислення, це може бути частиною емпатичного сприйняття. Організм людини може автоматично зчитувати тональність сприйнятих звуків та ідентифікувати їх згідно з емоційним спектром, що вже надає обробленій вербальній інформації мовця інакшого сенсу, який, попри суб'єктивні висловлювання, якісно передає сенс.

Висновки. Суб'єктивний досвід у мові є багаторівневою проблемою, яка глибоко впливає на здатність людини до ефективної комунікації. Виявлена ще у філософських дискусіях Античності, вона й досі залишається актуальною, про що свідчать як класичні, так і сучасні наукові підходи. Проведене дослідження демонструє, що мова – не просто інструмент передачі інформації, а складна система, що відображає індивідуальний досвід, емоційний стан і когнітивну структуру мислення мовця. Саме ця властивість зумовлює багатозначність, гнучкість і водночас неоднозначність мовного висловлювання.

Історичний аналіз дозволив виявити, що ще Протагор наголошував на суб'єктивності пізнання, а Платон і Аристотель – на прагненні до формалізації мови через логіку і риторику. Сучасні ж дослідники, як-от Н. Хомський, Д. Девідсон і Д. Канеман, акцентують на внутрішніх механізмах мовного вираження, інтерпретації та впливу контексту й інтуїції на процес комунікації. Залучення матеріалу з комп'ютерної лінгвістики, когнітивної науки та аналітичної філософії дозволило поєднати якісний гуманітарний аналіз із формалізованими інструментами виявлення суб'єктивності.

Дослідження було здійснене з використанням інтегративного підходу до проблеми – в поєднанні філософського, лінгвістичного та когнітивного аналізу мови як засобу вираження суб'єктивного досвіду. Зроблено спробу узагальнити та зіставити результати з філософії Античності, філософії мови XX століття та сучасних комп'ютерних досліджень суб'єктивної мови. Такий підхід дозволяє побачити, як від софістики до нейролінгвістики незмінною залишається ключова проблема – індивідуальність смислу та складність його точного передання.

Відповідно до цього, результати дослідження дозволяють виявляти низку стратегій, які можуть мінімізувати негативний вплив суб'єктивності мови в комунікації. До них належать: розвиток інтуїтивного сприйняття, критичний контекстуальний аналіз, уточнення термінології, а також усвідомлення ролі інтерсуб'єктивного простору як місця перетину досвіду мовця й слухача.

Отже дослідження підтверджує, що суб'єктивність не лише обмежує мову, а й водночас збагачує її – робить живою, творчою, здатною до вираження унікальних внутрішніх станів. Проблема передачі суб'єктивного досвіду через мову не має простого вирішення, однак її глибше осмислення може сприяти розвитку нових підходів до міжособистісної, міжкультурної та міждисциплінарної комунікації.

Список використаних джерел

1. Канеман Д. Мислення швидке й повільне. Київ: Наш формат, 2017. 480 с.
2. Allman J., Watson K., Tetreault N., & Hakeem A. Intuition and autism: a possible role for Von Economo neurons. *Trends in Cognitive Sciences.* 2005. № 9. P. 367–373.

3. Astley W. G. Subjectivity, sophistry and symbolism in management science. *Journal of Management Studies.* 1984. № 21 (3). P. 259–272.
4. Barman B. The linguistic philosophy of Noam Chomsky. *Philosophy and Progress*. 2012. P. 103–122.
5. Blackburn S. W. Philosophy of language. *Encyclopedia Britannica.* 2024. URL: https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-language (дата звернення: 13.02.2025).
6. Botha J. E. Reading ancient texts more comprehensively: Assessing a new methodology. *Scriptura: Journal for Biblical, Theological and Contextual Hermeneutics.* 1998. № 64. P. 51–63.
7. Boyles D. R. Sophistry, dialectic, and teacher education: A reinterpretation of Plato's Meno. *Philosophy of Education Archive.* 1996. P. 102–109.
8. Downes W. The language of felt experience: Emotional, evaluative and intuitive. *Language and Literature.* 2000. № 9 (2). P. 99–121.
9. Griswold C. L. Plato on rhetoric and poetry. *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* 2003. URL: https://plato.stanford.edu/Entries/plato-rhetoric/ (дата звернення: 04.02.2025).
10. Laplane D. Thought and language. *Behavioural Neurology.* 1992. № 5 (1). P. 33–38.
11. Malpas J. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Donald Davidson. *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* 2023. First published: May 29, 1996; revised: Apr 28, 2023. URL: https://plato.stanford.edu/entries/Davidson/#LangConv (дата звернення: 04.02.2025).
12. Merriam-Webster. Intuition. *Merriam-Webster Dictionary.* 2024. Last Updated: 16 Aug 2024. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/intuition (дата звернення: 03.02.2025).
13. Niedzielski N. Subjective and Objective Measures of Variation. 2005. P. 1–12.
14. Ochs E. Experiencing language. *Anthropological Theory.* 2012. № 12 (2), P. 142–160.
15. Rapp C. Aristotle's rhetoric. *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* 2002. URL: https://plato.stanford.edu/eNtRIeS/aristotle-rhetoric/#WhatRhetUsefFor (дата звернення: 09.02.2025).
16. Sholarin M. A., Wogu I. A. P., Omole F., & Agoha B. E. Man is the measure of all things: A critical analysis of the Sophist conception of man. *Research on Humanities and Social Sciences.* 2015. № 5. P. 178–184.
17. Scholz B., Pelletier F., Pullum G., & Nefdt R. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Philosophy of Linguistics. *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* 2024. First published: Sep 21, 2011; revised: Mar 7, 2024. URL: https://plato.stanford.edu/entries/linguistics/ (дата звернення: 05.02.2025).
18. Smith R. Aristotle's logic. *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* 2000. URL: https://plato.stanford.edu/entries/aristotle-logic/?simple=True#Ter (дата звернення: 04.02.2025).
19. Venuti L. Translation, intertextuality, interpretation. *Romance Studies.* 2009. № 27 (3). P. 157–173.
20. Wiebe J., Wilson T., Bruce R., Bell, M., & Martin M. Learning subjective language. *Computational Linguistics.* 2004. № 30 (3). P. 277–308.
21. Wiebe J., & Wilson T. Learning to disambiguate potentially subjective expressions. *In: COLING-02:* The 6th Conference on Natural Language Learning (CoNLL-2002). 2002. P. 1–7.

References

1. Kahneman D. (2017). *Myslennia shvydke y povilne* [Thinking is fast and slow]. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
2. Allman J., Watson K., Tetreault N., & Hakeem A. (2005). Intuition and autism: a possible role for Von Economo neurons. *Trends in Cognitive Sciences.*
3. Astley W. G. (1984). Subjectivity, sophistry and symbolism in management science. *Journal of Management Studies.*
4. Barman B. (2012). The linguistic philosophy of Noam Chomsky. *Philosophy and Progress.*
5. Blackburn S. W. (2024). Philosophy of language. *Encyclopedia Britannica.* URL: https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-language (accessed: 13.02.2025).
6. Botha J. E. (1988). Reading ancient texts more comprehensively: Assessing a new methodology. *Scriptura: Journal for Biblical, Theological and Contextual Hermeneutics.*
7. Boyles D. R. (1996). Sophistry, dialectic, and teacher education: A reinterpretation of Plato's Meno. *Philosophy of Education Archive.*
8. Downes W. (2000). The language of felt experience: Emotional, evaluative and intuitive. *Language and Literature.*

9. Griswold C. L. (2003). Plato on rhetoric and poetry. *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* URL: https://plato.stanford.edu/Entries/plato-rhetoric/ (accessed: 04.02.2025).
10. Laplane D. (1992). Thought and language. *Behavioural Neurology.*
11. Malpas J. (2023). Stanford Encyclopedia of Philosophy. Donald Davidson. *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* First published: May 29, 1996; revised: Apr 28, 2023. URL: https://plato.stanford.edu/entries/Davidson/#LangConv (accessed: 04.02.2025).
12. Merriam-Webster. (2024). Intuition. *Merriam-Webster Dictionary.* Last Updated: 16 Aug 2024. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/intuition (accessed: 03.02.2025).
13. Niedzielski N. (2005). Subjective and Objective Measures of Variation.
14. Ochs E. (2012). Experiencing language. *Anthropological Theory.*
15. Rapp C. (2002). Aristotle's rhetoric. *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* URL: https://plato.stanford.edu/eNtRIeS/aristotle-rhetoric/#WhatRhetUsefFor (accessed: 09.02.2025).
16. Sholarin M. A., Wogu I. A. P., Omole F., & Agoha B. E. (2015). Man is the measure of all things: A critical analysis of the Sophist conception of man. *Research on Humanities and Social Sciences.*
17. Scholz B., Pelletier F., Pullum G., & Nefdt R. (2024). Stanford Encyclopedia of Philosophy. Philosophy of Linguistics. *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* URL: https://plato.stanford.edu/entries/linguistics/ (accessed: 05.02.2025).
18. Smith R. (2000). Aristotle's logic. *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* URL: https://plato.stanford.edu/entries/aristotle-logic/?simple=True#Ter (accessed: 04.02.2025).
19. Venuti L. (2009). Translation, intertextuality, interpretation. *Romance Studies.*
20. Wiebe J., Wilson T., Bruce R., Bell M., & Martin M. (2004). Learning subjective language. *Computational Linguistics.*
21. Wiebe J., & Wilson T. (2002). Learning to disambiguate potentially subjective expressions. *In: COLING-02:* The 6th Conference on Natural Language Learning (CoNLL-2002).

Філософія освіти

УДК 378.147

МЕДІАОСВІТНІЙ ПРОСТІР У СИСТЕМІ МЕДІАКУЛЬТУРНИХ ДЕТЕРМІНАНТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

MEDIA-EDUCATIONAL SPACE IN THE SYSTEM OF MEDIA-CULTURAL DETERMINANTS OF SOCIALIZATION

ГІРЛІНА Наталя – *кандидат філософських наук, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

ORCID https://orcid.org/0009-0002-1226-3855

HIRLINA Natalia – *Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of the Department of Preschool and Primary Education of Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council», 70, Volodymyr Antonovych Str., Dnipro, 49006, Ukraine*

Анотація. *У статті на основі вітчизняних наукових розвідок проаналізовано особливості взаємозв'язку медіаосвітнього та медіакультурного просторів. Показано, що медіакультура визначає цілісність процесів розвитку медіаосвітнього простору двояким чином – як реальної складової соціального життя і як ціннісних сенсів та когнітивних настанов. Медійна атрибутивність та інституційний характер медіапростору сприяють тому, що медіакультура пронизує всі особистісні та соціальні сфери людини. Вплив медіакультури також зумовлений привнесенням в освітню сферу нових сенсів та патернів у вигляді аудіовізуальних, лінгвістичних і кінестатичних складових медіакомунікації. Водночас відкриваються можливості для розвитку медіакультури з використанням ресурсів освітнього простору, що позитивно впливає на зростання можливостей продуктивної соціалізації соціокультурної сфери загалом. Обґрунтовано, що медіаосвіта виконує функцію транслятора усього наявного універсуму медіакультури, вбираючи у себе її ціннісне, змістовне, смислове і функціональне розмаїття. Медійно-комунікаційний вимір освіти, який перетворює її в медіаосвіту, має і пріоритетне значення для інноваційних змін у змісті та цінностях освітньої діяльності. Ризики соціалізації в медіакультурному просторі мають бути компенсовані свідомим проєктуванням медіаосвітнього простору відповідно до індивідуальних і суспільних потреб. Потенціал моделювання та проєктування медіаосвітніх методології та технологій визначається здатністю розробляти механізми, які запобігають медіакультурним загрозам на основі використання освітніх засобів. Доведено, що освітня складова медіапростору соціалізації функціонує як організаційна форма медіакультурного процесу. Інституційний статус медіакультури надає інституційного статусу інноваційним явищам у медіаосвітньому просторі. Саме медіакультура визначає найбільш інноваційні цілі сучасної освіти у вигляді медіакомпетентності, критичного мислення, комунікативних навичок. Конструктивний аспект медіакультури, елемент самотворення людини в ній, постає найбільш очевидно в медіаосвітній складовій глобального медіапростору.*

Ключові слова: *медіаосвіта, медіаосвітній простір, медіакультура, соціалізація, суспільство ризику.*

Summary. *The article analyzes the peculiarities of the relationship between the media-educational and media-cultural spaces based on domestic scientific research. It is shown that media culture determines the integrity of the development processes of the media-educational space in two ways - as a real component of social life and as value meanings and cognitive instructions. Media attribute*

© ГІРЛІНА Наталя

and institutional character contribute to the fact that media culture permeates all personal and social spheres of a person. The influence of media culture is also determined by the introduction of new meanings and patterns in the form of audio-visual, linguistic and kinesthetic components of media communication into the educational sphere. At the same time, there are opportunities for the development of media culture using the resources of the educational space, which has a positive effect on the growth of opportunities for productive socialization of the socio-cultural sphere in general. It is well-founded that media education performs the function of a translator of the entire existing universe of media culture, absorbing its valuable, meaningful, and functional diversity. The media and communication dimension of education, which turns it into media education, has priority for innovative changes in the content and values of educational activity. The risks of socialization in the media-cultural space must be compensated by the conscious design of the media-educational space in accordance with individual and public needs. The potential of modeling and designing media educational methodologies and technologies is determined by the ability to develop mechanisms that prevent media cultural threats based on the use of educational tools. It is proved that the educational component of the media space of socialization functions as an organizational form of the media-cultural process. The institutional status of media culture gives institutional status to innovative phenomena in the media-educational space. It is media culture that determines the most innovative goals of modern education in the form of media competence, critical thinking, and communication skills. The constructive aspect of media culture, the element of self-creation of a person in it, appears most obviously in the media-educational component of the global media space.
Key words: *media education, media educational space, media culture, socialization, risk society.*

Вступ. Процес глобалізації інформаційного суспільства, що характеризується такими явищами як поширення єдиних освітніх стандартів, конституювання розваг як культурного чинника розвитку у зв'язку з формуванням «суспільства спектаклю» та практичною переорієнтацією духовної сфери, докорінно змінює освітній простір соціалізації людини. Це актуалізує проблему соціоцентричного та антропоцентричного формування суб'єктності молоді в контексті асоціальних впливів, що надходять з навколишнього середовища. Ці впливи також визначають трансформацію медіа та освітнього простору як просторів соціалізації, що має характер глобальної культурної зміни. Медіаінформаційний характер соціокультурного підґрунтя постмодерністських освітніх змін вимагає аналізу медіакультурної детермінації розвитку соціалізованості освітніх просторів у XXI столітті.

Аналіз останніх досліджень. Визначенню взаємозв'язку між становленням медіаосвітнього простору та розвитком медіакультури присвятили свої роботи такі вітчизняні дослідники як І. Біляєва, Б. Братаніч, В. Глушич, Г. Горбенко, О. Подолякіна, Д. Спасібов, Т. Уварова та інші. У центрі проблематики наявних наукових розвідок здебільшого знаходяться питання змістовного впливу медіакультури на медіаосвіту як виокремлену складову освіти інформаційного суспільства, а також механізми використання медіаресурсів в освітньому процесі. Водночас взаємозв'язок процесів розвитку медіакультурного та медіаосвітнього просторів досліджується недостатньо, що негативно вливає на розуміння загальних тенденцій становлення медіаосвіти як транслятора цінностей медіакультури.

Мета статті. Визначення специфіки взаємодії медіакультурного та медіаосвітнього просторів у контексті становлення нових механізмів соціалізації інформаційного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні медіакультура як об'єкт наукових розвідок є міждисциплінарним феноменом, тому першочергового значення набуває її інтерпретація в якості основи формування медіаосвітнього простору у контексті змін чинників соціалізації та буття людини. З огляду на це, медіакультура та медіаосвітній простір є реальними соціальними феноменами і повинні вивчатися як складові реального соціального процесу інноваційних

змін. Це означає, що при аналізі взаємодії між ними необхідно фокусувати увагу на таких аспектах як:

- їх взаємовпливи в якості соціальних сфер;
- специфічні риси взаємовпливу на рівні віртуальної та реальної культури;
- характер функціонування як особливого середовища соціалізації та буття особистості;
- спосіб формування інформаційно-комунікативного простору взаємодії;
- продукування ціннісних орієнтацій та світоглядних установок, транслювання норм поведінки.

Медіакультура виступає репрезентацією культури сучасного інформаційного суспільства, у цьому сенсі вона формує зміст освіти як транслятора культури. Наявність медіакультурних феноменів фіксується майже в усіх аспектах життя сучасної людини, головним чином через її вплив на базові структури людського розвитку, такі як соціальна комунікація, самосвідомість, стиль життя, самореалізація самопізнання. Як форма культури цей феномен тісно пов'язаний з основними елементами людського буття: природою, соціальністю, діяльністю та мораллю. Тому науково обґрунтованою слід вважати позицію про об'єктивно обумовлений соціальними чинниками механізм впливу медіакультури на всі сторони життя людини, особливо на сферу цінностей та простір взаємодій і спілкування [2, с. 24].

Медіакультура, таким чином, визначає цілісність процесів розвитку медіаосвітнього простору двояким чином – у якості реальної складової соціального життя і в якості ціннісних сенсів та когнітивних настанов. Інтегрована єдність останнього забезпечується медіакультурними чинниками, які визначають інтеграційні процеси і медіапростору, і медіареальності. Сьогодні цілісність детермінованого медіакультурними факторами впливу медіаосвітнього простору розглядається як фундаментальний чинник взаємодії особистісного і соціального розвитку та конструктивної комунікації в освітньому процесі. Це є необхідною умовою успішної соціалізації та існування людини, а проблеми будь-якого характеру щодо доступу до цінностей медіакультури призводять до системної деформації освітнього, духовного та загального розвитку, причому і на особистісному, і на соціальному рівнях [8, с. 136].

Вплив медіакультури на зміст освітнього процесу визначається її роллю як генератора ціннісних та когнітивних патернів у процесі пізнання людиною самої себе і навколишнього світу та ґрунтується на пізнавально-діяльнісних індивідуальних схильностях і мотивації особистості до саморозвитку. Відповідно, можна говорити про набуття медіакультурою інституційного виміру як чинника розвитку сучасної людини. Медійна атрибутивність та інституційний характер медіакультури сприяють тому, що вона пронизує всі особистісні та соціальні сфери людини, не обмежуючись територіальними та часовими перепонами.

Відтак саме медіакультура вирішальною мірою визначає спрямованість та характеристики розвитку медіаосвітнього простору як простору становлення індивідуально інтеріоризованих цінностей і гарантує соціалізацію адаптованої до вимог інформаційного суспільства людини з відповідним рівнем медіаграмотності та медіакомпетентності. Вплив медіакультури також зумовлений привнесенням в освітню сферу нових сенсів та патернів у вигляді аудіовізуальних, лінгвістичних і кінестатичних складових медіакомунікації [1, с. 284].

Що стосується сфери формування цінностей, то тут медіакультура є тим інститутом сучасного суспільства, який у все більшій мірі монополізує духовне виробництво. Слід також зазначити, що медіакультура відіграє важливу роль у комунікативній трансформації освітньої діяльності. Це пов'язано з тим, що медіакультура перетворює медіаосвітній простір на комунікативних та гіпертекстуальних засадах в інтертекстуальне середовище, створюючи комунікативний простір існування, де кожна людина має можливість самостійно

трансформувати медіареальність. Діалогічність освітнього простору набуває все більшого масштабу також у межах комунікативних та мультикультурних моделей суспільного розвитку, що також визначається медіакультурними процесами. Та й найбільш очевидна характеристика освіти XXI століття, її відкритість також виявляється об'єднанням освітніх просторів різного рівня в інтегровану у межах інтернету цілісну систему комунікаційних взаємодій мережного характеру.

Загалом, можна виокремити характеристики, які медіакультура привносить у медіаосвітній простір, а саме: поширення мережних технологій та форм комунікації, упровадження медіапродуктів в освітньому процесі та у процесі здійснення соціалізуючо-виховних функцій, подолання обмежень просторового чи галузевого характеру, інтегрування в єдиному освітньому процесі різноманітних форм сприйняття інформації (візуальної, аудіальної, вербально-діалогової тощо), заміщення в якості домінуючих типів освітньої комунікації репродукції та трансляції на інтерактивність та взаємодію, евристичнне і комунікативне мислення, упровадження суб'єктного виміру вибору індивідуальної освітньої траєкторії.

Водночас відкриваються можливості для розвитку медіакультури з використанням ресурсів освітнього простору, що позитивно впливає на зростання можливостей продуктивної соціалізації соціокультурної сфери загалом. У цьому сенсі найбільші можливості для розвитку отримують наступні функції медіакультури [5, с. 104]:

1. Функція інформування, у межах якої медіакультура виступає як соціальна інформація, що продукується та поширюється в сучасному суспільстві переважно в символічній формі й таким же чином транслюється за допомогою символічних засобів і передається в освітній сфері.

2. Комунікативна функція, у межах якої медіакультура забезпечує обмін інформацією в різних формах, актуалізуючи і діалогове спілкування у медіапросторі та медіаосвітньому просторі.

3. Функція розвитку творчого потенціалу соціальних суб'єктів, у межах якої медіакультура стимулює на індивідуальному рівні здатності та мотивації щодо трансформації навколишнього освітнього та життєвого середовища.

4. Соціально-інтегруюча функція, у межах якої медіакультура продукує та транслює через освітню сферу об'єднуючі для суспільства цінності, та сенси.

5. Нормативна, у межах якої медіакультура транслює, у тому числі і в освітній простір, необхідні для соціалізації людини норми, традиції, ідеали.

6. Функція медіатора, історично первинна посередницька функція масмедіа, яка допомагає як медіакультурі, так і медіаосвіті відгравати роль поєднуючого різні соціальні структури механізму.

7. Дозвільно-реабілітаційна функція, у межах якої медіакультура визначає процеси упровадження в освітню сферу розважально-ігрових форм діяльності, що суттєво збільшує соціалізаційний інструментарій медіаосвіти.

Медіакультурні смисли в освіті сьогодні використовуються для формування світогляду на основі медійних образів світу, а також способу життя людини, її повсякденної поведінки, громадянської позиції, способів соціальної взаємодії, комунікативних і мовних практик. Зміни в освітній сфері фахівці безпосередньо пов'язують із максимізацією глобального потенціалу розвитку медіакультури, зокрема, пов'язаного з новими засобами і технологіями медіакомунікацій та поширенням віртуальної реальності в усіх сферах життя людей [7, с. 19]. З огляду на це, медіакультура як складова та орієнтир розвитку освітньої сфери формує новий горизонт самореалізації людини в освітньому просторі.

Слід зазначити, що медіакультура за допомогою інформаційних технологій перетворює медіа- та освітній простори на простір, де людина домінує над реальністю. Сьогодні медіакультура, безперечно, є найбільш значущою тенденцією як у культурі, так і в освіті інформаційного суспільства, а остання є основним механізмом поширення медіакультури у різноманітних формах, репрезентованих в освітньому просторі (масова та елітарна, етнічна та транснаціональна, гіпертекстуальна та традиційна, національна та наднаціональна тощо). Медіаосвіта виконує функцію транслятора усього наявного універсуму медіакультури, вбираючи в себе її ціннісне, змістовне, смислове і функціональне розмаїття.

Таким чином, основні характеристики освітнього середовища в сучасну епоху визначаються масштабними процесами становлення та розвитку медіакультури, при цьому саме медійно-комунікаційний вимір освіти, який перетворює її у медіаосвіту, має і пріоритетне значення для інноваційних змін у змісті та цінностях освітньої діяльності. Подібні результати ми бачимо і на рівні особистості, оскільки лише медіакультурна реальність надає людині як суб'єкту освіти потенціал створення власного духовного світу у всьому його розмаїтті відповідно до характеристик соціальної реальності. Тому ми погоджуємося з тими дослідниками, які пов'язують соціальну роль медіакультури у сучасному медіаосвітньому просторі насамперед із ціннісною детермінацією соціокультурного простору медіакультурою. Її важливість визначається необхідністю забезпечення ціннісного смислу медіакультури та її екзистенційного відгуку на освітню діяльність, оскільки феноменологія медіакультури дуже тісно пов'язана із соціалізацією та соціальним буттям.

Сьогодні ті, хто залучені до середовища медіакультури, з самого початку життя вивчають різноманітні культурні та освітні практики в мультикультурному медіапросторі. Таким чином, індивідуальний досвід передбачає складну інтеграцію особистості до зовнішнього культурного середовища, що, враховуючи спонтанний розвиток медіакультури, створює багато загроз та ризиків для процесу становлення та розвитку людини.

Ризики соціалізації в медіакультурному просторі мають бути компенсовані свідомим його проєктуванням відповідно до індивідуальних і суспільних потреб, тобто його своєрідної екологізації, а також включенням особистості в полікультурне суспільство, безпечним опануванням медіа та віртуальної культури, креативною трансформацією соціокультурного середовища, максимізацією духовно-ціннісних та культурно-комунікативних ресурсів особистості для опору негативним медіальним впливам щодо споживацьких орієнтирів та культурної уніфікації на рівні масової культури.

Особливо проблематичною є атрофія культурних навичок спілкування віч-на-віч, необхідних для соціалізації, але відсутніх у просторі електронної медіакультури. Сьогодні молоде покоління соціалізується поза реальним спілкуванням, у середовищі комп'ютерних ігор, ігрових автоматів, соціальних мереж. Цьому процесу можна протистояти лише шляхом інтеграції медіа та культурних феноменів у формі глобального освітнього та соціального інтернет-проєкту, який поєднує в собі сильні сторони масової комунікації та гуманістичної культури. Медійні та культурні ризики також можна мінімізувати шляхом свідомої трансформації медіа та медійного комунікаційного простору на основі принципів гуманності. Таким чином, потенціал моделювання та проєктування медіаосвітніх методології та технологій визначається здатністю розробляти механізми, які запобігають медіакультурним загрозам на основі використання освітніх засобів.

Освітня складова медіапростору соціалізації функціонує як організаційна форма медіакультурного процесу. Це пояснюється тим, що медіакультурні процеси фактично містять високоефективні та конструктивні моделі поведінки та системи цінностей, які можуть слугувати

основою гуманістичних процесів соціалізації. Тому змістовний контекст медіакультури має першочергове значення у визначенні напряму оптимальної трансформації сучасної освіти як соціокультурного механізму гуманізації медіаінформаційного суспільства. Те саме стосується інституціоналізації медіаосвітніх практик, оскільки інституційний статус медіакультури надає інституційного статусу інноваційним явищам у медіаосвітньому просторі.

Щоб описати вирішальний вплив медіакультури на медіаосвітній простір з точки зору включення суб'єктів соціалізації у глобальний соціокультурний простір, необхідно підкреслити особистісний, навіть особистісно-регулятивний вимір інноваційних освітніх явищ [9, с. 193]. У цьому контексті маємо вказати на медіакультурні трансформації, які за умови ефективної та безпечної інтеграції медійних процесів у соціокультурне середовище сприяють переорієнтації освітньої сфери на потреби людини XXI століття. Освітній простір, інтегрований у медіакультуру, дає змогу людині безпечно здійснювати власну інкультурацію в умовах динамічних змін середовища, швидко засвоювати нові культурні цінності і на основі цього надійно адаптуватися до цих змін, забезпечувати цілісність процесів соціалізації, ідентифікації, індивідуалізації на особистісному рівні, а також узгоджувати їх із глобальними тенденціями розвитку суспільств під впливом масмедіа та формувати внутрішньо детерміновані мотиви саморозвитку і самоактуалізації в результаті свідомого конструювання як себе, так і соціального середовища. Саме медіакультура визначає найбільш інноваційні цілі сучасної освіти у вигляді медіакомпетентності, критичного мислення, комунікативних навичок, які забезпечують ефективну взаємодію особистості з різними культурами, а також успішну соціалізацію, національно-культурну самоідентифікацію, соціальну адаптацію, а в підсумку – реалізацію власної самості. У медіакультурному середовищі потенціал освіти як суб'єктоутворюючого явища значно розширюється за рахунок появи нових методів самоусвідомлення особистістю себе та свого життєвого шляху, формування її образу світу, визначення методів і смислів власного існування.

Можливо, найвпливовішим фактором у максимізації потенціалу соціалізації медіаосвітнього простору є така складова медіакультурного середовища як інтернет. Інтернет-ресурси можна вважати принципово новим соціокультурним засобом розвитку людини, а їх використання в освітній діяльності може докорінно трансформувати цей розвиток, особливо в освітній сфері як середовищі соціалізації.

Загалом соціалізуюча функція інтернету виходить за межі освітніх практик і визначається комп'ютерно-опосередкованою комунікацією у віртуальному просторі, переважно у контексті поєднання спонтанних форм комунікативної взаємодії та вирішення цілеспрямованих освітньо-виховних завдань із застосуванням соціально-педагогічних інструментів впливу [10, с. 160]. Водночас основною характеристикою інтернету як інституту соціалізації слід вважати його здатність реально чи уявно задовольняти низку пізнавальних, комунікативних, рекреаційних та дозвільних потреб у процесі формування особистості через доступ до інформації та спілкування. Загалом особистісний потенціал саморозвитку, що формується в інтернет-просторі, проявляється у кумулятивній формі як сформовані в цьому просторі здатності людей до трансформації власних цінностей і знань, сенсу та самосприйняття, моделі поведінки та способу життя.

Загалом, як й інші явища, пов'язані з процесом соціалізації в медіаосвітньому просторі, інтернет-простір можна охарактеризувати в якості амбівалентного з точки зору потенційного впливу освіти та виховання на людину. Численні дослідження показали, що оскільки навіть спонтанна комунікація та пізнавальна діяльність в інтернет-просторі займає в житті людини невиправдано довгий час [4, с. 3], абсолютизація цінності віртуального життя і загалом

некритичне позитивне ставлення до кіберсередовища, яке часто сприймається як єдина справжня реальність, пов'язана з появою різних віртуальних залежностей і тим самим спричиняє відхилення в процесі розвитку особистості. Водночас є чимало доказів того, що цілеспрямоване та ціннісно-орієнтоване використання інтернету в освітньому процесі позитивно впливає не лише на вирішення освітніх завдань, а й на формування високорозвиненої медіакультури особистості загалом, що в умовах медійно-інформаційного суспільства має вирішальне значення для успішності процесу соціалізації [3, с. 48].

У соціокультурному контексті саме інтернет-комунікація та, ширше, комунікація в медіапросторі сьогодні найбільш ефективно перетворює індивіда на соціальну істоту та особистість. Таким чином, очевидно, необхідно визнати медіареальність, створену електронними ЗМІ в інтернет-просторі, не простою маніпуляцією, як припускають багато фундаментально критичних учених, а як спільне творення реальності та себе медіакультурою та людьми. І саме цей конструктивний аспект медіакультури, елемент медіареальності та самотворення людини в ній, постає найбільш очевидно в медіаосвітній складовій глобального медіапростору.

Разом з тим детермінованість позитивного впливу медіакультури на соціалізацію особистості через цілеспрямовану соціально-виховну діяльність, переважно в освітній царині, є підставою для твердження про те, що власне стихійний розвиток медіапростору детермінований домінуванням негативних соціокультурних впливів. На це вказують дослідники цього питання при аналізі впливу медіакультури на характеристики медіаосвітнього середовища [6, с. 192]. Сьогодні інноваційні інформаційно-комунікаційні технології, що створюють середовище соціалізації в медіаосвітньому просторі, породжують ризики переважно на особистісному рівні, спотворюючи процеси, що формують світогляд, моральні цінності та життєві пріоритети підростаючого покоління. Це відбувається не лише на змістовному, а й на організаційному рівні і пояснюється тим, що створюється нове соціально-комунікативне середовище соціалізації у вигляді віртуальних мережевих спільнот, соціальних мереж та інших віртуальних соціальних просторів.

Висновки. Традиційні інститути соціалізації замінюються віртуальними соціальними спільнотами, і цей процес явно негативно впливає на механізми функціонування традиційних моральних установок. Результатом є ситуація, в якій на рівні самоідентифікації у віртуальному середовищі людина здається добре соціалізованою та фантастично задовольняє потребу у схваленні та самопрезентації, але в реальному соціальному середовищі вона відчужена від включеності в тканину соціального життя як компетентний суб'єкт у системі суспільних відносин. Сьогодні вчителі описують різні прояви негативних наслідків взаємодії віртуальної та реальної соціалізації. Найбільш поширеними є низький ступінь довільності поведінки сучасних дітей, явне ослаблення здатності особистості до саморегуляції щодо цінностей і поведінки на основі інтеріоризації соціальних норм, зростання імпульсивності та непослідовності. Неоднозначність ставлення підростаючого покоління до існуючих соціальних норм, що лежить в основі асоціальної та аморальної поведінки, часто пов'язана з орієнтацією на субкультури та віртуальні групові норми. Останні в переважній більшості нехтують соціальними нормами як джерелом цінностей та мотивації поведінки. І ці негативні прояви впливу віртуального середовища на соціалізацію особистості може мінімізувати лише відповідна стратегія перебудови усієї соціально-виховної роботи на засадах медіаосвіти. Саме її обґрунтування і має стати головним напрямом подальшої роботи над проблемою.

Список використаних джерел

1. Біляєва І. І. Медіа-освіта як ціннісно-культурний компонент трансформації сучасного суспільства. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.* 2014. Спец. вип. С. 280–288.
2. Братаніч Б. В. Буттєвий вимір медіа-освітнього простору. *Грані*. 2014. № 9. С. 23–26.
3. Братаніч Б. Просторовий вимір медіа-освіти. *Директор школи, ліцею, гімназії.* 2015. № 1–3. С. 45–50.
4. Глушич В. В. Теоретичні основи впровадження медіатехнологій у сучасному освітньому просторі в Україні. *Молодий вчений.* 2022. № 4. С. 1–4.
5. Горбенко Г. В., Іващенко В. Л. Медіазнавчі студії в науковому та освітньому дискурсах: у пошуках дослідницького об'єкта. *Інтегровані комунікації.* 2020. Вип. 1. С. 103–106.
6. Купчишина В., Грубі Т. Медіа-освіта як складова освітнього процесу. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки.* 2023. № 3. С. 183–201.
7. Подолякіна О. В. Освіта в реаліях медіа-простору: філософське осмислення перспектив. *Освітній дискурс.* 2020. Вип. 29. С. 15–23.
8. Спасібов Д. В., Клімушин П. С., Колеснік Т. П. Культура медіа-споживання як засіб забезпечення медіа-безпеки та особливості розвитку медіа-освіти. *Теорія та практика державного управління.* 2019. Вип. 1. С. 133–141.
9. Уварова Т., Стас Т. Медіаграмотність та медіакомпетентність у сучасній освіті: виклики і тенденції. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2020. Вип. 29 (4). С. 191–197.
10. Ченбай Н. А. Медіатехнології в культурі інформаційної епохи (соціально-філософський аспект). *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія.* 2019. № 1. С. 158–163.

References

1. Biliaieva I. I. (2014). Media-osvita yak tsinnisno-kulturnyi komponent transformatsii suchasnoho suspilstva [Media education as a value and cultural component of the transformation of modern society]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin – Scientific Journal of the Drahomanov National Pedagogical University. Political Science and Methods of Teaching Social and Political Disciplines, 280–288 [in Ukrainian].
2. Bratanich B. V. (2014). Buttievyi vymir media-osvitnoho prostoru [The existential dimension of the media and educational space]. Hrani – Facets, 9, 23–26 [in Ukrainian].
3. Bratanich B. (2015). Prostorovyi vymir media-osvity [The spatial dimension of media education]. Dyrektor shkoly, litseiu, himnazii – Headmaster of a school, lyceum, gymnasium, 1–3, 45–50 [in Ukrainian].
4. Hlushych V. V. (2022). Teoretychni osnovy vprovadzhennia mediatekhnolohii u suchasnomu osvitnomu prostori v Ukraini [Theoretical foundations for the introduction of media technologies in the modern educational space in Ukraine]. Molodyi vchenyi – Young scientist, 4, 1–4 [in Ukrainian].
5. Horbenko H. V., Ivashchenko V. L. (2020). Mediaznavchi studii v naukovomu ta osvitnomu dyskursakh: u poshukakh doslidnytskoho obiekta [Media studies in scientific and educational discourses: in search of a research object]. Intehrovani komunikatsii – Integrated communications, 1, 103–106 [in Ukrainian].
6. Kupchyshyna V., Hrubi T. (2023). Media-osvita yak skladova osvitnoho protsesu [Media education as a component of the educational process]. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seriia: Pedahohichni nauky – Collection of scientific papers of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical Sciences, 3, 183–201 [in Ukrainian].
7. Podoliakina O. V. (2020). Osvita v realiiakh media-prostoru: filosofske osmyslennia perspektyv [Education in the Realities of the Media Space: Philosophical Reflection on Prospects]. Osvitnii dyskurs – Educational discourse, 29, 15–23 [in Ukrainian].
8. Spasibov D. V., Klimushyn P. S., Kolesnik T. P. (2019). Kultura media-spozhyvannia yak zasib zabezpechennia media-bezpeky ta osoblyvosti rozvytku media-osvity [Culture of media consumption

as a means of ensuring media security and peculiarities of media education development]. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and practice of public administration, 1, 133–141 [in Ukrainian].

9. Uvarova T., Stas T. (2020). Mediahramotnist ta mediakompetentnist u suchasnii osviti: vyklyky i tendentsii [Media literacy and media competence in modern education: challenges and trends]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Topical issues of the humanities, 29 (4), 191–197 [in Ukrainian].

10. Chenbai N. A. (2019). Mediatekhnolohii v kulturi informatsiinoi epokhy (sotsialno-filosofskyi aspekt) [Media technologies in the culture of the information age (socio-philosophical aspect)]. Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Filosofiia. Kulturolohiia – Bulletin of the National Aviation University. Philosophy. Culturology, 1, 158–163 [in Ukrainian].

УДК 1:37

Філософсько-світоглядні аспекти ментального здоров'я педагогічних працівників у контексті російсько-української війни

PHILOSOPHICAL AND WORLDVIEW ASPECTS OF TEACHERS' MENTAL HEALTH IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

ДЕВ'ЯТКО Наталія – *кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0003-0162-1194

DEVIATKO Nataliia – *PhD (Philos.), Assoc. Prof., Associate Professor of the Department of Philosophy, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council», 70 Volodymyr Antonovych str., Dnipro, Ukraine*

Анотація. *Стаття присвячена проблемам дослідження філософсько-світоглядних аспектів ментального здоров'я педагогічних працівників на сучасному історичному етапі. У статті проаналізовано вплив російсько-української війни на ментальне здоров'я освітянської спільноти, як одного з головних соціальних інститутів, і вироблено алгоритм світоглядно-психологічного відновлення особистості. Ментально здорова людина має низку базових поведінкових та світоглядних характеристик, серед яких можна щонайперше визначити такі: усвідомлення свого емоційного стану; самостійність в ухваленні рішень; отримання задоволення від життя та усвідомлення цінності життя загалом; якісна комунікація з можливістю налагодження стосунків з новими людьми та людьми, які мають відмінні погляди; вміння адаптуватися до нових умов і стресових ситуацій; відкритість до навчання та отримання нового досвіду. Російсько-українська війна стала причиною комплексного психологічного стресу. У сучасних дослідженнях зафіксовано два аспекти психологічного стресу – інформаційний та емоційний. У суспільстві наявний високий рівень емоційного вигорання, деградація емоційної і моральної сфери. Головні негативні процеси відбуваються на трьох рівнях: біологічному, коли порушується робота організму; психічному, до якого належить і ментальне здоров'я; соціально-психологічному, через що людина втрачає сенс життя і не бачить себе в майбутньому. Алгоритми і механізми, які сприятимуть відновленню ментального здоров'я людини, складають велику комплексну систему, яка має безпосередній вплив на світогляд особистості. Чільними факторами цієї системи є: підтримання фізичного здоров'я; гармонізація робочих процесів із чітким розмежуванням робочого часу і простору; позитивна комунікація і позитивне сприйняття себе; подолання комплексу меншовартості й інших стереотипів та інформаційних вірусів свідомості; повернення цілісності буття через відновлення гармонійного контролю над своїм життям; активна діяльнісна та емоційна причетність до історичних процесів. Коли відновлюється ментальне здоров'я освітян, це впливає не лише на професійну діяльність педагогів, але й на життя спільноти в цілому.*

Ключові слова: *світогляд, ментальне здоров'я, російсько-українська війна, освіта, психологічне відновлення*

Summary. *The article is devoted to the problems of studying the philosophical and ideological aspects of the mental health of pedagogical workers at the modern historical stage. The article analyzes the impact of the Russian-Ukrainian war on the mental health of the educational community, as one of the main social institutions, and develops an algorithm for the ideological and psychological restoration of the personality. A mentally healthy person has a number of basic behavioral and ideological characteristics, among which the following can be identified: awareness of one's emotional state;*

© ДЕВ'ЯТКО Наталія

independence in making decisions; enjoyment of life and awareness of the value of life in general; high-quality communication with the ability to establish relationships with new people and people who have different views; the ability to adapt to new conditions and stressful situations; openness to learning and gaining new experience. The Russian-Ukrainian war caused complex psychological stress. Modern studies have recorded two aspects of psychological stress – informational and emotional. There is a high level of emotional burnout in society, degradation of the emotional and moral sphere. The main negative processes occur at three levels: biological, when the work of the organism is disrupted; mental, which includes mental health; socio-psychological, because of which a person loses the meaning of life and does not see himself/herself in the future. Algorithms and mechanisms that will contribute to the restoration of a person's mental health constitute a complex system that has a direct impact on the individual's worldview. The main factors of this system are: maintaining physical health; harmonizing work processes with a clear demarcation of working time and space; positive communication and positive perception of oneself; overcoming the inferiority complex and other stereotypes and information viruses of consciousness; returning the integrity of being through the restoration of harmonious control over one's life; active activity and emotional involvement in historical processes. When the mental health of educators is restored, it affects not only the professional activities of teachers, but also the life of the community as a whole.
Key words: *worldview, mental health, Russian-Ukrainian war, education, psychological recovery*

Вступ. Питання ментального здоров'я педагогічних працівників є актуальним у будь-який час, оскільки його порушення пришвидшує процеси професійного вигорання. Проте під час тривалого стресу й особливо такого важкого випробування, яким є війна, збереження ментального здоров'я стає ще важливішим, оскільки вчитель комунікує не лише зі своїми колегами та близькими, але й має потужний вплив на дітей та їхніх батьків. Хоча всі ці процеси взаємного впливу є складними й багаторівневими, наявність ментально стійкої ланки, якою може бути вчитель, на нашу думку, може сприяти покращенню загального ментального стану всіх учасників комунікації.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження ментального здоров'я так чи інакше відбуваються в усіх країнах, де розвинена гуманітарна сфера, проте в сучасному швидкозмінному світі потрібно враховувати не лише загальні тенденції, зумовлені впливом глобалізації, а насамперед регіональні історичні особливості. Тому осмислення викликів російсько-української війни та формування відповідних алгоритмів подолання їхнього негативного впливу на суспільство потребує широкої наукової дискусії, оскільки кожен дослідник може застосувати власну методологію аналізу ситуації, зумовлену його актуальним досвідом. Зокрема, дослідженням ментального здоров'я під час російсько-української війни, й особливо за період повномасштабного вторгнення займаються Т. Бабко, А. Вознюк, О. Гірченко, І. Гузь, К. Гуцол, О. Даліба, Т. Довга, О. Ігнатович, Т. Костєва, С. Міщук, С. Михайлюта, В. Олефір, С. Полях, Н. Притулик, Є. Ребро, О. Чиханцова та ін.

Метою статті є розкриття впливу російсько-української війни на ментальне здоров'я освітянської спільноти як одного з головних соціальних інститутів, а також вироблення алгоритму світоглядно-психологічного відновлення особистості.

Для досягнення цієї мети потрібно: а) сформулювати головні визначення ментального здоров'я, які впливають на світогляд людини і її поведінку; б) дослідити сучасний стан ментального здоров'я освітянської спільноти; в) проаналізувати потенціал алгоритму світоглядно-психологічного відновлення особистості у сучасних кризових умовах.

Виклад основного матеріалу. Ментальне здоров'я є різновидом психологічного здоров'я, яке має чіткий соціально-комунікативний прояв. Саме ментальне здоров'я дає можливість людині відчувати стан благополуччя, коли вона може реалізувати себе, плідно працювати й долати стреси. За визначенням Т. Довгої, «ментальне здоров'я забезпечує здатність людини

думати, відчувати емоції, взаємодіяти один з одним, заробляти на життя та насолоджуватися життям» [3, с. 59]. Т. Костєва наголошує, що ментально здорова людина є життєрадісною і творчою, вона пізнає світ, приймає саму себе, при цьому визнає цінність та унікальність інших особистостей, бере на себе відповідальність за власне життя, може отримувати досвід навіть у несприятливих життєвих ситуаціях, її життя наповнене сенсом, а сама вона є гармонійною, збалансованою особистістю [6, с. 39].

Пов'язаність здоров'я людини із цілісністю і завершеністю її буття була визначена у науці досить давно. Зокрема, Є. Мінард у цьому контексті писав про наявність у людини «достатньої кількості енергії, ентузіазму і настрою для виконання чи завершення справи» [13, с. 13], чим підкреслював важливість саме енергетичного наповнення діяльності людини.

Однією з найбільш цитованих нині робіт із вивчення гармонійного й дисгармонійного життя людини є наукова розвідка Н. Пезешкіан. Згідно з цим дослідженням, енергетичні витрати людини мають бути гармонійно розподілені по чотирьох смислових векторах: життєві сенси, тіло, стосунки, діяльність [15]. У працівників освіти цей розподіл і за мирних часів часто мав професійну деформацію, яка була спричинена надмірним трудоголізмом. За часів війни можна спостерігати втрату життєвих сенсів, погіршення ставлення до свого тіла і його потреб, проблеми в комунікації, емоційне вигорання в усіх сферах життя. Таким чином, людина стає енергетично знекровленою і не має можливості для власного порятунку у кризовій ситуації та все більше занурюється у депресію. Тому поновлення цього балансу життєдіяльності та повернення енергетичної насиченості буття є надважливим.

Відповідний тип світогляду обумовлює поведінку людини, яка базується на трьох важливих аспектах: самоусвідомленні, здоровій емоційності та розвитку критичного мислення, що має під собою світоглядну основу. На ці аспекти в різний спосіб звертають увагу як зарубіжні, так й українські науковці. Так, наприклад, С. Михайлюта та С. Полях наголошують на усвідомленості власних емоційних реакцій, що свідчить про наявність психічного здоров'я: «Психічно здорова особистість здатна планувати, управляти, критично оцінювати та змінювати свої реакції, діяльність і поведінку, людина, яка переживає різноманітні емоції, може з ними впоратися і жити повноцінним життям» [7, с. 61]. О. Даліба натомість показує важливість розвитку самосвідомості, що допомагає вчителю мати розвинені емоційну й інтелектуальну сфери та сприяє кращому пізнанню себе завдяки саморефлексії, окремо показується важливість позитивної комунікації на всіх рівнях – від здобувачів освіти до колег у професії [2, с. 246]. Тест на адекватність та якість комунікації, на нашу думку, є гарною методикою визначення глибинних психологічних рухів і діагностування наявних проблем. Особливим є і характер цієї комунікації. Зокрема, О. Чиханцова і К. Гуцол вказують на важливість позитивної комунікації не лише як міжособистісної, яка будується на засадах рівного партнерства та позитивній активності, але й як на основу природного оптимізму, зокрема, у вирішенні проблемних ситуацій та подоланні соціальних викликів [12].

Ментально здорова людина має ряд базових поведінкових та світоглядних характеристик, серед яких: а) усвідомлення свого емоційного стану, що дає можливість його контролювати; б) самостійність в ухваленні рішень; в) отримання задоволення від життя та усвідомлення цінності життя загалом; г) якісна комунікація з можливістю налагодження стосунків з новими людьми та людьми, які мають відмінні погляди; д) вміння адаптуватися до нових умов і стресових ситуацій; е) відкритість до навчання та отримання нового досвіду.

У тривалих стресових ситуаціях ментальне здоров'я погіршується, а ці механізми спочатку починають давати збій, а тоді вимикаються зовсім. Намагання відновлення контролю над своїм життям часто має негативні наслідки. Пригнічення емоцій і прагнення контролю над

складною ситуацією згодом призводить до виснаження его людини і робить її подальші спроби самоконтролю неефективними [14]. У ситуації постійного стресу, спричиненого війною, питання переходу самоконтролю у такий неефективний режим є лише справою часу.

Російсько-українська війна стала причиною комплексного психологічного стресу. Психологічні дані щодо цього оприлюднюються у різних наукових публікаціях, і ними можна скористатися задля розуміння загальних тенденцій та ризиків поточної ситуації у суспільстві.

Досліджуючи стан ментального здоров'я педагогічних працівників, Є. Ребро і І. Гузь фіксують два аспекти психологічного стресу – інформаційний та емоційний. «Інформаційний стрес виникає через інформаційне перевантаження, коли людина не може впоратися із завданням, не встигає приймати правильні рішення, маючи високий рівень відповідальності за їх наслідки. Емоційний стрес виникає в ситуаціях небезпеки, загрози» [11, с. 141]. Таким чином, ці два аспекти стресу посилюють одне одного, чим ще більше погіршують ситуацію.

Посилаючись на міжнародні дослідження, В. Олефір відзначає, що вже наприкінці 2022 року серед учителів, директорів та заступників директорів українських шкіл стан професійного вигорання фіксувався у 54 % освітян. Цей стан мав три ключові аспекти: емоційне виснаження, цинізм (або деперсоналізацію) і зниження професійної ефективності [4]. У деяких областях показники ще тривожніші. Наприклад, у Чернігівській області на кінець першого навчального року від початку повномасштабного вторгнення на тому чи іншому рівні прояви синдрому емоційного вигорання фіксувалися у 91,2 % опитаних освітян [10, с. 884]. Особливо важливою є розшифровка поняття цинізму у цьому аспекті, оскільки він проявляється на поведінковому рівні і зумовлює «негативну, безсердечну чи надмірно відсторонену реакцію на інших людей» [9, с. 47]. У поєднанні з виснаженням емоційних ресурсів, цинізм суттєво погіршує комунікативні процеси, що безпосередньо впливає на професійну діяльність учителя, яка обумовлена високим рівнем і багатоаспектністю комунікації.

О. Ігнатович наводить важливу інформацію загального характеру щодо головних факторів погіршення ментального здоров'я педагогічних працівників, отриману під час виконання в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України наукового дослідження «Психологічний супровід професійної діяльності педагогічних працівників в умовах світових змін» (2023–2024 рр.). Отже, для педагогічних працівників найвпливовіші фактори: «складність виконуваних функцій; поєднання неоднакових за змістом дій; швидкий темп діяльності; відповідальність за себе та учнів» [5]. Можна сказати, що всі ці фактори однаково спричиняють інформаційний та емоційний стрес.

Є ще один показник, важливий для філософського розуміння ситуації. Проводячи дослідження психологічного стану педагогічних працівників в умовах воєнного стану на третьому році повномасштабного вторгнення, А. Вознюк і Т. Бабко оприлюднили такі дані щодо провідних соціальних страхів у педагогічних працівників: «28,1 % опитаних мають «страх втрати»; 25,0 % – «страх неприйняття і пригнічення»; 18,7 % – «страх невдачі й поразки»; 15,6 % – «страх самостійності»; 12,6 % – «страх комунікації». Серед запропонованих методикою варіантів найчастіше педагогічні працівники бояться бути відторгнутими (53 % відповідей) та негативно оціненими (50 %)» [1]. Ці дані можуть свідчити про те, що найбільш усвідомленими страхами залишаються ті, що були актуальними за радянських тоталітарних часів, а отже, це свідчить про низький рівень самоусвідомлення себе та поточної історичної ситуації, що є вельми поганим соціально-психологічним маркером.

Зазвичай психологи радять долати стрес за рахунок усвідомлення ситуації, активності й плануванню дій хоча б у короткотривалій перспективі або варіативно в залежності від змін ситуації, оскільки у разі бездіяльності людина стає заручником обставин, у які потрапила.

Важливим є відновлення комунікації з іншими людьми і максимально позитивне сприйняття ситуації. Потрібно проаналізувати, наскільки ці поради актуальні за умови довготривалої стресової ситуації, спричиненої війною.

Якщо стресова ситуація тривала, а виклики переважають можливості адаптації людської психіки, то закономірно відбувається збій і деградація емоційної та інтелектуальної сфери, які не можуть впоратися з відповідними викликами. Психологи бачать негативний вплив цих процесів на трьох рівнях: біологічному, коли порушується робота організму; психічному, до якого належить і ментальне здоров'я, що майже одразу має прояв у руйнуванні комунікації з іншими та сприяє зниженню самоусвідомлення; і соціально-психологічному, через що людина втрачає сенс життя і не бачить себе в майбутньому.

Якщо аналізувати ситуацію з точки зору психологічних травм, то важливими аспектами їхнього подолання є відновлення відчуття безперервності і цінності життя, усвідомлення травм, їхніх причин і наслідків. Потрібна протидія негативному інформаційно-психологічному впливу, який здійснюється на людину через різноманітні медіа. Важливим є розвиток критичного мислення, навичок аналізу інформації і системний захист від маніпуляцій. Досліджуючи сучасні психологічні травми, С. Міщук фіксує порушення процесів соціалізації і соціальної комунікації, що призводить до відмови у самореалізації та соціального відчуження, коли людина перестає відчувати себе частиною соціальної групи і суспільства в цілому [8].

На сьогодні в українському суспільстві одночасно діють два протилежні процеси. З одного боку, можна бачити єднання, міжсоціальну інтеграцію, згуртованість і співробітництво. З іншого – ворожнечу, відчуження, агресію, байдужість, втрату спільних інтересів, цінностей і бачення спільного майбутнього. Ці процеси природні для складних кризових ситуацій, оскільки перший варіант обумовлює поведінку людей, які усвідомили своє місце в історичній ситуації, а другі – заперечують її і не мають змоги взяти на себе відповідальність за власний вибір і своє життя, шукають «винних» чи тих, хто їх «врятує». Негативні процеси підсилюються також у маніпулятивний спосіб, щоб підірвати сили українського суспільства для спротиву агресору. Окремим аспектом цієї маніпулятивної технології є світоглядне перекодування із навішуванням ярликів «ворога» на критично налаштованих людей з іншими думками і тих, хто має в собі сили висловлюватися не так, як це робить «більшість» (часто уявна, створена за рахунок маніпуляцій у медіа), що нині має вигляд поділу на «правильних» і «не правильних» українців.

Чим же можна підсилити захисні сили психіки особистості за таких складних і швидкозмінних умов? На нашу думку, першим важливим фактором є підтримання фізичного здоров'я. Максимально здоровий сон не менше шести годин на добу; наявність фіксованого часу, відведеного на відпочинок і психологічне розвантаження, щоб людина не почувалася в роботі як на перегонах, де немає відчуття фінішу; повноцінне харчування без заїдання стресу; обов'язкові прогулянки на свіжому повітрі і бажано нескладні фізичні вправи.

Другим, але не менш важливим аспектом є гармонізація робочих процесів, що включає в себе чітке розмежування робочого часу (і бажано робочого простору) з часом, коли виконується інша діяльність. Для освітян подібне розмежування і за мирних часів було складним викликом, зважаючи на історично-суспільну звичку брати роботу додому, але за нинішніх умов цей аспект є архіважливим, оскільки тільки так психіка може знаходити ресурси для гармонізації та лікування, які у стані стресу в першу чергу віддаються робочим процесам, а це шкідливо для ментального здоров'я.

Третє – позитивна комунікація і позитивне сприйняття себе. Людина, яка перебуває у стані хронічного стресу, не здатна до позитивних дій, оскільки почувається знеціненою. Лише

у процесі позитивної комунікації можливе поновлення енергетичного резерву. Тому потрібно знайти людей, з якими можливо таку комунікацію налагодити. Водночас не можна забувати, що повне відмежування себе від тих, хто ставить дражливі запитання або має протилежні думки, які сприймаються негативно, справляє зворотній ефект і до позитиву не призведе, оскільки виключатиме людину з реальних історичних і соціальних процесів.

Четверте – подолання комплексу меншовартості. Навряд можна визначити, чи то цей комплекс спричиняє проблеми у ментальному здоров'ї як окремо взятої людини, так і соціальних груп, чи то навпаки проблеми з ментальним здоров'ям підсилюють цей інформаційний вірус свідомості, але якщо цей комплекс уже має фіксацію на актуальному мовному рівні («Я людина маленька», «Від мене нічого не залежить», «Пани чубляться, у холопів чуби тріщать», «Хлопці прийдуть, порядок наведуть» тощо), то це свідчить про критичну ситуацію. Долається вона виключно соціальною активністю позитивних малих кроків, коли людина робить щось з власної волі, а не через примус чи за робочої потреби. Це може бути що завгодно, головне, щоб результати були видимі якомога швидше. Таким чином, людина поступово починає відчувати свою важливість. Потрібно також зауважити, що цей комплекс може мати дещо інший варіант свого втілення, який формується через приниження і знецінення інших. Тому той, хто принижується, і той, хто принижує, насправді мають однаково завірусовану свідомість, що негативно впливає на їхній світогляд і дії.

П'яте – повернення цілісності буття через відновлення гармонійного контролю над своїм життям. Цей контроль не має бути описаний через наказовий спосіб – «треба» і «мушу». Хоча до «хочу» людина зі слабким ментальним здоров'ям буде йти довго, і це потрібно прийняти в собі. Ні за яких умов не можна сварити себе за щось не зроблене чи тим паче карати, оскільки така поведінка ще більше шкодитиме психіці і позбавлятиме її ресурсів для повернення до гармонії.

Цей процес відновлення включає в себе три важливі кроки:

а) небайдужість, що може для початку бути реалізована на різних рівнях від простої радості від розквітлої квітки чи хмаринки в небі до якоїсь дії, що принесла позитивний результат, а отже відбулося переживання цієї дії, повна включеність у неї;

б) контроль над часом, який на початку має бути відновлений за рахунок письмового фіксування зроблених справ протягом дня, що охоплює не лише робочу діяльність, а й людську діяльність взагалі; згодом до цього переліку можна поступово додавати короткотермінове і довготермінове планування;

в) завершеність справ від дрібних до великих, оскільки кожна завершена справа посилює внутрішні ресурси людини і сприяє швидкому поновленню енергії, витраченої на цю справу, тому планування діяльності має бути таким, щоб справи мали логічне завершення і не кидалися на пів дорозі. Якщо ж така проблема незавершеності існує і є системною, то тут може допомогти почергове планування виконання справ з попередньою фіксацією обсягу зробленого або обсягу витраченого часу на добу. Це сприятиме формуванню звички завершувати почате. Коли людина поновить цей пошкоджений стресом механізм, завершеність та активність матимуть свою реалізацію і в іншій її діяльності, а не лише у тій сфері, де були актуалізовані.

Шосте, на нашу думку, найважливіше, – є активна причетність до історичних процесів і врахування історичних контекстів. Найбільше шкодить ментальному здоров'ю відстороненість від реальності, оскільки за такої умови колективне несвідоме автоматично обмежує енергетичні ресурси людини, «не потрібної» для історичного поступу, що суттєво шкодить не лише ментальному здоров'ю, але і якості життя в цілому. Тому надважливим кроком для відновлення ментального здоров'я є знаходження свого місця в історичних процесах.

У нинішній російсько-українській війні це те, що людина в тилу робить для підтримки українського війська і заради перемоги. Це саме активна діяльність (плетення сіток, готування сухих борщів, ремонт техніки тощо), а не лише фінансова підтримка волонтерських ініціатив, яка також важлива, але нашою підсвідомістю як діяльність не сприймається, а отже, не працює на відновлення ментального здоров'я. Важливо, щоб це була нова діяльність, бо варіант виконання своєї роботи у тому ж обсязі, як це було до повномасштабного вторгнення, не додає психіці ресурс для відновлення, оскільки сприймається як робоча рутина.

Найгіршим є варіант «відсидітися», «бути поза політикою», робити вигляд, що «нічого не відбувається», що «війна десь далеко», намагатися перечекати війну «як дощ» чи якесь «стихійне лихо», яке сталося «з незрозумілих причин» і яке «ми не заслужили», перекладати відповідальність за історичні процеси і власне життя на когось іншого в межах країни або на закордон. Подібна поведінка є руйнівною і зрештою настільки знекровлює особистість, що вона повністю втрачає відчуття життя, замінюючи його життєствердні смисли агресією, байдужістю, приниженням інших, самоприниженням і зневагою, що може призводити до найстрашніших наслідків.

Висновки. Нинішні стресові умови, спричинені довготривалою російсько-українською війною, поставили перед суспільством, а особливо перед освітою, складні виклики, оскільки педагогічні працівники через специфіку своєї роботи мають безпосередній вплив на велику кількість людей. Відновлення ментального здоров'я є надважливим, що має бути усвідомленим процесом. Дотримання алгоритмів, описаних у цій науковій статті, може сприяти покращенню цієї ситуації, оскільки головним ресурсом для перемоги України у сучасній війні є насамперед активна спільнота, яка усвідомлює себе і може захиститися від маніпулятивних впливів, які з часом стають все більш професійними і небезпечними.

Список використаних джерел

1. Вознюк А., Бабко Т. Психологічна допомога педагогічним працівникам в умовах воєнного стану. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій.* 2024. Вип. 51 (2). С. 36–47.

2. Даліба О. К. Розвиток резильєнтності майбутніх вчителів початкових класів в умовах фахової передвищої освіти. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA».* 2024. С. 245–247.

3. Довга Т. Я. Ментальне здоров'я і ментальний імідж як ресурси життєстійкості особистості. *Психологічні координати розвитку особистості: реалії і перспективи:* зб. наук. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. до 110-річчя Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (Полтава, 30–31 трав. 2024 р.). Полтава: Астрая, 2024. С. 58–61.

4. Дослідження емоційного стану вчителів у воєнних умовах: опитування вчителів та керівників навчальних закладів середньої освіти. Аналітичний звіт. Gradus Research. 10.2023. URL: https://goglobal.com.ua/storage/files/tenders/gradus-report-goglobal-23102023.pdf (дата звернення 05.03.25).

5. Ігнатович О. Взаємозв'язок ментального здоров'я вчителя та особистісної ідентичності. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій.* 2024. Вип. 51 (2). С. 93–103.

6. Костєва Т. Б. Вплив ментального здоров'я на життєдіяльність особистості. *Наукові праці ЧНУ ім. Петра Могили. Серія: Педагогіка.* 2018. Вип. 299. Т. 311. С. 38–40.

7. Михайлюта С. Л., Полях С. С. Проблема збереження психофізичного здоров'я сучасного педагога та аспекти її вирішення. *Імідж сучасного педагога.* 2024. № 2 (215). С. 59–66.

8. Міщук С. С. Відчуженість як центральний феномен психотравмівного процесу. *Психологічний часопис.* 2019. Т. 5. № 12. С. 137–151.

9. Олефір В. Самоконтроль як медіатор у взаємозв'язку емоційного дисонансу та емоційного виснаження вчителів. *Наука і освіта.* 2023. № 4. С. 47–53.

10. Притулик Н. В., Гірченко О. Л. Емоційне вигорання педагогічних працівників закладів середньої освіти Чернігівщини в перший рік російсько-української війни. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина».* 2024. № 5 (39). С. 875–885.

11. Ребро Є. В., Гузь І. Д. Ментальне здоров'я та захисні механізми психіки особистості педагога. *Психологічні координати розвитку особистості: реалії і перспективи:* зб. наук. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. до 110-річчя Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (Полтава, 30–31 трав. 2024 р.). Полтава: Астрая, 2024. С. 140–144.

12. Чиханцова О., Гуцол К. Психологічні основи розвитку резильєнтності особистості в період пандемії Covid-19: практ. посіб. Національна академія педагогічних наук України, Інститут психології імені Г. С. Костюка. Київ, 2022. 128 с.

13. Minard E. W. Evolution of gods: An alternative future for mankind. Dallas, USA: Metropolitan Press, 1987. 109 p.

14. Muraven M., Baumeister R. F. Self-regulation and depletion of limited resources: Does self-control resemble a muscle? *Psychological Bulletin.* 2000. V. 126 (2). P. 247–259.

15. Peseschkian N. Positive psychotherapy of everyday life: a practical guide. Bloomington, USA: AuthorHouse, 1987. 326 p.

References

1. Voznyuk A., Babko T. (2024). Psykholohichna dopomoha pedahohichnym pratsivnykam v umovakh voyennoho stanu [Psychological support to pedagogical workers in conditions of martial law]. Visnyk Kyyivskoho instytutu biznesu ta tekhnolohiy – Bulletin of the Kyiv Institute of Business and Technologies, 51 (2), 36–47 [in Ukrainian].

2. Daliba O. K. (2024). *Rozvytok rezylyentnosti maybutnikh vchyteliv pochatkovykh klasiv v umovakh fakhovoyi peredvyshchoyi osvity* [Development of resilience of future primary school teachers in conditions of professional pre-higher education]. Collection of Scientific Papers «SCIENTIA» [in Ukrainian].

3. Dovha T. Ya. (2024). Mentalne zdorovya i mentalnyy imidzh yak resursy zhyttyestiykosti osobystosti [Mental health and mental image as resources of individual resilience]. *Psykholohichni koordynaty rozvytku osobystosti: realiyi i perspektyvy:* zb. nauk. materialiv VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. do 110-richchya Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. H. Korolenka (Poltava, 30–31 trav. 2024 r.). Poltava: Astraya, 58–61 [in Ukrainian].

4. Doslidzhennya emotsiynoho stanu vchyteliv u voyennykh umovakh: opytuvannya vchyteliv ta kerivnykiv navchal′nykh zakladiv seredn′oyi osvity [Research on the emotional state of teachers in wartime conditions: a survey of teachers and heads of secondary education institutions]. (2023). Analitychnyy zvit. Gradus Research. URL: https://goglobal.com.ua/storage/files/tenders/gradus-report-goglobal-23102023.pdf (accessed: 05.03.25) [in Ukrainian].

5. Ihnatovych O. (2024). Vzayemozvyazok mentalnoho zdorovya vchytelya ta osobystisnoyi identychnosti [The relationship between teacher mental health and personal identity]. Visnyk Kyyivskoho instytutu biznesu ta tekhnolohiy – Bulletin of the Kyiv Institute of Business and Technologies, 51 (2), 93–103 [in Ukrainian].

6. Kostyeva T. B. (2018). Vplyv mentalnoho zdorovya na zhyttyediyalnist osobystosti [The influence of mental health on the life of the individual]. Naukovi pratsi CHNU im. Petra Mohyly – Scientific works of Petro Mohyla National University of Kyiv, 299 (311), 38–40 [in Ukrainian].

7. Mykhaylyuta S. L., Polyakh S. S. (2024). Problema zberezhennya psykhofizychnoho zdorovya suchasnoho pedahoha ta aspekty yiyi vyrishennya [The problem of preserving the psychophysical health of a modern teacher and aspects of its solution]. Imidzh suchasnoho pedahoha – The image of a modern teacher, 2 (215), 59–66 [in Ukrainian].

8. Mishchuk C. S. (2019). Vidchuzhenist yak tsentralnyy fenomen psykhotravmivnoho protsesu [Alienation as a central phenomenon of the psychotraumatic process]. Psykholohichnyy chasopys – Psychological Journal, 5 (12), 137–151 [in Ukrainian].

9. Olefir V. (2023). Samokontrol yak mediator u vzayemozvyazku emotsiynoho dysonansu ta emotsiynoho vysnazhennya vchyteliv [Self-control as a mediator in the relationship between emotional dissonance and emotional exhaustion of teachers]. Nauka i osvita – Science and Education, 4, 47–53 [in Ukrainian].

10. Prytulyk N. V., Hirchenko O. L. (2024). Emotsiyne vyhorannya pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv serednoyi osvity chernihivshchyny v pershyy rik rosiys′ko-ukrayinskoyi viyny [Emotional burnout of pedagogical workers of secondary education institutions of Chernihiv region in the first year of the Russian-Ukrainian war]. Perspektyvy ta innovatsiyi nauky – Prospects and innovations of science, 5 (39), 875–885 [in Ukrainian].

11. Rebro Ye. V., Huz I. D. (2024). Mentalne zdorovya ta zakhysni mekhanizmy psykhiky osobystosti pedahoha [Mental health and protective mechanisms of the psyche of the teacher's personality]. *Psykholohichni koordynaty rozvytku osobystosti: realiyi i perspektyvy:* zb. nauk. materialiv VI Mizhnar. nauk.-prakt. konf. do 110-richchya Poltavskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. H. Korolenka (Poltava, 30–31 trav. 2024 r.). Poltava: Astraya, 140–144 [in Ukrainian].

12. Chykhantsova O., Hutsol K. (2022). Psykholohichni osnovy rozvytku rezylyentnosti osobystosti v period pandemiyi Sovid-19 [Psychological foundations of the development of individual resilience during the Covid-19 pandemic]: prakt. posib. Natsionalna akademiya pedahohichnykh nauk Ukrayiny, Instytut psykholohiyi imeni H. S. Kostyuka. Kyiv [in Ukrainian].

13 Minard E. W. (1987). Evolution of gods: An alternative future for mankind. Dallas, USA: Metropolitan Press.

14. Muraven M., Baumeister R. F. (2000). Self-regulation and depletion of limited resources: Does self-control resemble a muscle? *Psychological Bulletin.*

15. Peseschkian N. (1987). Positive psychotherapy of everyday life: a practical guide. Bloomington, USA: AuthorHouse.

УДК 165.21+37.014.6

Мімезис як засіб подолання освітніх втрат

MIMESIS AS A MEANS FOR OVERCOMING EDUCATIONAL LOSSES

РОГОВА Олена – *кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри філософії, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0001-5498-6897

ROHOVA Olena – *Ph.D., Assistant Professor, Professor of Department of Philosophy, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council», 70, Volodymyr Antonovych Str., Dnipro, 49006, Ukraine*

РЄЗНІКОВ Сергій – *кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0002-0006-8879

REZNIKOV Sergiy – *Ph.D., Assistant Professor, Assistant Professor of Department of Philosophy, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council», 70, Volodymyr Antonovych Str., Dnipro, 49006, Ukraine*

Анотація. *У статті розглядається феномен мімезису як одного з ключових механізмів навчання, що відіграє фундаментальну роль у процесах пізнання, розвитку особистості та засвоєння культурних цінностей. В умовах необхідності подолання освітніх втрат звернення до зазначеного феномену здатне зіграти свою позитивну та значущу роль як природній принцип набуття знань. Аналізуються історичні концепції мімезису, починаючи з античної філософії Платона й Аристотеля, де наслідування розглядалося як базовий принцип мистецтва, освіти та соціалізації. Також висвітлюються підходи до мімезису в подальшій педагогічній думці, що дозволяє простежити значення цього явища в контексті розвитку освітніх систем. Зокрема, акцентується на тому, що сучасна система освіти значною мірою втратила механізм наслідування як природний спосіб навчання, замінивши його на аналітичні, абстрактні та теоретичні підходи. Це, на думку авторів, призвело до певних негативних наслідків, зокрема перевантаження навчальних програм, зниження мотивації учнів та віддалення освіти від реального життя. Висловлюється припущення, що повернення мімезису як важливого педагогічного методу може сприяти оптимізації освітнього процесу та підвищенню його ефективності у напрямку подолання освітніх втрат. Окрему увагу приділено практичним аспектам застосування мімезису в сучасній освіті. Запропоновані шляхи його реалізації, що включають наслідування дій вчителя, навчання через спостереження, роботу в малих групах, використання наставництва, а також залучення цифрових технологій та передового досвіду для відтворення моделей діяльності. Відзначається, що ефективність цього підходу значною мірою залежить від якості моделей, які пропонуються учням для наслідування. Таким чином, стаття аргументує необхідність перегляду ролі мімезису в сучасній педагогіці та підкреслює його потенціал у підвищенні якості освіти. Використання наслідування як природного механізму навчання дозволить зробити освітній процес більш гармонійним, ефективним, наближеним до потреб реального життя та здатним допомогти у подоланні освітніх втрат.*

Ключові слова: *мімезис, наслідування, освіта, пізнання, мотивація, методи навчання, освітній процес, подолання освітніх втрат.*

Summary. *The article explores the phenomenon of mimesis as one of the key mechanisms of learning which plays a fundamental role in the processes of cognition, personality development and acquisition of cultural values. In the context of the need to overcome educational losses addressing this*

© РОГОВА Олена, РЄЗНІКОВ Сергій

phenomenon can play a positive and significant role as a natural principle of acquiring knowledge. It analyzes historical concepts of mimesis starting with the ancient philosophy of Plato and Aristotle, in which imitation was viewed as a basic principle of art, education, and socialization. The article also highlights approaches to mimesis in later pedagogical thought allowing us to trace the significance of this phenomenon in the context of the development of educational systems. In particular, attention is drawn to the fact that the modern education system has largely lost the mechanism of imitation as a natural way of learning, replacing it with analytical, abstract, and theoretical approaches. According to the authors, this has led to certain negative consequences including overloaded curricula, decreased student motivation, and the detachment of education from real life. The article suggests that the return of mimesis as an important pedagogical method may contribute to optimizing the educational process and improving its effectiveness in overcoming educational losses. The practical aspects of applying mimesis in modern education are also discussed. Proposed methods for its implementation include imitating the actions of teachers, learning through observation, group work, using mentorship, as well as incorporating digital technologies and best practices to recreate models of activity. It is noted that the effectiveness of this approach largely depends on the quality of the models offered to students for imitation. Thus, the article argues the necessity of revisiting the role of mimesis in modern pedagogy and emphasizes its potential in improving the quality of education. Using imitation as a natural learning mechanism will make the educational process more harmonious, effective, aligned with the needs of real life, and capable of helping to overcome educational losses.
Key words: *mimesis, imitation, education, cognition, motivation, teaching methods, educational process, overcoming educational losses.*

Вступ. Перед обличчям освітніх втрат і розривів, що спіткали сучасних українських школярів, увесь комплекс педагогічних наук перебуває в пошуку стратегій для пом'якшення наслідків цих негативних явищ і забезпечення безперервності освітніх можливостей для здобувачів освіти. Розглядаються проєкти реалізації освітніх програм у надзвичайних ситуаціях, надання психосоціальної підтримки постраждалим особам та інвестування у стійкі освітні системи, здатні адаптуватися до різних викликів. Філософія освіти також активізувалась для вирішення зазначеної проблеми, приділяючи увагу низці конструктивних підходів щодо подолання освітніх втрат. Пропонується актуалізувати гуманістичний підхід з орієнтацією на індивідуальні потреби учня, розвиток критичного мислення та самостійного навчання з акцентами на особистісному сенсі освіти, мотивації до навчання та самореалізації. Вартим уваги визнається технологічний підхід у зв'язку з використанням цифрових інструментів, змішаного навчання та персоналізованих освітніх траєкторій. Соціокультурний підхід пропонується актуалізувати як механізм соціалізації (особливо для вимушених переселенців) та формування громадянської відповідальності. Прагматичний підхід сприятиме зосередженню на практичних навичках та адаптації навчальних програм до реальних умов життя. Цілком зрозуміло, що подолання освітніх втрат потребує комплексного інтегративного поєднання різноманітних підходів, що включає суттєві зміни в освітній політиці, методах викладання та активне залучення суспільства до процесу навчання. Проте актуальним залишається не тільки пошук глобальних стратегій та накреслення фундаментальних освітніх підходів задля подолання освітніх втрат, а й застосування оновлених базових принципів, що використовувались у педагогічних системах різних історичних періодів, однак потребують свого сучасного переосмислення та освітнього перезавантаження. Одним із таких принципів, на нашу думку, цілком може виступати мімезис або наслідування/відтворення, що здавна розглядається як ключова категорія не тільки в естетиці та теології, а й в освіті.

Аналіз останніх досліджень. Серед праць, що сприяють усвідомленню того, як мімезис впливає на навчання, розвиток особистості та педагогічні підходи, можна зазначити класичні

твори, а саме «Державу» Платона [4] з обговоренням мімезису як інструмента виховання і небезпеки наслідування негативних зразків та «Політику» Аристотеля [1] з ідеєю мімезису як природного процесу навчання через наслідування. Серед більш пізніх авторів виділяються П. Фрейре [6], який обґрунтовує роль мімезису в процесі свідомого навчання. Джон Д'юї [3] у роботі «Демократія та освіта» прояснює взаємозв'язок між навчанням, мімезисом та активною участю в суспільному житті. Р. Террил [7] розглядає відтворення як основу риторичного навчання, Н. Мерсер [8] обґрунтовує роль мовного мімезису у формуванні мислення та навчальних процесів, Ж. Піаже [9] пов'язує когнітивний розвиток із наслідуванням та соціальною взаємодією. Серед постмодерністських авторів можна відзначити Ж. Рансьєра [5] з критикою традиційного навчання та обґрунтуванням ролі мімезису в освіті як емансипаційного процесу та Ж. Дельоза і Ф. Ґваттарі [2] з аналізом мімезису в процесах пізнання та творчого навчання. Проте в українській філософсько-освітній думці функціонал мімезису в освітніх процесах майже не рефлексується.

Тому **метою** статті є розкриття потенційних можливостей використання філософської концепції мімезису задля подолання освітніх втрат та сприяння сталості освітніх практик.

Виклад основного матеріалу. Мімезис (від грец. *mímēsis* – наслідування) є імітацією або репрезентацією чогось або когось. В античному світі мімезисом вважалася імітація тієї чи іншої особи фізичними або мовленнєвими засобами. Визначимо освітнє розуміння мімезису як фундаментального конструкту навчання, що базується на відтворенні зразків поведінки, дій або знань через спостереження, імітацію та практику. Використання мімезису як наслідування та відтворення має глибоке коріння у філософії освіти та може бути представлено різними контекстами його застосування. Традиційними філософськими концепціями, де застосовується мімезис є, по-перше, класична (платонівсько-аристотелівська), в якій мімезис характеризується як метод навчання, коли учні наслідують зразки та ідеали, закладені в культурі та суспільстві. По-друге, як біхевіористична концепція, в якій навчання відбувається через спостереження та наслідування поведінки інших, що відповідає теорії соціального навчання. По-третє, як традиційна (консервативна) концепція, в якій освіта виступає як передача знань та норм від покоління до покоління через відтворення усталених практик.

Мімезис виступає традиційно важливим механізмом навчання в мистецтві, де потрібно наслідування стилів та технік майстрів. В античності наслідування природи вважалося ідеалом художнього твору. Проте звуження мімезису лише до мистецтва не відображає всієї повноти поняття. Вже в античні часи мімезис мав антропологічний вимір. Аристотель зазначав, що людина відрізняється від інших істот саме здатністю до наслідування, через яке вона здобуває перші знання та відчуває радість. Важливу роль мімезис має також у духовно-моральному вихованні через успадкування моделей поведінки. У християнстві та східних традиціях наслідуванню відведено важливу роль у духовному зростанні. Уподібнення Христу розглядається як найвища мета й метод внутрішньої роботи над собою. У Стародавньому Сході вважалося, що навіть просто перебування поруч із учителем вже сприяє духовному розвитку особистості. Ця ідея залишається актуальною і сьогодні.

Платон у «Державі» наголошує на виховній силі наслідування. Він стверджує, що діти засвоюють моторні, чуттєві, мовні, соціальні та духовні аспекти через взаємодію з оточенням. Соціальна поведінка формується у процесі спостереження та переживання. Великий вплив мають літературні персонажі та боги, але філософ критикує героїв Гомера за моральну неоднозначність. Він пропонує вилучити поетичні твори з виховання, замінивши їх філософією, що спрямована на Красу, Істину та Добро. Його підхід базується на трьох принципах.

Наслідування є вродженим інстинктом, що формує особистість. Воно має антропологічне підґрунтя, оскільки допомагає засвоювати соціальні норми та вибір «правильних» взірців може покращити природу людини та суспільства.

Аристотель займає більш збалансовану позицію. Він визнає силу наслідування, але не вважає, що негативні приклади слід усувати. Навпаки, взаємодія з недосконалим досвідом допомагає розвивати критичне мислення. Він стверджує, що ізоляція від шкідливих впливів робить людину ще більш вразливою до них.

Крім мистецько-естетичного та соціально-духовного розвитку мімезис мав велике значення у професійній підготовці через комплекс взаємодії наставництво/учнівство. Звідти походять різноманітні школи ремісників та майстрів. Проте й у сьогоденні кожна особистість на шляху професійного становлення розуміє наскільки важливу роль у початковий період набуття досвіду відіграє присутність фахівця, у якого є чому повчитись. Наприклад, ідея медичної інтернатури цілком включає в себе поняття мімезису.

У психології розвитку принцип мімезису залишається недостатньо вивченим. Проте, якщо ми припустимо, що він справді є природним механізмом засвоєння знань (наприклад рідної мови, коли дитина тільки починає говорити, відтворюючи слова дорослих), то навчання та виховання, що базується лише на поясненнях і вимогах, суперечить природі зростаючої особистості.

У традиційних суспільствах діти росли в тісному контакті з дорослими, засвоюючи життя через участь у релігійних традиціях і праці. Сучасне постіндустріальне суспільство, ізолюючи дітей від світу дорослих, втрачає цей природний механізм навчання. Відсутність взаємодії негативно позначається на розвитку мовлення, соціалізації та духовному становленні. Сьогодні важливо свідомо відновлювати форми спільного життя дітей і дорослих, створюючи своєрідні «простори співбуття». Заклад освіти цілком здатен стати таким простором, де дитина навчається через спостереження та взаємодію. Основні потреби й умови здорового розвитку дитини залишаються незмінними протягом століть. Якщо людина розглядається як єдність тіла, душі та духу, то це дозволяє використовувати наслідування як природний та ефективний метод освіти й виховання. І цей підхід може бути корисним і в державній освіті на різних етапах розвитку особистості: від дошкільного віку до набуття фахової майстерності (наприклад, підхід Платона, на нашу думку, виправданий більше для молодшого віку, тоді як принципи Аристотеля виглядають більш доречнішими у середній та старшій школі).

Наслідування як значущий принцип освіти майже не враховується в сучасній педагогіці. Це призводить до серйозних наслідків: ми намагаємося розвивати окремі якості дитини (когнітивні, емоційні, вольові, моральні) через відокремлені програми, звертаючись переважно до її свідомості. Вчитель спрямовує та контролює дитину, хоча на словах визнається її активна роль у навчанні. Наслідком цього є перевантаження програм, втрата цілісності розвитку, зниження вмотивованості дітей, їхньої здатності до самостійності.

Принцип мімезису наголошує, що дитина розвивається природним шляхом через наслідування дорослих та власну репрезентацію. Вона засвоює грамотну мову, слухаючи правильне й чітке мовлення довкола, музичні здібності – якщо чує музику. Беручи участь у повсякденному житті дорослих – рукоділлі, приготуванні їжі, прибиранні, садівництві – дитина розвивається гармонійно й індивідуально, набуває певних компетентностей, на що й орієнтована сучасна освіта. Наприклад, естетична освіта та виховання з урахуванням принципу мімезису має зробити красу частиною життя: квіти на підвіконні та столі, художнє оформлення інтер'єру класу, мистецтво, що присутнє у повсякденності. Натомість програмний підхід виокремлює

естетичну освіту в окремі заняття зі спеціалістом, що створює штучне розмежування між мистецтвом і життям, усуваючи красу як природну частину дитячого досвіду. Як наслідок, виникає безліч питань, особливо до школярів підліткового віку щодо суцільного бруду та візуального шуму навколо них, адже в їх житті не було ані досвіду краси, ані освіти та виховання через естетичні дії, ані перетворення ідей у вчинки. Принцип мімезису збігається з діяльнісним підходом: дитині треба продемонструвати та запропонувати різноманітні заняття, що розвивають її здібності.

Отже, успадкування та відтворення можуть відігравати важливу роль у формуванні предметних освітніх компетентностей учнів, особливо в умовах подолання освітніх втрат. Ось кілька способів, як це може відбуватися.

По-перше, через суб'єкт-суб'єктну передачу знань та досвіду. Учні можуть отримувати знання від вчителів, батьків або старших товаришів, братів, сестер, які вже мають досвід у певній предметній галузі. Це допомагає їм швидше заповнити прогалини в знаннях і розвинути необхідні компетентності. Початком міметичного навчання виступатиме спостереження (або перцептивний етап), коли учень уважно спостерігає за діями вчителя, наставника або більш досвідченої особи. Важливу роль відіграють приклади (рольові моделі), які демонструють правильні способи виконання завдань. Після перцептивного етапу наступає репродуктивний або імітація, коли учень починає повторювати побачене, намагаючись копіювати рухи (наприклад, створення геометричного малюнку), інтонацію, підходи. На цьому етапі важливою є практика та корекція помилок вчителем. Наступним стає етап усвідомлення та адаптації або інтеріорізації, коли засвоєні знання чи навички стають внутрішніми й більш автоматизованими. Учень на цьому етапі не просто копіює, а починає осмислювати та адаптувати отриманий досвід відповідно до власних умов. Заключним стає етап трансформації або творчого відтворення, коли після засвоєння матеріалу або навички особистість здатна використовувати їх у нових ситуаціях, поєднувати з іншими знаннями, вносити власні зміни.

Другий варіант застосування міметичного навчання полягає у використанні наявних ресурсів. Успадкування навчальних матеріалів, таких як підручники, відеоуроки, онлайн-курси та інші ресурси, може допомогти учням самостійно вивчати теми, які вони пропустили. Це особливо важливо в умовах дистанційного навчання або обмеженого доступу до традиційних класів. Відтворення існуючих рішень при роботі на різноманітних онлайн платформах з їх подальшою адаптацією та ускладненням сприяє підвищенню ефективності навчання. Це дозволяє також розвивати критичне мислення та творчість. У сучасному світі успадкування і відтворення знань може відбуватись не лише в межах однієї організації чи громади, але й через соціальні мережі. Це відкриває нові можливості для навчання та розвитку компетентностей. Відтворення різних підходів до навчання допомагає учням розвивати аналітичні навички. Наприклад, аналіз різних джерел інформації може допомогти їм краще зрозуміти предмет і його контекст. Використання сучасних технологій для відтворення навчального процесу (онлайн-платформи, мобільні додатки) дозволяє учням отримувати доступ до нових знань у зручний для них спосіб, що може полегшити процес подолання освітніх втрат.

Наступний спосіб міметичної практики полягає в активізації групового навчання та співпраці. Відтворення колективних методів навчання, таких як групові проєкти чи обговорення, дозволяє учням ділитися знаннями один з одним, засвоюючи вже набуті компетентності представників своєї команди/групи/колективу. Старші учні або більш успішні можуть виступати в ролі наставників для молодших учнів або слабкіших, передаючи їм свої знання та досвід. Це може бути особливо корисно для подолання освітніх втрат, оскільки молодші учні отримують підтримку від тих, хто вже пройшов через подібні труднощі у знайомому освітянам форматі

«рівний-рівному». Крім того такий мікроколектив зазвичай має більш камерний характер, в якому через наслідування легше навчатись інтровертам та тим, хто прагне більшої приватності у процесі свого навчання. Розвиток предметних компетентностей у такому випадку відбувається через активну участь і взаємодію. Проте у цих мікрогрупах бажаним є наявність певного «освітнього лідера», оскільки діти часто наслідують поведінку тих, кого вважають авторитетом. Важливо створювати позитивні моделі реалізації засвоєних знань для формування базових компетентностей.

Бажано також, щоб учителі самі були взірцем для наслідування. Педагог має говорити гарною, правильною мовою, володіти іншими компетентностями. При міметичному навчанні дітей слід більше спонукати до діяльності не через пояснення, а через безпосереднє спостереження за дорослими. Адже у багатьох учнів ще немає досвіду, щоб усвідомлені поняття могли мотивувати їх до дії. На відміну від дорослих, яких до вчинків спонукають усвідомлення та емоції, у дітей воля розвивається через наслідування. Мімезис не потребує словесного примусу. Учитель може мовчки розпочати роботу, довіряючи природній цікавості дітей. Кожна дитина бере участь по-своєму, відповідно до своїх можливостей. Це забезпечує природну індивідуалізацію процесу навчання.

Ще один спосіб міметичного навчання полягає у творчому відтворенні навчальних програм. Вчителі можуть успадковувати/репрезентувати найбільш успішні практики та методики з інших навчальних закладів або країн, адаптуючи їх до потреб своїх учнів. Це може допомогти створити більш ефективні стратегії для подолання освітніх втрат. Інституційне наслідування може полягати як у запозиченні моделей навчання між країнами або регіонами, так і у використанні досвіду міжнародних організацій (ЮНЕСКО, ОЕСР, тощо). Методологічне наслідування забезпечується через творче відтворення успішних освітніх технологій (онлайн-курси, гібридне навчання, змішані методики), інтеграцію практик, що базуються на нейропедагогіці та когнітивній науці. Технологічне наслідування може спиратись на використання штучного інтелекту та аналітику великих баз даних для персоналізації навчання, запозичення платформ для дистанційної освіти (Coursera, EdX, Khan Academy), використання цифрових тренажерів для компенсації втрачених знань.

Не варто забувати, що для подолання освітніх втрат важливим є соціокультурне оточення дитини, яке може бути сприятливим чи несприятливим, зрозумілим або чужим. Тому відтворення культурних практик і традицій є важливим механізмом подолання цих втрат, оскільки забезпечує спадкоємність знань, підтримує національну ідентичність та залучає громаду до навчального процесу, сприяє розвитку соціальних компетентностей, таких як комунікація, співпраця та розуміння різноманітності. Соціокультурні міметичні механізми спонукають інтегрувати елементи народної педагогіки через використання фольклорних та етнографічних практик (опанування історичних ремесл, народного мистецтва як способів неформальної освіти, успіхи в якій можуть мотивувати до успіхів у формальній), проведення етнофестивалів, днів народної культури, тематичних виставок, що дозволяють дітям навчатися через занурення в традиції та відтворення обрядових дійств (Коляда, Великдень, Покрова) як метод знайомства з історичною спадщиною. Впровадження інтегрованих уроків, де учні знайомляться з рідною культурою через практичні заняття та запозичення елементів виховання в історичних освітніх системах (козацька педагогіка, монастирські школи, навчання через співіснування в громаді).

Міметичний підхід пропонує навчання через культурну спадщину музеїв, архівів, історичних місць, впровадження краєзнавчих екскурсій та дослідницьких проєктів, що мотивують дітей до самостійного вивчення культури з метою відновлення знань, втрачених через перерви в навчанні.

Важливим є також впровадження соціально-емоційного навчання, відтворення практик міжкультурної освіти, що використовуються в умовах міграції та інтеграції учнів, наслідування програм підтримки ментального здоров'я у закладах освіти. Відтворення культурних і соціально-емоційних практик – це не лише спосіб відновлення освітніх знань, а й важливий інструмент збереження ідентичності, соціальної інтеграції та мотивації до навчання. Освіта, яка базується на культурній спадщині, сприяє глибшому усвідомленню історичного контексту, розвитку емоційного інтелекту та формуванню стійкості перед викликами сучасного світу.

Висновки. Таким чином, успадкування та відтворення можуть бути потужними інструментами для формування предметних освітніх компетентностей учнів, значного покращення якості навчання, зробити його більш природним, ефективним і спрямованим на всебічний розвиток особистості особливо в умовах викликів, пов'язаних з освітніми втратами.

Мімезис є фундаментальним механізмом навчання, що виявляється через спостереження, наслідування та практику. У різні історичні епохи він відігравав важливу роль у формуванні особистості, трансляції знань, вихованні моральних і духовних цінностей. В античності мімезис розглядався як основний метод навчання, що сприяв соціалізації та засвоєнню культурних норм.

Сучасна педагогіка значною мірою ігнорує принцип мімезису, що призводить до перевантаження навчальних програм, втрати цілісності розвитку учнів та зниження їхньої самостійності. Використання наслідування як природного методу освіти дозволяє оптимізувати навчальний процес, сприяє розвитку компетентностей і зменшенню освітніх втрат.

Практичне застосування мімезису в освітньому середовищі може відбуватися через спостереження за вчителем, навчання в мікрогрупах, використання наставництва, залучення цифрових технологій та відтворення культурних традицій. Важливою умовою ефективності цього підходу є наявність авторитетних моделей для наслідування, які сприяють гармонійному розвитку учнів та формуванню їхніх особистісних і професійних навичок.

Використання міметичних практик не лише допомагає відновити освітні знання, але й підтримує збереження ідентичності, соціальну інтеграцію та мотивацію до навчання. Освіта, що ґрунтується на культурній спадщині, сприяє глибшому розумінню історичного контексту, розвитку емоційного інтелекту та формуванню стійкості до викликів сучасного світу.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Політика / пер. з давньогрец. О. Кислюка. Київ: Основи, 2002. 239 с.
2. Дельоз Ж., Ґваттарі Ф. Що таке філософія? URL: https://stud.com.ua/42191/filosofiya/deloz_gvattari_take_filosofiya (дата звернення: 08.02.2025).
3. Дьюї Дж. Демократія і освіта / пер. з англ. І. Босак, М. Олійник, Г. Пехник. Львів: Літопис, 2003. 294 с.
4. Платон. Держава / пер. з давньогрец. Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. 355 с.
5. Рансьєр Ж. Учитель-незнайко. П'ять уроків із розкріплення розуму / пер. з фр. А. Рєпа. Київ: Ніка-Центр, 2013. 168 с.
6. Фрейре П. Педагогіка пригноблених / пер. з англ. О. Дем'янчук. Київ: Юніверс, 2003. 166 с.
7. Terrill Robert E. Mimesis, Duality, and Rhetorical Education. Rhetoric Society Quarterly. № 41. 4. 2011. P. 295–315. URL: https://rterrill.pages.iu.edu/Terrill-Mimesis-2011.pdf (дата звернення: 08.02.2025).
8. Mercer, N. Words and Minds: How We Use Language to Think Together. London: Routledge, 2000. 224 p.
9. Piaget J. The construction of reality in the child. New York: Basic Books. 1954. 400 p.

References

1. Arystotel (2002). *Polityka* [Politics] / per. z davnohrets. O. Kysliuka. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
2. Deloz Zh., Gvattari F. (2015). *Shcho take filosofiia?* [What is Philosophy?]. URL: https://stud.com.ua/42191/filosofiya/deloz_gvattari_take_filosofiya (accessed: 08.02.2025) [in Ukrainian].
3. Diui Dzh. (2003). *Demokratiia i osvita* [Democracy and Education: An introduction to the philosophy of education] / per. z anhl. I. Bosak, M. Oliinyk, H. Pekhnyk. Lviv: Litopys [in Ukrainian].
4. Platon (2000). *Derzhava* [The Republic] / per. z davnohrets. D. Koval. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
5. Ransier Zh. (2013). *Uchytel-neznaiko. Piat urokiv iz rozkriplennia rozumu* [The teacher-ignoramus. Five lessons to open your mind] / per. z fr. A. Riepa. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
6. Freire P. (2003). *Pedahohika pryhnoblenykh* [Pedagogy of neglected] / per. z anhl. O. Demianchuk. Kyiv: Yunivers [in Ukrainian].
7. Terrill Robert E. Mimesis Duality and Rhetorical Education (2011). *Rhetoric Society Quarterly*. URL: https://rterrill.pages.iu.edu/Terrill-Mimesis-2011.pdf (accessed: 08.02.2025).
8. Mercer N. (2000). Words and Minds: How We Use Language to Think Together. London: Routledge.
9. Piaget J. (1954). The construction of reality in the child. New York: Basic Books.

УДК 1:37

Філософія «Lifelong learning»: модернізація чи трансформація традиційної освіти? (постановка питання)

«LIFELONG LEARNING» PHILOSOPHY: MODERNIZATION OR TRANSFORMATION OF TRADITIONAL EDUCATION? (statement of the question)

УСИК Алла *– кандидат філософських наук, науковий співробітник, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, 01001, Україна*

USYK Alla *– Candidate of Philology Sciences (Ph. D.), Researcher, H. Skovoroda Institute of Philosophy of NAS of Ukraine, 4 Trokhsvyatytelska Street, Kyiv, 01001, Ukraine*

ORCID https://orcid.org/0000-0003-4464-090X

Анотація. *У статті розглянуто особливості реформаційного руху у сфері освіти і навчання, які відбулися в сучасному західному соціумі внаслідок змін, пов'язаних із переходом від постіндустріального суспільства до суспільства знань. Зазначено, що на відміну від концепції інформаційного суспільства, що зосереджується насамперед на розвитку засобів отримання та обробки інформації, концепція суспільства знань ставить пріоритетом розвиток особистості, власного інтелектуального потенціалу. Підкреслюється, що провідною тенденцією на початку XXI ст. стає усвідомлення важливості парадигми освіти протягом життя для розвитку суспільства, що спричиняє радикальні зміни у сфері освіти. Навчання впродовж усього життя стає пріоритетним напрямом усіх ланок системи освіти, яка, відповідно, має не лише бути спрямованою на формування в особистості певних загальних або фахових знань на рівнях середньої та вищої освіти, а й передбачати безперервне формування й розвиток особистості як такої. Аналізується термін «lifelong learning», який позначає один з основних напрямів західної освітньої політики, спрямованої на набуття здобувачами особистісних компетенцій, підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, надання підтримки у вирішенні проблем, пов'язаних з професійним та суспільним життям. Здійснено загальний огляд рекомендаційних документів Європейської комісії щодо формування нової навчальної траєкторії. Акцентується увага на тому, що спосіб реалізації в українському законодавстві рекомендацій Європейської комісії має відповідати ступеню готовності українського суспільства до означених реформаційних змін на даному етапі його соціального розвитку і політичних реалій. Автор доходить висновку про необхідність постановки питання класифікації реформаційних змін у сфері освіти, а саме – відбувається чергова хвиля модернізації чи докорінна трансформація освітньої траєкторії? Відзначається, що пошук відповіді на це питання актуалізує дослідження історії розвитку самої ідеї навчання протягом усього життя, витоки якої сягають давнини людської цивілізації, а апогею досягають у філософії прагматизму, вихідна теза якого – світ є постійно змінювана система, а завдання людини полягає у тому, щоб пристосуватися і вижити у навколишньому середовищі, яке постійно змінюється й ускладнюється.*

Ключові слова: *безперервна освіта, навчання впродовж життя, прагматизм в освіті, суспільство знань, історія навчання і освіти, сучасна освітня траєкторія.*

Summary. *The article examines the features of the reform movement in the field of education and training, which took place in modern Western society as a result of changes associated with the transition from a post-industrial knowledge society. It is noted that, unlike the concept of the information society, which focuses primarily on the development of means of obtaining and*

© УСИК Алла

processing information, the concept of society. The article emphasizes that the leading trend at the beginning of the 21st century is the awareness of the importance of the lifelong education paradigm for the development of human society, which causes radical changes in the field of education. Lifelong learning is becoming a priority for all levels of the education system, which, accordingly, should not only be aimed at forming certain general or professional knowledge at the secondary and higher education levels, but also provide for the continuous formation and development of the individual as such. The term «lifelong learning» is analyzed, which denotes one of the main directions of Western educational policy aimed at the acquisition of personal competencies by applicants, increasing competitiveness in the labor market, and providing support in solving problems related to professional and social life. A general review of the European Commission's recommendation documents on the formation of a new educational trajectory is carried out. The emphasis is placed on the fact that the method of implementing the recommendations of the European Commission in Ukrainian legislation should correspond to the degree of readiness of Ukrainian society for the specified reform changes at this stage of its social development and political realities. The author concludes that it is necessary to raise the question of the classification of reform changes in the field of education, namely - is there another wave of modernization or a radical transformation of the educational trajectory? It is noted that the search for an answer to this question actualizes the study of the history of the development of the very idea of lifelong learning, the origins of which go back to the antiquity of human civilization, and reach their apogee in the philosophy of pragmatism, the initial thesis of which is that the world is a constantly changing system, and the task of man is to adapt and survive in an environment that is constantly changing and becoming more complicated.

Key words: *continuous education, lifelong learning, pragmatism in education, knowledge society, history of learning and education, modern educational trajectory.*

Вступ. Сучасний світ характеризується стрімким розвитком науки і технологій, що породжує швидкий рух ідей, відкриттів і винаходів, зростання обсягів інформації та новітніх технологій. Наслідком цього є діджиталізація суспільства, реструктуризація та оновлення міждисциплінарних зв'язків у багатьох сферах суспільного життя. Людство переживає період глобальних перетворень, які вимагають від сучасної людини здатності до постійної соціальної, культурної, інформаційної адаптації.

Розвиток цивілізації на сучасному етапі потребує включення дедалі більшої кількості людей у коло тих, хто має доступ до знань. На відміну від концепції інформаційного суспільства, що основну увагу приділяє розвитку засобів отримання та обробки інформації, суспільство знань ставить пріоритетом розвиток особистості, провадження інновації, розвиток власного інтелектуального потенціалу. Ця ідея є центральною в концепції суспільства, заснованого на знаннях. Підготовку людини до таких масштабних змін має забезпечувати система навчання й освіти, що передбачає її реформування. Останніми десятиліттями реформування у сфері освіти і навчання, яке відбувається у розвинутих країнах Заходу, набуває характер наближення до розуміння цього механізму у філософії прагматизму, закладеної у роботах американських філософів Ч. Пірса, У. Джеймса, Д. Дьюї, котрі намагалися зрозуміти сучасне їм американське суспільство і запропонувати способи його найкращої організації.

Аналіз останніх досліджень. Питання реформування освіти є актуальним і обговорюваним як у зарубіжному, так і у вітчизняному науковому середовищі. Серед зарубіжних досліджень відзначимо роботи A. Bolboceanu [11], S. Dineva [13], M. London [17], A. Muhammad і I. Javed [19], W. Plaza [20], E. Stănilă [21] та ін. В українському науковому просторі концепція «*lifelong learning*» представлена у працях багатьох дослідників у галузях як філософії, так і педагогіки, психології, політології, соціології. Зокрема, останніми роками вийшли наукові статті й доповіді О. Балануца [1], А. Боярської-Хоменко [2], І. Гращенко [3], Т. Куценко [5],

М. Ткачук [8] та ін. Оскільки на даний момент усталеного визначення поняття «освіта впродовж життя» не вироблено, автори названих досліджень вкладають у нього дещо різні сенси, об'єднані, однак, властивими даному феномену ознаками.

Мета статті – розкриття змісту соціально-економічної і філософської компонент концепції «*lifelong learning*» («безперервна освіта») у сучасному її розумінні. Основні завдання: опис на основі філософського аналізу основних реформ у сфері освіти й навчання, які відбулися у західному соціумі внаслідок змін, пов'язаних із переходом від постіндустріального суспільства до суспільства знань; розкриття особливостей реформаційних змін у сфері освіти й навчання; постановка питання щодо готовності українського суспільства до означених реформ на даному етапі його розвитку і політичних реалій.

Виклад основного матеріалу. Ідея суспільства знань зародилась у 60-х роках XX ст. у працях П. Друкера, Ф. Махлупа, Д. Белла, Р. Лейна та інших авторів і є ідеологічно пов'язаною із прагмативістською концепцією Ч. Пірса, У. Джеймса, Д. Дьюї, яка виникла на американському ґрунті та поступово поширилась в європейській культурі, спрямовуючи освітній потенціал на виховання гнучкого, рухомого, критичного мислення, спрямованого на діалектичний розгляд будь-якого явища культури.

У 1966 р. американський політолог Р. Лейн у своїй публікації розглядає гіпотетичну модель зниження значення політики й ідеології в умовах інтенсивного розвитку науки й освіти в сучасному йому суспільстві [15]. У 1968 р. американський учений австрійського походження, економіст П. Друкер вводить у науковий обіг терміни «суспільство знань» *(англ. «knowledge society»)* і «економіка знань» *(англ. «knowledge economy»)* [14]. Наприкінці цього ж року виходить праця американського соціолога й публіциста Д. Бела «Зміна знань і технологій» [10], у якій термін «суспільство знань» дослідник використовує вже на позначення постіндустріального суспільства.

Книга американського й австрійського економіста Ф. Махлупа «Виробництво і поширення знань у США» [18] є першим ґрунтовним дослідженням того стану суспільства, який він назвав індустрією знань (*англ. «knowledge industry»)* у застосуванні до одного із секторів економіки. Сьогодні цей термін використовується для визначення типу економіки, в якій знання відіграють провідну роль, а джерелом зростання є виробництво знань (поняття, які широко використовуються: «інноваційна економіка», «високотехнологічна цивілізація», «інформаційне суспільство», «суспільство знань» є близькими до поняття «економіка знань»).

Саме Ф. Махлупу належить розробка ідеї безперервної освіти, яка стала логічним наслідком його концепції напіврозпаду знань. Суть її полягає в тому, що сучасний світ змінюється дуже динамічно, нова інформація поширюється так швидко, що деякі знання перестають бути актуальними ще до того, як люди їх отримують. Відповідно, існують професії, для яких старіння й розпад знань відбуваються занадто швидко (наприклад, сфера інформаційних технологій), а в деяких зміни відчуваються не так радикально (математика, лінгвістика тощо). За таких умов академічна освіта потребує реформування й оновлення, адже щоб встигати за новою інформацією не можна зупинятися у процесі оволодіння знаннями, потрібно закласти в людини внутрішню потребу до навчання, самонавчання протягом усього життя.

Що саме радикально нове передбачає реформування у сфері освіти й навчання, на якому наполягали засновники ідеї суспільства знань? Річ у тому, що традиційно освіта розглядається як засіб і процес передавання знань, умінь та навичок від одного покоління до іншого, а мета освіти визначається «соціальним замовленням» затребуваних на даний момент спеціалістів, а якість освіти – відповідністю її вимогам сьогодення. За такого підходу не враховуються

перспективи надшвидкого економічного розвитку, в якому перебувають сьогодні країни з розвинутою економікою, внаслідок чого знання тільки-но підготовлених закладами вищої освіти фахівців нерідко вже не відповідають випереджальним потребам суспільства.

У цих умовах на зміну традиційному типу освіти, ґрунтованому на засвоєнні певного обсягу знань у шкільні та студентські роки, поступово приходить нова концепція освіти – *lifelong learning*. Навчання впродовж життя стає одним з провідних напрямів західної освітньої політики, спрямованим на набуття здобувачами особистісних компетенцій, підвищення конкурентоспроможності, надання підтримки у творчому вирішенні проблем, пов'язаних з особистим, професійним та суспільним життям. У суспільстві знань освіта розглядається як спосіб та процес розвитку особистості. Дослідники системи освіти поступово доходять думки про потребу особистісно зорієнтованого підходу, за яким критерієм оцінки якості вищої освіти стає відкритість людини, що навчається, до інновацій, а також рівень її здатності до саморозвитку.

У матеріалах ЮНЕСКО (спеціалізована рада з питань освіти, науки і культури) термін «*lifelong learning*» уперше вживається наприкінці 60 х років ХХ ст. За кілька років потому відбувається «ІІІ Міжнародна конференція з освіти дорослих у контексті безперервної освіти», головним результатом якої стає те, що в основи положення парадигми освіти, підґрунтям якої стала ідея *lifelong learning*, покладався принцип безперервності. Від середини 70-х років минулого століття ідея освіти впродовж усього життя отримує підтримку в багатьох країнах світу, переважно з розвинутою економікою.

Термін «безперервна освіта» інститут ЮНЕСКО пояснює як інтеграцію навчання й життя, що передбачає навчальну діяльність людей різного віку (діти, молодь, дорослі, люди похилого віку) в будь-якому життєвому середовищі (сім'я, школа, робота тощо) та через різноманітні методи (а саме – формальні, неформальні та інформальні), які разом задовольняють широке коло навчальних потреб.

Усвідомлення важливості парадигми освіти протягом життя для розвитку європейського суспільства на початку ХХІ ст. стає провідною тенденцією, що призводить до реформування у сфері освіти. Починаючи з 2000 р. Європейська комісія приймає низку рекомендацій щодо формування нової навчальної траєкторії. Першими спільними цілями, викладеними в європейських документах, стали «мультикультурна освіта», «безперервна освіта», «освіта для демократії». Основна мета змін спрямована на підвищення якості освіти, а також надання освіті перспективного характеру.

У березні 2000 р. Лісабонський саміт Ради Європи розробляє і приймає «Меморандум освіти протягом життя» *(«A Memorandum of Lifelong Learning»)* [22]. Безперервна освіта, згідно з Меморандумом, розглядається як підґрунтя політичної програми громадянського суспільства й соціальної єдності. Відзначається, що безперервна освіта передбачає, зокрема, освіту для дорослих, отримання ступенів та дипломів у вільний час, професійні курси, в тому числі з метою підвищення кваліфікації. Виокремлюються шість принципів безперервної освіти: (1) нові базові знання і навички для всіх, а саме: комп'ютерна грамотність, знання іноземних мов, технологічна культура, підприємництво та соціальні навички; (2) збільшення інвестицій у людські ресурси; діючи на основі соціального партнерства запропоновано підвищувати капіталовкладення у розвиток людських ресурсів, поширюючи досвід передових компаній; (3) інноваційні методики викладання й навчання: розробка нових методологій навчання, орієнтованих на систему безперервної освіти протягом життя (як у формальній, так і у неформальній системі освіти), орієнтація на людину, особистісну мотивацію, розвиток критичного мислення й уміння навчатись; (4) нова система оцінки отриманої освіти:

актуалізується потреба у розробці якісної системи попередньої і неформальної освіти з метою розуміння і визнання навчальної діяльності та її результатів, (5) розвиток наставництва й консультування: створення постійної консультаційної служби, завданням якої є надання рекомендації у сфері освітнього, професійного та особистісного розвитку; (6) наближення освіти до місця проживання людини: через мережу навчальних та консультаційних офісів та/або через використання інформаційних технологій.

Загалом, Європейська комісія визначає безперервну освіту як навчальну діяльність, що здійснюється протягом усього життя з метою вдосконалення знань, умінь і навичок та компетенцій в рамках особистісної, суспільної, соціальної та трудової перспектив. Станом на сьогодні маємо чимало європейських рекомендаційних документів, які регулюють організацію безперервного навчання, серед них:

– «Меморандум освіти протягом життя» (жовтень 2000), який має на меті рекомендацію забезпечити умови, за яких кожен член суспільства мав би базові навички, знання та компетенції, брав активну участь у житті суспільства, просуватися на ринку праці [22];

– Рекомендації Європейського Парламенту та Ради ЄС «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» (18.12.2006), які визначають, зокрема, основні компетенції – «ті, які необхідні всім громадянам для особистої реалізації та розвитку, активного громадянського життя, соціальної єдності та можливості працевлаштування» [7]. Серед них насамперед відзначаються: 1) спілкування рідною мовою; 2) спілкування іноземними мовами; 3) знання математики та загальні знання у сфері науки і техніки; 4) навички роботи з цифровими носіями; 5) навчання заради здобуття знань; 6) соціальні та громадянські навички; 7) ініціативність та практичність; 8) обізнаність та самовираження у сфері культури [7];

– Рекомендації Ради ЄС «Про траєкторії підвищення кваліфікації: нові можливості для дорослих» (19.12.2016), в яких, зокрема, держави-члени запрошуються до застосування чотирьох керівних принципів для підтримки кар'єрних змін громадян протягом усього життя: 1) заохочення набуття навичок управління кар'єрою протягом усього життя; 2) полегшення доступу усіх громадян до орієнтаційних послуг; 3) розробка й дотримання гарантій якості надання професійної орієнтації; 4) заохочення координації та співпраці між різними національними, регіональними та місцевими зацікавленими сторонами [23];

– Рекомендація Ради щодо «Європейської рамки кваліфікацій для навчання впродовж життя» (22.05.2017) – системний і структурований за компетентностями опис кваліфікаційних рівнів освіти [24];

– Резолюція Ради ЄС про оновлену «Європейську програму навчання дорослих», у якій відзначено, зокрема, актуальні напрями андрагогіки: забезпечення вільного доступу дорослих до навчання; вивчення політики у галузі освіти дорослих; вплив навчання дорослих на розвиток держави; міжнародний науковий обмін досвідом у галузі освіти дорослих (European Society for Research on the Education of Adults) [25];

– інші документи (докладніше основні їх положення розглянуто дослідниками зі сфери освіти й навчання, зокрема українськими вченими (наприклад: [2; 3; 5; 8] та ін.).

Так, український дослідник О. Балануца відзначає, що феномен безперервної освіти розглядається в основному як система державних і недержавних освітніх організацій, які здійснюють узгоджену взаємодію на всіх рівнях освітнього і виховного процесу для надання людині права і можливості отримати будь-який вид освіти або переходити від одного виду до іншого упродовж усього життя [1].

Сучасний румунський дослідник Е. Станіла у праці «Психологія освіти впродовж життя», аналізуючи концепцію безперервного навчання, доходить висновку, що жоден віковий

період не вважається переважним для розвитку людини – воно відбувається протягом життя. Розвиток розглядається з точки зору тривалості життя (всього життя), його багатовимірності та різноспрямованості, того факту, що він визначається пластичністю й мультидисциплінарністю, передбачає зростання і регулювання [21].

Навчання впродовж життя має вирішальне значення для створення та дотримання позитивного ставлення працівників до набуття знань та їх застосування як для особистого, так і для професійного розвитку [20]. У спільній праці І. Коскуна та М. Демірела відзначається, що *lifelong learning* позначається прагненням до набуття знань і навичок, яке є самоініційованим, безперервним і добровільним [12].

А. Болбочану вважає, що необхідно надавати психологічну та психосоціальну підтримку людям, залученим до різних форм навчання впродовж життя, щоб забезпечити здатність капіталізувати свій навчальний потенціал у будь-який час людського життя [11]. На думку С. Дінева, навчання протягом життя є основним ключем, який дає людині змогу підтримувати свої компетенції в актуальному стані, отримувати нові у відповідь на швидкі зміни соціально-економічного середовища, наприклад цифровізацію [13].

М. Лондон розглянув низку визначень навчання впродовж життя та найбільш точним з них відзначив наступне: «уся навчальна діяльність, яка здійснюється протягом життя з метою вдосконалення знань, навичок і компетенцій у межах особистої, громадянської, соціальної та/або пов'язаної з роботою перспективи» [17]. Дослідник зауважує, що безперервна освіта стосується навчання як молоді, так і старших людей, на роботі та поза робочим середовищем, у західних та східних культурах по всьому світу.

Навички працівників навчатися впродовж життя також пов'язані з продуктивністю праці, – відзначається в колективній праці дослідників із Фінляндії, Китаю та Пакистану, які провели емпіричне дослідження, що мало на меті виявити взаємозв'язок, з одного боку, між навчанням упродовж життя, креативністю, інформаційністю, грамотністю, та з іншого – ефективністю роботи. Дослідження проводилося серед журналістів із різних країн світу як фахівців, робота яких є вкрай динамічною, критично важливою за часом та інтенсивною, оскільки вони одночасно споживають, створюють та поширюють інформацію, тож потребують постійно вдосконалювати свої навички [19].

Водночас відзначимо, що історія освіти й навчання не обмежується кількома ближчими до нас десятиліттями, а необхідність перманентності освіти не є відкриттям сучасності: вона інтуїтивно усвідомлювалася ще від часів Античної Греції – на Заході, та Давніх Китаю та Індії – на Сході, й була послідовно й логічно підхоплена класиками загальної педагогіки.

Громадянська освіта протягом усього життя передбачалася вже законодавством міста Магнезії, описаного у «Законах» Платона ще за п'ять століть до нашої ери [6]. «Навчайся у вільний від служби час, служи, коли будеш вільним від навчання» – читаємо рядки мудрого Конфуція, засновника китайської класичної філософії [4]. «Усе життя людини – це школа для кожної людини», – говорить Я. Коменський. – Усе, чим ми є, що ми робимо, що ми думаємо, говоримо, набуваємо й володіємо, є не що інше, як драбина, по якій ми піднімаємося все вище й вище, щоб піднятися якомога вище, ніколи не досягаючи при цьому найвищого рівня» [9]. Тож, уже Сократ, Платон, Аристотель, Конфуцій, філософи Стародавнього Риму, мислителі епохи Ренесансу, педагоги-гуманісти та їх послідовники обстоювали необхідність професійного навчання протягом усього життя, вивчали форми та методи навчання дорослих, шляхи підвищення їх удосконалення в різні періоди життя.

Висновки. Виникнення у західній спільноті такого феномену суспільного життя як «*lifelong learning*» у пропонованій сучасній редакції спричинене передусім економічною й соціальною

нестабільністю, що є наслідком прискореного темпу розвитку науково-технічних та інформаційних технологій і цілком прагматично спрямоване насамперед на таку базову потребу людини як елементарне виживання шляхом зміни професійної діяльності у випадку, якщо опанована професія втратила свою актуальність. Сучасна концепція безперервної освіти може допомогти людям опанувати нові для них сфери знань, пов'язані з практичними компетенціями, з метою, у разі потреби, змінити кар'єрний шлях – тобто акцентована передусім на економічну компоненту. Водночас питання етичної, моральнісної сфер, притаманних традиційній освіті, так само, як і дослідження національно-культурної ідентичності у світлі означеної парадигми представлені у ній, на нашу думку, недостатньою мірою та потребують подальшої розробки й опрацювання, зокрема, через звернення до багатовікової історії формування самого поняття «навчання впродовж життя».

Щодо українського законодавчого простору у сфері освіти, то, як відомо, останніми роками він майже цілком приведений у відповідність з названими вище західними стандартами. Щодо цього постають питання: з урахуванням наших суспільно-економічних і політичних реалій, якими власне є очікування від цих нововведень в Україні? Чи підготовлене наше суспільство до таких радикальних змін у сфері освіти, чи достатніми є соціально-економічні передумови й можливості для їх впровадження? І головне питання: як загалом можна класифікувати кардинальні зміни, які відбуваються сьогодні в освітній сфері – як чергову хвилю модернізації чи докорінну трансформацію освітньої траєкторії? До аналізу цих та споріднених із ними питань звернемося у наших наступних дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Балануца О. О. До питання вивчення феномену «безперервна освіта». *Наукові записки Серія: Педагогічні науки.* 2021. № 192. С. 31–35. DOI: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-192-31-35
2. Боярська-Хоменко А. Історіографічний аспект дослідження проблеми професійної освіти дорослих у країнах Європи. *Науково-педагогічні студії.* 2020. Вип. 4. С. 8–16. DOI: https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-8-17
3. Гращенко І. С. Безперервна освіта як необхідність в сучасному суспільстві. *Актуальні проблеми в системі освіти: заклад загальної середньої освіти – доуніверситетська підготовка – заклад вищої освіти.* 2021. № 1 (1). С. 121–123. DOI: https://doi.org/10.18372/2786-5487.1.15841
4. Конфуцій. Бесіди і судження. Київ: Арій, 2014. 224 с.
5. Куценко Т. Навчання протягом життя: сучасні європейські виклики. *Гуманізація навчально-виховного процесу.* 2020. № 1 (99). С. 55–61. DOI: https://doi.org/10.31865/2077-1827.1(99)2020.198142
6. Платон. Держава. Київ: Folio. Світова класика, 2024. 384 с.
7. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text (дата звернення: 15.02.2025).
8. Ткачук М. Безперервна освіта як загальносвітова людиноцентристська тенденція сучасності. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи.* 2021. № 2 (6). С. 186–192. DOI: https://doi.org/10.31499/2706-6258.2(6).2021.248206
9. Ян Амос Коменський: завбачливий реформатор шкільної освіти. Київ: МАРХО, 2017. 111 с.
10. Bell D. The Measurement of Knowledge and Technology. *Indicators of Social Change: Concepts and Measurements* / Ed. by Sheldon E. B., Moore W. E. N. Y.: Russell Sage Foundation, 1968. 456 p.
11. Bolboceanu A. Bazele conceptuale ale asistenței psihologice a învățării pe tot parcursul vieții. *In Asistența psihologică a învățării pe tot parcursul vieții: teorie și practică. Culegere de materiale teoreticoaplicative*. Chișinău: Institutul de Științe ale Educației, 2019. P. 6–13.
12. Coskun Y. D.; Demirel M. Lifelong learning tendency scale: The study of validity and reliability. Procedia-Soc. *Behav. Sci.* 2010. № 5. P. 2343–2350.

13. Dineva S. Nowadays education and long-life learning. *In Conference Paper ICVL, At Romania.* 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/328629907_Nowadays_education_and_long-life_learning (дата звернення: 26.02.2025).
14. Drucker P. F. The Age of Discontinuity: Guidelines to our Changing Society. London: Heinemann, 1968. 434 p.
15. Lane R. E. The Decline of Politics and Ideology in a Knowledgeable Society. *American Sociological Reviiew.* 1966. V. 31. № 5. P. 652–665.
16. Lengrand P. Introducere în educaţia permanentă. Bucharest: Didactică &Pedagogică Publishing House, 1973. 104 p.
17. London M. The Oxford Handbook of Lifelong Learning. New York: Oxford University Press, 2011. URL: https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780195390483.001.0001/oxfordhb-9780195390483-e-001?print=pdf (дата звернення: 28.02.2025).
18. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton, New Jersey: Prinseton University Press, 1962. 444 p.
19. Muhammad A., Javed I., Muhammad Z., Rozeen S. and Pirita Seitamaa-hakkarainen. Information Literacy as a Predictor of Work Performance: The Mediating Role of Lifelong Learning and Creativity. *Behav. Sci.* 2023. № 13 (1). URL: https://doi.org/10.3390/bs13010024 (дата звернення: 28.02.2025).
20. Plaza W. Robotham Establishing a Culture of Lifelong Learning in the Workplace. URL: https://extension.psu.edu/establishing-a-culture-of-lifelong-learning-in-the-workplace (дата звернення: 15.02.2025).
21. Stănilă E. A. Psihologia educatiei pe tot parcursul vieții. 3rd edition. Bucharest: For You, 2017. 304 p.
22. A Memorandum on Lifelong Learning. 2000. URL: http://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf (дата звернення: 15.02.2025).
23. Council Recommendation of 19 December 2016 on Upskilling Pathways: New Opportunities for Adults. Official Journal of the European Union. 2016. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AJOC_2016_484_R_0001 (дата звернення: 15.02.2025).
24. Council recommendation of 22 May 2017 on the European Qualifications Framework for lifelong learning and repealing the Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning. URL: http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9620-2017-INIT/en/pdf (дата звернення: 18.02.2025).
25. European Society for Research on the Education of Adults. URL: http://www.esrea.org/?l=en (дата звернення: 18.02.2025).

References

1. Balanutsa O. O. (2021). Do pytannia vyvchennia fenomenu «bezperervna osvita» [On the question of the study of the phenomenon of «uninterrupted education»]. Naukovi zapysky Seriia: Pedahohichni nauky – Scientific papers Series: Pedagogical sciences, 192, 31–35. DOI: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-192-31-35 [in Ukrainian].
2. Boyarska-Khomenko A. (2020). Istoriohrafichnyy aspekt doslidzhennya problemy profesiynoyi osvity doroslykh u krayinakh Yevropy [The historiographic aspect of the study of the problem of professional education of adults in European countries]. Naukovo-pedahohichni studiyi – Scientific and pedagogical studies, 4, 8–16. DOI: https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-8-1 [in Ukrainian].
3. Grashchenko I. (2021). Bezperervna osvita yak neobkhidnist′ v suchasnomu suspil′stvi [Continuous education as a necessity in modern society]. Actual Problems in the System of Education General Secondary Education Institution – Pre-University Training – Higher Education Institution, 1 (1), 121–123 DOI: https://doi.org/10.18372/2786-5487.1.15841 [in Ukrainian].
4. Confucius (2014). *Besidy i sudzhennya* [Conversations and judgments]. Kyiv: Ariy [in Ukrainian].
5. Kutsenko T. (2020). Navchannya protyahom zhyttya: suchasni yevropeys′ki vyklyky [Lifelong learning: modern European challenges]. Humanizatsiya navchalno-vykhovnoho protsesu – Humanization of the educational process, 1 (99), 55–61. DOI: https://doi.org/10.31865/2077-1827.1(99)2020.198142 [in Ukrainian].
6. Platon. (2024). *Derzhava* [State]. Kyiv: Folio. Svitova klasyka [in Ukrainian].

7. *Rekomendatsiya 2006/962/YES Yevropeys'koho Parlamentu ta Rady (YES) «Pro osnovni kompetentsiyi dlya navchannya protyahom us'oho zhyttya» vid 18 hrudnya 2006 roku* [Recommendation 2006/962/EC of the European Parliament and the Council (EC) «On core competences for lifelong learning», dated December 18 2026]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_975#Text [in Ukrainian].
8. Tkachuk M. (2021). Bezperervna osvita yak zahalnosvitova lyudynotsentryctska tendentsiya suchasnosti [Continuing education as a global human-centered trend of modernity]. Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoyi shkoly – Psychological and pedagogical problems of the modern school, 2 (6), 186–192. DOI: https://doi.org/10.31499/2706-6258.2(6).2021.248206 [in Ukrainian].
9. *Yan Amos Komens'kyy: zavbachlyvyy reformator shkil'noyi osvity* [John Amos Comenius: a prudent reformer of school education]. (2017). Kyiv: MARKHO [in Ukrainian].
10. Bell D. (1968). The Measurement of Knowledge and Technology. *Indicators of Social Change: Concepts and Measurements* / Ed. by Sheldon E. B., Moore W. E. N. Y.: Russell Sage Foundation.
11. Bolboceanu A. (2019). Bazele conceptuale ale asistenței psihologice a învățării pe tot parcursul vieții. In *Asistența psihologică a învățării pe tot parcursul vieții: teorie și practică. Culegere de materiale teoreticoaplicative*. Chișinău: Institutul de Științe ale Educației.
12. Coskun Y. D., Demirel M. (2010). Lifelong learning tendency scale: The study of validity and reliability. Procedia-Soc. *Behav. Sci*.
13. Dineva S. (2018). Nowadays education and long-life learning. *In Conference Paper ICVL, At Romania.* URL: https://www.researchgate.net/publication/328629907_Nowadays_education_and_long-life_learning (accessed: 26.02.2025).
14. Drucker P. F. (1968). *The Age of Discontinuity: Guidelines to our Changing Society.* London: Heinemann.
15. Lane R. E. (1966). The Decline of Politics and Ideology in a Knowledgeable Society. *American Sociological Reviiew*.
16. Lengrand P. (1973). *Introducere în educaţia permanentă.* Bucharest: Didactică &Pedagogică Publishing House.
17. London M. (2011). *The Oxford Handbook of Lifelong Learning.* New York: Oxford University Press. URL: https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780195390483.001.0001/oxfordhb-9780195390483-e-001?print=pdf (accessed: 28.02.2025).
18. Machlup F. (1962). *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton, New Jersey: Prinseton University Press.
19. Muhammad A., Javed I., Muhammad Z., Rozeen S. and Pirita Seitamaa-hakkarainen. (2023). Information Literacy as a Predictor of Work Performance: The Mediating Role of Lifelong Learning and Creativity. *Behav. Sci*. URL: https://doi.org/10.3390/bs13010024 (accessed: 28.02.2025).
20. Plaza W. *Robotham Establishing a Culture of Lifelong Learning in the Workplace*. URL: https://extension.psu.edu/establishing-a-culture-of-lifelong-learning-in-the-workplace (accessed: 15.02.2025).
21. Stănilă E. A. (2017). *Psihologia educatiei pe tot parcursul vieții.* 3rd edition. Bucharest: For You.
22. *A Memorandum on Lifelong Learning.* (2000). Brussels. URL: http://arhiv.acs.si/dokumenti/Memorandum_on_Lifelong_Learning.pdf (accessed: 15.02.2025).
23. Council Recommendation of 19 December 2016 on Upskilling Pathways: New Opportunities for Adults. (2016). *Official Journal of the European Union.* URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AJOC_2016_484_R_0001 (accessed: 15.02.2025).
24. *Council recommendation of 22 May 2017* on the European Qualifications Framework for lifelong learning and repealing the Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning. URL: http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9620-2017-INIT/en/pdf (accessed: 18.02.2025).
25. *European Society for Research on the Education of Adults.* URL: http://www.esrea.org/?l=en (accessed: 18.02.2025).

УДК 37.015.311

Освітня мобільність у межах проблемного поля життєтворчості: перспективи та виклики

EDUCATIONAL MOBILITY WITHIN THE PROBLEMATIC FIELD OF LIFE-CREATION: PROSPECTS AND CHALLENGES

ШВИДУН Людмила – *доктор філософії, доцент кафедри філософії, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0002-7286-8103

SHVYDUN Liudmyla – *D. in Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» Dnipropetrovsk Regional Council», 70 Volodymyr Antonovych St., Dnipro, 49006, Ukraine*

Анотація. *Стаття присвячена феномену освітньої мобільності в опціях проблемного поля життєтворчості. Зазначено, що сучасні дослідники мобільності сходяться у поглядах щодо можливого двоякого впливу освітньої мобільності на життєдіяльність суспільства та людини, яка, з одного боку, відкриває безмежні перспективи для різнопланової позитивної реалізації людини в багатоманітних аспектах її життя, а з іншого – приховує дезорієнтаційні пастки, небезпеки та виклики. Тому освітню мобільність можна досліджувати як в опціях позитивної, так і негативної свободи. На думку автора, між життєтворчістю та освітньою мобільністю на рівні індивідів існує тісний взаємозв'язок. Освітня мобільність лише тоді є конструктивним чинником життєтворчості індивіда, коли вона усвідомлена, інетеріоризована самим індивідом. Наголошено, що в сучасному світі розрізняють два основні напрями його розвитку: глобалізація та глокалізація. Освіта, освітня діяльність, освітня мобільність стають рушійною силою, компонентом та одним із результатів процесу глобалізації, яка стимулює трансформацію ціннісних засад. На думку автора, існує проблема налагодження процесу взаємодії цінностей, культурно-освітніх вимог глобального суспільства та цінностей і стандартів глокального характеру. Підкреслено, що глобалізація сприяє формуванню цифрової цивілізації, суспільства знань, які мають базуватися на інших принципах, освіта також має змінитися, перейти в розряд глобальних. Автор припускає, що в такій інтерпретації навчання та якісна освіта є інструментами, за допомогою яких людина здатна правильно вибрати вектор свого життя. Саме цим і зумовлені високі вимоги, які ставляться до освіти. Тому існує гостра необхідність формування через освітню мобільність певної програми буття людини, моделі пізнання світу, якісний рівень яких залежитиме від ступеня сформованої свідомості та активності самої людини. Крім того, зроблено спробу проаналізувати явище освітньої мобільності з погляду пастки дезорієнтації особистості, що може привести до викривлень, ілюзії перспектив, несправжнього становлення, самовираження та оновлення людини в непростому темпоральному просторі глобалізованого суспільства.*

Ключові слова: *освіта, освітня мобільність, життєтворчість, позитивна та негативна свобода, цифрові технології.*

Summary. *The article is devoted to the phenomenon of educational mobility in the variants of the problematic field of life-creation. It is noted that modern mobility researchers agree on the possible dual impact of educational mobility on the life of society and the individual, which, on the one hand, opens up endless prospects for a variety of positive human realisation in various aspects of life, and on the other hand, hides disorientation traps, dangers and challenges. Therefore, educational mobility can be studied both from the point of view of positive and negative freedom. In the author's opinion, there is a close relationship between life creativity and educational mobility at the level of*

© ШВИДУН Людмила

the individual. Educational mobility is a constructive factor in the life-creativity of an individual only when it is realised and internalised by the individual. It is emphasised that in the modern world there are two main directions of its development: globalisation and glocalisation. Education, educational activities, educational mobility are becoming a driving force, a component and one of the results of the globalisation process, which stimulates the transformation of value foundations. According to the author, there is a problem of establishing the process of interaction between the values, cultural and educational requirements of the global society and the values and standards of a glocal nature. It is emphasised that globalisation contributes to the formation of a digital civilisation, a knowledge society that should be based on different principles, and education should also change and become global. The author suggests that in this interpretation, learning and quality education are tools that help people choose the right vector for their lives. Hence the high demands placed on education. Therefore, there is an urgent need to form a certain programme of human existence through educational mobility, a model of knowledge of the world, the qualitative level of which will depend on the degree of consciousness and activity of the person. In addition, an attempt is made to analyse the phenomenon of educational mobility in terms of the trap of disorientation of the individual, which can lead to distortions, illusion of prospects, false formation, self-expression and renewal of a person in the complex space of a globalised society.
Key words: *education, educational mobility, life creativity, positive and negative freedom, digital technologies.*

Вступ. Сучасний світ – це світ, який заполонили трансформації, що стали рушійними чинниками буття людини. Перетворення XXI століття зумовили виникнення принципово нових форм організації життєтворчості сучасної людини. І хоча сам феномен життєтворчості як поняття появився лише у XX столітті, він став важливим предметом вивчення ряду наук. Досліджуючи питання освітньої мобільності, спробуємо розглянути її крізь призму життєтворчості. На наш погляд, саме у просторі життєтворчості людини її мобільність набуває особливого значення. Вона є важливою складовою життєдіяльності, що відкриває, з одного боку, безмежні перспективи для різнопланової позитивної реалізації людини в багатоманітних аспектах її життя, (освіта й наука не є винятком), а з іншого – приховує дезорієнтаційні пастки, небезпеки та виклики.

Аналіз останніх досліджень. У сучасних реаліях значно посилився науковий інтерес до мобільності, яку, на наш погляд, варто розглядати як провідну властивість життєдіяльності людини в динамічному світі. До аналізу проблем життєтворчості певним чином зверталися Н. Богданова, Е. Морен, М. Рогожа, О. Скаленко, І. Степаненко, В. Табачковський, В. Шамрай, М. Мухарський, Р. Робертсон та інші науковці, які розглядали поняття життєтворчості з двох взаємопов'язаних сторін: життя і творчості тощо. Зокрема, Н. Богданова визначила «життєтворчість як особово-орієнтовану практику розвитку і корекції стосунків зі світом» [1, с. 221]. До філософських аспектів мобільності зверталися, зокрема, М. Маффесолі, Д. Свириденко та інші науковці. Дослідник М. Маффесолі, вивчаючи освітню мобільність, вважає її певним запобіжником для недопущення появи «групового нарцисизму», іншими словами, умовою посилення соціального капіталу суспільства [2, с. 27].

Однак, на наш погляд, варто з'ясувати вплив феномену життєтворчості людини на освітню мобільність, яка дозволяє їй виходити за межі буттєвого світу, переорієнтовує на формування себе та оновлення навколишнього середовища.

Тому **метою статті** є розкриття основних питань освітньої мобільності в межах життєтворчості людини, вивчення її перспектив та викликів, зумовлених можливістю вибору людиною своєї життєвої траєкторії. Крім того, освітню мобільність можна досліджувати і в опціях позитивної, і негативної свободи. Адже, освітня мобільність, як правило, пов'язана зі зміною способу життя, виходу із зони комфорту. Це потрібно розуміти та враховувати, адже

зміни, спричинені освітньою мобільністю, можуть бути не завжди позитивними чи очікуваними, але й вимушеними чи негативними, а результатом таких змін може бути руйнування світу людини.

Виклад основного матеріалу. Людина, проживаючи життя, створює матеріальні й нематеріальні цінності, тобто є істотою творчою. Варто зазначити, що дослідники життєтворчості розглядають її як можливість змінити, наприклад, якість життя, виробити свою життєву дорогу, опанувати мистецтвом жити, вибудувати індивідуальну життєву траєкторію, розробити особистісний проєкт життя, духовно-практичну діяльність, дизайн власного життя, самотворчість тощо. Створення свого життя – феномен, сформований у людини природою.

Виходячи з того, що життєтворчість є багатовекторною, більшість дослідників намагаються її аналізувати в особистісно-екзистенційних координатах. У цьому розумінні життєтворчість можна потрактовувати як Світ людини, храм її буття. Філософія розглядає, насамперед, людину як істоту, що може взаємодіяти з космосом, як частину соціуму, нації, народу, держави, цивілізації, культури, Всесвіту. На будь-яку людину вплив має соціум, який може здійснюватися засобами педагогіки, культури тощо. Народ, суспільство, держава теж можуть мати певні очікування щодо людського життя, освіти, навчання, її культури та інших сторін життєдіяльності. Такі очікування збігаються, мають спільні риси, тим самим відбувається злиття різних людських світів, соціуму в спільну формацію. Постсучасні стратегії життєтворчості, складовою яких є освітня та академічна мобільність, акцентують нашу увагу на непередбачуваності та нелінійності життєвих поворотів. Саме тому, на освітні заклади всіх рівнів покладається формування адаптаційних навичок фізичного, психологічного та соціального характеру.

Між життєтворчістю та освітньою мобільністю на рівні індивідів існує тісний взаємозв'язок. Освітня мобільність лише тоді є конструктивним чинником життєтворчості індивіда, коли вона усвідомлена, інетеріоризована самим індивідом. В. Табачковський підкреслював, що антропологічна рефлексія початку XXI століття засвідчує «переусутнення» людського існування [7]. Досліджувати освіту, освітню мобільність необхідно в поєднанні з національною та загальнолюдською культурами. У сучасному світі розрізняють два основні напрями його розвитку: глобалізація та глокалізація. Освіта, освітня діяльність стали рушійною силою, компонентом та одним із результатів процесу глобалізації. Глобалізація стимулює трансформацію ціннісних засад і тут виникає основна проблема: налагодження процесу взаємодії цінностей, культурно-освітніх вимог глобального суспільства та цінностей і стандартів глокального характеру. Представники глобалізаційного підходу прагнуть розширити спільне, характерне для всіх народів і культур, тоді як противники глобалізації вважають, що таке розширення приведе до нівелювання національних культур, свобод. Існує досить непроста дискусія, суперечність, вирішити яку можна через вироблення спільного підходу до розуміння сутті проблеми. На основі проаналізованих перспектив та ризиків кожного напряму дослідники феномену життєдіяльності пропонують своє бачення виходу із ситуації. Наприклад, теорія ноосферного розуміння буття концентрується на постулаті, що людська цивілізація має всі можливості сьогодні презентувати себе «як продукт універсальної ноосферної цілісності з домінуючим духовним началом (стрижнем), на основі якого розгортається життєдіяльність кожного індивіда, здійснюється його доля» [8, с. 22].

Тож, дуже важливим для духовного розвитку людини є утворення гармонії між макросвітом та мікросвітом. У соціокультурних координатах людського буття цю функцію виконує освіта та виховання. Освіта є складовою ноосферного буття, в основу її розвитку в площині поєднання загального та національного покладено педагогіку духовності, що

досліджує людину – духовну. Переорієнтація освіти змінює її роль та функції в суспільстві, не останнє значння також займають цифрові технології, які стали чинниками виникнення феномену глобалізації. Як зазначає О. Скаленко, ноосфера «за своєю сутністю є живим виявом діалектики соціального поступу … практично виявляється у застосуванні принципу оптимізації чи оптимальності» [6, с. 290].

Глобалізація сприяє формуванню цифрової цивілізації та суспільства знань. Інформаційне суспільство та всі його складові мають базуватися на інших принципах, освіта також, має змінитися, перейти до розряду глобальних. Тому до завдань глобальної освіти належить підтримка процесів життя людини, її діяльності без жодної прив'язки до території проживання. Як підкреслює Е. Морен, нова система освіти повинна навчати «вміщувати будь-яку інформацію» [3, с. 129]. Ця нова система, на думку філософа, буде спрямована на осягнення складності, буде враховувати наявну множинність та багатозначність сучасних соціальних відносин. У цьому контексті є цікавим дослідження доцента Краківського педагогічного університету М. Мухацького, який сформував теоретичну модель, що дозволяє проводити дослідження процесів розвитку особистості в сучасних умовах адаптації освіти до потреб інформаційного суспільста. Представлена модель відображає два основних аспекти досліджуваного явища: об'єктивний (щодо безпосередньо реформ в освіті) та суб'єктивний (щодо особистісних змін як їх наслідків). За результатами своїх досліджень, М. Мухацький відзначає, що наразі кіберосвіта не може гарантувати достатній рівень ефективності та засвоєння навчального матеріалу, однак потенціал перетворень освіти в умовах впровадження ІКТ є значним [11, с. 50–53].

Глобалізація розширила можливості людини для її актуалізації і самоактуалізації, вдосконалення і самовдосконалення, розвитку і саморозвитку. Динамічність, прозорість або відкритість, свобода у виборі життєвого шляху, здатність до оновлення та переформатування – це визначальні ознаки витворення глобальної цивілізації нового змістового наповнення. Глобалізація як надскладний процес вирізняється опозиціями, як-от: концентрація – децентралізація, інтеграція – диференціація; глобалізація постає сукупністю процесів, що відзначаються асиметричністю, що свідчить про становлення нової системи взаємодій, яка охоплює / посилює / створює єдиний світовий простір (Р. Робертсон) [12].

Широкого поширення набув процес самореалізації людини, що, як правило, характеризується різновекторністю, набуттям різнопланових значень, що не завжди є позитивним. Кожна людина може вибирати свій вектор розвитку та реалізації, головне, щоб це був дійсно вибір, а не ілюзія вибору. Важливо також, щоб вибір носив позитивний характер, у його основі були життєві цінності, погляди, переконання, досвід. Людина, спираючись на знання, може зробити вибір. У такій інтерпретації припустимо, що навчання та якісна освіта є інструментами, за допомогою яких людина здатна правильно вибрати вектор свого життя. Саме цим й зумовлюються ті високі вимоги, які висуваються до системи освіти, агентів та адресатів освітнього процесу. Програма здійснення освітньої мобільності є вагомою складовою освітньої, наукової та життєвої підготовки сучасної молодої людини. Розуміння взаємозв'язку між знанням, освітою та культурою сформувалося ще в античний період, набуло свого остаточного закріплення в добу Просвітництва. Просвітницькі проєкти XVIII та XIX століть покладали велику надію на освіту та виховання, плекаючи віру в те, що освічена, культурна людина здатна якісно змінити світ. Не зважаючи на певний утопізм, було закладено проєкт формування людини засобами освіти та виховання, який можна розглядати як цивілізаційний прорив людства. Варто розуміти, що освітня мобільність відіграє не останню роль у формуванні людини, її поступові як фахівця через поле життєтворчості. Основа механізму мобільності продумана так, що може як розширюватися, відкриваючи нові перспективи самореалізації, так і дезорієнтувати

особистість, створюючи певні пастки в життєдіяльності. Проблема потреб буде залежати від вибору, який зробила людина, її життєвих спрямувань та поглядів, стандартів та ідеалів, рівня проживання людини та його якості, екзистенції, мотивів, впливу середовища, соціуму тощо. Мобільність як властивість людини, є важливою умовою її успішної адаптації до сучасного світу і значущою якістю, що дозволяє розв'язувати повсякденні та принципові проблеми свого існування, будучи засобом пошуку власного місця в суспільстві [5, с. 89]. Через освітню мобільність може формуватися певна програма буття людини, модель пізнання нею світу, якісний рівень яких залежитиме від ступеня сформованої свідомості та активності самої людини. Розуміємо, що піком активності особи в питаннях мобільності є перша половина життя людини, якщо точніше, то молодість та зрілість.

До проблем життєтворчості варто віднести питання адаптованості людини до середовища та її можливості, які дозволять або не дозволять зреалізуватися. Тут важливу роль відіграватимуть погляди, переконання, орієнтація людини на універсальні цінності, пошук себе, свого призначення, а також готовність до змін та здатність змінюватися. В іншому разі людина може втратити себе, попавши в пастку ціннісної дезорієнтації, що приводить її до духовної кризи та ціннісної деградації. Щоб не загубитися в сучасному бутті, людині потрібна мета, сенс життя, певна візія. В іншому випадку людина дезорієнтується, перебуваючи у вигаданому нею світі ілюзій та міражів, що є прямою дорогою до ціннісної порожнечі, духовної безодні, деградації, морального виродження та духовного небуття. Так, для унеможливлення виникнення дезорієнтації М. Рогожа пропонує модель соціальної моралі як «штучного утворення в умовах співіснування конкуруючих всеосяжних доктрин» [8, с. 200]. Саме тому поліваріативність, гнучкість та множинність постають, власне, тими чинниками, що сприяють становленню людини. Освіта та виховання, як поставники смислотворчих імпульсів, здатні мінімізувати ризики саморуйнації, перебування на межі, психологічної нестабільності, невпевненості у своїх силах молодої людини. Не буде перебільшенням зазначити, що важливу місію в сучасному світі виконує освіта, яка є вагомим чинником поступу людської цивілізації. Освіта сьогодні є тим важливим аспектом, за допомогою якого формується сенс життя, життєдіяльність людини, яка сприяє самореалізації особистості.

На наш погляд, у розрізі людини потрібно акцентувати увагу на особисту і професійну її спрямованість. За умови, що людина може адаптуватися, готова сприймати зміни і змінюватися через самоосвітню діяльність, самореалізацію, освітня мобільність стає вагомою константою для знаходження в майбутньому місця роботи, професійного та індивідуального росту тощо.

Розглянемо інші думки щодо людського суспільства та проживання в ньому людини, її життєдіяльності. Встановлено, що поступ людства до цифрового суспільства впливає на процеси життєдіяльності людини. Однак, позиції науковців неоднозначні щодо характеру такого впливу. Серед сучасних філософів поширена думка про антропологічну кризу, спричинену новою хвилею цифровізації в суспільстві. Дійсно, парадокс суспільства знань полягає в тому, що воно одночасно є й суспільством ризику. Тож невипадково, загальновідома теза Сократа про те, що «я знаю лише тільки те – що я нічого не знаю», набуває все більшої актуальності в сучасному світі. Інформаційне суспільство, пропонуючи людині широкий комплекс пропозицій та можливостей для саморозвитку, самоосвіти, відкриваючи перспективи самореалізації на межі уявного/реального, в той же час створює ризики зміни антропологічної програми людини. Така ситуація, на наш погляд, зумовлена інформаційними технологіями, які переводять людську життєдіяльність у площину віртуального простору. Песимістичний сценарій не відкидає, що кульмінацією кризи може бути фізичне припинення існування людини.

Дослідниця В. Шамрай по-новому підходить до розуміння суспільства епохи інформатизації. Суспільство трансформується в «соціальність», тому сьогодні важливо досліджувати, власне, «соціальність», головними відмінностями якої є «мережність, сингулярність, інформаціональність», руйнування вертикальної стркутури суспільства тощо. Авторка проводить паралелі з мережею, яка нівелює суспільну структуру, порівнює інформаційне суспільство з сукупністю місць, які мають своєрідні точки входу та виходу [9, с. 89]. Це означає, що зміни суспільства на «соціальність» з її «мережею» вносить корективи у процес існування сучасної людини в ньому. Суспільно-освітній дискурс індустріального суспільства відбудовувався переважно в координатах мобілізації, які проявлялися в індивідуальних та суспільних хронотопах. У сучасних умовах інформатизації відбувається «перехід від суспільства мобілізацій до суспільства мобільності» [9, с. 89]. Цей перехід не тільки актуалізує нові освітні й соціокультурні практики, але й потребує нагальної включеності теоретиків та практиків освіти до розробки резистентних суспільних проєктів для адаптації та переорієнтації людини [9].

Інформатизація суспільства привела не лише до становлення цифрового соціуму. Сама людська реальність, що включає природу й культуру, мікро- і макрокосмос, починає розглядатися як інформаційна структура. Такий підхід змінює ставлення людини як до природного, так і до штучно створюваного нею світу. Різниця між ними нівелюється, що приводить до можливості нового експериментування. Вказані процеси створили умови для споживання інформації та появи нового виду просторової мобільності – віртуальної. Ми розглядаємо мобільність як спільну діяльність учасників навчання з демократичним та прозорим соціально-освітнім середовищем, як певну суб'єктивну здатність людини реагувати на різнохарактерні зміни, що сприяють трансформації їх у власну дорогу буття. У взаємодії якісно відмінного формується уявлення про специфіку мобільності та її актуальність. Як зазначається в сучасних дослідженнях із цієї проблематики, академічна мобільність, наприклад, здобувача освіти – якість особистості, що являє поєднання життєвих орієнтирів, когнітивних операцій, професійних компетенцій, організаційно-діяльнісних і рефлексивних умінь, усвідомлено використовуваних суб'єктом освіти для визначення стратегії власного міжкультурного і професійного розвитку. Серед основних показників готовності здобувача освіти до академічної мобільності прийнято виділяти наступні компетенції: мотиваційні, ціннісні, організаційні, організаційнодіяльнісні, когнітивні, рефлексивні, професійні [10, с. 117].

Під час здійснення зовнішньої академічної мобільності бажано забезпечити з боку інституційної установи психолого-педагогічну підтримку. Це дозволить знизити ризики культурного шоку при первинній включеності до іншокультурного середовища та посилить адаптивні можливості учасників освітньої мобільності з обох сторін, оскільки академічна освітня мобільність представляє собою взаємодію представників різних культур, національностей та соціумів. Дослідники мобільності, в основному, сходяться на проблемах, переплетених з явищем мобільності, до яких відносять проходження людиною або певною спільнотою людей адаптаційного періоду в надзвичайних ситуаціях; особливостях ідентичності в умовах перетворень, змін у статусі; чинників для забезпечення кар'єри; формування нових характеристик, рис та властивостей; перевага позитивної мотивації в мобільності; зважання на особливості сумісності в об'єднанні в єдиний простір; визначення критеріїв, показників справжньої, частково справжньої, несправжньої мобільності та шляхів попередження несправжньої мобільності.

Розглядаючи явище освітньої мобільності, спробуємо проаналізувати його з погляду пастки дезорієнтації особистості. Адже постійно є загроза потрапити в пастку несправжнього,

позірного оновлення, ілюзії чи примар змін. Стрімкий розвиток сучасного суспільства створює передумови для динамічного поступу людини, яка є елементом суспільства, розширення лінії горизонту її потенціалу та ресурсів, простору для вдосконалення тощо. Однак, швидкі трансформації, які відбуваються в сьогоднішньому соціумі, дозволяють говорити і про почуття невпевненості, розгубленості, незахищеності, тривоги тощо. Отже, консервативність, інертність, байдужість, безпорадність, пасивність, зневіра – це ті риси, що суперечать відкриттю людиною нових перспектив самореалізації, нівелюють освітню мобільність, служать підґрунтям для її дезорієнтації. Людина, що втрачає ціннісні орієнтири, виснажуються психічно, втрачає душевну рівновагу та розбалансовується у фізичному сенсі. Гострою стає дезорієнтація людини в «екстремальній ситуації», якою є, зокрема, пандемія коронавірусної інфекції, повномасштабна війна, що зумовлює вихід на арену людського життя власної безпеки, фізичного збереження, приземлених побутових питань матеріального характеру, стресових ситуацій, трансформацію ідеалів, стандартів, а в частини соціуму – депресію та зневіру. На рівні проживання буденного буття духовна сторона життя людини підмінюється матеріальними цінностями, якими вона володіє або може володіти. У такій ситуації мобільність може мати «несправжній», фіктивний характер. Потрапляння людини в пастки позірних цінностей становить потенційну небезпеку для її трансформації та розвитку, а також є загрозою ціннісної орієнтації суспільства. Особливо гостро ця проблема актуалізувалася в ситуації змін та переходу до глобального суспільства й економізації освіти.

Хибні освітні орієнтири також можуть призвести до соціокультурних викривлень та соціогуманітарної кризи. Розглянемо деякі причини (на прикладі професії вчителя), що зумовлюють потрапляння людини в пастки. Оскільки вчитель є центральною фігурою в освітній рольовій реальності, проаналізуємо деякі проблеми цієї галузі через призму проблем педагога. Варто звернути увагу на певні очевидності, до яких можна віднести невідповідність організаційно-управлінських вимог, які висуваються до процесу модернізації освіти та практичних можливостей самої освітньої галузі. Тяжіння останньої до традиційних форм організаційної та навчально-виховної діяльності, багато в чому зумовлюється низьким рівнем матеріально-технічного забезпечення. Більшість вітчизняних освітніх закладів усіх рівнів не мають достатньої технічно-інформаційної бази, не облаштовані сучасними пристроями, не мають мультимедійних аудиторій, а рівень заробітної плати в освітній сфері не дозволяє викладачам та вчителям придбати сучасні гаджети, навіть для власного користування. Саме тому модернізація цієї галузі набуває неглибоких рис, швидше імітації змін в освітній площині, а не фактичного їх здійснення. Також, серед причин варто назвати можливе усунення педагогів від процесів модернізації, від вибудови освітніх моделей, від діяльності щодо прийняття певних управлінських та організаційних рішень, відволікання вчителя від навчання, що є основним у його діяльності, через залучення до підготовки різної інформації, звітів, рейтингів тощо. Зі сторони здобувачів освіти теж існують виклики, наприклад, низький рівень мотивації до навчання, небажання займатися самопідготовкою, невпевненість та низький рівень професійної орієнтації серед учнів, що може негативно впливати на практику освітньої мобільності, сприяти розвитку мобільності в її немобільному спрямуванні, в цілому дезорганізовувати особистість. Тому процес формування в людини життєвих компетенцій, системи цінностей, філософсько-освітньої парадигми, гуманізація освіти, її переорієнтація для реагування на динамічні зміни, включаючи ті, що можуть мати виклики та загрози, набуття людиною знань, умінь та навичок, подолання соціокультурної кризи, досягнення позитивного майбутнього – це основне завдання людського суспільства та проживання в ньому людини.

Висновки. Отже, дослідивши освітню мобільність через призму проблемного поля життєтворчості, можемо зробити певні узагальнення. Життєдіяльність ми розглядаємо як поєднання знання, освіти й моралі. Навчання є дієвим чинником поступу людини, який допомагає їй вийти із сірої одноманітності щоденних буднів буття, відкриває можливості стати неповторною індивідуальністю, розвинути необхідні властивості та риси характеру. Життєдіяльність сучасної людини полярна, з одного боку, відкриває перспективи для її самореалізації, а, з іншого, – може нести виклики й загрози. Процеси глобалізації, цифрові технології та створене ними інформаційне суспільство, віртуальна реальність тощо сприяють розширенню поля життєдіяльності людини, проявам її самобутності, самовираженню та самореалізації. Але, одночасно, можуть нівелювати особистість, створювати певні викривлення, ілюзію перспектив та можливостей, призводити до оманливого, несправжнього становлення, самовираження та оновлення, формуючи пастки ціннісної дезорієнтації людини в непростому темпоральному просторі глобалізованого суспільства. У такій ситуації освітня мобільність може набувати рис несправжньої мобільності.

Список використаних джерел

1. Богданова Н. Культура життєтворчості особистості. Філософсько-світоглядний аналіз: наук. вид-ня. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 302 с.
2. Маффесолі М. Час племен. Занепад індивідуалізму у постмодерному суспільстві. Київ: Києво-Могилянська акад., 2008. 264 с.
3. Морен Е. Шлях. За майбутнє людства / пер. з фр. Є. Марічева. Київ: Ніка-Центр, 2014. 256 с.
4. Рогожа М. М. Соціальна мораль: колізії мінімалізму: монографія. Київ: ПАРАПАН, 2009. 216 с.
5. Свириденко Д. Б. Академічна мобільність: відповідь на виклики глобалізації: монографія. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. 279 с.
6. Скаленко О. Глобальні резерви поступу (Інформація + інтелект + інновації). Київ: Основи, 2000. 394 с.
7. Табачковський В. Г. Філософсько-антропологічне питання про сутність людини у координатах постмодерну. Колізії антропологічного розмислу / В. Г. Табачковський та ін. Київ: Парапан, 2002. С. 5–39.
8. Феномен університету в контексті «суспільства знань»: монографія / В. П. Андрущенко, І. М. Предборська, Є. А. Пінчук, І. В. Степаненко та ін. Київ, 2014. 256 с.
9. Шамрай В. Інституційна криза освіти: соціокультурні виклики сучасності. *Філософія освіти.* 2015. № 1 (16). С. 89–104.
10. Швидун Л. Peculiarities of educational mobility in the age of information. *Evropský filozofický a historický diskurz.* Vyd. 3. 2021. P. 116–120.
11. Muchacki M. Peculiarities of Personality Development of the Future in the Context of Information and Communication Technologies and Education System Reform (Polish Experience). FuturityEducation. 2022. Vol. 2. № 1. P. 46–56.
12. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. New York: Sage Pablications, 1992. 211 p.

References

1. Bohdanova N. (2011). *Kultura zhyttietvorchosti osobystosti.* Filosofsko-svitohliadnyi analiz: nauk. vyd-nia [Culture of life-creativity of the individual. Philosophical and worldview analysis: a scientific publication]. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
2. Maffesoli M. (2008). *Chas plemen. Zanepad indyvidualizmu u postmodernomu suspilstvi* [The time of tribes. The decline of individualism in postmodern society]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akad. [in Ukrainian].

3. Moren E. (2014). *Shliakh. Za maibutnie liudstva* [The Way. For the future of humanity] / per. z fr. Ye. Maricheva Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
4. Rohozha M. M. (2009). *Sotsialna moral: kolizii minimalizmu* [Social morality: collisions of minimalism]: monohrafiia. Kyiv: PARAPAN [in Ukrainian].
5. Svyrydenko D. B. (2014). *Akademichna mobilnist: vidpovid na vyklyky hlobalizatsii* [Academic mobility: a response to the challenges of globalisation]: monohrafiia. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
6. Skalenko O. (2000). *Hlobalni rezervy postupu (Informatsiia + intelekt + innovatsii)* [Global Reserves of Progress (Information + Intelligence + Innovation)]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
7. Tabachkovskyi V. H. (2002). *Filosofsko-antropolohichne pytannia pro sutnist liudyny u koordynatakh postmodernu. Kolizii antropolohichnoho rozmyslu* [The philosophical and anthropological question of the essence of man in the coordinates of postmodernity. Collisions of anthropological reflection] / V. H. Tabachkovskyi ta in. Kyiv: PARAPAN [in Ukrainian].
8. *Fenomen universytetu v konteksti «suspilstva znan»* [The Phenomenon of the University in the Context of the 'Knowledge Society']: monohrafiia / V. P. Andrushchenko, I. M. Predborska, Ye. A. Pinchuk, I. V. Stepanenko ta in. (2014). Kyiv [in Ukrainian].
9. Shamrai V. (2015). Instytutsiina kryza osvity: sotsiokulturni vyklyky suchasnosti [Institutional crisis of education: socio-cultural challenges of our time]. Filosofiia osvity – Philosophy of education, 1 (16), 89–104 [in Ukrainian].
10. Shvydun L. (2021). Osoblyvosti osvitnoi mobilnosti v epokhu informatyzatsii. *Evropský filozofický a historický diskurz*.
11. Muchacki M. (2022). Peculiarities of Personality Development of the Future in the Context of Information and Communication Technologies and Education System Reform (Polish Experience). FuturityEducation.
12. Robertson R. (1992). Globalization: Social Theory and Global Culture. New York: Sage Pablications.

ПЕДАГОГІКА
Педагогіка вищої школи. Порівняльна педагогіка та міжнародна освіта

УДК 37.001.5: 371.134

Методологічне окреслення підходів до вивчення розвитку педагогічного професіоналізму

METHODOLOGICAL APPROACHES TO INVESTIGATING THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL PROFESSIONALISM

ДОРОНІНА Тетяна – *доктор педагогічний наук, професор кафедри загальної та спеціальної педагогіки, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

ORCID http://orcid.org/0000-0002-3990-7959

DORONINA Tetyana – *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of General and Special Pedagogy, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council, 70 Volodymyr Antonovych St., Dnipro, 49006, Ukraine*

МОТУЗ Тетяна – *кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної та спеціальної педагогіки, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0001-9339-5985

MOTUZ Tetiana – *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of General and Special Pedagogy, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council, 70 Volodymyr Antonovych St., Dnipro, 49006, Ukraine*

Анотація. *У статті здійснено систематизацію та наукове обґрунтування методологічних підходів, доцільних для вивчення розвитку педагогічного професіоналізму вчителів. Встановлено, що забезпечення ідейної цілісності, ціннісної визначеності й наукової обґрунтованості дослідницького процесу можливе за умови врахування комплексу принципів, серед яких провідними виступають аргументованість, верифікованість, взаємозв'язок теорії й практики, всебічність, діалектичність, доказовість, єдність історичного й логічного, історизм, об'єктивність, послідовність, системність і цілісність. Методологічні підходи, що лягли в основу дослідження, умовно згруповано у дві великі категорії. Перша група охоплює загальнонаукові (аксіологічний, акмеологічний, герменевтичний, критичний, міждисциплінарний, проблемний, системний) і конкретно-наукові (етнопедагогічний, історико-педагогічний, історико-порівняльний, парадигмальний, порівняльно-педагогічний, прогностичний, системно-хронологічний) підходи, які забезпечують концептуалізацію дослідження, визначення його змістових орієнтирів та уточнення процедур аналізу педагогічних явищ. Друга група представлена процесуальними підходами, що поділяються на контекстуальні (адміністративно-регуляторний, глобалізаційно-адаптивний, демографічно-ресурсний, економіко-управлінський, індустріально-інтегративний, критико-аналітичний, культурологічний, кроскультурний, політико-стратегічний, реформувальний, соціокультурний) і дидактичні (гуманістичний, дидактично-методологічний, етико-моральний, інноваційний, технологічно-інтегративний, компетентнісний, модульний, комунікаційно-інтерактивний, культурно-адаптивний, особистісний, психолого-педагогічний, професійно-практичний, рефлексивний, суб'єктно-діяльнісний). Їх застосування*

© ДОРОНІНА Тетяна, МОТУЗ Тетяна

дозволяє простежити багатовимірність процесу професійного становлення вчителя, охоплюючи як зовнішні соціокультурні, економічні та політичні чинники, так і внутрішні когнітивно-рефлексивні, емоційно-особистісні й діяльнісні механізми розвитку професіоналізму. Сформульовані підходи у своїй сукупності окреслюють педагогічний професіоналізм як динамічне, багаторівневе та цілісне явище, що формується на перетині індивідуального досвіду, професійної рефлексії, соціокультурного контексту й нормативно-інституційних рамок. Цілісне осмислення процесів розвитку професіоналізму вчителів потребує інтеграції загальнонаукових, конкретно-наукових і процесуальних підходів, що уможливлює розкриття не лише структурно-функціональних характеристик педагогічної діяльності, а й глибинних особистісно-смислових детермінант професійного становлення педагога в умовах трансформацій сучасного суспільства.

Ключові слова: *педагогічний професіоналізм учителя, методологія педагогіки, методологічні підходи, загальнонаукові підходи, конкретно-наукові підходи, процесуальні підходи, науково-педагогічний дискурс.*

Summary. *The article presents a systematization and scientific justification of methodological approaches relevant for studying the development of teachers' pedagogical professionalism. It is established that ensuring the ideological coherence, value-defined orientation, and scientific validity of the research process is possible through the consideration of a set of principles, among which argumentativeness, verifiability, interrelation between theory and practice, comprehensiveness, dialecticality, evidence-based reasoning, unity of the historical and the logical, historicism, objectivity, consistency, systematicity, and integrity are paramount. The methodological approaches underlying the research are conventionally grouped into two major categories. The first group includes general scientific (axiological, acmeological, hermeneutic, critical, interdisciplinary, problem-based, and systemic) and specifically scientific (ethnopedagogical, historical-pedagogical, historical-comparative, paradigmatic, comparative-pedagogical, prognostic, and system-chronological) approaches which ensure the conceptualization of the study, determine its substantive orientations, and specify the procedures for analyzing pedagogical phenomena. The second group consists of procedural approaches, subdivided into contextual (administrative-regulatory, globalization-adaptive, demographic-resource, economic-managerial, industrial-integrative, critical-analytical, cultural, cross-cultural, politico-strategic, reformative, and sociocultural) and didactic (humanistic, didactic-methodological, ethical-moral, innovative, technological-integrative, competency-based, modular, communicative-interactive, culturally adaptive, personal, psycho-pedagogical, professional-practical, reflective, and subject-activity-based) ones. Their application makes it possible to trace the multidimensionality of the process of teachers' professional development, encompassing both external sociocultural, economic, and political factors, as well as internal cognitive-reflective, emotional-personal, and activity-related mechanisms of professional growth. The formulated approaches, in their entirety, characterize pedagogical professionalism as a dynamic, multi-level, and holistic phenomenon formed at the intersection of individual experience, professional reflection, sociocultural context, and normative-institutional frameworks. A comprehensive understanding of the processes of teachers' professional development requires the integration of general scientific, specifically scientific, and procedural approaches, enabling the disclosure of not only the structural and functional characteristics of pedagogical activity but also the deep personal and meaning-based determinants of professional formation in the context of modern societal transformations.*

Key words: *teacher's pedagogical professionalism, pedagogy methodology, methodological approaches, general scientific approaches, specific scientific approaches, procedural approaches, scientific and pedagogical discourse.*

Вступ. Сучасний етап розвитку педагогічної науки відзначається посиленою увагою до методологічної рефлексії дослідницьких підходів, що застосовуються для вивчення процесів становлення і розвитку педагогічного професіоналізму вчителів. Практично кожна дисертаційна праця або наукова публікація передбачає обов'язкове звернення до методологічного

обґрунтування розглядуваної проблеми, висвітлення принципів, підходів і методів дослідження. Попри наявність відповідних структурних елементів у наукових роботах, рівень опрацювання методологічних аспектів нерідко виявляється обмеженим або поверхневим. Причини такої ситуації, на нашу думку, пов'язані, зокрема, з домінуванням шаблонного відтворення усталених методологічних схем без належного критичного осмислення їхньої відповідності предмету дослідження. Окремої уваги потребує також питання розвитку методологічної культури дослідників, яка перебуває у стадії поступового формування й має посилюватися рефлексією щодо вибору теоретико-методологічних засад. Додатковим чинником виступають часові та організаційні обмеження під час підготовки дисертаційних робіт, що можуть обмежувати можливості для глибокого методологічного аналізу. Тож маємо констатувати, що в сучасному вітчизняному педагогічному дискурсі простежується нестача системного осмислення принципів, підходів і методів вивчення розвитку педагогічного професіоналізму. Потреба в чіткішому методологічному визначенні дослідницьких інструментів, зумовлює актуальність методологічного аналізу, спрямованого на оновлення й оптимізацію підходів до вивчення професіоналізму вчителя в контексті нових освітніх реалій.

Аналіз останніх досліджень. Актуальність проблеми розвитку педагогічного професіоналізму зумовила зростання наукового інтересу до неї, що відображається у значній кількості досліджень, присвячених різним аспектам цієї проблеми. Зокрема, окремі науковці звертають увагу на методологічні стратегії дослідження професіоналізму вчителя, виокремлюючи загальнонаукові та конкретно-наукові підходи, серед яких домінують системний, синергетичний, історико-цивілізаційний, діяльнісний, праксеологічний, гуманістичний та аксіологічний підходи (О. Вознюк, Н. Гузій, О. Дубасенюк, Л. Мартинець, Ю. Махновець, Н. Мукан тощо). Окремий напрям досліджень стосується розкриття сутності педагогічного професіоналізму через його структурні компоненти, пов'язані з професійною самосвідомістю, акмеологічною позицією, індивідуальним стилем діяльності, що формується в умовах динамічних цивілізаційних змін (О. Вознюк, І. Багаєва, Л. Коваль, К. Чернецький). У низці досліджень акцентується на необхідності врахування особистісно зорієнтованих стратегій професійного становлення, розвитку рефлексивних і креативних компетентностей педагога, що актуалізує використання андрагогічного, акмеологічного та синергетичного підходів (О. Бондарчук, В. Вронська, Т. Гавлітіна, І. Грогодза, Н. Мукан, Л. Смольська). Таким чином, аналіз останніх досліджень свідчить про багатовекторність методологічних орієнтирів у вивченні розвитку педагогічного професіоналізму вчителів, що зумовлює потребу в систематизації і узагальненні наукового доробку для формування цілісної методологічної основи подальших досліджень у цій галузі.

Мета статті. Метою публікації є систематизація та наукове обґрунтування методологічних підходів, доцільних для використання у дослідженні розвитку педагогічного професіоналізму. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: окреслити основні принципи дослідження розвитку професіоналізму педагога; охарактеризувати методологічні підходи, що забезпечують цілісність і глибину розгляду цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу. Формування методологічної основи дослідження розвитку педагогічного професіоналізму вчителів передбачає обґрунтування принципів, які, на нашу думку, доцільно враховувати для забезпечення ідейної цілісності, ціннісної визначеності та наукової обґрунтованості дослідницького процесу. Саме принципи утворюють філософський рівень методології, визначаючи світоглядну платформу наукового пізнання. Тому до принципів, що потребують урахування у межах такого дослідження, належать: аргументованість, верифікованість, взаємозв'язок теорії й практики, всебічність, діалектичність, доказовість, єдність історичного й логічного, історизм, об'єктивність, послідовність, системність

і цілісність. Їхня сукупність, на нашу думку, забезпечує глибину, достовірність і методологічну цілісність історико-педагогічного аналізу.

Зокрема, принцип аргументованості, що ґрунтується на логічно вибудуваних доведеннях і достовірних джерелах, є ключовим для обґрунтованої інтерпретації змін у системі педагогічної освіти. Доцільність врахування принципу верифікованості, на думку Н. Гузій, полягає в забезпеченні перевірюваності отриманих результатів та можливості їхньої відтворюваності [5]. Особливої ваги набуває принцип взаємозв'язку теорії й практики, адже педагогічний професіоналізм учителя розвивається не лише в межах академічної підготовки, а й у практичній реалізації набутих знань. О. Сухомлинська підкреслює значущість практикоорієнтованого підходу в дослідженнях гуманітарної сфери [10]. Водночас принципи всебічності та системності дають змогу розглядати педагогічний професіоналізм у багатовимірному контексті. Як зауважує Л. Березівська, системний підхід передбачає урахування політичних, соціальних, нормативних і культурних факторів, що зумовлюють розвиток освітніх явищ [2]. Принцип діалектичності забезпечує адекватне відображення змін і суперечностей, притаманних становленню педагогічного професіоналізму в умовах динамічних соціальних трансформацій. Принцип доказовості, як підкреслює О. Адаменко, передбачає спирання на системно перевірену фактичну базу, що є підґрунтям достовірності історико-педагогічного аналізу [1].

Єдність історичного й логічного дозволяє не лише зафіксувати послідовність змін, а й виявити їхні внутрішні закономірності. Дотримання принципу історизму забезпечує розуміння процесів розвитку педагогічного професіоналізму у зв'язку із соціальними, економічними та політичними умовами епохи. Принцип об'єктивності сприятиме зваженому оцінюванню педагогічного досвіду, без ідеалізації окремих моделей чи персоналій. Послідовність як методологічний орієнтир забезпечує логічну впорядкованість дослідницьких процедур і обґрунтованість висновків. Інтегративним виступає принцип цілісності, що синтезує ідеї всебічності, системності й послідовності, забезпечуючи єдність теоретичної та методологічної логіки дослідницького процесу на всіх його етапах.

Врахування окреслених принципів формує ідейно-методологічну основу дослідження, однак повноцінна реалізація дослідницького задуму потребує подальшого конкретизування засобів наукового пізнання. У цьому контексті принципи виступають світоглядними орієнтирами, що задають загальну методологічну рамку, тоді як методологічні підходи забезпечують реалізацію дослідницької стратегії через конкретні способи аналізу, інтерпретації та пояснення педагогічних явищ. Визначення доцільних методологічних підходів дозволяє здійснити системне, інтегроване й багатовимірне осмислення процесів становлення та розвитку педагогічного професіоналізму вчителів у контексті сучасних освітніх реалій.

Ознайомлення з науковим дискурсом із проблематики педагогічного професіоналізму, на нашу думку, засвідчує методологічну багатовекторність підходів, які, з урахуванням їхніх змістових домінант і функціональної ролі в дослідницьких конструктах, можуть бути умовно згруповані у дві великі категорії. *Перша група* представляє підходи, що визначають засади проведення наукового дослідження у сфері педагогічного професіоналізму. Вони формують концептуальну рамку дослідження, задають напрями вибору методів збору й аналізу даних, уточнюють рівні та критерії вивчення педагогічних явищ. Саме ці підходи забезпечують наукову валідність, верифікованість і системність отриманих результатів. *Друга група* охоплює процесуальні підходи, що спрямовані на опис процесу формування та вдосконалення професіоналізму вчителя. У межах цієї групи виділяються дві підгрупи*: контекстуальні підходи*, які розглядають зовнішні чинники (соціальні, політичні, економічні, інституційні), що впливають на розвиток професійних компетентностей, та *дидактичні підходи*,

що акцентують увагу на внутрішніх механізмах формування професіоналізму, таких як навчальні стратегії, педагогічні методи, рефлексивні та когнітивні процеси. У межах кожної з окреслених груп доцільно розглянути змістовні домінанти підходів, їхню функціональну роль у дослідженні розвитку педагогічного професіоналізму вчителів, а також специфіку реалізації в межах наукового пошуку.

Перша група методологічних підходів, що визначають концептуальні засади дослідження педагогічного професіоналізму вчителів, поділяється на дві підгрупи: *загальнонаукові* та *конкретнонаукові* підходи. До загальнонаукових, на наш погляд, належать аксіологічний, акмеологічний, герменевтичний, критичний, міждисциплінарний, проблемний і системний підходи. Конкретнонаукові охоплюють етнопедагогічний, історико-педагогічний, історико-порівняльний, парадигмальний, порівняльно-педагогічний, прогностичний і системно-хронологічний підходи.

Розглянемо змістовні характеристики загальнонаукових підходів, що визначають методологічні орієнтири у вивченні розвитку педагогічного професіоналізму.

Аксіологічний підхід акцентує ціннісне осмислення професійних орієнтацій учителя. Він розглядається як стратегія аналізу інтеграції й рефлексії цінностей у педагогічній практиці. Завдяки йому виявляються механізми впливу загальнолюдських, особистісних і професійних цінностей на навчально-виховний процес, що є важливим для формування якостей, необхідних сучасному вчителю. Аксіологічний підхід дозволяє також аналізувати вплив ціннісних установок на побудову навчальних планів та моделей педагогічної взаємодії.

Акмеологічний підхід забезпечує фокусування на процесах професійного зростання вчителя й досягнення вищої педагогічної майстерності. Він орієнтує дослідження на вивчення механізмів саморозвитку, самовдосконалення і професійного самоствердження педагога, що є особливо актуальним в умовах постійних змін у сфері освіти.

Герменевтичний підхід орієнтує на глибоке тлумачення індивідуального та колективного професійного досвіду вчителів. Він подає розвиток педагогічного професіоналізму як процес постійного переосмислення цінностей і смислів у взаємодії з учнями, колегами й соціокультурним середовищем. Герменевтична перспектива посилює увагу до рефлексії, інтерпретації освітніх реформ і конструювання професійної ідентичності, що дає змогу зрозуміти глибинні трансформації в професійній свідомості вчителів у визначених хронологічних межах.

Критичний підхід стимулює переосмислення усталених уявлень про педагогічний професіоналізм, акцентуючи на потребі визнання багатоманітності професійного досвіду, особливо в умовах соціальних змін. У рамках цього підходу розкривається взаємозв'язок між суспільними очікуваннями, освітніми політиками й практикою професійного розвитку вчителя.

Міждисциплінарний підхід інтегрує знання соціології, психології, філософії, культурології та менеджменту, формуючи підґрунтя для комплексного осмислення багатофакторної природи педагогічного професіоналізму. Він розширює аналітичні можливості дослідження, дозволяючи встановити зв'язки між індивідуальними особливостями, соціокультурними умовами та організаційними чинниками професійного становлення педагога. Залучення концептуального апарату різних дисциплін поглиблює розуміння мотиваційних структур, формування соціального капіталу та розвитку адаптивних стратегій педагогічної діяльності в умовах суспільної динаміки.

Проблемний підхід спрямовує дослідження на виявлення суперечностей, що супроводжують розвиток педагогічного професіоналізму вчителів в умовах суспільних, освітніх та інституційних трансформацій. Він фокусує увагу на зонах напруги між нормативними очікуваннями й реальними умовами праці, запитом на інноваційність і обмеженими ресурсами

освітнього середовища. Застосування проблемного підходу дозволяє трактувати професійний розвиток як процес подолання когнітивних, мотиваційних та організаційних бар'єрів, а також виявляти моменти, що потребують перегляду професійних установок та оновлення педагогічних стратегій.

Системний підхід виступає методологічною основою для аналізу педагогічного професіоналізму як складної динамічної системи, де інтегруються ціннісні орієнтації, знання, уміння, досвід, рефлексія й зовнішні соціальні та інституційні чинники. У межах цього підходу педагогічний професіоналізм розглядається як частина ширшої освітньої системи, що функціонує відповідно до суспільних запитів та нормативно-правових орієнтирів. Такий підхід сприяє виявленню логічних взаємозв'язків між елементами професійної підготовки й практики вчителя, що визначає цілісність і поступальну динаміку розвитку його професійних якостей.

Розкриття загальнонаукових підходів окреслює загальну методологічну рамку дослідження педагогічного професіоналізму вчителів. Наступним кроком є аналіз *конкретнонаукових підходів*, які забезпечують більш вузьке теоретико-методологічне фокусування та слугують інструментами реконструкції динаміки професійного становлення педагога в історико-культурному, етнопедагогічному та порівняльно-педагогічному вимірах.

Етнопедагогічний підхід забезпечує аналіз національно-ментальної специфіки розвитку педагогічного професіоналізму вчителів. Він акцентує увагу на впливі історично сформованих педагогічних традицій, народної педагогіки та культурних цінностей на формування професійної ідентичності. У межах цього підходу простежується, як уявлення про «доброго вчителя» закріплювалися в національній свідомості через морально-етичні взірці, а також як змінювалися під впливом модернізаційних і глобалізаційних процесів.

Історико-педагогічний підхід – реконструкцію еволюції уявлень про педагогічний професіоналізм у різні історичні періоди. Він дає змогу аналізувати джерела, концепції, освітні практики й педагогічний досвід, що формували професійну культуру вчительства, простежувати спадкоємність і розриви в розвитку професійних стандартів, виявляти вплив соціально-історичного контексту на трансформацію педагогічних цінностей та оцінювати значення історичного досвіду для сучасної педагогіки.

Історико-порівняльний підхід орієнтує дослідження на співставлення процесів розвитку педагогічного професіоналізму в Україні та інших країнах. Він дозволяє виявити спільні тенденції та унікальні риси національної освітньої системи, осмислити вплив глобалізаційних процесів, реформ освітніх систем і трансформацій професійних орієнтирів у міжнародному контексті.

Парадигмальний підхід відкриває можливості для осмислення змістових трансформацій у розумінні педагогічного професіоналізму в контексті зміни освітніх і наукових парадигм. Він фокусується не лише на формальних стандартах професійної діяльності, а й на глибинних змінах функцій учителя, ролі знання в освітньому процесі та принципах навчання. Аналіз парадигмальних зрушень дозволяє простежити еволюцію професійних орієнтирів – від авторитарно-трансляційної до гуманістично-особистісної й інноваційно-компетентнісної моделей. Парадигмальний підхід підкреслює здатність учителя адаптуватися до змінних освітніх цінностей і соціокультурних викликів.

Порівняльно-педагогічний підхід сприяє виходу за межі локального аналізу та розгляду розвитку педагогічного професіоналізму вчителів в Україні у співвідношенні з міжнародним досвідом. Він дозволяє виявити різноманіття моделей професійного становлення, зокрема щодо підготовки, атестації, безперервного навчання й професійної автономії в різних

країнах. вернення до порівняльної перспективи поглиблює розуміння сильних і вразливих сторін національної системи педагогічної освіти та створює підґрунтя для формулювання рекомендацій щодо її модернізації з урахуванням конструктивного зарубіжного досвіду.

Прогностичний підхід спрямовує дослідження на окреслення потенційних траєкторій розвитку педагогічного професіоналізму в умовах динамічних змін освітнього середовища. Він не лише фіксує актуальні тенденції професійного розвитку, а й дає змогу прогнозувати можливі сценарії трансформацій під впливом цифровізації, глобалізації, зміни педагогічних парадигм і соціальних запитів. Прогностична перспектива дозволяє визначити майбутні домінанти професійного зростання, зокрема розвиток етичної чутливості, цифрової компетентності, фасилітативних умінь і готовності до діяльності в умовах невизначеності.

Системно-хронологічний підхід забезпечує структурований аналіз етапів становлення педагогічного професіоналізму, дозволяючи простежити причинно-наслідкові зв'язки між подіями, реформами та змінами у професійній свідомості вчителів. Завдяки системно-хронологічному підходу створюється цілісне бачення еволюції професійної ідентичності вчителя в контексті історико-суспільних змін.

Узагальнюючи викладене, варто зазначити, що концептуальні методологічні підходи забезпечують цілісність, системність і аналітичну глибину дослідження розвитку педагогічного професіоналізму вчителів. Застосування загальнонаукових і конкретно-наукових підходів забезпечує багатовимірне бачення процесу професійного розвитку, уможливлює інтеграцію різнорівневих знань та сприяє формуванню цілісної картини змін у педагогічній професії. Водночас для цілісного розуміння розвитку педагогічного професіоналізму вчителів недостатньо лише аналізу концептуальних засад дослідження. Необхідним є також урахування процесуальних підходів, які дозволяють розкрити внутрішню динаміку формування та вдосконалення професіоналізму, виявити зовнішні й внутрішні чинники впливу на професійне становлення педагога. *Процесуальні підходи* спрямовані на опис освітніх, соціокультурних, політичних, економічних процесів, що визначають особливості професійного розвитку вчителя в умовах змінного суспільного середовища.

Розглянемо означені підходи більш детально, спираючись на матеріали сучасного науково-педагогічного дискурсу. У межах контекстуальної підгрупи виділяються такі підходи: адміністративно-регуляторний, глобалізаційно-адаптивний, демографічно-ресурсний, економіко-управлінський, індустріально-інтегративний, критико-аналітичний, культурологічний, кроскультурний, політико-стратегічний, реформувальний і соціокультурний.

Аналіз впливу державних політик і нормативно-правової бази на розвиток професії вчителя в межах *адміністративно-регуляторного підходу* дає змогу простежити, як формувалися вимоги до кваліфікації, функціоналу й кар'єрної траєкторії педагогів. Адміністративно-регуляторна перспектива дозволяє розглядати професіоналізм учителя не лише як результат індивідуального розвитку, а й як продукт інституційної взаємодії та політичних рішень у сфері освіти.

Глобалізаційно-адаптивний підхід орієнтує дослідження на вивчення впливу глобалізаційних процесів на освітні стандарти та педагогічні практики, а також на механізми адаптації вчителів до нових міжнародних вимог і культурного розмаїття. Дослідження транснаціонального обміну ідей, інтеграції в європейський освітній простір, розвитку цифрових платформ і міжкультурної взаємодії дозволяє виявити, що адаптивність до глобального середовища стала визначальною характеристикою сучасного педагогічного професіоналізму. Водночас акцентується необхідність збереження національної ідентичності та педагогічних традицій в умовах зростаючого глобального впливу. На осмисленні впливу демографічних змін на кадрове

забезпечення, управління освітніми установами й моделі професійного розвитку вчителів зосереджує увагу демографічно-ресурсний підхід. Зміни у віковій структурі педагогічного корпусу, урбанізація, внутрішня міграція та депопуляція окремих регіонів зумовлюють нові виклики для стратегічного планування освітньої мережі, кадрової політики й професійної підготовки. У цьому контексті демографічно-ресурсний підхід актуалізує потребу у зміцненні людського капіталу освіти та розробленні механізмів підтримки освітніх інституцій в умовах соціально-демографічної поляризації.

Натомість *економіко-управлінський підхід* зосереджує аналіз на впливі фінансово-економічних чинників на умови педагогічної праці та мотивацію вчителів до професійного розвитку. Нестабільність фінансування, регіональні економічні диспропорції, обмежені ресурси шкіл виявляються вагомими детермінантами якості професійного становлення. Економіко-управлінська перспектива увиразнює необхідність стабільної економічної підтримки освітньої сфери як ключового чинника розвитку професіоналізму в умовах суспільних трансформацій.

Індустріально-інтегративний підхід дозволяє осмислити взаємозв'язок між суспільними трансформаціями, індустріальними революціями та змінами в освітніх системах. Його застосування дає підстави для аналізу того, як технологічні прориви – від механізації до цифрової трансформації та впровадження штучного інтелекту – зумовлюють оновлення змісту та форм підготовки вчителів.

Критико-аналітичний підхід орієнтує на переосмислення усталених педагогічних практик, норм і стандартів через призму критичних теорій та аналітичних практик. Завдяки цього підходу відбувається аналіз освітньої політики, змісту навчальних програм, ролі учителя тощо. Критико-аналітичний підхід відкриває можливість розглядати професіоналізм вчителя як діалектичний, рефлексивний і соціально відповідальний феномен.

Культурологічний підхід передбачає розгляд педагогічного професіоналізму як соціокультурного конструкту, сформованого в контексті національних і професійних культурних традицій; підкреслює, що педагогічний професіоналізм є не лише сукупністю знань і навичок, а й носієм культурних смислів, що втілюються у практиках, ритуалах і символічних формах освітнього процесу.

Кроскультурний підхід фокусується на вивченні механізмів адаптації й трансферу педагогічних практик у контексті міжкультурного діалогу. Завдяки кроскультурному підходу можливо акцентувати увагу на динамічній природі професійної ідентичності вчителя, здатності педагогічної практики збагачуватися через діалог культур та відкритість до іншого досвіду.

Політико-стратегічний підхід поглиблює розуміння впливу освітньої політики на формування професійних стандартів, кваліфікаційних вимог та архітектоніки професійного розвитку вчителя. Він дозволяє розкрити логіку стратегічних реформ у сфері освіти, механізми їх реалізації та їхній вплив на педагогічну спільноту. Політико-стратегічний підхід увиразнює роль учителя не лише як об'єкта освітньої політики, а й як активного агента її реалізації.

Вивчення змін у змісті, формах і цілях педагогічної діяльності під впливом освітніх реформ можливе завдяки *реформувальному підходу.* Аналіз послідовності реформ і механізмів їх реалізації дає підстави для оцінки не лише змістовних, а й структурних трансформацій професійного середовища вчителя.

Соціокультурний підхід дозволяє аналізувати, як зміни у суспільних цінностях, моделях соціалізації, урбанізаційних процесах, міграційних потоках і медіадискурсах впливали на уявлення про педагогічний професіоналізм. Соціокультурний підхід акцентує увагу на зв'язку між професійним розвитком учителя і трансформаціями суспільної структури, ціннісних орієнтирів, культурних норм та комунікативних практик. Він підкреслює роль учителя як

носія соціокультурних змін і активного учасника відтворення соціального порядку в умовах динамічного суспільного розвитку.

Феноменологічний підхід увиразнює думку про те, що розвиток педагогічного професіоналізму є не лише результатом формальної підготовки чи зовнішніх реформ, а й глибоко особистісним процесом внутрішнього становлення, рефлексії та пошуку професійного сенсу.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що контекстуальні підходи розкривають багатовимірний вплив зовнішніх чинників на формування педагогічного професіоналізму вчителів. Вони дозволяють простежити взаємодію політичних, економічних, демографічних, соціокультурних і глобалізаційних процесів із професійним становленням педагогів, окреслюючи комплексний характер цього явища. Інтеграція результатів аналізу різних контекстуальних впливів формує глибше розуміння умов і механізмів розвитку професіоналізму вчителя в сучасному суспільстві.

Узагальнення другої підгрупи процесуальних підходів (гуманістичного, дидактично-методологічного, етико-морального, інноваційного, технологічно-інтегративного, компетентнісного, модульного, комунікаційно-інтерактивного, культурно-адаптивного, особистісного, психолого-педагогічного, професійно-практичного, рефлексивного, суб'єктно-діяльнісного) дозволяє констатувати, що формування педагогічного професіоналізму вчителів у сучасних умовах є багатофакторним і багатовимірним процесом, у якому ключову роль відіграють гуманістичні, рефлексивні, інноваційні, культурно-адаптивні та особистісно зорієнтовані стратегії.

Визначені підходи свідчать, що розвиток педагогічного професіоналізму вчителя залежить не лише від оволодіння певним обсягом знань і навичок, а й від цілісного особистісного становлення, морально-етичної рефлексії, здатності до інноваційного пошуку та відкритості до змін. Важливим є також усвідомлення інтегративного характеру розвитку професіоналізму, що виявляється у поєднанні психолого-педагогічних, комунікаційних, культурологічних, технологічних і практико-орієнтованих компонентів. Сформованість педагогічного професіоналізму дедалі більше визначається не лише відповідністю формальним стандартам, а й здатністю вчителя критично переосмислювати освітні реалії, будувати рефлексивні моделі взаємодії та проєктувати власну професійну траєкторію у змінному соціокультурному середовищі. Таким чином, друга підгрупа процесуальних підходів забезпечує глибоке розкриття внутрішнього змісту педагогічного професіоналізму як динамічного, суб'єктного, рефлексивного та культурно детермінованого процесу, що вимагає постійного оновлення, розвитку і критичного самовдосконалення.

Висновки. У сучасному науковому дискурсі спостерігається зростання уваги до методологічних аспектів дослідження розвитку педагогічного професіоналізму вчителів. Сформульовані методологічні підходи у своїй сукупності дозволяють окреслити педагогічний професіоналізм як динамічне, багаторівневе та цілісне явище, що формується на перетині індивідуального досвіду, професійної рефлексії, соціокультурного контексту й нормативно-інституційних рамок. Цілісне осмислення процесів розвитку професіоналізму вчителів потребує інтеграції загальнонаукових, конкретно-наукових і процесуальних підходів, що уможливлює розкриття не лише структурно-функціональних характеристик педагогічної діяльності, а й глибинних особистісно-смислових детермінант професійного становлення педагога в умовах суспільних трансформацій. Аналіз методологічних підходів дав змогу окреслити ідейно-теоретичні орієнтири дослідження розвитку педагогічного професіоналізму вчителів, визначивши ключові напрями його наукового осмислення.

Логічним продовженням дослідження є визначення методів, що забезпечують реалізацію поставлених завдань на емпіричному й теоретичному рівнях. Звернення до методів дозволить

конкретизувати інструменти збору, аналізу та інтерпретації наукових даних, необхідних для всебічного вивчення динаміки професійного становлення педагога.

Список використаних джерел

1. Адаменко О. Методологічні засади дослідження історії розвитку педагогічної науки. *Рідна школа.* 2013. № 1–2. С. 8–14.
2. Березівська Л. Основоположні засади історико-педагоігчних досліджень: теорія і методологія. *Шлях освіти.* 2010. № 55 (1). С. 37–42.
3. Бондарчук О. І., Гавлітіна Т. М., Смольська Л. М., Вронська В. М. Комплекс методик дослідження професіоналізму педагогічних працівників. Київ: НАПН України, 2016. 24 с.
4. Вознюк О. В. Розвиток особистості педагога в умовах цивілізаційних змін: теорія і практика. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2013. 320 с.
5. Гузій Н. В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: монографія. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова. 2004. 243 с.
6. Гузій Н. В. Людиновимірність методологічної бази педагогічного професіоналізму як запорука успішної розбудови особистісно зорієнтованої освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія : Педагогіка.* 2013. № 2 (11). С. 53–60.
7. Дубасенюк О. А. Методологія та методи науково-педагогічного дослідження. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2016. 256 с.
8. Махновець Ю. А. Методологічні підходи до професійного розвитку учителів початкової школи у системі методичної роботи закладів загальної середньої освіти. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи.* 2019. № 77. С. 96–100.
9. Скрипник М. І. Дослідження проблем професіоналізму науково-педагогічних працівників у андрагогіці. *Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: філософські науки.* 2013. № 15. С. 165–177.
10. Сухомлинська О. Методологія історико-педагогічного дослідження: пошуки, підходи, рішення. *Педагогіка і психологія.* 2004. № 2. С. 5–12.

References

1. Adamenko O. (2013). Metodolohichni zasady doslidzhennia istorii rozvytku pedahohichnoi nauky [Methodological Foundations of Research on the History of the Development of Pedagogical Science]. Ridna shkola – Native school, 1–2, 8–14 [in Ukrainian].
2. Berezivska L. (2010). Osnovopolozhni zasady istoryko-pedahohichnykh doslidzhen′: teoriia i metodolohiia [Fundamental Principles of Historical and Pedagogical Research: Theory and Methodology] Shliakh osvity – The path of education, 55 (1), 37–42 [in Ukrainian].
3. Bondarchuk O. I., Havlitina T. M., Smolska L. M., Vronska V. M. (2016). *Kompleks metodyk doslidzhennia profesionalizmu pedahohichnykh pratsivnykiv* [A Set of Methods for Researching the Professionalism of Educational Workers]. Kyiv: NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
4. Vozniuk O. V. (2013). *Rozvytok osobystosti pedahoha v umovakh tsyvilizatsiinykh zmin: teoriia i praktyka* [Development of the Teacher's Personality in the Context of Civilizational Changes: Theory and Practice]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
5. Huzii N. V. (2004). *Pedahohichnyi profesionalizm: istoryko-metodolohichni ta teoretychni aspekty* [Pedagogical Professionalism: Historical, Methodological, and Theoretical Aspects]: monohrafiia. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
6. Huzii N. V. (2013). Liudynovymirnist′ metodolohichnoi bazy pedahohichnoho profesionalizmu yak zaporuka uspishnoi rozbudovy osobystisno zoriientovanoi osvity [Anthropocentricity of the Methodological Basis of Pedagogical Professionalism as a Guarantee of Successful Development of a Personality-Oriented Education]. Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohika – Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University. Series: Pedagogy, 2 (11), 53–60 [in Ukrainian].

7. Dubaseniuk O. A. (2016). *Metodolohiia ta metody naukovo-pedahohichnoho doslidzhennia* [Methodology and Methods of Scientific and Pedagogical Research]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].

8. Makhnovets Yu. A. (2019). Metodolohichni pidkhody do profesiinoho rozvytku uchyteliv pochatkovoi shkoly u systemi metodychnoi roboty zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Methodological Approaches to the Professional Development of Primary School Teachers within the System of Methodological Work of General Secondary Education Institutions]. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriia 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy – Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 5: Pedagogical Sciences: Realities and Prospects, 77, 96–100 [in Ukrainian].

9. Skrypnyk M. I. (2013). Doslidzhennia problem profesionalizmu naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv u andrahohitsi [Research of Problems of Professionalism of Scientific and Pedagogical Workers in Andragogy]. Naukovi zapysky Kyivskoho universytetu turyzmu, ekonomiky i prava. Seriia: filosofs′ki nauky – Scientific Notes of Kyiv University of Tourism, Economics and Law. Series: philosophical sciences, 15, 165–177 [in Ukrainian].

10. Sukhomlynska O. (2004). Metodolohiia istoryko-pedahohichnoho doslidzhennia: poshuky, pidkhody, rishennia [Methodology of Historical and Pedagogical Research: Explorations, Approaches, Solutions]. Pedahohika i psykholohiia – Pedagogy and psychology, 2, 5–12 [in Ukrainian].

УДК 378.017:351.74

Педагогічна підтримка сталого професійно-творчого саморозвитку майбутніх педагогів

PEDAGOGICAL SUPPORT FOR SUSTAINABLE PROFESSIONAL AND CREATIVE SELF-DEVELOPMENT OF FUTURE TEACHERS

ЛИСТОПАД Олексій – *доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної педагогіки, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020, Україна*

LYSTOPAD Oleksii – *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Preschool Education State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», 26, Staroportofrankivska Str., Odesa, 65020, Ukraine*

ORCID https://orcid.org/0000-0002-3121-324X

МАРДАРОВА Ірина – *кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020, Україна*

MARDAROVA Iryna – *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Preschool Education State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», 26, Staroportofrankivska Str., Odesa, 65020, Ukraine*

ORCID https://orcid.org/0000-0001-8899-2830

ЛИСТОПАД Наталя – *кандидат педагогічних наук, викладач дошкільних дисциплін, Комунальний заклад «Одеський педагогічний фаховий коледж», вул. Грецька, 1, м. Одеса, 65014, Україна*

LYSTOPAD Natalia – *Candidate of Pedagogical Sciences, Lecturer in Preschool Disciplines, Municipal Institution «Odesa Pedagogical Specialist College», 1, Hretska Str., Odesa, 65014, Ukraine*

ORCID https://orcid.org/0000-0003-3550-9985

Анотація. *У статті теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено способи реалізації педагогічної підтримки сталого професійно-творчого саморозвитку майбутніх педагогів. Розкрито сутність поняття «професійно-творчий саморозвиток» у контексті підготовки педагогічних кадрів, визначено його структурні компоненти, чинники ефективної підтримки. Професійно-творчий саморозвиток майбутніх педагогів – це властивість особистості, що характеризується потребою у свідомій, якісній зміні себе як суб'єкта діяльності та становленні професійної позиції, цілеспрямований процес активного самовдосконалення, самостійного освоєння нових знань, навичок і компетентностей, необхідних для педагогічної діяльності, з акцентом на творчий підхід до майбутньої професійної діяльності. Професійно-творчий саморозвиток майбутніх педагогів передбачає формування індивідуального стилю педагогічної діяльності, розвиток критичного та креативного мислення, вдосконалення педагогічної майстерності через рефлексію та аналіз власної практики, прагнення до інновацій та самостійного пошуку нових методів навчання, розвиток особистісних якостей, що сприяють ефективній роботі з учнями. Основні складові сталого професійно-творчого саморозвитку майбутніх педагогів: професійний розвиток; творчий розвиток; самоосвіта; саморефлексія; інноваційність; емоційно-вольова стійкість. Представлено авторську систему педагогічної підтримки, що включає психолого-педагогічні, організаційно-методичні, технологічні аспекти та передбачала організацію практичної діяльності з надання різного роду підтримки: інформаційної, емоційної та організаційно-діяльнісної. Визначено рівні*

© ЛИСТОПАД Олексій, МАРДАРОВА Ірина, ЛИСТОПАД Наталя

професійно-творчого саморозвитку: ситуативно-інтуїтивний, моделювальний, рефлексивно-визначальний. Встановлено, що для забезпечення сталого професійно-творчого саморозвитку майбутніх педагогів необхідно розробляти та впроваджувати комплексні програми педагогічної підтримки, що включають поєднання традиційних і сучасних методів навчання, сприяють розвитку автономності та творчого потенціалу студентів.
Ключові слова: *педагогічна підтримка, професійно-творчий саморозвиток, майбутні педагоги, педагогічна освіта.*

Summary. *The article theoretically substantiates and experimentally tests the ways of implementing pedagogical support for sustainable professional and creative self-development of future teachers. The essence of the concept of 'professional and creative self-development' in the context of teacher training is revealed, its structural components and factors of effective support are defined. The professional and creative self-development of future teachers is a personality trait characterised by the need for conscious, qualitative change of oneself as a subject of activity and the formation of a professional position, is a purposeful process of active self-improvement, independent mastering of new knowledge, skills and competences necessary for pedagogical activity, with an emphasis on a creative approach to future professional activity. The professional and creative self-development of future teachers involves the formation of an individual style of teaching, the development of critical and creative thinking, the improvement of pedagogical skills through reflection and analysis of their own practice, the desire for innovation and independent search for new teaching methods, the development of personal qualities that contribute to effective work with students. The main components of sustainable professional and creative self-development of future teachers are: professional development; creative development; self-education; self-reflection; innovation; emotional and volitional stability. The author's system of pedagogical support is presented, which includes psychological and pedagogical, organisational and methodological, technological aspects and provides for the organisation of practical activities to provide various types of support: informational, emotional, organisational and activity-based. The levels of professional and creative self-development are defined: situational and intuitive, modelling, reflective and determining. It has been established that in order to ensure sustainable professional and creative self-development of future teachers, it is necessary to develop and implement comprehensive pedagogical support programmes that include a combination of traditional and modern teaching methods, promote the development of students' autonomy and creative potential.*
Key words: *pedagogical support, professional and creative self-development, future teachers, teacher education.*

Вступ. Проблема педагогічної підтримки сталого професійно-творчого саморозвитку здобувачів освіти є надзвичайно актуальною, оскільки вона безпосередньо пов'язана з підготовкою конкурентоспроможних, творчих і адаптивних фахівців, здатних до постійного самовдосконалення. Заклади фахової передвищої і вищої освіти повинні розробляти ефективні механізми та методи педагогічної підтримки, щоб забезпечити якісну підготовку студентів у відповідності до вимог сучасного світу. Важливо відзначити, що професійно-творчий саморозвиток не обмежується лише набуттям професійних знань і навичок. Він включає розвиток критичного мислення, креативності, емоційного інтелекту та інших особистісних якостей, необхідних для успіху в сучасному світі. Крім того, творчість у професійному контексті може передбачати заохочення інновацій, готовність до ризику та здатність адаптуватися до нових ситуацій. Отже, педагогічна підтримка має допомагати студентам усвідомити свої сильні сторони та слабкі місця, що сприяє їхньому самовдосконаленню та створює безпечний простір для експериментів і навчання на невдачах.

Аналіз останніх досліджень. Наукове осмислення проблеми сталого професійно-творчого саморозвитку знайшло своє відображення в працях сучасних філософів (А. Баумейстер, Є. Бистрицький, І. Бичко, Є. Борінштейн, І. Голубович, В. Ермоленко, М. Іщенко, А. Карась, С. Кримський та ін.), які, вивчаючи проблеми людини, висловлювали ідеї про те, що

саморозвиток пов'язаний з неповторністю та унікальністю людини, з її індивідуальністю. Філософи аналізують моральні та естетичні аспекти творчої діяльності, досліджують природу креативності та її значення для особистісного зростання, що включає розгляд етичних дилем у професійній діяльності та пошук шляхів гармонійного поєднання професійного обов'язку з творчим самовираженням.

Аналіз психологічних праць, присвячених вивченню проблеми саморозвитку, дає змогу говорити про існування великої кількості концепцій і теорій. Психологічний аспект саморозвитку представлений у працях вітчизняних психологів (О. Бондаренко, М. Боришевський, Л. Бурлачук, С. Максименко, Л. Карамушка, О. Кокун, В. Моляко, М. Савчин, О. Саннікова, Л. Сердюк, М. Смульсон, В. Татенко, Т. Тітаренко, Н. Чепелєва, Т. Яценко та ін.). Саморозвиток вони розглядають у контексті загальних проблем особистості, свідомості, самосвідомості, методологічним принципом у розробленні яких є принцип єдності свідомості та діяльності.

Поняття «саморозвиток» привертає до себе й увагу педагогів, наповнюючись у такий спосіб педагогічним змістом, стаючи дедалі більш значущим для сучасного освітнього процесу. Так, у дослідженнях (В. Арешонков, А. Богуш, Ю Бойчук, О. Гуренко, І. Драч, С. Калашнікова, В. Кремень, Н. Лазаренко, В. Луговий, Л. Лук'янова, О. Ляшенко, Н. Ничкало, М. Пригодій, П. Саух, С. Сисоєва, Ж. Таланова, О. Топузов та ін.), звернених до проблеми професійно-творчого саморозвитку, доведено, що вимогам сьогодення відповідає особистість, яка саморозвивається, здатна усвідомити й прийняти ціннісно-цільові настанови на оволодіння механізмом професійно-творчого саморозвитку в рамках суб'єктної позиції до власної життєдіяльності.

Мета статті – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити способи реалізації педагогічної підтримки сталого професійно-творчого саморозвитку майбутніх педагогів.

Виклад основного матеріалу. Сучасні освітні стандарти акцентують увагу на компетентнісному підході, який передбачає не лише засвоєння знань, а й формування вміння застосовувати їх на практиці. Педагогічна підтримка сталого саморозвитку відповідає цьому підходу, забезпечуючи інтеграцію теоретичних знань і практичних навичок. Умови сучасного світу часто призводять до втрати мотивації до навчання через інформаційне перевантаження та швидкі темпи життя. Фіксуємо також, що педагогічна підтримка допомагає студентам знаходити внутрішні ресурси для саморозвитку, стимулює їхню зацікавленість у навчанні та професійному зростанні. Тобто педагогічна підтримка має бути системною, орієнтованою на розвиток автономності, креативності та здатності до адаптації. Важливий також баланс між академічними знаннями, практичними вміннями та емоційною стійкістю, що забезпечує сталість саморозвитку майбутніх педагогів.

Необхідно зазначити, що заклади фахової передвищої і вищої освіти несуть відповідальність за підготовку фахівців, які зможуть ефективно працювати на благо суспільства, кожен здобувач освіти має свої унікальні потреби, здібності та цілі. Педагогічна підтримка дозволяє враховувати індивідуальні особливості студентів, що робить освітній процес більш ефективним. Крім того, слід звернути увагу на те, що сталий професійно-творчий саморозвиток сприяє формуванню громадянської позиції, соціальної активності та відповідальності. Сталість передбачає, що механізми підтримки повинні прищеплювати звички та навички, які студенти продовжуватимуть використовувати після закінчення закладу вищої освіти. Отже, вони мають бути спрямовані не лише на безпосереднє навчання, а й на розвиток самостійності та самомотивації.

На основі аналізу наукової літератури [4; 5] визначили сутність досліджуваного феномену: «професійно-творчий саморозвиток майбутніх педагогів» – це властивість особистості, що характеризується потребою у свідомій, якісній зміні себе як суб'єкта діяльності та

становленні професійної позиції, цілеспрямований процес активного самовдосконалення, самостійного освоєння нових знань, навичок і компетентностей, необхідних для педагогічної діяльності, з акцентом на творчий підхід до майбутньої професійної діяльності. Доведено, що професійно-творчий саморозвиток майбутніх педагогів передбачає формування індивідуального стилю педагогічної діяльності, розвиток критичного та креативного мислення, вдосконалення педагогічної майстерності через рефлексію та аналіз власної практики, прагнення до інновацій та самостійного пошуку нових методів навчання, розвиток особистісних якостей. Отже, професійно-творчий саморозвиток є важливим компонентом підготовки педагогів, що забезпечує їхню здатність до адаптації в сучасному освітньому просторі та впровадженню нових підходів у навчальний процес.

Потрібно зауважити, що сталий саморозвиток особистості – це процес безперервного вдосконалення людини, який зберігає баланс між фізичним, емоційним, інтелектуальним та духовним розвитком. Він базується на усвідомленому підході до власного зростання, що дозволяє особистості адаптуватися до змін, розширювати свої можливості та досягати гармонії в житті. Аналіз наукової літератури [1; 2; 3] показав, що до основних принципів сталого саморозвитку особистості можна віднести: безперервність (розвиток не має кінцевої точки, а є постійним процесом); баланс (рівномірна увага до всіх сфер життя (здоров'я, освіта, соціальні відносини, емоційний стан); самоусвідомлення (розуміння власних сильних і слабких сторін, цінностей та мотивації); адаптивність (здатність змінюватися відповідно до обставин, викликів і нових можливостей); відповідальність (усвідомлення, що саме людина є автором власного життя та змін). Вдалося зафіксувати, що сталий професійно-творчий саморозвиток допомагає не тільки особисто зростати, а й позитивно впливати на суспільство, створюючи відповідальне та гармонійне середовище для життя.

Зібраний і проаналізований фактичний матеріал дозволяє стверджувати, що основні складові сталого професійно-творчого саморозвитку майбутніх педагогів: професійний розвиток – поглиблення знань з педагогіки, психології, методики викладання, ознайомлення з сучасними освітніми тенденціями; творчий розвиток – формування педагогічної креативності, гнучкості мислення, вміння застосовувати нестандартні методи навчання; самоосвіта – систематичне навчання через книги, курси, семінари, конференції, вебінари; саморефлексія – оцінювання власного досвіду, аналіз успіхів та помилок, визначення напрямків для вдосконалення; інноваційність – впровадження новітніх технологій в освітній процес, використання сучасних підходів до викладання; емоційно-вольова стійкість – розвиток стресостійкості, комунікативної компетентності, здатності до ефективної взаємодії в освітньому середовищі.

Експериментальну роботу з реалізації педагогічної підтримки сталого професійно-творчого саморозвитку майбутніх педагогів проводили на базі Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» та Комунального закладу «Одеський педагогічний фаховий коледж» в три етапи (констатувальний, формувальний і контрольний). Підбір методів і засобів дослідження здійснювався відповідно до його цілей і завдань. На першому етапі метою експериментальної роботи стало виявлення рівня професійно-творчого саморозвитку майбутніх педагогів. Для проведення констатувального експерименту необхідно було виокремити критерії та показники сформованості професійно-творчого саморозвитку, відповідно до них підібрати діагностичні методики та визначити рівні професійно-творчого саморозвитку. Як критерії виступили мотиваційний, емоційно-вольовий і діяльнісно-поведінковий. Відповідно до виокремлених критеріїв було визначено рівні професійно-творчого саморозвитку: ситуативно-інтуїтивний, моделювальний, рефлексивно-визначальний.

Для констатувального етапу експерименту нами було відібрано контрольну та експериментальну групи студентів у кількості 112 осіб. Констатувальний експеримент показав приблизну однорідність даних вибірок за показниками професійно-творчого саморозвитку. За підсумками всіх проведених діагностичних процедур можна констатувати, що 47,25 % опитаних респондентів експериментально групи ситуативно-інтуїтивний рівень (контрольна 45,15 %), 39,25 % – моделювальний (контрольна 40,15 %) і 13,50 % – рефлексивно-визначальний (контрольна 14,70 %) рівень професійно-творчого саморозвитку.

Логіка побудови формувального етапу експерименту передбачала організацію практичної діяльності з надання різного роду підтримки: інформаційної, емоційної та організаційно-діяльнісної. Педагогічна підтримка сталого професійно-творчого саморозвитку майбутніх педагогів – це система цілеспрямованих педагогічних дій, методів і засобів, спрямованих на формування та розвиток здатності майбутніх педагогів до безперервного професійного й творчого самовдосконалення. Авторська система педагогічної підтримки включала: сприяння саморефлексії та самопізнанню (виявлення сильних та слабких сторін майбутнього педагога, формування професійної ідентичності); створення сприятливого освітнього середовища (використання інноваційних методик організації освітнього процесу, організація тренінгів, майстер-класів, творчих лабораторій); мотиваційний аспект (підтримка ініціативи та креативності, формування стійкої мотивації до професійного зростання); супровід у процесі професійного розвитку (наставництво та тьюторство, надання індивідуальних рекомендацій); розвиток творчого потенціалу (використання проблемного навчання, кейс-методів, проєктної діяльності, заохочення до участі в науково-дослідній роботі); психолого-педагогічна підтримка (допомога у подоланні професійних труднощів, створення умов для гармонійного поєднання особистісного і професійного зростання).

Перший зріз, як вже зазначалося раніше, проводився безпосередньо перед початком експериментальної роботи (констатувальний етап), другий – після завершення (контрольний етап). Потім, після опрацювання результатів за допомогою методів математичної статистики, порівнювали результати, отримані в експериментальній і контрольній групах. Зіставляючи результати, отримані в експериментальній і контрольній групах, можна відзначити такі зміни в рівнях професійно-творчого саморозвитку майбутніх педагогів. Так, в експериментальній групі на 20,30 % зменшилася кількість студентів із ситуативно-інтуїтивним рівнем до 26,95 %, тоді як у контрольній групі лише на 2,45 % до 42,70 %; на кінець експерименту моделювальний рівень спостерігався в 28,70 % проти 40,15 % контрольної групи; на 30,50 % збільшилась кількість студентів до 44,35%, які досягли рефлексивно-визначального рівня, тоді як у контрольній групі – лише на 2,45 % до 17,15 %.

Достовірність результатів дослідження підтверджено за допомогою U – критерій Манна-Уітні. Вибір цього критерію пояснюється тим, що він не вимагає нормального розподілу даних і є відповідним для порівняння двох незалежних вибірок. U – критерій Манна-Уітні використовується для оцінки відмінностей між групами за рівнем виміряної змінної, особливо коли дані мають порядковий характер або не відповідають критеріям параметричних тестів. Він дозволяв визначити, чи відрізняються значення змінної у двох незалежних групах статистично значущим чином, давав змогу з достатнім ступенем достовірності судити про результати експериментального дослідження, що дозволило об'єктивно оцінити статистично значущі відмінності між групами майбутніх педагогів за рівнем їхнього професійно-творчого саморозвитку. Аналіз отриманих експериментальних даних підтвердив ефективність впровадженої системи педагогічної підтримки. Також, в експериментальній групі виявлено зростання рівня мотивації до саморозвитку, покращення навичок саморефлексії та збільшення рівня творчої активності студентів.

Встановлено, що для забезпечення сталого професійно-творчого саморозвитку майбутніх педагогів необхідно розробляти та впроваджувати комплексні програми педагогічної підтримки, що включають поєднання традиційних і сучасних методів навчання, сприяють розвитку автономності та творчого потенціалу студентів. Загалом дослідження підтверджує, що системна педагогічна підтримка є важливим чинником у формуванні готовності майбутніх педагогів до безперервного професійного саморозвитку, що є ключовою вимогою сучасної освіти.

Висновки. Теоретичне обґрунтування й експериментальна перевірка способів реалізації педагогічної підтримки сталого професійно-творчого саморозвитку майбутніх педагогів дозволяють зробити висновки, що професійно-творчий саморозвиток майбутніх педагогів є безперервним процесом, що потребує системної педагогічної підтримки, яка має бути спрямована на розвиток самостійності, рефлексивних навичок, критичного мислення та креативності. Найефективнішими методами педагогічної підтримки є наставництво, тьюторство, коучинг, групові та індивідуальні консультації, рефлексивні практики, а також використання інтерактивних технологій, що стимулюють активне навчання та самопізнання. Інноваційні освітні платформи, цифрові інструменти та дистанційні формати навчання сприяють розвитку автономного навчання, саморефлексії та обміну досвідом, що є важливими складовими сталого саморозвитку. Отримані результати свідчать про те, що розроблена та апробована система педагогічної підтримки сталого професійно-творчого саморозвитку майбутніх педагогів є досить ефективним і конструктивним вирішенням поставленої проблеми, але водночас не претендує на вичерпне її розв'язання. Накопичений теоретичний і фактичний матеріал потребує розвитку й уточнення.

Список використаних джерел

1. Листопад О. А. Теоретико-методичні засади формування професійно-творчого потенціалу майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів: монографія. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2015. 328 с.

2. Листопад О. А., Мардарова І. К. Теоретико-методичні засади формування готовності майбутніх вихователів до використання інформаційно-комунікаційних технологій в організації пізнавальної діяльності дошкільників: монографія. Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2021. 206 с.

3. Листопад О. А., Мардарова І. К., Гуданич Н. М. Педагогічний супровід професійного становлення майбутніх вихователів засобами інформаційно-комунікаційних технологій. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.* 2022. Вип. 3 (50). Ч. 1. С. 31–42. DOI: 10.31376/2410-0897-2022-3-50-31-42

4. Смолюк А. І. Професійний саморозвиток майбутніх учителів початкової школи в освітньому середовищі педагогічного коледжу: дис. ... канд. пед. наук: Луцьк, 2018. 208 с.

5. Султанова Л., Тринус О. Професійне самовдосконалення майбутніх педагогів у контексті Нової української школи: навч. посіб. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. 179 с.

References

1. Lystopad O. A. (2015). *Teoretyko-metodychni zasady formuvannia profesiino-tvorchoho potentsialu maibutnikh vykhovateliv doshkilnykh navchalnykh zakladiv* [Theoretical and methodological principles of formation of professional and creative potential of future educators of preschool educational institutions]: a monograph. Odessa: FOP Bondarenko M. O. [in Ukrainian].

2. Lystopad O. A., & Mardarova I. K. (2021). *Teoretyko-metodychni zasady formuvannia hotovnosti maibutnikh vykhovateliv do vykorystannia informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii v orhanizatsii piznavalnoi diialnosti doshkilnykiv* [Theoretical and methodological principles of forming the

readiness of future educators to use information and communication technologies in the organization of cognitive activity of preschoolers]: a monograph. Odessa: Publisher Bukaev Vadim Viktorovich [in Ukrainian].

3. Lystopad O. A., Mardarova I. K., & Hudanych N. M. (2022). Pedahohichnyi suprovid profesiinoho stanovlennia maibutnikh vykhovateliv zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii [Pedagogical support for the professional development of future educators using information and communication technologies]. Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka – Bulletin of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, 3 (50), 1, 31–42 [in Ukrainian].

4. Smolyuk A. I. (2018). *Profesiinyi samorozvytok maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly v osvitnomu seredovyshchi pedahohichnoho koledzhu* [Professional self-development of future primary school teachers in the educational environment of the pedagogical college]: dys. ... kand. ped. nauk: Lutsk [in Ukrainian].

5. Sultanova L., & Trynus O. (2021). *Profesiine samovdoskonalennia maibutnikh pedahohiv u konteksti Novoi ukrainskoi shkoly* [Professional self-improvement of future teachers in the context of the New Ukrainian School: a study guide]: navch. posib. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].

УДК 378.147:378.6:61(1-87)

Закордонний досвід упровадження змішаного навчання у закладах вищої медичної освіти

FOREIGN EXPERIENCE IN THE IMPLEMENTATION OF BLENDED LEARNING IN HIGHER MEDICAL EDUCATION INSTITUTIONS

НОВІКОВА Катерина – *здобувач 2 курсу третього (освітньо наукового) рівня вищої освіти освітньої програми «Освітні, педагогічні науки», Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет», вул. Генерала Батюка, 19, м. Слов'янськ, 84116, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0002-6675-4513

NOVIKOVA Kateryna – *second-year postgraduate student (third educational and scientific level) of the educational program «Educational and Pedagogical Sciences», State Higher Educational Institution «Donbas State Pedagogical University», 19 General Batiuk Street, Sloviansk, 84116, Ukraine*

Анотація. *Сучасна медична освіта зазнає трансформацій, поєднуючи традиційні методи з цифровими технологіями, що дозволяє підвищити якість підготовки фахівців. У статті проаналізовано закордонний досвід упровадження змішаного навчання у закладах вищої медичної освіти, зокрема у США, Великій Британії, Австралії та Китаї. Визначено ключові переваги цього підходу: підвищення гнучкості освітнього процесу, можливість персоналізованого навчання, розвиток самостійності здобувачів освіти та інтеграція теоретичних знань із практичною підготовкою. Розглянуто успішні практики, такі як онлайн-курси Гарвардської медичної школи, цифрові симуляції в австралійських університетах та використання мікровідеоуроків у Китаї. Змішане навчання сприяє покращенню засвоєння матеріалу, розвитку клінічного мислення та професійних навичок. Визначено, що ефективність його впровадження залежить від рівня підготовки викладачів, доступності цифрових ресурсів, відповідної інфраструктури та готовності студентів до самостійної роботи. Важливим аспектом є адаптація навчальних програм до цифрового середовища, що дозволяє оптимально поєднати традиційні та сучасні методи навчання. Використання інтерактивних платформ, вебінарів, мультимедійних ресурсів та симуляційних технологій, сприяє підвищенню мотивації студентів та ефективності освітнього процесу. Досвід передових країн свідчить про те, що поєднання онлайн-ресурсів із практичними заняттями значно покращує підготовку фахівців, підвищує їхню конкурентоспроможність на міжнародному рівні та сприяє розвитку критичного мислення. Важливими складовими успішного впровадження змішаного навчання є підтримка викладачів, модернізація технічної бази та запровадження механізмів оцінювання ефективності навчання. Перспективним напрямом є подальше вдосконалення методик викладання, інтеграція штучного інтелекту та адаптивного навчання, що сприятиме підвищенню якості медичної освіти. Особливу увагу необхідно приділити розвитку компетентностей здобувачів освіти, впровадженню сучасних педагогічних стратегій та розширенню можливостей взаємодії у цифровому середовищі, що дозволяє значно підвищити ефективність освітнього процесу та рівень підготовки майбутніх лікарів.*

Ключові слова: *змішане навчання, медична освіта, цифрові технології, практичні навички, онлайн-курси.*

Summary. *Modern medical education is undergoing transformations, combining traditional methods with digital technologies, which enhances the quality of specialist training. This article analyzes international experiences in implementing blended learning in higher medical education institutions, particularly in the USA, the United Kingdom, Australia, and China. The key advantages of this approach have been identified: increased flexibility of the educational process, the possibility of personalized learning, the development of students' independence, and the integration of theoretical knowledge with practical training. Successful practices such as Harvard Medical School's online*

© НОВІКОВА Катерина

courses, digital simulations in Australian universities, and the use of micro-video lessons in China have been examined. Blended learning contributes to better material assimilation, the development of clinical thinking, and professional skills. It has been determined that its effectiveness depends on the level of teacher training, the availability of digital resources, the appropriate infrastructure, and students' readiness for independent work. An important aspect is the adaptation of curricula to the digital environment, allowing for an optimal combination of traditional and modern teaching methods. The use of interactive platforms, webinars, multimedia resources, and simulation technologies enhances student motivation and the effectiveness of the educational process. The experience of leading countries demonstrates that combining online resources with practical sessions significantly improves specialist training, increases their international competitiveness, and fosters critical thinking development. Key components of successful blended learning implementation include faculty support, modernization of the technical base, and the introduction of mechanisms for assessing learning effectiveness. A promising direction is the further improvement of teaching methods, the integration of artificial intelligence, and adaptive learning, which will contribute to improving the quality of medical education. Special attention should be paid to the development of students' competencies, the implementation of modern pedagogical strategies, and the expansion of interaction opportunities in the digital environment, which can significantly enhance the efficiency of the educational process and the level of training of future doctors.
Key words: *blended learning, medical education, digital technologies, practical skills, online courses.*

Вступ. Сучасні вимоги до медичної освіти передбачають формування у здобувачів вищої медичної освіти не тільки теоретичних знань, але й практичних навичок, здатності до швидкої адаптації до технологічних змін і самостійного прийняття рішень у критичних ситуаціях. У зв'язку з цим змінюються і підходи до організації освітнього процесу, зокрема в медичних університетах, де комбінування традиційних методів із новітніми технологіями набуває все більшого значення. Використання цифрових технологій та інтерактивних методів навчання стає невід'ємною частиною освітнього процесу. Впровадження змішаного навчання дозволяє забезпечити гнучкість навчальних програм, індивідуалізацію підходу до кожного здобувача освіти та підвищення рівня практичної підготовки майбутніх лікарів. Такий підхід дає змогу майбутнім фахівцям розвивати навички критичного мислення, клінічного аналізу та оперативного прийняття рішень в умовах, максимально наближених до реальної лікарської практики.

Важливою особливістю змішаного навчання є можливість інтеграції сучасних симуляційних технологій, віртуальних пацієнтів та дистанційних курсів у традиційні методики викладання. Таке поєднання сприяє не лише поглибленню теоретичних знань здобувачів освіти, а й розвитку практичних навичок шляхом активного залучення до освітнього процесу. Крім того, цифрові інструменти дозволяють здобувачам освіти отримувати доступ до навчальних матеріалів у будь-який час, що робить освітній процес більш доступним і зручним. Окрім цього, використання змішаного навчання в медичній освіті сприяє підвищенню ефективності викладацької діяльності, оскільки дозволяє викладачам застосовувати новітні освітні методики, інтерактивні платформи та мультимедійні ресурси. Це сприяє підвищенню рівня залученості студентів до навчального процесу, розвитку їхньої самостійності та відповідальності за власне навчання. Враховуючи позитивний досвід закордонних медичних університетів, дослідження ефективності та перспектив упровадження змішаного навчання в українських медичних закладах є вкрай актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень. Змішане навчання *(англ. «blended learning»)* в останні десятиліття стало важливим елементом освітніх стратегій багатьох закладів вищої освіти по всьому світові, включаючи медичні університети. Це інтеграція онлайн та офлайн навчальних

компонентів, що дозволяє здобувачам освіти отримувати гнучке, індивідуалізоване навчання, зберігаючи при цьому можливість практичного застосування знань.

У статті проаналізовано сучасні дослідження щодо впровадження змішаного навчання у вищій медичній освіті, зокрема роботу науковців Р. Кларк, Р. Маєр [4], які розглядали ефективність поєднання онлайн і традиційних методів навчання та їхній вплив на засвоєння матеріалу, дослідження Д. Гарісон, Х. Канука [6], що висвітлюють трансформаційний потенціал змішаного навчання у сфері вищої освіти, а також досвід К. Шафер, Д. Смол [10] у викладанні радіологічної анатомії, де було застосовано інтеграцію лекцій, групової роботи та цифрових технологій. Крім того, Ф. Шан [11] та Дж. Чен [3] аналізували досвід китайських університетів у використанні онлайн-курсів і мікровідеоуроків для підвищення ефективності навчального процесу, а А. Бейтс [2] описував підходи Гарвардської медичної школи до поєднання онлайн-курсів із практичними заняттями. С. Мурті [7] досліджував досвід австралійських університетів у застосуванні змішаного навчання в медичних дисциплінах, а Л. Папано [8] висвітлював впровадження цього підходу у Великій Британії, зокрема на медичному факультеті Лондонського університету. Також було розглянуто результати досліджень Л. Баррет [1], що аналізувала вплив змішаного навчання на успішність студентів у медичних закладах Австралії, та Дж. Джеввел [9], який вивчав його роль у викладанні складних дисциплін, таких як фармакологія та патофізіологія.

Упродовж останніх десятиліть змішане навчання *(«blended learning»)* стало важливою частиною освітніх стратегій у всьому світі, зокрема в медичних університетах. Дослідження Д. Гарісон, Х. Канука [6] показали, що поєднання традиційних та онлайн-методів сприяє більш глибокому засвоєнню матеріалу та розвитку критичного мислення. Р. Кларк, Р. Маєр [4] довели, що мультимедійне навчання може підвищувати ефективність засвоєння знань завдяки адаптивним технологіям та індивідуалізованому підходу до навчання.

У сфері медичної освіти дослідники К. Шафер, Д. Смол [10] акцентували увагу на перевагах інтеграції вебресурсів у традиційний освітній процес для викладання анатомії, а С. Мурті [7] проаналізував ефективність змішаного навчання в контексті розвитку клінічних навичок студентів-медиків. Ф. Шанг [11] довели, що використання змішаного підходу у викладанні медичної фізіології сприяє підвищенню рівня самостійного навчання студентів та покращенню їхнього розуміння предмету.

Попри значну кількість досліджень, присвячених змішаному навчанню в медичних університетах, досі залишаються відкритими питання щодо адаптації цього підходу до різних освітніх систем, рівня підготовки викладачів та ефективності окремих цифрових інструментів. У цьому контексті новизна даного дослідження полягає в комплексному аналізі закордонного досвіду та оцінці можливості його впровадження у вищу медичну освіту України. Робота узагальнює найкращі практики з різних країн і пропонує рекомендації щодо інтеграції змішаного навчання в українську систему медичної освіти, що є актуальним завданням у зв'язку з цифровізацією навчального процесу та необхідністю підвищення якості підготовки медичних кадрів.

Метою статті є розкриття закордонного досвіду впровадження змішаного навчання у закладах вищої медичної освіти, а також оцінка ефективності цього підходу в контексті її покращення.

Виклад основного матеріалу. Змішане навчання – це освітня модель, яка поєднує традиційні методи навчання, такі як лекції та практичні заняття, з можливостями, які надає електронне навчання. Цей підхід дозволяє створити оптимальні умови для досягнення освітніх цілей, зокрема у сфері вищої медичної освіти, де важливі як теоретичні знання, так і практичні навички.

Згідно з дослідженнями Р. Кларк, Р. Маєр [4], змішане навчання дає змогу досягти кращих результатів порівняно з традиційними методами завдяки більшій гнучкості та адаптивності для здобувачів вищої медичної освіти. Це дозволяє їм поєднувати здобуття теоретичних знань у дистанційному режимі з можливістю безпосередньо застосовувати ці знання на практиці через заняття в лабораторіях, клінічних практиках та інших формах взаємодії з реальними пацієнтами. Такий підхід вимагає від викладачів високого рівня технічної підготовки та здатності до інновацій у педагогічній діяльності [4].

Важливою складовою змішаного навчання є його гнучкість. Здобувачі вищої медичної освіти можуть самостійно організовувати свій час, взаємодіяти з навчальними матеріалами у зручний для них спосіб, при цьому отримуючи зворотний зв'язок від викладачів через електронні платформи та онлайн-заняття. Це дозволяє скоротити витрати часу на переміщення та зробити навчання більш доступним для здобувачів з різних куточків світу, що є важливим аспектом для міжнародної медичної освіти [6].

Приклад успішної реалізації змішаного навчання в медичних університетах демонструє досвід К. Шафер, Дж. Смол у викладанні радіологічної анатомії. Вони розробили унікальну модель, яка гармонійно поєднує класичні освітні підходи, роботу в групах, самостійне навчання та цифрові технології. Щотижня студенти починали заняття з 45-хвилинної лекції, яку проводив досвідчений радіолог, детально розглядаючи певну частину тіла. Лекція плавно переходила у 75-хвилинну лабораторну сесію, де студенти випадковим чином розподілялися на невеликі групи по 7–8 осіб. Лабораторні заняття організовувалися у чотирьох окремих навчальних зонах, обладнаних комп'ютерами з великими 20-дюймовими екранами для зручності роботи. Під час лабораторії викладачі, серед яких були як анатоми, так і радіологи, виконували роль наставників, відповідаючи на запитання студентів та спрямовуючи їхній процес навчання. Цей формат забезпечував ефективну інтеграцію теоретичних знань із практичними навичками, максимально використовуючи можливості сучасних технологій [10, с. 1060].

Розвиваючи тему змішаного навчання у закладах вищої медичної освіти, не можна опустити вагомий досвід Китаю. З розповсюдженням бездротового зв'язку в університетських містечках Китаю та зростанням доступності систем і платформ онлайн-навчання, викладачі китайських університетів започатковують нову хвилю реформ у змішаному навчанні [11].

В онлайн-компонент інтегрувалися високоякісні відкриті онлайн-курси, спрямовані на вдосконалення навчальних навичок і мотивацій студентів, а також на підвищення ефективності викладання базових медичних дисциплін. Цей підхід також застосовується у курсах, що проводяться в кампусі, де він доповнює традиційні форми навчання, такі як лекції та лабораторні заняття. Проте наразі змішане навчання використовувалося лише в одному курсі, і тому його вплив не підтверджено в інших базових медичних курсах, де основна увага приділяється лекціям та практичним заняттям [3].

Цікавий підхід до впровадження змішаного навчання демонструє школа основних медичних наук Гуйліньського медичного університету. Тут здобувачі освіти бакалаврського рівня мають доступ до освітніх ресурсів через спеціально підготовлені мікровідео, які стають основою для виконання онлайн-домашніх завдань, розроблених у відповідності до навчальної програми. Викладачі активно завантажують у мережу велику кількість коротких відеоуроків та додаткових текстових матеріалів, чітко скоординованих із календарно-тематичними планами. Такий формат дозволяє здобувачам освіти ефективно готуватися до занять, комбінуючи самостійне вивчення матеріалу з інтерактивними елементами [5].

У багатьох країнах, зокрема у США, Великій Британії та Австралії, вже розроблено ефективні моделі змішаного навчання, які активно використовуються в медичних навчальних закладах.

У США університети, такі як Гарвардська медична школа, активно інтегрують онлайн-курси з традиційними формами навчання. Зокрема, медичні студії використовують платформу *Harvard Medical School Online Learning*, яка пропонує курси, що поєднують лекції, інтерактивні завдання, а також клінічні симуляції, що дають змогу студентам вдосконалювати свої навички без необхідності перебування в навчальному закладі 24/7. Як зазначають автори дослідження, таке поєднання теорії та практики є ефективним засобом для поглиблення знань студентів і підготовки їх до практичної діяльності [2].

Медична школа Університету Джеймса Кука також демонструє цікавий підхід до застосування змішаного навчання, зокрема в межах тижневого курсу, присвяченого «гемостатичним порушенням». Цей курс, адаптований для другого року навчання в рамках модуля «Гематологія та ниркова медицина», було створено спеціально для змішаного формату. Його розробкою займалася міждисциплінарна команда експертів, до складу якої входили фізіолог, патолог, фармаколог і клініцист [7].

У Великій Британії змішане навчання стало основною стратегією для медичних факультетів, зокрема на факультеті медицини Лондонського університету. Використовуючи платформу *iTunes U* та інші онлайн-ресурси, студенти мають можливість проходити теоретичні курси дистанційно, тоді як практичне навчання зосереджується на клінічних заняттях і семінарах. Цей підхід дозволяє підвищити доступність освіти для здобувачів освіти з різних частин світу та зменшити вартість навчання [8].

Австралійські медичні університети, такі як Університет Сіднея, також активно впроваджують змішане навчання. Вони використовують онлайн-ресурси для теоретичних курсів та моделюють клінічні ситуації через віртуальні симуляції. Викладачі відзначають, що таке навчання значно полегшує засвоєння складних медичних концепцій та забезпечує більшу гнучкість для здобувачів освіти, дозволяючи їм адаптувати навчання до власних потреб [1].

Ще одним яскравим прикладом ефективної реалізації змішаного навчання у медичній освіті Австралії є досвід Університету Аделаїди. Тут використання інтегрованих онлайн-ресурсів значно полегшило студентам опанування складних дисциплін, таких як фармакологія та патофізіологія [9].

Попри численні переваги змішаного навчання, є й ряд викликів, з якими стикаються медичні університети при його впровадженні. Одним із основних бар'єрів є недостатня технічна підготовленість викладачів та відсутність достатнього фінансування для оновлення технічної бази навчальних закладів. Крім того, деякі здобувачі можуть відчувати труднощі з адаптацією до нових форм навчання, що потребує додаткової підтримки з боку університетів.

Висновки. Беручи до уваги все вище викладене, доцільно зробити висновок, що досвід закордонних вищих медичних навчальних закладів свідчить про високу ефективність впровадження змішаного навчання. Цей підхід дозволяє поєднувати теоретичні знання з практичними навичками, що є важливим для медичної освіти. Водночас, для успішної інтеграції змішаного навчання необхідно враховувати технічні, організаційні та педагогічні аспекти, забезпечити належне навчання викладачів та розвиток інфраструктури.

Крім того, впровадження змішаного навчання сприяє формуванню у здобувачів освіти навичок самостійного навчання, підвищенню рівня їхньої відповідальності та залученості до освітнього процесу. Важливим є також розроблення ефективних механізмів оцінювання успішності здобувачів освіти, що базуються на інтеграції традиційних та цифрових методів контролю знань і навичок.

Подальший розвиток цього підходу може бути забезпечений завдяки впровадженню адаптивних технологій навчання, використанню штучного інтелекту для персоналізації

освітнього процесу, а також розширенню міжнародного співробітництва між закладами вищої медичної освіти. Таким чином, змішане навчання є перспективним напрямом розвитку медичної освіти, що дозволяє підвищити рівень підготовки майбутніх лікарів та їхню здатність до ефективної роботи у сучасних медичних умовах.

Список використаних джерел

1. Barrett L. The impact of blended learning on student outcomes in Australian medical education. *Medical Education.* 2014. Vol. 48. № 8. P. 756–763.
2. Bates A. T. T*eaching in a digital age: Guidelines for designing teaching and learning for the digital age.* Tony Bates Associates Ltd., 2015. 518 p.
3. Chen J., Zhou J., Wang Y., Qi G., Xia C., Mo G., et al. Blended learning in basic medical laboratory courses improves medical students' abilities in self-learning, understanding, and problem-solving. *Advances in Physiology Education.* 2020. Vol. 44. P. 52–57. URL: https://journals.physiology.org/doi/full/10.1152/advan.00076.2019 (дата звернення: 09.09.2024).
4. Clark R. C., Mayer R. E. *e-Learning and the science of instruction: Proven guidelines for consumers and designers of multimedia learning.* Wiley, 2016. P. 1–528.
5. Elmer S. J., Carter K. R., Armga A. J., Carter J. R. Blended learning within an undergraduate exercise physiology laboratory. *Advances in Physiology Education.* 2016. Vol. 40. P. 64–69. URL: https://journals.physiology.org/doi/full/10.1152/advan.00144.2015 (дата звернення: 12.09.2024).
6. Garrison D. R., Kanuka H. Blended learning: Uncovering its transformative potential in higher education. *The Internet and Higher Education.* 2004. Vol. 7. № 2. P. 95–105.
7. Murthy S., Woolley T., Rao K. Y., et al. Lessons learnt from implementing blended 'integrated' learning into an undergraduate medical curriculum. *MedEdPublish.* 2017. Vol. 6. № 3. 15 p. URL: https://mededpublish.org/articles/6-129?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 08.09.2024).
8. Pappano L. The year of the MOOC. *The New York Times.* 2012. November 4. URL: https://www.nytimes.com/2012/11/04/education/edlife/massive-open-online-courses-are-multiplying-at-a-rapid-pace.html (дата звернення: 09.09.2024).
9. Sewell J., Maglione A., Zywicki T. Innovative blended learning in undergraduate medical curriculum: Outcomes and challenges. *MedEdPublish.* 2019. Vol. 8. № 2. 45 p. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0360131519302544?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 10.10.2024).
10. Shaffer K., Small J. E. Blended learning in medical education: Use of an integrated approach with web-based small group modules and didactic instruction for teaching radiologic anatomy. *Academic Radiology.* 2004. Vol. 11. P. 1059–1070. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1076633204003460 (дата звернення: 15.10.2024).
11. Shang F., Liu C. Y. Blended learning in medical physiology improves nursing students' study efficiency. *Advances in Physiology Education.* 2018. Vol. 42. P. 711–717.

References

1. Barrett L. (2014). The impact of blended learning on student outcomes in Australian medical education. *Medical Education* [in Australia].
2. Bates A. T. (2015). *Teaching in a digital age: Guidelines for designing teaching and learning for the digital age.* Tony Bates Associates Ltd [in Canada].
3. Chen J., Zhou J., Wang Y., Qi G., Xia C., Mo G., et al. (2020). Blended learning in basic medical laboratory courses improves medical students' abilities in self-learning, understanding, and problem-solving. *Advances in Physiology Education.* URL: https://journals.physiology.org/doi/full/10.1152/advan.00076.2019 (accessed: 09.09.2024) [in China].
4. Clark R. C., & Mayer R. E. (2016). *E-Learning and the science of instruction: Proven guidelines for consumers and designers of multimedia learning.* Wiley [in USA].
5. Elmer S. J., Carter K. R., Armga A. J., & Carter J. R. (2016). Blended learning within an undergraduate exercise physiology laboratory. *Advances in Physiology Education.* URL: https://journals.physiology.org/doi/full/10.1152/advan.00144.2015 (accessed: 12.09.2024) [in USA].

6. Garrison D. R., & Kanuka H. (2004). Blended learning: Uncovering its transformative potential in higher education. *The Internet and Higher Education* [in Canada].
7. Murthy S., Woolley T., Rao K. Y., et al. (2017). Lessons learnt from implementing blended 'integrated' learning into an undergraduate medical curriculum. *MedEdPublish.* URL: https://mededpublish.org/articles/6-129?utm_source=chatgpt.com (accessed: 08.09.2024) [in Australia].
8. Pappano L. (2012). The year of the MOOC. *The New York Times*. URL: https://www.nytimes.com/2012/11/04/education/edlife/massive-open-online-courses-are-multiplying-at-a-rapid-pace.html (accessed: 09.09.2024) [in USA].
9. Sewell J., Maglione A., & Zywicki T. (2019). Innovative blended learning in undergraduate medical curriculum: Outcomes and challenges. *MedEdPublish.* URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0360131519302544?utm_source=chatgpt.com (accessed: 10.10.2024) [in Australia].
10. Shaffer K., & Small J. E. (2004). Blended learning in medical education: Use of an integrated approach with web-based small group modules and didactic instruction for teaching radiologic anatomy. *Academic Radiology.* URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1076633204003460 (accessed: 15.10.2024) [in USA].
11. Shang F., & Liu C. Y. (2018). Blended learning in medical physiology improves nursing students' study efficiency. *Advances in Physiology Education* [in China].

УДК 61:378.147-057.875:004.8

Актуальність впровадження можливостей штучного інтелекту в моделі «Based learning» у систему фахової підготовки та безперервного професійного розвитку лікарів

RELEVANCE OF IMPLEMENTING ARTIFICIAL INTELLIGENCE CAPABILITIES IN THE «BASED LEARNING» MODEL IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL TRAINING AND CONTINUOUS PROFESSIONAL EDUCATION OF DOCTORS

ХАНЮКОВ Олексій – *доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри внутрішньої медицини 3, Дніпровський державний медичний університет, вул. В. Вернацького, 9, м. Дніпро, 49044, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0003-4146-0110

KHANIUKOV Oleksiy – *Doctor of Medical Sciences, Professor, Head of the Department of Internal Medicine 3, Dnipro State Medical University, 9 V. Vernatskoho St., Dnipro, 49044, Ukraine*

КРОТОВА Вікторія – *кандидат медичних наук, асистент кафедри внутрішньої медицини 3, Дніпровський державний медичний університет, вул. В. Вернацького, 9, м. Дніпро, 49044, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0003-2517-435X

KROTOVA Viktoriia – *PhD of Medical Sciences, Assistant Professor, Department of Internal Medicine 3, Dnipro State Medical University, 9 V. Vernatskoho St., Dnipro, 49044, Ukraine*

КРОТОВА Любов – *аспірант кафедри соціальної медицини, громадського здоров'я та управління охороною здоров'я, Дніпровський державний медичний університет, вул. В. Вернацького, 9, м. Дніпро, 49044, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0002-4120-5518

KROTOVA Liubov - *Postgraduate student, Department of Social Medicine, Public Health and Health Care Management, Dnipro State Medical University, 9, V. Vernatskoho St., Dnipro, 49044, Ukraine*

Анотація. *Штучний інтелект (ШІ) має невикористаний потенціал у сфері охорони здоров'я, а моделі «based learning» допомагають у підготовці фахівців сфери охорони здоров'я. Метою дослідження було оцінити вплив штучного інтелекту та моделі «team-based learning» як методів навчання на показники якісної успішності студентів Дніпровського державного медичного університету. Було проведено аналіз академічної успішності 193 студентів 6 курсу, які проходили цикл «Внутрішня медицина» на клінічній базі Дніпровського Державного Медичного Університету – Державна установа Український державний науково-дослідний інститут медико-соціальних проблем інвалідності Міністерства охорони здоров'я України у 2023–2024 навчальному році. Під час занять використовувалися методи штучного інтелекту та моделі «team-based learning». Статистичний аналіз, що містив розрахунок середніх (медіана та інтерквартильний розмах Me (25 %; 75 %), тип розподілу визначався за критерієм Шапіро-Уілка) та відносних величин із 95 % довірчим інтервалом (95 % ДІ); оцінку достовірності розбіжностей за критерієм Манна-Уітні здійснювався за допомогою програмного забезпечення R Commander. Отримані результати свідчать, що абсолютна успішність серед усіх студентів склала 100 %. Якісна успішність здобувачів вищої медичної освіти по базі становила 82,9 % (95 % ДІ 70,5 %–96,8 %), 82,2 % (95 % ДІ 66,7 % – 99,3 %) серед україномовних студентів та 84,0 % (95 % ДІ 64,6 %–99,7 %) серед іноземних (p=0,75). Можливості штучного інтелекту було використано при складанні завдань із циклу «Внутрішня медицина» при підготовці студентів до занять. Студенти на базі кафедри добре навчаються співпраці, щоб розв'язати проблему чи розпочати проєкт, позитивно ставляться*

© ХАНЮКОВ Олексій, КРОТОВА Вікторія, КРОТОВА Любов

до використання ШІ при генерації креативних рішень, нових ідей та можливості візуалізації. У кожній команді учасники залучають різноманітні взаємодоповнюючі таланти, знання та досвід у процес вирішення проблем. В умовах високого рівня конкуренції серед закладів вищої медичної освіти надзвичайно важливо надавати майбутньому лікарю сучасні знання та навчати працювати з новітніми технологіями.
Ключові слова: *штучний інтелект, медична освіта, професійні компетентності, based learning, новітні технології.*

Summary. *Artificial intelligence (AI) has untapped potential in the healthcare sector, and «based learning» models help in training healthcare professionals. The aim was to assess the impact of artificial intelligence and the team-based learning model as teaching methods on the performance indicators of students at Dnipro State Medical University. An analysis of the academic performance of 193 6th-year students who completed the «Internal Medicine» course at the clinical base of Dnipro State Medical University – State Institution Ukrainian State Research Institute of Medical and Social Problems of Disability of the Ministry of Health of Ukraine in the academic year 2023–2024 was performed. Artificial intelligence methods and «team-based learning» models were used in the classes. Statistical analysis, including the calculation of means (median and interquartile range Me (25 %; 75 %), the distribution type was determined by the Shapiro-Wilk criterion) and relative values with a 95 % confidence interval (95 % CI); the reliability of disagreements according to the Mann-Whitney criterion was assessed using the R Commander software. According to the results, the absolute academic performance among all students was 100 %. The qualitative success of applicants for higher medical education in the database was 82.9 % (95 % CI 70.5 % – 96.8 %), 82.2 % (95 % CI 66.7 % – 99.3 %) among Ukrainian-speaking students and 84.0 % (95 % CI 67.6 %). The capabilities of artificial intelligence were used in compiling tasks from the «Internal Medicine» cycle when preparing students for classes. Students at the department are good at learning to collaborate to solve a problem or start a project, have a positive attitude towards the use of AI in generating creative solutions, new ideas and visualization capabilities. In each team, participants bring a variety of complementary talents, knowledge and experience in problem solving. Thus, in the conditions of high level of competition among institutions of higher medical education, it is very important to provide future doctors with modern knowledge and teach them to work with the latest technologies.*
Key words: *artificial intelligence, medical education, professional competencies, based learning, latest technologies.*

Вступ. На сучасному етапі розвитку системи медичної освіти змінюються традиційні підходи до навчального процесу, які спрямовані на активне безпосереднє залучення студентів, лікарів-інтернів (резидентів) та лікарів-слухачів до вивчення запропонованих проблемних питань. Навчання, яке базується на обговоренні конкретних випадків або проблемних клінічних ситуацій *(case-based learning, CBL)*, належить до сучасних імітаційних активних методів проведення занять та розглядається як інструмент, що дозволяє застосовувати теоретичні знання до вирішення практичних завдань [2, с. 67–69; 4, 188–194; 16, с. 18–31]. Принцип побудови інтелектуальної навчальної системи, яка містить кейси, передбачає надбання навиків диференційної діагностики у процесі обстеження віртуального пацієнта, а також визначення найбільш оптимального алгоритму лікування. При розробці навчальних систем на основі *Case-based learning (CBL)* важливим є надання свободи вибору для користувача щодо плану обстеження та лікувальної тактики пацієнта. *CBL* використовується для передачі знань у різних галузях охорони здоров'я, а у всесвітній мережі Інтернет широко представлені різноманітні сайти з наборами кейсів для вдосконалення медичної освіти з різних дисциплін [8, с. 24–28; 10, с. 815–820; 11, с. 207–211; 14, с. 18–21].

Аналіз останніх досліджень. Розвитку сучасних імітаційних активних методів проведення занять based learning та технологій ШІ присвятили свої роботи такі вітчизняні дослідники як Т. Перцева, О. Кальбус, І. Кучеренко, Ю. Годованець, С. Сорокіна, Т. Рева, С. Василюк-Зайцева

та інші. У сучасному світі, де технології розвиваються з надзвичайною швидкістю, штучний інтелект стає важливим елементом у багатьох сферах, включаючи медицину. Ця нова технологія пропонує унікальні можливості для покращення якості медичних послуг, оптимізації процесів та підвищення ефективності лікування. Впровадження ШІ в медичну практику дозволяє не лише підвищити точність діагностики, але й забезпечити персоналізоване лікування, яке відповідає потребам кожного пацієнта. Згідно з даними досліджень, ШІ має потенціал змінити підходи до управління охороною здоров'я, зокрема, завдяки здатності обробляти великі обсяги інформації, виявляти закономірності та робити прогнози. Наприклад, аналіз медичних зображень з використанням алгоритмів комп'ютерного зору може допомогти в ранньому виявленні захворювань, таких як рак, значно підвищуючи шанси на успішне лікування. Крім того, ШІ здатний автоматизувати рутинні адміністративні завдання, що дозволяє лікарям та медичному персоналу зосередитися на безпосередньому обслуговуванні пацієнтів. Використання чат-ботів і систем підтримки прийняття рішень може значно зменшити навантаження на медичних працівників, а також покращити взаємодію з пацієнтами, надаючи їм необхідну інформацію зручним способом. У центрі проблематики наявних наукових розвідок здебільшого знаходяться питання сучасної медицини: як штучний інтелект революціонізує діагностику та лікування, які способи та методи можна застосовувати при підготовці сучасного лікаря.

Необхідно зазначити, що, незважаючи на численні переваги, впровадження ШІ в медицину супроводжується певними викликами. Це питання етики, конфіденційності даних та регуляції нових технологій. Важливо, щоб розвиток ШІ відбувався з урахуванням цих аспектів, аби забезпечити безпечне та ефективне використання технологій у медичній практиці.

Таким чином, використання штучного інтелекту в медицині має величезний потенціал, який ще не повністю реалізований. З подальшим розвитком технологій та їх інтеграцією в систему охорони здоров'я, ми можемо очікувати нові досягнення, які покращать якість життя пацієнтів і змінять способи лікування та догляду за ними.

Розвиток Web-технологій надає можливість віддаленим користувачам проводити віртуальну діагностику в режимі дистанційного доступу та, відповідно, включати CBL у систему безперервного професійного розвитку лікарів із дистанційною формою навчання. Медична освіта з використанням Web-технологій прогресивно розвивається, що зумовлено легкістю оновлення курсу, лабільністю графіку, індивідуальною освітою, інноваційними методами навчання, автоматизацією ведення навчальної документації. CBL визначається як структурований запит, заснований на досвіді використання «живих» або імітаційних випадків у пацієнтів, спрямований на вирішення або дослідження клінічної проблеми під керівництвом викладача та досягнення викладених цілей навчання [5, с. 11–12]. Переваги застосування CBL – у більшому фокусуванні на цілі навчання, гнучкості у використанні інформації, здатності досягти більш глибокого рівня навчання, формуючи навички критичного мислення. CBL є інструментом, який передбачає узгодження клінічних випадків у сфері охорони здоров'я з масивом теоретичних та практичних знань для покращення клінічної ефективності, ставлення або колективної роботи [9]. Представлений тип навчання підвищує якість клінічних знань, покращує роботу в команді, удосконалює клінічні навички та практику поведінки, а також результати лікування пацієнтів. Подальші дослідження ефективності та впливу CBL на якість навчання вимагають узгодження щодо термінології та визначення методологій, а також створення потужної міждисциплінарної бази (електронної та паперової) із включенням клінічних випадків від «простого» до більш «складного». Як видно з зазначеного, в реалізації *team-based learning, problem-based learning, case-based learning* методів також допоможуть сучасні технології, а саме – штучний інтелект.

Водночас взаємозв'язок процесів розвитку суспільства, технологій та медицини досліджується недостатньо, що негативно вливає на розуміння загальних тенденцій медичної освіти в майбутньому.

Мета статті – оцінити вплив штучного інтелекту та моделі «team-based learning» як методів навчання на показники якісної успішності, а також в освоєнні професійних навичок студентів медичних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Штучний інтелект (далі – ШІ) – це технологія, яка здатна виконувати завдання без людського залучення. Історія його створення починається ще з 50-х років XX століття. Тоді ШІ досліджували як можливість створення інтелектуальних машин, які б могли розмірковувати та спілкуватися, як люди, в тому числі лікарі. ШІ сьогодні вже думає майже як людина та здатен вирішувати тисячі завдань. ШІ в медицині вже використовується для діагностики, розробки ліків, у персоніфікованому виборі лікування [6, с. 4–15; 7, с. 392–402; 15, с. 193–204].

Важлива роль ШІ в освіті, це – адаптивне навчання, віртуальні помічники, написання текстів, пошук інформації, тощо. Створювати пости для соціальних мереж за допомогою ШІ – це сучасний напрямок просвітницької діяльності лікаря, що охоплює великий масштаб користувачів, широко популяризує профілактичні заходи.

У повсякденній роботі медичного працівника, в тому числі науковців та керівників закладів охорони здоров'я, ШІ допомагає вирішувати складні питання різних текстових завдань, завантажувати зображення для розшифровки, наприклад таблиць, формул або для роз'яснення елементів медичної статистики. Також має можливість перекладати тексти з інших мов для полегшення читання чи комунікації, наприклад, листи колег з-за кордону чи рекомендацій іноземних товариств по веденню пацієнтів, резюме конференцій, тощо. У галузі медичної економіки за допомогою ШІ можна працювати з документами, таблицями, формулами, графіками для різних прорахунків; писати професійні листи за допомогою ШІ, створювати саммарі (резюме, основні думки, тези) тексту може бути корисним для будь-кого. У галузі медичної освіти ШІ дозволяє створювати навчальні програми, курси, вивчати нові теми для особистого чи професійного розвитку. Наприклад, *ChatGPT* – це чудова можливість ознайомитися з потужностями сучасного штучного інтелекту для працюючого медичного фахівця, який потребує швидкого виконання поставлених завдань в стислі терміни. *ChatGPT* зручно та зрозуміло спілкується, відповідає на запитання, допомагає з різноманітними завданнями та навіть підтримує бесіду з медичним працівником, що дозволяє максимально точно виконувати роботу. Для допомоги з робочими завданнями існують ШІ-асистент та ШІ-агент. ШІ-асистент виконує функцію інструмента, який допомагає користувачам вирішувати певні завдання. Це може бути відповіді на питання, допомога у плануванні, написання текстів, надання рекомендацій тощо. ШІ-агент діє більш автономно і має здатність приймати рішення або виконувати завдання без постійного контролю користувача. часто працюює у складних системах, де очікується самостійна діяльність. *ChatGPT* – це дивовижний технологічний прогрес, у якому взаємодія «людина-людина» забезпечує креативність та емоційний дотик, який не може відтворити жодна машина. Ця програма обробки здатна розрізняти людську мову, дозволяючи розуміти інформацію, яку їй потрібно сприйняти й те, що видати, як результат. Користувач може ввести запитання, а нейромережа видасть зрозумілу відповідь у різноманітних форматах із точними умовами.

ChatGPT може брати участь у людських розмовах, що робить його придатним для чат-ботів, віртуальних помічників і програм підтримки клієнтів (пацієнтів); створювати текстовий вміст (статті, есе тощо) широкого спектру тем; може перекладати текст із високою точністю; надає

відповіді на фактичні запитання, що робить його цінним ресурсом для швидкого пошуку інформації; ШІ може допомогти авторам, генеруючи творчі ідеї, сюжетні лінії та діалоги персонажів.

Також для лікарів можлива розмова з *ChatGPT* на цікаву тему медичного, наукового, філософського, психологічного спрямування, генерація ідей для творчих проєктів, аналіз фінансової звітності за допомогою ШІ [13, с. 6–7].

Для пацієнтів цікаві та корисні можливості спілкування з ШІ задля підтримки здоров'я.

Варіанти практичного застосування:

1. Аналіз симптомів.
2. Роз'яснення результатів аналізів.
3. Інструкції щодо ліків.
4. Інтерпретація висновку лікаря.
5. Профілактика захворювань [1, с. 154].

Наприклад, можна запитати ШІ наступне:

«Будь ласка, надай актуальну інформацію про останні досягнення в лікуванні ожиріння за допомогою ліків від діабету, додавши посилання на наукові статті або авторитетні медичні ресурси». Не зупиняйтесь лише на отриманій інформації. Попросіть ШІ порівняти різні джерела, виділити основні тенденції та зробити висновки. Це допоможе не тільки знайти відповідь, але й побачити картину в цілому та зробити ключові висновки.

Наприклад: *«Порівняй кілька джерел і дай основні висновки про вплив COVID-19 на економіку».*

Перевірка актуальності. Час плине, інформація втрачає актуальність. Зверніть увагу на дати публікацій і попросіть ШІ знайти найсвіжішу інформацію. Це важливо, щоб бути в курсі найновіших подій та не ґрунтувати свої рішення на застарілих даних. Критичний аналіз при роботі з ШІ є важливим. Не треба довіряти отриманій інформації беззаперечно. Попросіть ШІ оцінити надійність джерел, звернути увагу на можливі упередження або суперечності. Адже критичне мислення – це Ваш найкращий друг у світі інформації!

Додаткові поради:

1. Важливо пам'ятати, що ШІ не має здатності встановлювати діагнози чи призначати лікування. Його основна функція полягає в допомозі в розумінні медичної інформації, а не в заміні професійної медичної консультації.

2. Завжди звертайтеся до кваліфікованих медичних працівників для діагностики, обговорення симптомів та визначення оптимального плану лікування. Професійна експертиза лікарів є незамінною в будь-якому медичному процесі.

3. Використовуйте ШІ як підготовчий інструмент перед консультацією з лікарем. Це допоможе вам краще сформулювати питання, зрозуміти складні медичні терміни та покращити взаємодію з медичним фахівцем.

4. Надавайте ШІ повну та точну інформацію, щоб отримати найбільш релевантні та корисні відповіді. Чим детальніші дані ви надасте, тим більш інформативним і точним буде аналіз або роз'яснення, які ви отримаєте.

Ера інформації все більше загострює питання використання ШІ на рівні клініки та наукових лабораторій, промислових фармацевтичних підприємств та персоналізації підходів до лікування та профілактики захворювань. Сьогодні проникнення ШІ в повсякденне життя – вже реальність, від якої відставати на рівні надання медичних послуг може бути фатальним. Ступніть застосування ШІ вже така, що провідні фахівці мають думки стосовно впорядкування темпів його розвитку. Зважаючи на це, дослідження питань, пов'язаних із ШІ набувають особливого значення, що зумовлює актуальність обраної теми та доцільність проведення досліджень

для розвитку цього питання. Для реалізації сучасного рівня підготовки майбутніх лікарів на державному рівні створено низку наказів, які регламентують у тому числі і проведення іспитів, що потребують використання ШІ та моделі «based learning» незважаючи на сучасний військовий стан та виклики, що принесла епідемія коронавірусної хвороби [3].

ШІ та моделі *«based learning»* широко використовуються в освітньому процесі ДДМУ для покращення якості як інтерактивного, так і клінічного навчання *(team-based learning, problem-based learning, case-based learning, project-based learning):*

- *team-based learning* (розподіл студентів на команди по 2–3 особи для огляду тематичних хворих, з подальшим обговоренням клінічних ситуацій та підходів до менеджменту пацієнтів);
- *problem-based learning* – згідно з навчальним планом, за розкладом;
- *case-based learning* (клінічні розбори, робота у відділеннях терапевтичного профілю, в палатах, запрошення пацієнтів до навчальної аудиторії);
- *project-based learning* – робота групи студентів над будь-яким проектом (наприклад, особливості лікування невідкладних станів при ішемічній хворобі серця (ІХС) у пацієнтів, які перенесли ковід-інфекцію), яка має завершитися написанням статті або доповіддю на конференції [12]. Було проведено аналіз академічної успішності 193 студентів 6 курсу, які проходили цикл «Внутрішня медицина» на клінічній базі Дніпровського Державного Медичного Університету – Державна установа Український державний науково-дослідний інститут медико-соціальних проблем інвалідності Міністерства охорони здоров'я України у 2023–2024 навчальному році. Під час занять використовувалися методи штучного інтелекту та моделі *«team-based learning».*

Статистичний аналіз, що містив розрахунок середніх (медіана та інтерквартильний розмах Me (25 %; 75 %), тип розподілу визначався за критерієм Шапіро-Уілка) та відносних величин із 95 % довірчим інтервалом (далі – ДІ); оцінку достовірності розбіжностей за критерієм Манна-Уітні здійснювався за допомогою програмного забезпечення R Commander.

На клінічній базі у 2023–2024 роках дисципліна «Внутрішня медицина» викладалась англійською мовою 75 (38,9 %) іноземним студентам та українською мовою 118 (61,1 %) вітчизняним студентам. Серед усіх студентів медіана успішності складала 159,0 (144,0; 172,0) балів, найвищий набраний бал – 194,0, найнижчий – 122,0. Серед іноземних студентів найвища оцінка склала 184,0 бали, найнижча оцінка серед україномовних студентів – 123,0 бали. Підсумкова оцінка за цикл у вітчизняних студентів була статистично суттєво вищою при порівнянні з іноземними – 166,5 (147,0; 176,0) та 155,0 (141,0; 161,0) (p=0,001) (рис. 1).

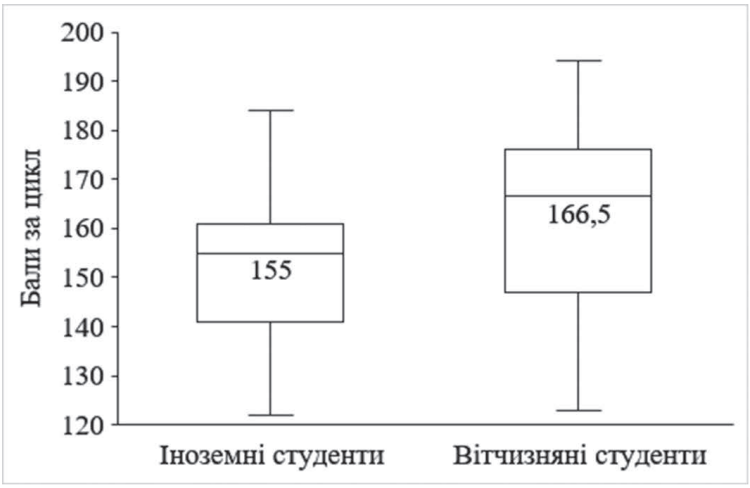

Рис. 1. Порівняння кількості набраних балів за циклом «Внутрішня медицина» у 2023–2024 навчальному році, (p=0,001)

Абсолютна успішність серед усіх студентів склала 100 %. Якісна успішність здобувачів вищої медичної освіти по базі становила 82,9 % (95 % ДІ 70,5 % – 96,8 %), 82,2 % (95 % ДІ 66,7 % – 99,3 %) серед україномовних студентів та 84,0 % (95 % ДІ 64,6 % – 99,7 %) серед іноземних (p=0,75).

Можливості штучного інтелекту було використано при складанні завдань із циклу «Внутрішня медицина» при підготовці студентів до занять. Студенти на базі кафедри добре навчаються співпраці, щоб розв'язати проблему чи розпочати проект, позитивно ставляться до використання ШІ при генерації креативних рішень, нових ідей та можливості візуалізації. У кожній команді учасники залучають різноманітні взаємодоповнюючі таланти, знання та досвід у процес вирішення проблем. Командне навчання має багато педагогічних переваг, про що свідчать показники якісної успішності. Студенти розвивають кращі навички вирішення проблем і розуміння змісту, вищу мотивацію до навчання та ентузіазм щодо змісту дисципліни «Внутрішня медицина», а також представляють якісніші рішення. Водночас завдяки постійній цілеспрямованій командній взаємодії під керівництвом викладача, вони розвивають ефективніші навички спілкування, а також краще демонструють своє розуміння проблеми, пропонуючи одне або кілька рішень, часто проектуючи, конструюючи та надаючи прототип. Основна увага на базі кафедри зосереджена на розвитку здатності студентів розробляти творчі, реалістичні, відчутні рішення часом складних проблем через командну роботу. Після узгодження команда вирішує, як реалізувати це рішення в сучасних умовах (у т. ч. військових), що є однією зі складових у підготовці майбутнього лікаря. Відбувається реалізація програмних результатів навчання та комплексна підготовка до викликів сьогодення, формування предметно-методичної та цифрової компетентності щодо використання штучного інтелекту в тому числі.

Наше дослідження підтверджує важливість використання сучасних новітніх технологій в освіті, таких як ШІ та *«based learning»*, має досить тісний зв'язок з можливостями медицини в майбутньому. Важливим фактом є можливість ШІ брати на себе частину роботи медичного фахівця, науковця та виконувати завдання на високому професійному рівні.

Висновки. ШІ має невикористаний потенціал у сфері охорони здоров'я, а моделі «based learning» допомагають у підготовці фахівців сфери охорони здоров'я. Державні та приватні медичні установи вже сьогодні можуть впроваджувати та використовувати ШІ і таким чином сприяти переходу від наукових розробок до реального застосування. У разі успішного впровадження ШІ може знизити навантаження на медичних працівників і підвищити якість роботи, яка виконується за рахунок зменшення кількості помилок і підвищення точності. В умовах високого рівня конкуренції серед закладів вищої медичної освіти надзвичайно важливо надавати майбутньому лікареві сучасні знання та навчати працювати з новітніми технологіями.

Список використаних джерел

1. Висоцький А., Суріков О. Розвиток штучного інтелекту в сучасній медицині. *Український медичний журнал.* 2023. № 2. 154 с.
2. Павлишин Н. Кейс – метод навчання у медичній освіті. *Медична освіта.* 2015. № 3. С. 67–69.
3. Про затвердження Порядку, умов і строків складання і проведення єдиного державного кваліфікаційного іспиту та критеріїв оцінювання результатів: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.02.2019. № 419. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0279-19#Text (дата звернення: 31.03.2025).
4. Ali M., Bilal H. T-based flipped learning platform for medical education. *Digital Communications and Networks.* 2017. № 3 (3). P. 188–194.
5. Anahtar M., Yang J. Applications of machine learning to the problem of antimicrobial an emerging model for translational research. *J. Clin. Microbiol.* 2021. № 59 (7). P. 11–12.

6. Aung Y, Wong D. The promise of artificial intelligence: a review of the opportunities and challenges of artificial intelligence in healthcare. *Br. Med. Bull.* 2021. № 139 (1). P. 4–15.
7. Benjamins J., Hendriks T. A primer in artificial intelligence in cardiovascular medicine. *Neth. Heart. J.* 2019. № 27 (9). P. 392–402.
8. Bhardwaj P., Bhardwaj N. Integrated teaching program using case-based learning. *Int J Appl Basic Med Res.* 2015. № 5 (1). P. 24–28.
9. eLearning. Univadis a service from MSD. [Internet]. NJ, USD: Merck Sharp and Dohme Corp. 2019.
10. Dickinson B., VanDerKolk K. Integration of biomedical sciences in the family medicine clerkship using case-based learning. *Med Sci Educ.* 2017. № 4. P. 815–820.
11. Kantar L., Sailian S. The effect of instruction on learning: case based versus lecture based. *Teaching and Learning in Nursing.* 2018. № 13 (4). P. 207–211.
12. Kukharenko V. Emergency distance learning in Ukraine: monograph. Kharkiv: Publishing house of the Municipal Printing House, 2020. 409 p.
13. Lee J., Lechner M. Bridging the Gap. *N Engl J Med.* 2019. № 380 (5). P. 6–7.
14. Lei J., Guo Y. Problem/case-based learning with competition introduced in severe infection education: an exploratory study. *Springerplus*. 2019. № 5 (1). P. 18–21.
15. Saeed U., Shah S. Machine learning empowered COVID-19 patient monitoring using non-contact sensing: An extensive review. *J. Pharm. Anal.* 2022. № 12 (2). P. 193–204.
16. Shaw T., Janssen A. The CASE methodology: a guide to developing clinically authentic case-based scenarios for online learning programs targeting evidence-based practice. Health Education in Practice: *Journal for Professional Learning.* 2018. № 1 (1). P. 18–31.

References

1. Vysotsky A., Surikov O. (2023). Rozvytok shtuchnoho intelektu v suchasnii medytsyni [Development of artificial intelligence in modern medicine]. Ukrainskyi medychnyi zhurnal – Ukrainian Medical Journal, 2, 154 [in Ukrainian].
2. Pavlyshyn H. (2015). Keis-metod navchannia u medychnii osviti [Case study method in medical education]. Medychna osvita – Medical education, 3, 67–69 [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia Poriadku, umov i strokiv skladannia i provedennia yedynoho derzhavnoho kvalifikatsiinoho ispytu ta kryteriiv otsiniuvannia rezultativ [On approval of the Procedure, conditions and terms of taking and conducting a unified state qualifying examination and criteria for evaluating results]: nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 19.02.2019. № 419. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0279-19#Text (accessed: 31.03.2025) [in Ukrainian].
4. Ali M., Bilal H. (2017). T-based flipped learning platform for medical education. *Digital Communications and Networks.*
5. Anahtar M., Yang J. (2021). Applications of machine learning to the problem of antimicrobial an emerging model for translational research. *J. Clin. Microbiol.*
6. Aung Y, Wong D. (2021). The promise of artificial intelligence: a review of the opportunities and challenges of artificial intelligence in healthcare. *Br. Med. Bull.*
7. Benjamins J., Hendriks T. (2019). A primer in artificial intelligence in cardiovascular medicine. *Neth. Heart. J.*
8. Bhardwaj P., Bhardwaj N. (2015). Integrated teaching program using case-based learning. *Int J Appl Basic Med Res.*
9. eLearning. Univadis a service from MSD. (2019). [Internet]. NJ, USD: Merck Sharp and Dohme Corp.
10. Dickinson B., VanDerKolk K. (2017). Integration of biomedical sciences in the family medicine clerkship using case-based learning. *Med Sci Educ.*
11. Kantar L., Sailian S. (2018). The effect of instruction on learning: case based versus lecture based. *Teaching and Learning in Nursing.*
12. Kukharenko V. (2020). Emergency distance learning in Ukraine: monograph. Kharkiv: Publishing house of the Municipal Printing House.
13. Lee J., Lechner M. (2019). Bridging the Gap. *N Engl J Med.*

14. Lei J., Guo Y. (2019). Problem/case-based learning with competition introduced in severe infection education: an exploratory study. *Springerplus*.

15. Saeed U., Shah S. (2022). Machine learning empowered COVID-19 patient monitoring using non-contact sensing: An extensive review. *J. Pharm. Anal.*

16. Shaw T., Janssen A. (2018). The CASE methodology: a guide to developing clinically authentic case-based scenarios for online learning programs targeting evidence-based practice. *Health Education in Practice: Journal for Professional Learning.*

УДК 37.013.32

Щодо підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах реформування української школи

ON PREPARING FUTURE TEACHERS TO WORK IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN SCHOOL REFORM

ШВИДУН Віктор – *кандидат педагогічних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту педагогіки, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0002-5450-9043

SHVYDUN Viktor – *PhD in Pedagogy, Associate Professor, Director of the Educational and Research Institute of Pedagogy of the Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council», 70 Volodymyr Antonovych str., Dnipro, 49006, Ukraine*

ПИСАРЄВА Людмила – *старший викладач кафедри дошкільної та початкової освіти, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0002-1770-3939

PYSAREVA Liudmyla – *Senior lecturer at the Department of Preschool and Primary Education of the Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council», 70 Volodymyr Antonovych str., Dnipro, 49006, Ukraine*

ШАХОВА Катерина – *старший викладач кафедри дошкільної та початкової освіти, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0002-1429-4770

SHAKHOVA Kateryna – *Senior lecturer at the Department of Preschool and Primary Education of the Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council», 70 Volodymyr Antonovych str., Dnipro, 49006, Ukraine*

Анотація. *У статті, на основі поліаспектного дослідження та систематизації наукових праць українських педагогів-учених, здійснено аналіз підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах реформування української школи. Відзначається, що реалізація концепції «Нова українська школа» передбачає як кардинальну зміну освітньої парадигми, так і трансформацію ролі вчителя від єдиного джерела інформації до коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії здобувачів освіти. Звертається увага на необхідність при підготовці майбутніх вчителів врахування завдання трансформації роботи педагога відповідно до реалій сучасної освіти, тобто формування «нового професійного обрису вчителя» – диверсифікацію його функцій у контексті інформаційного суспільства. Проаналізовано документ «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки» та виокремлено пріоритетні проблеми і завдання, що стоять перед системою освіти України, зокрема – низький рівень довіри до інноваційної діяльності закладів вищої освіти, недостатні практика та досвід упровадження цифрових технологій, тому акцентуємо увагу на необхідності активного застосування інноваційних педагогічних технологій працівниками закладів вищої освіти, що готують майбутніх педагогів, для ефективної їх підготовки до подальшого реформування системи освіти, що має призвести до цифрової трансформації процесів управління, регулювання та моніторингу в закладах вищої освіти та ефективного використання цифрових (дистанційних) технологій в освітньому процесі. Розглядається*

© ШВИДУН Віктор, ПИСАРЄВА Людмила, ШАХОВА КАТЕРИНА

модель професійної підготовки майбутнього вчителя з урахуванням світових тенденцій з метою розвитку самостійності, ініціативності, відповідальності педагогів та сприяння самовдосконаленню. Окремо наголошуємо на доцільності, при підготовці майбутніх вчителів, забезпечувати реалізацію ряду основних функцій, зокрема: освітньої; інформаційної; консультативної; дослідницької; проєктивної; впроваджувальної; експертної. Відзначається розробка дієвої системи забезпечення якості вищої педагогічної освіти. У той же час припускаємо, що будь-які зміни, а тим більше кардинальні, в системі освіти неможливі без змін у професійній діяльності педагога, тому майбутніх педагогів доцільно орієнтувати на проєктування нових способів мислення та діяльності, ефективно варіюючи цілі, зміст, методи і форми організації навчання. Для підвищення ефективності підготовки майбутніх вчителів до педагогічної діяльності пропонуємо закладам вищої освіти відповідного профілю внести зміни в організацію освітнього процесу.

Ключові слова: *Нова українська школа, інновації, реформування, проєктування, майбутні педагоги.*

Summary. *The article, based on a multidisciplinary study and systematization of scientific works by Ukrainian teacher-scientists, analyzes the preparation of future teachers to work in the context of reforming the Ukrainian school. It is noted that the implementation of the New Ukrainian School concept involves both a radical change in the educational paradigm and the transformation of the role of the teacher from a single source of information to a trainer, facilitator, tutor, moderator in the individual educational trajectory of students. Attention is drawn to the need to take into account the task of transforming the work of a teacher in accordance with the realities of modern education, that is, the formation of a «new professional profile of a teacher» - diversification of his or her functions in the context of the information society. The document «Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for 2022-2032» is analyzed and the priority problems and tasks facing the education system of Ukraine are highlighted, in particular, the low level of trust in the innovative activities of higher education institutions, insufficient practice and experience in the implementation of digital technologies, therefore, we emphasize the need for active use of innovative pedagogical technologies by employees of higher education institutions that train future teachers for their effective preparation for further reform of the system of education. The article considers a model of professional training of future teachers, taking into account global trends, in order to develop independence, initiative, responsibility of teachers and promote self-improvement. The author emphasizes the expediency of ensuring the implementation of a number of basic functions in the training of future teachers, in particular, educational, informational, advisory, research, design, implementation, expert. The author notes the development of an effective system of quality assurance in higher pedagogical education. At the same time, we assume that any changes, let alone radical ones, in the education system are impossible without changes in the professional activities of the teacher, so it is advisable to orient future teachers to design new ways of thinking and working, effectively varying the goals, content, methods, and forms of organizing learning. To improve the effectiveness of preparing future teachers for teaching, we suggest that higher education institutions of the relevant profile make changes to the organization of the educational process.*

Key words: *New Ukrainian School, innovation, reform, design, future teachers.*

Вступ. Реформування системи освіти України в контексті реалізації концепції «Нова українська школа» передбачає необхідність кардинальної зміни освітньої парадигми. Зокрема, у документі «Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи» акцентується увага на тому, що «потужну державу і конкурентну економіку забезпечить згуртована спільнота творчих людей, відповідальних громадян, активних і підприємливих. Саме таких повинна готувати середня школа України» [4].

Це означає, що заклади загальної середньої освіти повинні:

- «… бути в авангарді суспільних змін;
- формувати у здобувачів освіти десять ключових компетентностей;

- працювати на засадах «педагогіки партнерства» та особистісно зорієнтованої моделі освіти;
- формувати ціннісні ставлення і судження, які слугують базою для щасливого особистого життя та успішної взаємодії з суспільством;
- плекати українську ідентичність» [4].

Вищезазначене передбачає «… зміну ролі педагога в навчальному процесі – від єдиного джерела інформації до коуча, фасилітатора, тьютора, модератора в індивідуальній освітній траєкторії дитини. Вчителя творчого, відповідального, який постійно працює над собою, який зможе стати агентом змін» [4].

На нашу думку, при підготовці майбутніх учителів необхідно враховувати завдання трансформації роботи педагога відповідно до реалій сучасної освіти, тобто формування «нового професійного обрису вчителя» – диверсифікацію його функцій у контексті інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень. У процесі дослідження здійснено аналіз та систематизацію наукових праць, зокрема М. Ватковської, І. Дичківського, О. Дубасенюк, В. Олійника, О. Отич, О. Савченко, О. Столяренка, І. Підласого, В. Швидуна та ін., що дозволило виокремити недостатньо досліджені аспекти питання, які розглядається й обґрунтувати теоретичні гіпотези.

Метою статті є розкрити зміст положення про необхідність розробки дієвої системи забезпечення якості вищої педагогічної освіти, ґрунтовної підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах Нової української школи та реформування системи освіти України.

Виклад основного матеріалу. У рамках реформування системи освіти України прийнято ряд нормативних документів, що визначають основні завдання даного процесу. Серед них – «Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки». У документі «… на основі проведеного аналізу динаміки розвитку вищої освіти в Україні, з урахуванням думки експертів та зважаючи на глобальні тенденції розвитку вищої освіти, визначено сильні та слабкі сторони національної системи вищої освіти, можливості подальшого розвитку та загрози зовнішнього середовища» [11]. Також відзначимо, що в «Стратегії…» передбачається реалізація 5-ти стратегічних цілей:

1. «Ефективність управління в системі вищої освіти.
2. Довіра громадян, держави та бізнесу до освітньої, наукової, інноваційної діяльності закладів вищої освіти.
3. Забезпечення якісної освітньо-наукової діяльності, конкурентоспроможної вищої освіти, яка є доступною для різних груп населення.
4. Інтернаціоналізація вищої освіти України.
5. Привабливість закладів вищої освіти для навчання та академічної кар'єри» [11].

У контексті нашого дослідження виокремимо одну проблему, визначену в документі – «… низький рівень довіри до інноваційної діяльності закладів вищої освіти, недостатні практика та досвід впровадження цифрових технологій» [10].

Завдання – «… розвиток інновацій. Дослідники створюють нові знання і технології, за підтримки закладів вищої освіти ефективно впроваджують їх» [10].

Очікуваний результат – «… розвиток інноваційної інфраструктури на базі закладів вищої освіти, сприяння їх інтеграції в регіональні інноваційні екосистеми та кластери… Цифрова трансформація процесів управління, регулювання та моніторингу в закладах вищої освіти та ефективне використання цифрових (дистанційних) технологій в освітньому процесі» [10].

Поняття «інноваційні технології» вченими трактується по різному, зокрема:

- «… ідеї, і процес, і засоби, і результати, взяті в якості якісного вдосконалення педагогічної системи» [6, с. 34–35];

- «… процес створення, поширення у використанні нових засобів (нововведень для розв'язання тих педагогічних проблем, які досі розв'язувались по іншому)» [8, с. 257];

- «… комплексні процеси створення, впровадження та поширення змін у педагогічному середовищі, зумовлені суспільною потребою» [2, с. 148].

Ми погоджуємось із визначенням, наведеним О. Дубасенюк – «… інновації в освіті – це процес творення, запровадження та поширення в освітній практиці нових ідей, засобів, педагогічних та управлінських технологій, у результаті яких підвищуються показники (рівні) досягнень структурних компонентів освіти, відбувається перехід системи до якісно іншого стану» [3].

У статті «Використання інноваційних педагогічних технологій при підготовці педагогів до роботи в умовах Нової української школи» ми здійснили «… комплексний аналіз необхідності активного застосування інноваційних педагогічних технологій працівниками закладів післядипломної педагогічної освіти у контексті підготовки вчителів до реалізації державного стандарту базової середньої освіти на першому (адаптаційному) циклі базової середньої освіти у 2023/24 навчальному році» [1, с. 139].

Продовжуючи розгляд означених питань, вважаємо доцільним акцентувати увагу на необхідності при підготовці майбутніх учителів забезпечувати реалізацію низки основних функцій, зокрема:

- освітньої – підготовка та підвищення кваліфікації педагогічних працівників, знання на рівні новітніх досягнень концепції розвитку освіти й педагогіки;

- інформаційної – систематичне надання актуальної інформації щодо педагогічних інновацій, передового педагогічного досвіду (як вітчизняного, так і зарубіжного), розвиток здатності ефективно використовувати сучасні інформаційно-комунікаційні та цифрові технології в освітній діяльності;

- консультативної – надання теоретичної та практичної допомоги з актуальних питань педагогічної діяльності;

- дослідницької – готувати педагогів до застосування та розробки нових підходів для вирішення завдань дослідницьгого й/або інноваційного характеру у сфері освіти й педагогіки; планувати й виконувати теоретичні та експериментальні дослідження у сфері освіти, висувати й перевіряти гіпотези, аргументувати висновки;

- проєктивної – навчати розробляти та реалізовувати інноваційні й дослідницькі проєкти у сфері освіти / педагогіки, а також міждисциплінарного рівня;

- впроваджувальної – організовувати освітній процес на основі особистісно зорієнтованого, компетентнісного, контекстного підходів та сучасних досягнень освітніх, педагогічних наук;

- експертної – формувати вміння визначати рівень особистісного і професійного розвитку, моделювати траєкторію особистісного самовдосконалення, здатність до самоорганізації професійної діяльності.

Погоджуємось із О. Столяренком, який відзначає, що «… відповідно до викликів та реалій сьогодення, у національному законодавстві у сфері освіти визначено модель професійної підготовки майбутнього вчителя з урахуванням світових тенденцій. Така модель передбачає формування у майбутніх фахівців загальнолюдських цінностей, професійно-зорієнтований зміст освіти, урахування національного досвіду та надбань у поєднанні з передовим європейським, упровадження нормативної і вибіркової освітньої компоненти, формування індивідуальної освітньої траєкторії майбутніх учителів за рахунок упровадження елективних курсів, взаємозв'язок практичної і професійної підготовки, урахування принципів індивідуалізації та активізації навчання у процесі професійної підготовки, що забезпечує розвиток самостійності, ініціативності, відповідальності, сприяє самовдосконаленню» [9, с. 26].

Відзначимо, що в Україні, з метою підвищення ефективності підготовки майбутніх вчителів, розроблена дієва система забезпечення якості вищої педагогічної освіти, яка ґрунтується на низці критеріїв: «… проєктування освітніх програм; логічна послідовність змісту освітніх компонентів; доступність програми і результатів навчання; студентоцентроване навчання та академічна свобода; оцінювання здобувачів вищої освіти має здійснюватися з урахуванням принципів академічної доброчесності; відповідність викладачів професійній кваліфікації; забезпечення сприятливого освітнього середовища та належні матеріальні ресурси для навчання тощо» [7].

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок, що будь-які зміни, а тим більше кардинальні, в системі освіти неможливі без змін у професійній діяльності педагога. Концепція «Нова українська школа» передбачає запровадження нових освітніх стандартів, перегляд та оновлення навчальних програм, змісту навчально-методичних посібників, форм і методів навчання. Відповідно, майбутніх педагогів доцільно орієнтувати на проєктування нових способів мислення та діяльності, ефективно варіюючи цілі, зміст, методи і форми організації навчання.

У даному контексті вважаємо доцільним звернути увагу на діяльність працівників закладів післядипломної педагогічної освіти, оскільки, як відзначають В. Олійник та О. Отич, саме вказані заклади здійснюють «… випереджувальну підготовку фахівців до повноцінної й ефективної участі в професійному і громадському житті в умовах швидкозмінного інформаційного суспільства» [5, с. 145].

На нашу думку, для ефективної підготовки майбутніх учителів до педагогічної діяльності доцільно здійснити наступні кроки:

- привести зміст фундаментальної, психолого-педагогічної, науково-методичної, інформаційно-комунікаційної, практичної та соціально-гуманітарної підготовки до вимог інформаційного суспільства та змін, що відбуваються в галузі освіти;

- модернізувати процес навчання у закладах вищої освіти, що здійснюють підготовку майбутніх педагогічних працівників, та закладах післядипломної педагогічної освіти, що займаються підвищенням кваліфікації педагогів, на основі інтеграції традиційних та новітніх технологій навчання, розробити нове покоління науково-методичних посібників, дидактичних матеріалів, упровадити нові форми роботи;

- забезпечити співпрацю вищих навчальних закладів у питаннях підготовки та підвищення кваліфікації педагогів з метою створення дієвої системи неперервної освіти;

- організувати на базі закладів вищої освіти школи новаторства, передового педагогічного досвіду, центри педагогічних технологій тощо;

- сприяти запровадженню мережевого взаємозв’язку різних інноваційних педагогічних спільнот із метою виявлення, аналізу та застосування найбільш ефективних педагогічних технологій.

Висновки. Таким чином, розглянувши питання підготовки майбутніх учителів до роботи в умовах «Нової української школи», ми дійшли певних висновків. Реформування системи освіти України в контексті реалізації концепції «Нова українська школа» потребує не лише кардинальної зміни освітньої парадигми, але й трансформації роботи педагога відповідно до реалій сучасної освіти.

На нашу думку, при підготовці майбутніх учителів доцільно забезпечувати реалізацію низки основних функцій, зокрема: освітньої, інформаційної, консультативної, дослідницької, проєктивної, впроваджувальної, експертної.

Також відзначимо, що будь-які зміни, а тим більше кардинальні, в системі освіти неможливі без змін у професійній діяльності педагога, тому майбутніх педагогів доцільно орієнтувати

на проєктування нових способів мислення та діяльності, ефективно варіюючи цілі, зміст, методи і форми організації навчання.

Подальші дослідження будуть спрямовані на аналіз позитивної практичної діяльності як вітчизняних, так і зарубіжних закладів вищої освіти, що здійснюють підготовку майбутніх учителів та розробку рекомендацій щодо їх широкого використання.

Список використаних джерел

1. Ватковська М. Г., Швидун В. М. Використання інноваційних педагогічних технологій при підготовці педагогів до роботи в умовах Нової української школи. *Інноваційна педагогіка.* 2023. № 65. С. 139–142.
2. Дичківський І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
3. Дубасенюк О. А. Інновації в сучасній освіті. *Інновації в освіті: інтеграція науки і практики:* збірник науково-методичних праць. Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 12–28. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/42971148.pdf. (дата звернення: 17.02.2025).
4. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи: URL: https://surl.li/qhzyug (дата звернення: 19.02.2025).
5. Олійник В. В., Отич О. М. Післядипломна педагогічна освіта в контексті глобальних цивілізаційних змін: монографія. Київ: Агроосвіта, 2015. 321 с.
6. Підласий І. П. Педагогічні інновації. *Рідна школа.* Київ, 1998. № 12. С. 34−35.
7. Рекомендації щодо застосування критеріїв оцінювання якості освітньої програми: затв. Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти 17 листопада 2020 року / за ред. А. П. Бутенко, О. В. Єременко, С. М. Квіт. Київ: ТОВ «Український освітянський видавничий центр «Оріон», 2020. 66 с.
8. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. Київ: Абрис, 1997. 416 с.
9. Столяренко О. В. Моделювання педагогічної діяльності у підготовці фахівця: навч.-метод. посіб. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 196 с.
10. Стратегічна піраміда розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL: https://surl.li/jdnlgb (дата звернення 24.02.2025).
11. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки. URL: https://surl.li/brmksu (дата звернення 24.02.2025).

References

1. Vatkovska M. H., Shvydun V. M. (2023). Vykorystannia innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnolohii pry pidhotovtsi pedahohiv do roboty v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly [Using innovative pedagogical technologies in preparing teachers to work in the New ukrainian school]. Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy, 65, 139–142 [in Ukrainian].
2. Dychkivskyi I. M. (2004). *Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii* [Innovative pedagogical technologies]: navch. posib. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
3. Dubaseniuk O. A. (2014). I*nnovatsii v suchasnii osviti. Innovatsii v osviti intehratsiia nauky i praktyky* [Innovations in education: integration of science and practice]: zbirnyk naukovo-metodychnykh prats. Zhytomyr: vyd-vo ZhDU im. I. Franka. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/42971148.pdf (accessed: 17.02.2025) [in Ukrainian].
4. *Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly* [New ukrainian school. Conceptual framework for secondary school reform]. (2016). URL: https://surl.li/qhzyug (accessed: 19.02.2025) [in Ukrainian].
5. Oliinyk V. V., Otych O. M. (2015). *Pisliadyplomna pedahohichna osvita v konteksti hlobalnykh tsyvilizatsiinykh zmin* [Postgraduate teacher education in the context of global civilizational changes]: monohrafiia. Kyiv: Ahroosvita [in Ukrainian].
6. Pidlasyi I. P. (1998). Pedahohichni innovatsii [Pedagogical innovations]. Ridna shkola – Native school, 2, 34−35 [in Ukrainian].
7. *Rekomendatsii shchodo zastosuvannia kryteriiv otsiniuvannia yakosti osvitnoi prohramy* [Recommendations for the application of criteria for assessing the quality of the educational program]:

zatv. Natsionalnym ahentstvom iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity 17 lystopada 2020 roku / za red. A. P. Butenko, O. V. Yeremenko, S. M. Kvit (2020). Kyiv: TOV «Ukrainskyi osvitianskyi vydavnychyi tsentr «Orion» [in Ukrainian].

8. Savchenko O. Ia. (1997). *Dydaktyka pochatkovoi shkoly* [Primary school didactics]. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].

9. Stoliarenko O. V. (2015). *Modeliuvannia pedahohichnoi diialnosti u pidhotovtsi fakhivtsia* [Modeling of pedagogical activity in the training of a specialist]: navch.-metod. posib. Vinnytsia: Nilan-LTD [in Ukrainian].

10. *Stratehichna piramida rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 roky* [Strategic pyramid of higher education development in Ukraine for 2022–2032]. (2022). URL: https://surl.li/jdnlgb (accessed: 24.02.2025) [in Ukrainian].

11. *Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022–2032 roky* [Strategy for the development of higher education in Ukraine for 2022–2032]. (2022). URL: https://surl.li/brmksu (accessed: 24.02.2025) [in Ukrainian].

УДК 159.943.7:378.018.8

Використання цифрових ресурсів у підготовці майбутніх фахівців із бібліотечної, інформаційної та архівної справи в закладах вищої технічної освіти

THE USE OF DIGITAL RESOURCES IN THE TRAINING OF FUTURE SPECIALISTS IN LIBRARY, INFORMATION, AND ARCHIVE STUDIES AT HIGHER TECHNICAL EDUCATION INSTITUTIONS

ШЛЕНЬОВА Марина – *кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри документознавства та української мови, Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», вул. В. Манька, 17, м. Харків, 61070, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0003-4297-6872

SHLENOVA Maryna – *PhD in Philology, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Document Studies and Ukrainian Language, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», 17, V. Manka St., Kharkiv, 61070, Ukraine*

Анотація. *У статті досліджується роль цифрових технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців із бібліотечної, інформаційної та архівної справи у закладах вищої технічної освіти. Наголошується на необхідності інтеграції цифрових ресурсів в освітні програми з метою підвищення професійної компетентності, цифрової грамотності та адаптивності студентів до сучасного інформаційного середовища. У дослідженні акцентовано на трансформації традиційних методик викладання у відповідь на цифровізацію. Зроблено огляд існуючих досліджень на цю тему, процитовано праці науковців, які підкреслюють зростаючу важливість цифрових навичок у сучасній освіті. Аналіз визначає ключові чинники розвитку цифрової компетентності, серед яких глобалізація, стрімкий розвиток інформаційних технологій та попит на фахівців з аналітичними та творчими здібностями до розв'язання проблем. Стаття присвячена вивченню впливу цифрових інструментів на освітні практики. У ній обговорюються переваги віртуальних навчальних середовищ, освітніх онлайн-платформ (таких як Moodle, Google Classroom і Blackboard) та інструментів для створення цифрового контенту, які сприяють інтерактивному та орієнтованому на студента навчанню. Автор досліджує, як ці технології покращують результати навчання, мотивацію студентів та навички критичного мислення. У статті розглядаються проблеми впровадження цифрових інструментів в освіті, такі як необхідність технічної підтримки, різний рівень цифрової грамотності серед викладачів та студентів, а також опір змінам. Аргументується необхідність безперервного професійного розвитку освітян для забезпечення ефективної інтеграції цифрових технологій у підготовку майбутніх фахівців. Зроблено висновок, що цифрові технології є важливими для модернізації освіти та підготовки майбутніх фахівців до викликів цифрового суспільства. Це вимагає стратегічної розробки навчальних програм, інвестицій у цифрову інфраструктуру та просування цифрової компетентності як основного компонента професійної підготовки. Впроваджуючи інноваційні методики викладання та цифрові інструменти, заклади вищої технічної освіяти можуть краще озброїти студентів навичками, необхідними для успіху в сучасному інформаційному ландшафті.*

Ключові слова: *цифрова компетентність, бібліотечно-інформаційна справа, професійна підготовка, ІКТ в освіті, дистанційне навчання, майбутні фахівці, заклади вищої технічної освіти.*

Summary. *The article explores the role of digital technologies in the professional training of future specialists in library, information, and archival sciences within higher technical education institutions. It highlights the necessity of integrating digital resources into educational curricula to enhance*

© ШЛЕНЬОВА Марина

students' professional competencies, digital literacy, and adaptability to contemporary information environments. The study underscores the transformation of traditional teaching methodologies in response to digitalization. It reviews existing research on the topic, citing works by scholars, who emphasize the growing importance of digital skills in modern education. The analysis identifies key drivers of digital competence development, including globalization, the rapid advancement of information technologies, and the demand for specialists with analytical and creative problem-solving abilities. The article is dedicated to examining the impact of digital tools on educational practices. It discusses the benefits of virtual learning environments, online educational platforms (such as Moodle, Google Classroom, and Blackboard), and digital content creation tools, which facilitate interactive and student-centered learning experiences. The authors highlight how these technologies enhance learning outcomes, student motivation, and critical thinking skills. The article addresses challenges in implementing digital tools in education, such as the need for technical support, varying levels of digital literacy among educators and students, and resistance to change. It argues for the necessity of continuous professional development for educators to ensure the effective integration of digital technologies in the training of future specialists. The article concludes that digital technologies are essential for modernizing education and preparing future professionals to meet the challenges of an evolving digital society. It calls for strategic curriculum development, investment in digital infrastructure, and promoting digital competence as a core component of professional training. By incorporating innovative teaching methodologies and digital tools, higher education institutions can better equip students with the skills necessary for success in the contemporary information landscape.
Key words: *digital competence, library and information study, professional training, ICT in education, distance learning, future specialists, higher technica*l education institutions.

Introduction. In the contemporary world, digital technologies have become indispensable across all fields, playing a crucial role in the effective operation of educational and research institutions. Their significance is particularly evident in the preparation of future professionals in library, information, and archival studies within higher technical education institutions where the management and processing of diverse documents demand both expertise and advanced technological solutions. Beyond merely ensuring compliance with professional standards, digital tools and services foster new approaches to professional development, emphasizing autonomy, critical thinking, and a commitment to continuous learning.

The modernization of education necessitates a thorough evaluation of the effectiveness of various teaching methodologies. Traditional approaches no longer align with the evolving demands of society, making the integration of digital technologies not just beneficial but essential. Virtual learning environments and simulations offer immersive, practice-oriented experiences that closely mirror real-world conditions, enhancing both knowledge acquisition and the development of practical competencies.

Analysis of recent publications. The use of digital resources in education has been extensively examined by scholars such as Gurin R. [4], Kademia M. [6], Kozyar M. [6], Dychkivska I. [5], Antonova O. [1], Bykov V. [2], Bilous O. [2], Bogachkov N. [3], Potiuk I. [8], Kuibida O. [7], Petrae M. [7], Fedulova L. [7], and Androshchuk H. [7]. Their research highlights the growing need for adaptation to a digital environment characterized by rapid technological advancement and constant change. This adaptation requires not only professional knowledge of digital technologies but also the ability to implement innovative teaching methods effectively. Furthermore, scholars emphasize the importance of continuous digital skill development as a fundamental aspect of professional growth.

Several key factors drive the advancement of digital competence. Globalization fosters interconnectedness and accelerates the integration of technological processes, while the rapid evolution of information technologies influences both professional and everyday life. The demand for specialists capable of unconventional thinking underscores the value of analytical skills, creativity,

and the ability to navigate complex information landscapes. Communication technologies and mass media also play a pivotal role at both global and national levels, facilitating new forms of collaboration, knowledge dissemination, and professional interaction. As a result, technological innovations and digital platforms are reshaping all spheres of activity, fostering new models of work, learning, and engagement [11]. The integration of digital technologies into vocational education offers significant opportunities for enhancing the learning process. Gurin's research examines methodological approaches to implementing innovative tools in teaching, analyzing their impact on the effectiveness of pedagogical practices. Particular attention is given to adapting educational methods to the demands of the modern digital environment and the needs of future professionals, who must develop information literacy to ensure their successful professional engagement. The author highlights the transformative potential of information technologies, which enhance the educational process by making it more interactive, individualized, and responsive to the diverse needs of students [4].

Notably, the incorporation of digital tools in education contributes to increased student motivation, improved learning outcomes, and the development of critical thinking skills. Equally important is the evolving role of the teacher, who is no longer merely a transmitter of knowledge but a facilitator guiding students in effectively utilizing digital resources to achieve their learning objectives.

Gurin provides a detailed examination of the stages involved in integrating new technologies into education, from teacher training to the implementation of specialized software, the development of e-learning courses, and the use of multimedia presentations and interactive platforms. His work also analyzes the experiences of educational institutions that have successfully adopted digital technologies, identifying key challenges such as the need for technical support, resistance to change, and varying levels of digital literacy among educators and students [4].

Traditional teaching methods alone are no longer sufficient to fully meet the modern educational standards set by the state. Addressing contemporary educational challenges requires the implementation of innovative approaches, among which information and communication technologies (ICT) play a central role. These technologies serve as powerful tools for fostering students' cognitive engagement and significantly enhancing the learning process.

A key aspect of modern education is the integration of digital educational resources which are stored and disseminated in digital formats. These resources provide broad access to knowledge, instructional materials, and learning tools that support both teachers and students in achieving educational goals. A significant milestone in the digitalization of education in Ukraine was the nationwide initiative to connect all educational institutions to the Internet as part of the national project *«Education»*. This initiative has greatly expanded access to online resources, thereby strengthening the digital infrastructure of the education system and improving the quality of learning environments [11].

The integration of the latest teaching methods, interactive platforms, and multimedia materials enhances the learning process, making it more engaging and effective.

Digital competence encompasses a set of knowledge, skills, personal attributes, and behavioral traits essential for the effective use of information and communication technologies (ICT) across various domains of life, both personal and professional. Importantly, digital competence extends beyond technical proficiency; it also includes cognitive, social, and emotional dimensions that shape how individuals interact with digital environments, process information, and solve complex problems [6].

As digital competence becomes a key factor in successful adaptation to the modern digital world, it must be understood as a dynamic and continuously evolving process. The rapid advancement of digital technologies necessitates ongoing learning and skill development to navigate emerging challenges and opportunities within the digital landscape effectively.

The purpose of the article is to examine the theoretical and practical aspects of integrating digital resources into the professional training of future specialists in library, information, and archival science. It also seeks to analyze their impact on developing professional competencies, enhancing digital literacy, and adapting students to the contemporary information environment.

Presentation of the main material. In the process of reforming the education of future library, information, and archival professionals, it is essential to consider international best practices, particularly the development of the *Digital Competence Framework for Citizens 2.0*, introduced by the European Union [11]. This framework serves as a key reference for educators, outlining the core areas of digital literacy that modern professionals, including those in the library, information, and archival fields, must master.

Future specialists in these disciplines require essential digital competencies across several domains including information and digital literacy, communication and collaboration, digital content creation, and cybersecurity. Proficiency in these areas is critical for effectively managing library and archival resources and navigating the complexities of the digital environment.

The *Digital Competence Framework 2.0* categorizes digital skills into different proficiency levels, ranging from basic user to expert. For future library, information, and archival professionals, attaining a high level of digital competence is particularly important. Their work requires the ability to efficiently search for, process, and preserve information, as well as to create and manage digital content–skills that form the foundation of their professional practice.

Digital technologies are transforming modern education, particularly in the training of future specialists in library, information, and archival science. The integration of smart didactics facilitates targeted instruction that aligns with labor market demands and the expectations of social partners regarding professional competencies. Higher education institutions that emphasize digital resources enhance the learning process by equipping students with the necessary skills to navigate contemporary information systems [4].

The development of Ukraine's economy, driven by talent discovery and the adoption of innovative technologies, serves as a key reference point for educational reform. The implementation of digital tools in academic programs plays a crucial role in preparing specialists capable of working effectively in the innovation sector, including the application of blockchain technology and other advanced digital solutions.

A student-centered approach to smart didactics should not only support the acquisition of professional skills but also foster adaptability in an evolving digital landscape. By integrating cutting-edge technologies into library, information, and archival sciences, educational programs ensure that graduates can both master their professional responsibilities and respond dynamically to technological advancements, thereby maintaining their competitiveness in the job market.

One of the most effective digital tools in education today is the use of online platforms. These platforms provide a flexible and interactive learning environment making education more accessible to students worldwide. They also enable educators to update materials in real-time and tailor the learning process to individual student needs. Moreover, online platforms facilitate immediate feedback, self-assessment through quizzes and tests, and active participation in discussions, fostering a more engaging and adaptive educational experience.

One of the most widely used tools for online learning is course creation and management platforms such as Moodle, Blackboard, Canvas, and others. These platforms enable educators to design courses, integrate various digital resources, assess student progress, and facilitate interaction between students and instructors. Their flexibility allows for both traditional and distance learning formats, which has been particularly valuable in the context of the global pandemic and quarantine restrictions.

For future professionals in library, information, and archival science, online learning platforms such as Moodle, Google Classroom, Blackboard, Edmodo, and Canvas provide essential tools for course development and management.

Moodle, one of the most commonly used platforms, supports comprehensive course creation and administration through a range of features, including quizzes, discussion forums, and resource sharing. For students, it serves as a vital tool not only for acquiring theoretical knowledge but also for developing practical skills in managing electronic library catalogs, digital archives, and integrated learning resources. Similarly, Google Classroom offers a user-friendly environment for organizing coursework, assigning tasks, grading, and collaborative document editing. This platform is particularly beneficial for students specializing in library, information, and archival science, as it helps them develop competencies in managing electronic information databases, working on collaborative projects, and enhancing their digital literacy.

Blackboard and Canvas offer even greater flexibility in developing interactive learning materials, administering assessments, and fostering collaboration among participants in the educational process. These platforms provide seamless integration with a wide range of digital resources and technologies, enabling students to develop competencies in using advanced information systems – an essential foundation for their future professional activities.

Edmodo, a platform designed for communication and task management, is also widely used in the training of future library, information, and archival specialists. It facilitates interaction between students and instructors while providing opportunities to work with electronic databases and digital resources.

Overall, these online platforms create an effective learning environment for the education of specialists in library, information, and archival science. They support not only the acquisition of theoretical knowledge but also the development of practical skills in managing digital resources and information systems. In the context of rapid technological advancements and digital transformation, such tools are essential for designing modern educational programs that align with the evolving demands of the information and library sector.

A critical aspect of preparing future library, information, and archival professionals is equipping them with the skills to create digital content. This includes developing e-books, scholarly articles, multimedia presentations, videos, and other resources integral to professional practice. To achieve this, students engage with various content creation and editing tools, such as word processing software (e.g., Microsoft Word, Google Docs), graphic design applications (e.g., Adobe Photoshop, GIMP), and multimedia production software (e.g., Adobe Premiere, Camtasia). These technologies enhance their ability to produce, manage, and disseminate digital materials, ensuring their adaptability in a rapidly evolving information landscape.

One of the essential tools for content creation is word processing software, such as Microsoft Word, Google Docs, and LibreOffice Writer. These programs offer a range of features for writing, editing, and formatting textual materials, making them indispensable for the preparation of scientific articles, textbooks, coursework, theses, and other academic documents. Additionally, their collaborative functionality facilitates teamwork, which is particularly valuable in the fields of library, information, and archival science, where joint research and documentation projects are common.

For the creation and editing of graphic content, widely used tools include Adobe Photoshop, Canva, and GIMP. These graphic editors enable users to design images, infographics, banners, and other visual materials that enhance educational resources, presentations, publications, and promotional materials. Mastering these tools helps future professionals develop skills in information visualization, allowing them to produce engaging and informative content for various academic and professional applications.

The production of video content, an increasingly important aspect of digital education, relies on software such as Adobe Premiere Pro, Final Cut Pro, Camtasia, and iMovie. These programs allow

users to create instructional videos, record webinars, and edit multimedia materials for online courses and other educational initiatives. Their compatibility with various video and audio formats makes them valuable tools for producing high-quality educational content, particularly in the training of future library and archival science specialists.

In today's digital landscape, audio content creation tools such as Audacity and Adobe Audition play a crucial role in recording and editing audio materials. These programs are particularly valuable for producing podcasts, audiobooks, and other multimedia resources, helping students develop essential skills in digital content creation.

Equally important are web development tools such as WordPress, Wix, and Squarespace, which enable students to design websites and blogs where they can publish research papers, articles, and studies, as well as manage electronic catalogs and archives. These platforms support the development of adaptive and accessible web resources, which is especially relevant for the creation of digital libraries and archival repositories.

Training future professionals in library, information, and archival science in digital content creation and editing not only fosters creativity but also equips them with essential competencies for their future careers. This aspect of professional preparation is increasingly significant, as modern libraries, archives, and information institutions rely extensively on digital content for the organization and dissemination of information.

A key challenge in higher education is adapting curricula to global and national priorities in the strategic development of higher education, particularly in the training of library, information, and archival specialists. In the face of rapid technological advancements and shifting labor market demands, educational programs must be agile in responding to emerging requirements, ensuring that students acquire both theoretical knowledge and practical skills relevant to their professional fields. Achieving this necessitates a systematic approach to curriculum revision, incorporating innovative teaching methodologies, cutting-edge digital technologies, and interdisciplinary perspectives.

To effectively integrate digital technologies into the educational process, several key factors must be considered.

First, curricula must be updated to incorporate modern digital tools and platforms that align with current labor market demands. Students should develop practical skills in working with databases, digital libraries, electronic archives, as well as tools for automating library processes and preserving documents. Additionally, training in the use of various interfaces for searching, storing, and processing information is crucial for their professional development.

Second, it is essential to integrate digital resources into the learning environment through online platforms. For future professionals in library, information, and archival sciences, learning to navigate and utilize digital platforms is critical. These platforms enable effective organization of information, the creation of electronic catalogs, and the management of digital collections, among other tasks.

Third, distance learning resources and online courses should be incorporated into the curriculum. This approach not only increases accessibility for students from diverse regions but also provides flexibility in choosing individual learning pathways. Online courses offered through platforms such as Coursera, edX, LinkedIn Learning, and Prometheus can supplement traditional instruction, allowing students to deepen their knowledge in areas such as information technology, digitalization, and the preservation of cultural heritage.

Fourth, it is essential to integrate hands-on learning through practical tasks and projects that incorporate digital tools. Students could engage in activities such as creating virtual archives, developing digital libraries, or digitizing documents. This approach allows students to apply theoretical knowledge in real-world scenarios, reinforcing learning through practical experience.

Such an adaptation of curricula necessitates the incorporation of cutting-edge technologies into the educational process. The use of distance learning tools, online courses, virtual simulations, and digital labs enables students to gain practical skills without the need for physical presence. Additionally, it is important to offer flexible learning pathways that allow students to choose areas of study that align with their individual interests and professional goals.

In this context, it is vital to continually monitor and update curricula in line with current international and national trends. The integration of modern digital learning platforms, close collaboration with industry, and the involvement of professionals in delivering practical courses all contribute to more effective training for future library, information, and archival specialists. Adapting curricula should not only reflect contemporary needs but also serve as a strategic measure to prepare qualified professionals capable of thriving in today's rapidly evolving technological landscape.

Conclusions. Digital technologies play a crucial role in shaping the professional culture of future specialists in library, information, and archival science. They offer access to vast knowledge, foster the development of digital competencies, and create opportunities for ongoing self-improvement. To fully realize these benefits, it is essential to integrate innovative approaches into the educational process, adapt curricula accordingly, and invest in the professional development of educators. Only through these efforts can we ensure the high-quality training of specialists who are equipped to address the challenges of the modern world.

Список використаних джерел

1. Антонова О., Фамілярська Л. Використання цифрових технологій в освітньому середовищі закладу вищої освіти. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету.* 2019. Спецвип. С. 10–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeeemu_2019_spetsvip._4 (дата звернення: 21.02.2025).
2. Биков В. Ю., Білоус О. В., Богачков Ю. М. та ін. Основи стандартизації інформаційно-комунікаційних компетентностей в системі освіти України: метод. рекомендації. Київ: Атіка, 2010. 88 с.
3. Гуревич Р. С., Кадемія М. Ю., Козяр М. М. Інформаційно-комунікаційні технології в професійній освіті майбутніх фахівців. Львів: ЛДУ БЖД, 2012. 380 с.
4. Гурін Р. С. Методика впровадження нових інформаційних технологій у навчальний процес. Одеса: ПДПУ імені К. Д. Ушинського, 2002. 57 с.
5. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
6. Кадемія М. Ю., Козяр М. М., Рак Т. Є. Інформаційно-комунікаційні технології навчання: словник-глосарій. Львів: СПОЛОМ, 2011. 136 с.
7. Куйбіда В. С., Петроє О. М., Федулова Л. І., Андрощук Г. О. Цифрові компетенції як умова формування якості людського капіталу: аналіт. зап. Київ: НАДУ, 2019. 28 с.
8. Потюк І. Є. Цифрова компетентність як складова професійної компетентності сучасного фахівця. *Актуальні проблеми лінгводидактики в сучасному освітньому середовищі:* тези доповідей Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., ТНПУ, (м. Тернопіль. 6 листоп. 2020 р.). Тернопіль. 2020. С. 25–27.
9. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX. Верховна рада України: офіційний веб-портал. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text (дата звернення: 21.02.2025).
10. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. Верховна рада України: офіційний веб-портал. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 21.02.2025).
11. Цифрові технології 2018. Дослідження. URL: https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018 (дата звернення: 21.02.2025).
12. Shlenova M. Soft skills as a key factor in the future professional success of students majoring in information, library, and archival studies. *Імідж сучасного педагога.* 2024. № 6 (219). С. 44–47. URL: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-6(219)-44-47 (дата звернення: 21.02.2025).

13. Shlenova M. Hard skills as a key factor in the future professional success of students majoring in «Library, information and archival studies». *Pedagogical Academy: Scientific Notes,* 2024. № 13. URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.14573670 (дата звернення: 21.02.2025).
14. Shlenova M., Yuryeva K., Heletka M., Kravchenko Y., & Kravchenko V. Distance learning in Ukrainian higher education as an aspect of the industrial revolution 4.0. Multidisciplinary Reviews, 2024. № 8 (4). 2025102. URL: https://doi.org/10.31893/multirev.2025102 (дата звернення: 21.02.2025).

References

1. Antonova E., Familyarskaya L. (2019). Vykorystannia tsyfrovykh tekhnolohii v osvitnomu seredovyshchi zakladu vyshchoi osvity [Use of digital technologies in the educational environment of higher education]. Vidkryte osvitnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu – Open educational e-environment of modern University, 10–22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/oeeemu_2019_spetsvip._4 (accessed: 21.02.2025) [in Ukrainian].
2. Bykov V. Y., Bilous O. V., Bogachkov Y. M. et al. (2010). *Osnovy standartyzatsii informatsiino-komunikatsiinykh kompetentnostei v systemi osvity Ukrainy* [Fundamentals of standardisation of information and communication competences in the education system of Ukraine]: metod. rekomendatsii. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
3. Gurevych R. S, Kademia M. Yu., Kozyar M. M. (2012). *Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v profesiinii osviti maibutnikh fakhivtsiv* [Information and communication technologies in the professional education of future specialists]. Lviv: LSU BZHD [in Ukrainian].
4. Gurin R. S. (2002). *Metodyka vprovadzhennia novykh informatsiinykh tekhnolohii u navchalnyi protses* [Methods of introducing new information technologies into the educational process]. Odesa: Ushynsky PSPU [in Ukrainian].
5. Dychkivska I. M. (2004). *Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii* [Innovative pedagogical technologies]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
6. Kademia M. Yu., Kozyar M. M., Rak T. Ye. (2011). *Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii navchannia* [Information and communication technologies of education]: slovnyk-hlosarii. Lviv: SPOLOM [in Ukrainian].
7. Kuibida V. S., Petroy O. M., Fedulova L. I., Androshchuk H. O. (2019). Tsyfrovi kompetentsii yak umova formuvannia yakosti liudskoho kapitalu [Digital competences as a condition for the formation of human capital quality]: analit. zap. Kyiv: NAPA [in Ukrainian].
8. Potiuk I. Ye. (2020). *Tsyfrova kompetentnist yak skladova profesiinoi kompetentnosti suchasnoho fakhivtsia* [Digital competence as a component of the professional competence of a modern specialist]. Aktualni problemy linhvodydaktyky v suchasnomu osvitnomu seredovyshchi: tezy dopovidei vseukrainskoi naukovoi praktychnoi internet-konferentsii, TNPU, 6 lystopada 2020 r. Ternopil [in Ukrainian].
9. *Pro Natsionalnu prohramu informatyzatsii: Zakon Ukrainy* [On the National Informatisation Programme: Law of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text (accessed: 21.02.2025) [in Ukrainian].
10. *Pro osvitu: Zakon Ukrainy* [On education: Law of Ukraine]. 05 September 2017 № 2145-VIII. Verkhovna Rada of Ukraine: official web portal. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (accessed: 21.02.2025) [in Ukrainian].
11. Tsyfrovi tekhnolohii 2018. Doslidzhennia [Digital technologies 2018. Research]. URL: https://wearesocial.com/blog/2018/01/global-digital-report-2018 (accessed: 21.02.2025) [in Ukrainian].
12. Shlenova M. (2024). Soft skills as a key factor in the future professional success of students majoring in information, library, and archival studies. Imidzh suchasnoho pedahoha – The image of a modern teacher, 6 (219), 44–47. URL: https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-6(219)-44-47 (accessed: 21.02.2025) [in Ukrainian].
13. Shlenova M. (2024). Hard skills as a key factor in the future professional success of students majoring in «Library, information and archival studies». *Pedagogical Academy: Scientific Note.* URL: https://doi.org/10.5281/zenodo.14573670 (accessed: 21.02.2025).
14. Shlenova M., Yuryeva K., Heletka M., Kravchenko Y., & Kravchenko V. (2024). Distance learning in Ukrainian higher education as an aspect of the industrial revolution 4.0. Multidisciplinary Reviews. 2025102. URL: https://doi.org/10.31893/multirev.2025102 (accessed: 21.02.2025).

Педагогіка дошкільної та середньої освіти. Професійна освіта та теорія навчання

УДК 378.147:57

Використання онлайн-лабораторій та симуляторів на уроках біології

THE USE OF ONLINE LABORATORIES AND SIMULATORS IN BIOLOGY CLASSES

ГНЄЗДІЛОВА Вікторія – *кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології та екології, Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника, вул. Галицька, 201б, м. Івано-Франківськ, 76008, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0002-3340-5747

GNIEZDILOVA Victoria – *PhD in Biology, Associate Professor of the Department of Biology and Ecology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 201b, Halytska Street, Ivano-Frankivsk, 76008, Ukraine*

МИКИТИН Тетяна – *кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології та екології, Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника, вул. Галицька, 201б, м. Івано-Франківськ, 76008, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0002-3458-0520

MYKYTYN Tetiana – *PhD in Biology, Associate Professor of the Department of Biology and Ecology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 201b, Halytska Street, Ivano-Frankivsk, 76008, Ukraine*

РІЗНИЧУК Надія – *кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології та екології, Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника, вул. Галицька, 201б, м. Івано-Франківськ, 76008, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0002-4863-6775

RIZNYCHUK Nadiya – *PhD in Biology, Associate Professor of the Department of Biology and Ecology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 201b, Halytska Street, Ivano-Frankivsk, 76008, Ukraine*

ПРИЙМАК Андріана – *магістр І року навчання спеціальності 014.05 Середня освіта (біологія та здоров'я людини), Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника, вул. Галицька, 201б, м. Івано-Франківськ, 76008, Україна*

ORCID https://orcid.org/0009-0004-8324-9262

PRYIMAK Andriana – *master's student of the 1st year of study, specialization 014.05 Secondary Education (Biology and Human Health), Department of Biology and Ecology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 201b, Halytska Street, Ivano-Frankivsk, 76008, Ukraine*

Анотація. *У статті розглянуто використання онлайн-лабораторій та симуляторів при викладанні біології як ефективного інструменту модернізації освітнього процесу. Віртуальні лабораторії дозволяють компенсувати нестачу матеріально-технічної бази, забезпечують безпечне проведення експериментів та сприяють розвитку дослідницьких навичок учнів. Проаналізовано переваги інтеграції цифрових платформ у навчання, зокрема їхній вплив на формування критичного мислення, самостійної роботи та навичок експериментальної діяльності. Визначено основні методичні підходи до застосування онлайн-лабораторій у шкільній програмі та перспективи їх подальшого використання в контексті дистанційного та змішаного навчання. Акцентовано увагу на питаннях ефективності використання віртуальних лабораторій у порівнянні з традиційними методами викладання, що є актуальним у сучасних освітніх реаліях. Запропоновано інструктивну картку для виконання лабораторної роботи з використанням віртуальної лабораторії. Окрему увагу приділено аналізу можливостей інтеграції онлайн-лабораторій у навчальний процес із метою підвищення рівня засвоєння*

© ГНЄЗДІЛОВА Вікторія, МИКИТИН Тетяна, РІЗНИЧУК Надія, ПРИЙМАК Андріана

матеріалу. Автори виокремили основні етапи успішної інтеграції віртуальних лабораторій та симуляторів у навчальний процес з біології: ознайомлення учнів з онлайн-лабораторією, інтеграція у навчальний план, розробка завдань, отримання зворотного зв'язку. Встановлено, що онлайн-лабораторії сприяють формуванню дослідницької компетентності, розвитку аналітичного мислення та підвищенню мотивації учнів до вивчення природничих наук. До негативних факторів їх використання можна віднести: відсутність в учнів фізичного досвіду роботи з лабораторним обладнанням, живого спілкування з однолітками та залежність від технологій. У статті зроблено висновок, що онлайн-лабораторії є ефективним засобом підвищення якості біологічної освіти, забезпечують доступність навчання, гнучкість у викладанні та підвищують рівень практичних навичок учнів. Вони сприяють створенню інтерактивного навчального середовища, яке відповідає сучасним вимогам освіти.
Ключові слова: *онлайн-лабораторії, симулятори, біологічна освіта, дистанційне навчання, віртуальні експерименти, цифрові технології.*

Summary. *The article examines the use of online laboratories and simulators in biology teaching as an effective tool for modernizing the educational process. Virtual laboratories help compensate for the lack of material and technical resources, ensure the safe conduct of experiments, and promote the development of students' research skills. The advantages of integrating digital platforms into education have been analyzed, particularly their impact on the development of critical thinking, independent work, and experimental skills. The main methodological approaches to the use of online laboratories in the school curriculum have been identified, as well as the prospects for their further application in the context of distance and blended learning. The focus is on the effectiveness of virtual laboratories compared to traditional teaching methods, which is particularly relevant in modern educational contexts. An instructional guide for conducting a laboratory experiment using a virtual laboratory has been proposed. Special attention is given to analyzing the possibilities of integrating online laboratories into the educational process to enhance material retention. The authors have identified the key stages of successful integration of virtual laboratories and simulators into biology education: familiarizing students with the online laboratory, introducing it into the curriculum, developing assignments, and obtaining feedback. It has been established that online laboratories contribute to the development of research competence, analytical thinking, and increased student motivation for studying natural sciences. However, their use also has some drawbacks, including the lack of hands-on experience with laboratory equipment, reduced live interaction with peers, and dependence on technology. The article concludes that online laboratories are an effective tool for enhancing the quality of biology education, ensuring accessibility, flexibility in teaching, and improving students' practical skills. They contribute to the creation of an interactive learning environment that meets modern educational requirements.*
Key words: *online laboratories, simulators, biology education, distance learning, virtual experiments, digital technologies.*

Вступ. Сучасні технології відіграють важливу роль у вдосконаленні освітнього процесу, зокрема у викладанні біології. Одним із перспективних інструментів для підвищення ефективності навчання є онлайн-лабораторії, які надають учням можливість проводити віртуальні експерименти, моделювати біологічні процеси та взаємодіяти з цифровим середовищем. В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій та з огляду на безпекову ситуацію в нашій країні не зникає потреба у дистанційному навчанні, а використання таких лабораторій стає актуальним засобом забезпечення якісної біологічної освіти.

Онлайн-лабораторії дозволяють компенсувати обмеження, пов'язані з відсутністю матеріально-технічної бази у школах, мінімізувати ризики роботи з небезпечними речовинами та забезпечити доступ до складних експериментів, які неможливо реалізувати у традиційних умовах. Вони сприяють розвитку дослідницьких навичок, критичного мислення, самостійності учнів, що є важливими аспектами сучасної біологічної освіти, а також ключовими компетентностями Нової української школи.

Однак ефективність використання онлайн-лабораторій у навчальному процесі потребує наукового обґрунтування. Важливо оцінити їхній вплив на формування знань і навичок учнів, а також визначити оптимальні методики інтеграції цих інструментів у шкільну програму.

Аналіз останніх досліджень. До теми використання інтерактивних технологій при вивченні природничих дисциплін зверталися різні науковці та освітяни-практики. Зокрема, С. Сорокіна та ін. у своїй роботі проаналізували особливості використання технологій віртуальної реальності в освітньому процесі, зокрема у вивченні біології, та визначили основні переваги та недоліки такого підходу. Автори зазначають, що у процесі вивчення біології віртуальна реальність сприяє кращому розумінню та запам'ятовуванню навчального матеріалу. Використання віртуальної реальності має великий потенціал для покращення освіти та розвитку біологічних наук загалом [5].

В. Гнатюк та ін. аналізували сучасні можливості віртуальних лабораторій. Основну увагу автори приділили обговоренню переваг, які формуються завдяки їх активному використанню в освітньому процесі [2]. Вони наголошують на значному поширенні інноваційних цифрових технологій в освітніх середовищах. У своїй роботі науковці розглянули програми (*VirtualLab, LabInApp Virtual Labs, BioDigital Human, Labster* та інші), які найчастіше використовуються під час підготовки спеціалістів як в українських закладах освіти, так і в європейських.

У своєму дослідженні Г. Аркушина та ін. розглянули можливості використання різних цифрових платформ та онлайн-ресурсів викладачами біології для реалізації освітніх завдань в умовах дистанційного та змішаного навчання [1]. У статті описано найпоширеніші з них. Визначено, що такі методи викладання сприяють оптимізації процесу навчання, підвищують навчально-пізнавальну активність та слугують розвитку критичного та візуального мислення здобувачів освіти. Автори зазначають, що актуальним у викладанні біології є також використання віртуальних лабораторій. Вони дозволяють краще зрозуміти складні біологічні концепції, розвинути практичні навички.

До визначення ефективності використання онлайн-лабораторій під час опанування біологічних дисциплін зверталися і закордонні науковці. Зокрема, Трейсі А. Стакі-Мікелл та Бріджит Д. Стакі-Даннер (*Tracey A. Stuckey-Mickell, Bridget D. Stuckey-Danner*) провели дослідження про те, які лабораторії (віртуальні чи реальні) сприяють кращому розумінню та засвоєнню навчального матеріалу [9]. Більшість студентів, що взяли участь в опитуванні, віддавали перевагу реальним лабораторіям. У той же час багато респондентів зазначили, що віртуальні лабораторії є корисними для розуміння експериментального дизайну та змісту курсу. Це свідчить про позитивне ставлення до віртуальних лабораторій як до додаткового навчального інструменту.

Byukusenge et al. у ході своїх досліджень проаналізували 26 наукових статей, пов'язаних із використанням віртуальних лабораторій у біологічній освіті [7]. Автори підкреслюють, що онлайн-лабораторії особливо ефективні при вивченні абстрактних тем, таких як клітинна біологія, генетика та мікробіологія. Результати свідчать про те, що віртуальні лабораторії сприяють активному навчанню та залученню, що робить їх цінним інструментом у сучасній освіті з біології.

В іншому науковому дослідженні йдеться про те, як віртуальні лабораторії сприяють електронному навчанню через різноманітні онлайн-інструменти: симуляції, анімаційні відео та методи самостійної оцінки. Такі лабораторії надають безпечне середовище для проведення експериментів, які можуть бути небезпечними в традиційних умовах, дозволяючи студентам взаємодіяти зі складними біологічними концепціями без супутніх ризиків [8].

Систематичний огляд показав, що віртуальні лабораторії значно підвищують концептуальне розуміння, практичні навички та мотивацію учнів до вивчення біології.

Віртуальні лабораторії стали важливим інструментом у дистанційному навчанні, особливо в галузі природничих наук і біології, зокрема. Хоча їх можна ефективно використовувати і для офлайн-навчання. Сучасні учні є представниками покоління з «кліковим» мисленням, яким важко довго утримувати увагу, і займаються вони лише тим, що їх по-справжньому цікавить.

Онлайн-лабораторії урізноманітнюють освітній процес та сприяють кращому опануванню навчального матеріалу. А саме:

- дозволяють учням проводити експерименти в безпечному середовищі, моделюючи поведінку об'єктів і спостерігаючи за результатами. Це підвищує розуміння ключових концепцій у біології;

- учні можуть отримувати практичний досвід, виконуючи експерименти, аналізуючи дані, підтверджуючи або спростовуючи гіпотези та вирішуючи проблеми. Це формує навички систематичності, критичного та аналітичного мислення;

- віртуальні лабораторії усувають ризики, пов'язані з використанням реальних матеріалів і живих організмів. Це особливо важливо в умовах дистанційного навчання, коли фізичні лабораторії можуть бути недоступні, або ж відсутнє необхідне обладнання;

- віртуальні лабораторії сприяють активному залученню учнів у процес навчання. Школярі можуть самостійно експериментувати, що підтримує їхню активну роль у власному освітньому процесі;

- учні можуть повторювати експерименти стільки разів, скільки потрібно для досягнення глибшого розуміння матеріалу. Це дозволяє їм аналізувати свої помилки і вдосконалювати навички;

- віртуальні лабораторії надають можливість вивчати різні біологічні концепції через інтерактивні симуляції. Це робить навчання більш доступним і зручним для учнів [4, 6].

Таким чином, віртуальні лабораторії не лише покращують якість біологічної освіти, але й роблять її більш інтерактивною та безпечною для учнів.

Метою статті є огляд можливостей та перспектив використання онлайн-лабораторій у викладанні біології та методичних підходів до їх застосування.

Виклад основного матеріалу. За час пандемії COVID-19, коли заклади освіти вимушено перейшли на дистанційне навчання, більшість учителів природничих дисциплін почали активно використовувати у своїй роботі платформу *Graasp*. Вона дозволяла створювати індивідуальне навчальне середовище з використанням віртуальної лабораторії *Go-Lab*, а також різноманітних інструментів, які допомагали у проведенні експериментів [3]. Проте на даний час платформа не працює у повному обсязі з певних технічних причин. Залишилася можливість окремого використання онлайн-лабораторій [14]. Платформа пропонує велике різноманіття віртуальних лабораторій, які можна використати на лабораторних, факультативних заняттях, у гуртковій роботі з біології, для підготовки учнівських наукових робіт. Лабораторія працює у режимі перегляду. Для полегшення роботи учнів із функціоналом обраної лабораторії необхідно скласти інструктивну картку. Оскільки інтерфейс є англомовним. Пропонуємо зразок інструктивної картки.

Тема: *Дослідження впливу інтенсивності світла та температури на швидкість фотосинтезу*

Мета: *З'ясувати, як змінюється швидкість фотосинтезу залежно від інтенсивності світла та температури, використовуючи симуляцію*

Хід роботи

Підготовка до експерименту

1. Перейдіть за покликанням: https://leosiiman.neocities.org/lab-rate-of-photosynthesis/photolab-individual.

2. Ознайомтеся з інтерфейсом:

Lamp Intensity (Lumens) – інтенсивність світла;

Temperature – температура;

Numbers of bubbles – показник бульбашок, що відображає швидкість фотосинтезу.

Виконання експерименту

1. Дослідження впливу інтенсивності світла

1) Встановіть температуру на рівні 25°C.

2) Почніть із мінімальним рівнем інтенсивності світла (0 одиниць).

3) Натисніть розпочати і запишіть кількість бульбашок, які виділяються за 30 секунд.

4) Збільште інтенсивність світла на 1000 одиниць (2000, 3000), щоразу записуючи результат до таблиці.

Таблиця 1. Вплив інтенсивності світла

Інтенсивність світла	0	1000	2000	3000
Кількість бульбашок при температурі 25°C за 30 сек				

2. Дослідження впливу температури

1) Встановіть інтенсивність світла на рівні 2000 одиниць.

2) Почніть із мінімальною температурою (10°C).

3) Натисніть розпочати і запишіть кількість бульбашок на 30 секунд.

4) Підвищуйте температуру до 25°C та 40°C, записуючи кількість бульбашок до таблиці:

Таблиця 2. Вплив температури

Температура	10°C	25°C	40°C
Кількість бульбашок при інтенсивності світла 2000 одиниць, за 30 с			

Завдання

1. Побудуйте графіки впливу інтенсивності світла на перебіг фотосинтезу та впливу температури.

2. Порівняйте результати, знайшовши оптимальні значення інтенсивності світла та температури, при яких фотосинтез відбувається найвище.

3. Напишіть висновок.

Платформа *Phet* пропонує сім симуляцій, які допоможуть опанувати біологію людини, генетику, біохімію [11]. Важливо зауважити, що симуляції перекладені українською мовою, тому це значно полегшує їх використання учнями та вчителями. Інтерфейс доволі простий і зрозумілий у використанні. Кожна симуляція містить додаткові розділи: інформація (перелік теми, для вивчення яких можна використати симуляцію; перелік навчальних цілей); ресурси для викладання (поради для вчителів як працювати з симуляцією); діяльність (розробки уроків з використанням симуляції).

Платформа *OLABS* розроблена та підтримується університетом *Amrita* (Індія) [10]. Вона пропонує віртуальні лабораторії з фізики, хімії, біології для учнів 9–12 класів, а також симуляції з математики та англійської мови для учнів 9–10 класів. Онлайн-лабораторії та симуляції з біології поділені за темами на чотири групи відповідно до навчального матеріалу шкільної програми: 9 клас, 10 клас, 11 клас та 12 клас. Кожна симуляція чи лабораторія складається

з декількох частин: теорія (короткий теоретичний матеріал), хід роботи (з описом необхідного лабораторного обладнання), анімація (коротке відео, у якому показано як проводять цей експеримент у реальній лабораторії), симулятор (за допомогою якого учні проводять віртуальні дослідження), самоперевірка (тестові запитання, які допомагають учневі перевірити теоретичні знання з даної теми), ресурси (перелік джерел додаткової інформації) та фідбек (для зворотного зв'язку з розробниками платформи). Єдиним вагомим недоліком цієї платформи є англомовний інтерфейс. Тому для використання симуляторів та лабораторій необхідно хід роботи перекладати українською мовою або знову ж таки розробляти інструктивну картку для учнів. Гарною ідеєю може бути використання платформи для інтегрованих уроків англійської мови та біології, хімії чи фізики.

Комп'ютерна програма *ROQED* Science нещодавно з'явилася на ринку і набирає популярності серед учителів [12]. Використання 3D інтерактивних віртуальних лабораторій з фізики, хімії, біології, географії дає можливість провести наочно та віртуально демонстрації різних фізичних, хімічних та біологічних досліджень, зрозуміти суть роботи приладів, механізмів та обладнання. Програма також має багатофункціональні інструменти для створення унікальних уроків. Суттєвим недоліком є те, що програмне забезпечення є платним. У демоверсії доступні сім пробних уроків, які містять лише два типи контенту: інтерактивні анімації та вивчення структури. Вивчення структури дозволяє обертати, досліджувати об'єкти з різних ракурсів, а також розбирати їх на дрібніші складові частинки. Розробники програми також пропонують мобільний додаток *Roqed Student* з технологію доповненої реальності, а також можливість підключення до інтерактивної дошки для проходження спільних тестувань.

Платформа *Simpop* пропонує симуляції та ігри з фізики, хімії та біології [13]. Найбільшою кількістю симуляцій представлена фізика. Хоча інтерфейс платформи є англомовним, це не викликає додаткових труднощів у використанні. Оскільки симуляції та ігри є доволі простими, вони розраховані на учнів від 6 до 12 років. У категорії «Біологія» пропонується симуляція «Віртуальний мікроскоп», у якому можна розглянути особливості будови семи запропонованих живих об'єктів. Окрім віртуального мікроскопа можна пограти у біологічне лото, яке допоможе учням познайомитися з постатями видатних біологів.

Звичайно, успішна інтеграція віртуальних лабораторій та симуляторів у навчальний процес вимагає додаткових зусиль від учителів. Послідовність дій представлено на рисунку 1.

Рис. 1. Впровадження онлайн-лабораторій у навчальний процес

Як видно з рисунка, першим і дуже важливим завданням є знайомство учнів з платформою. А саме, з віртуальною лабораторією, симуляцією та інструментами, які будуть використовуватися для проведення досліджень. Якщо обрана віртуальна лабораторія має англомовний інтерфейс, то можна підготувати переклад українською мовою або ж запропонувати учням словничок термінів. Наступним кроком буде розробка плану-конспекту уроку із зазначенням форм та методів навчання. Необхідним є поєднання інтерактивних та традиційних методів.

Підбір об'єктів дослідження, розробка завдань лабораторної роботи та схеми експерименту вимагають найбільше часу та зусиль. На цьому етапі можна розробити інструктивну картку для лабораторної роботи, яка буде під рукою у кожного учня під час виконання завдання. Використовувати віртуальні лабораторії та симулятори, як уже згадувалося, можна не лише на уроках, але й на факультативних чи гурткових заняттях для проєктної діяльності. Це стимулюватиме учнів до проведення самостійних досліджень, розвиватиме наукове мислення, креативність. Останньою, але не менш важливою ланкою є отримання зворотного зв'язку від учнів про використання онлайн-лабораторії для подальшого вдосконалення освітнього процесу.

Висновки. Використання віртуальних лабораторій на уроках біології є потужним інструментом для покращення освітнього процесу. Вони не тільки роблять навчання більш доступним та безпечним, але й сприяють розвитку критичного мислення та практичних навичок в учнів. Інтеграція таких технологій у навчання може значно підвищити зацікавленість учнів у предметі та їхню готовність до самостійного навчання.

Проте, незважаючи на переваги використання віртуальних лабораторій в освітньому процесі, існує ряд негативних аспектів. А саме, відсутність в учнів фізичного досвіду роботи з лабораторним обладнанням та живого спілкування з однолітками і залежність від технологій.

У цілому, онлайн-лабораторії можуть ефективно покращити освіту з біології, підвищуючи залученість учнів, розуміння та практичні навички при забезпеченні безпечного та гнучкого навчального середовища.

Список використаних джерел

1. Аркушина Г. Ф., Гнатюк В. В., Скорик О. Д. Інноваційні методи викладання біології: від традиційних до цифрових підходів. *Академічні візії.* 2024. Вип. 28. С. 1–13. URL: https://dspace.cusu.edu.ua/handle/123456789/5096 (дата звернення: 23.02.2025).

2. Гнатюк В. В., Упатова І. П., Дехтярьова О. О., Куруц Н. В. Віртуальні лабораторії в біологічній освіті: моделювання експериментальних досліджень. *Академічні візії.* 2023. Вип. 21. С. 21–35. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8199004

3. Гнєзділова В. І., Довбенюк Н. Я. Методика створення середовища ILS на платформі Graasp. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка». Серія «Психологія». Серія «Медицина».* 2022. № 3 (8). С. 52–65. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-3(8)-52-65

4. Погляд експерта. Лабораторні роботи в умовах дистанційного навчання. URL: https://b-pro.com.ua/statti/poglyad-eksperta.-laboratorni-roboti-v-umovah-distancijnogo-navchannya (дата звернення: 28.02.2025).

5. Сорокіна С., Колодій В., Абрамчук О. Використання віртуальної реальності в навчанні біології: можливості та переваги. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка». Серія «Психологія». Серія «Медицина».* 2023. № 13 (31). С. 338–349. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-13(31)-338-350

6. Шпуганич І. Г. Віртуальна фізична лабораторія під час дистанційного навчання. URL: https://naurok.com.ua/virtualna-fizichna-laboratoriya-pid-chas-distanciynogo-navchannya-388321.html (дата звернення: 25.02.2025).

7. Celine Byukusenge & Nsanganwimana Florien & Tarmo Albert. Effectiveness of Virtual Laboratories in Teaching and Learning Biology: A Review of Literature. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research.* 2022. Vol. 21. № 6. P. 1–17. DOI: https://doi.org/10.26803/ijlter.21.6.1

8. P. Manchikanti, B. Kumar and V. Singh. Role of Virtual Biology Laboratories in Online and Remote Learning. 2016. *IEEE Eighth International Conference on Technology for Education (T4E)*. Mumbai, India. 2016. P. 136–139. DOI: 10.1109/T4E.2016.035 DOI:10.1109/T4E.2016.035

9. Tracey A. Stuckey-Mickell and Bridget D. Stuckey-Danner Virtual Labs in the Online Biology Course: Student Perceptions of Effectiveness and Usability. *MERLOT Journal of Online Learning*

and Teaching. 2007. Vol. 3. № 2. P. 105–111. URL: https://jolt.merlot.org/vol3no2/stuckey.pdf (дата звернення: 24.02.2025).
10. Amrita Online Labs. URL: https://amrita.olabs.edu.in/?sub=79&brch=17&sim=199&cnt=4 (дата звернення: 27.02.2025).
11. PhET Interactive Simulations // University of Colorado Boulder. URL: https://phet.colorado.edu/uk/simulations/browse (дата звернення: 27.02.2025).
12. ROQED. URL: https://roqed.com.ua/index.html (дата звернення: 27.02.2025).
13. SimPop. URL: https://simpop.org (дата звернення: 27.02.2025).
14. Go-Lab Online Laboratories. URL: https://www.golabz.eu/labs (дата звернення: 28.02.2025).

References

1. Arkushyna G. F., Hnatuk V. V., Skoryk O. D. (2024). Innovatsijni metody vykladannia biologii: vid tradytsijnyh do tsyfrovyh pidhodiv [Innovative teaching methods in biology: from traditional to digital approaches]. Akademichni vizii – Academic visions, 28, 1–13. URL: https://dspace.cusu.edu.ua/handle/123456789/5096 (accessed 23.02.2025) [in Ukrainian].
2. Hnatiuk V. V., Upatova I. P., Dehtiarova O. O., Kuruts N. V. (2023). Virtualni laboratorii v biologichnij osviti: modeluvannia eksperementalnyh doslidzhen [Virtual laboratories in biological education: modeling experimental research]. Akademichni vizii – Academic visions, 21, 21–35. DOI: http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8199004 [in Ukrainian].
3. Gniezdilova V. I., Dovbeniuk N. Ya. (2022). Metodyka stvorennia seredovyshcha ILS na platform Graasp [Methods of creating an ILS on the Graasp platform]. Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and innovations of science, 3 (8), 52–65. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2022-3(8)-52-65 [in Ukrainian].
4. Pogliad eksperta. Laboratorni robony v umovah dystantsijnogo navchannia [The Expert's View: Laboratory Work in the Context of Distance Learning]. URL: https://b-pro.com.ua/statti/poglyad-eksperta.-laboratorni-roboti-v-umovah-distancijnogo-navchannya (accessed: 28.02.2025) [in Ukrainian].
5. Sorokina S., Kolodii V., Abramchuk O. (2023). Vykorystannia virtualnoi realnosty v navchanni biologii: mozhlyvosti ta perevagy [Use of virtual reality in teaching biology: opportunities and advantages]. Perspektyvy ta innovatsii nauky – Prospects and innovations of science, 13 (31), 338–349. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-13(31)-338-350 [in Ukrainian].
6. Shpuganych I. G. Virtualna fizychna laboratoria pid chas dystantsiynogo navchannia [Virtual physics laboratory during distance learning]. URL: https://naurok.com.ua/virtualna-fizichna-laboratoriya-pid-chas-distanciynogo-navchannya-388321.html (accessed: 25.02.2025) [in Ukrainian].
7. Celine Byukusenge & Nsanganwimana Florien & Tarmo Albert. (2022). Effectiveness of Virtual Laboratories in Teaching and Learning Biology: A Review of Literature. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*. DOI: https://doi.org/10.26803/ijlter.21.6.1
8. P. Manchikanti, B. Kumar and V. Singh. (2016). Role of Virtual Biology Laboratories in Online and Remote Learning. *IEEE Eighth International Conference on Technology for Education (T4E)*. Mumbai, India. DOI: 10.1109/T4E.2016.035 DOI:10.1109/T4E.2016.035
9. Tracey A. Stuckey-Mickell and Bridget D. Stuckey-Danner. (2007). Virtual Labs in the Online Biology Course: Student Perceptions of Effectiveness and Usability. *MERLOT Journal of Online Learning and Teaching*. URL: https://jolt.merlot.org/vol3no2/stuckey.pdf (accessed: 24.02.2025).
10. Amrita Online Labs. URL: https://amrita.olabs.edu.in/?sub=79&brch=17&sim=199&cnt=4 (accessed: 27.02.2025).
11. PhET Interactive Simulations. University of Colorado Boulder. URL: https://phet.colorado.edu/uk/simulations/browse (accessed: 27.02.2025).
12. ROQED. URL: https://roqed.com.ua/index.html (accessed: 27.02.2025).
13. SimPop. URL: https://simpop.org (accessed: 27.02.2025).
14. Go-Lab Online Laboratories. URL: https://www.golabz.eu/labs (accessed: 28.02.2025).

УДК 374:613

Наскрізні змістові лінії здоров'язберігаючих технологій у позашкільній освіті

CROSS-CUTTING CONTENT LINES OF HEALTH-SAVING TECHNOLOGIES IN THE OUT-OF-SCHOOL EDUCATION

ВИСОЦЬКА Ольга – *доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0002-1265-7582

VYSOTSKA Olha – *D.Sc. (Philosophy), Professor, Head of the Philosophy Department, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council», 70 Volodymyr Antonovych str., Dnipro, 49006, Ukraine*

ШАБАЄВА Людмила – *старший викладач кафедри виховання та культури здоров'я, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0001-6728-2047

SHABAEVA Liudmyla – *Senior Lecturer of the Department of Health Education and Culture, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council», 70 Volodymyr Antonovych str., Dnipro, 49006, Ukraine*

ЯШИНА Олена – *старший викладач кафедри виховання та культури здоров'я, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0003-4972-749X

YASHYNA Olena – *Senior Lecturer of the Department of Health Education and Culture, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council», 70 Volodymyr Antonovych str., Dnipro, 49006, Ukraine*

Анотація. *У статті висвітлено здоров'язберігаючі технології як комплекс підходів, методів і практик, які сприяють збереженню та зміцненню здоров'я учасників освітнього процесу, у контексті актуальних вимог, визначених Законом України «Про освіту» та «Про позашкільну освіту», Концепцією «Нова українська школа» та іншими нормативними документами. Проаналізовано наскрізні змістові лінії: «Здоров'я і безпека», «Екологічна безпека та сталий розвиток», «Громадянська відповідальність» та «Підприємливість і фінансова грамотність», які є соціально значимими надпредметними темами, що допомагають формувати в учнів уявлення про суспільство в цілому. Досліджено наскрізну змістову лінію «Здоров'я і безпека», яка розвиває здатність застосовувати отримані знання у різних ситуаціях. Окреслено аспекти формування учня як соціально, духовно, емоційно та фізично повноцінного члена суспільства. Акцентовано увагу на соціальному аспекті здоров'я: формуванні комунікативних навичок, способі життя, інклюзивності; емоційному аспекті: позитивному налаштуванні, стресостійкості, емоційному благополуччі; духовному – внутрішній гармонії, моральні цінності, здібності до самореалізації, формуванні особистості; фізичному аспекті: здатності дотримуватися здорового способу життя, допомагати у формуванні безпечного здорового життєвого середовища. Констатовано, що заклади позашкільної освіти мають справу з різноманітними активностями – від мистецьких студій до спортивних секцій і в умовах сьогодення, позашкільна освіта індивідуальний підхід та є зоною психологічного комфорту. Розглянуті різні аспекти діяльності закладів позашкільної освіти щодо впровадження здоров'язберігаючих технологій задля формування ціннісного ставлення учня до здоров'я. Ціннісне ставлення до здоров'я цілком можна розвинути за допомогою формування мотивації*

© ВИСОЦЬКА Ольга, ШАБАЄВА Людмила, ЯШИНА Олена

до здоров'язбереження. Дослідження ЮНЕСКО підкреслюють, що мотивація та емоційний стан учнів безпосередньо впливають на їхні освітні досягнення. Проведене дослідження дозволило визначити перспективи впровадження здоров'язберігаючих технологій, як інструменту якісних змін у системі позашкільної освіти.
Ключові слова: *здоров'я, цінності, цілісність, здоров'язберігаючі технології, наскрізні змістові лінії, позашкільна освіта.*

Summary. *The article highlights health-saving technologies as a set of approaches, methods and practices that contribute to the preservation and promotion of the health of participants in the educational process in the context of current requirements defined by the Law of Ukraine «On Education» and «On Extracurricular Education», the Concept «New Ukrainian School» and other regulatory documents. The cross-cutting content lines are analyzed: «Health and Safety», «Environmental Safety and Sustainable Development», «Civic Responsibility» and «Entrepreneurship and Financial Literacy», which are socially significant over-subject topics that help to form students' understanding of society as a whole. The cross-cutting content area «Health and Safety», which develops the ability to apply the acquired knowledge in different situations, is studied. The aspects of the formation of a student as a socially, spiritually, emotionally and physically full-fledged member of society are outlined. Attention is focused on the social aspect of health: formation of communication skills, lifestyle, inclusiveness; emotional aspect: positive attitude, stress resistance, emotional well-being; spiritual aspect: inner harmony, moral values, the ability to self-realization, personality formation; physical aspect: the ability to maintain a healthy lifestyle, to help in the formation of a safe and healthy living environment. It is stated that extracurricular institutions deal with a variety of activities – from art studios to sports sections, and in today's conditions, extracurricular education is an individual approach and is a zone of psychological comfort. The article considers various aspects of the activities of out-of-school institutions in the implementation of health-saving technologies to form a student's value attitude to health. A value-based attitude to health can be developed through the formation of motivation for health promotion. UNESCO research emphasizes that the motivation and emotional state of students directly affect their educational achievements. The study made it possible to determine the prospects for the introduction of health-saving technologies as a tool for qualitative changes in the system of extracurricular education.*
Key words: *health, values, integrity, health-saving technologies, cross-cutting content lines, out-of-school learning.*

Вступ. Сучасні умови розвитку суспільства вимагають нових підходів до організації освітнього процесу, зокрема у сфері збереження та укріплення здоров'я дітей та молоді. Наскрізні змістові лінії здоров'язберігаючих технологій стають центральним компонентом позашкільної освіти. Здоров'язбережувальне освітнє середовище – це діюча система умов, що спрямована на захист фізичного, психоемоційного, духовного та соціального благополуччя учасників освітнього процесу. Кожен із цих аспектів є взаємопов'язаним і впливає на загальний стан здоров'я людини. Важливою умовою створення здоро'язбережувального освінього середовища є застосування здоров'язберігаючих технологій у позашкільній освіті, що передбачає ціннісне ставлення вихованців до здоров'я, яке можна сформувати за допомогою мотивації до здоров'язбереження. Розвиток останньої є найбільш оптимальним шляхом актуалізації потреби, що забезпечує спрямованість особистості на ведення здорового способу життя. У цьому сенсі наскрізні змістові лінії здоров'язберігаючих освітніх технологій є важливим інструментом формування життєвих навичок здорового способу життя. У закладах позашкільної освіти вони реалізуються на умовах систематичної підтримки фізичної, психічної та соціальної безпеки вихованців. З огляду на виклики сьогодення – зниження рухової активності дітей, розповсюдження шкідливих звичок, підвищення рівня стресових навантажень – розробка ефективних моделей упровадження здоров'язберігаючих технологій у позашкільному освітньому середовищі є надзвичайно актуальним напрямом наукових

досліджень. Це дозволяє не тільки удосконалити методику виховання здорової особистості, а й інтегрувати найкращі педагогічні практики у ширший освітній простір.

Аналіз останніх досліджень. Сучасні дослідження доводять, що створення сприятливого середовища в освітніх установах безпосередньо пов'язане з підвищенням ефективності навчального процесу та загальним благополуччям його учасників. Здоров'язберігаючі технології навчання є предметом наукового пошуку таких дослідників як Л. Ващенко, В. Гладуш, Н. Зимівець, З. Бондаренко, Л. Ніконенко. Здоров'язбережувальне середовище розглядається як цілісна та дієва система умов, що спрямовані на захист фізичного, психоемоційного, духовного та соціального благополуччя учасників освітнього процесу. Аспекти розвитку системи позашкільної освіти різнобічно розкрито та представлено у працях українських учених-практиків (О. Биковської, В. Вербицького, Л. Виготського, Д. Ельконіна та ін.), які свідчать, що гуртки позашкільної освіти сприяють стабілізації емоційного стану, розвитку комунікативних навичок та формуванню почуття спільності. Одночасно, якщо для шкільної освіти шляхи втілення наскрізнізних змістових ліній здоров'язберігаючих технологій вже активно досліджені, то їх потенціал у позашкільній освіті залишається недостатньо вивченим.

Мета статті – розкрити принципи та компоненти впровадження наскрізних змістових ліній здоров'язбережувальних технологій у систему позашкільної освіти та здоров'язбережувального освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Основними завданнями закладів позашкільної освіти залишаються: забезпечення безперервності та наступності навчання і виховання; гармонійне поєднання інтересів особистості, суспільства, держави в питаннях творчого та інтелектуального, фізичного розвитку дітей і молоді; спрямування педагогічних технологій, інноваційних процесів на особистість дитини, на розкриття її здібностей, на задоволення інтересів і потреб у самовизначенні, на орієнтацію підростаючого покоління на здоровий спосіб життя.

Позашкільна освіта є важливою складовою сучасного освітнього простору, оскільки вона спрямована на розвиток творчих, інтелектуальних та соціальних навичок дітей і молоді поза межами традиційної шкільної програми. Як зазначають Т. Дегтяренко та В. Ковиліна, «У процесі реалізації Концепції Нової української школи закономірним є пошук відповідей на прогностичні питання: яку роль відіграє освіта у суспільному прогресі; яка її місія і роль у плеканні образу людського, самореалізації сутнісних сил дитини? Як позашкільна освіта може допомогти у здійсненні прав людини, оволодінні підростаючим поколінням демократичними цінностями і нормами» [3, с. 5]. Дійсно, у сучасних соціокультурних умовах питання збереження і зміцнення здоров'я дітей та молоді набуває особливої ваги. Рівень фізичного та психоемоційного стану молодого покоління безпосередньо впливає на загальний розвиток суспільства, його економічний потенціал та стабільність. У цьому контексті позашкільна освіта відіграє важливу роль як середовище формування життєвих компетентностей, серед яких здоров'язбереження посідає провідне місце. Наскрізні змістові лінії здоров'язберігаючих технологій є інноваційним засобом інтеграції ідей здорового способу життя в усі аспекти освітнього процесу. Їх впровадження дозволяє системно формувати в учнів ціннісне ставлення до здоров'я, сприяє розвитку емоційного інтелекту, навичок саморегуляції та соціальної взаємодії.

Заклади позашкільної освіти розвивають здібності дітей, активно здійснюють профорієнтацію, знайомлять із майбутніми професіями. Тим самим вони реалізують підтримку ментального здоров'я, психологічну реабілітацію, можливість спілкування, відволікання від стресу та жахіття війни. На практиці позашкільна освіта забезпечується закладами освіти, культури, мистецтва, фізичної культури та спорту. Погоджуємося з думкою Т. Філатьєвої про те, що

«сьогодні позашкільна освіта становить невід'ємну частину системи неперервної освіти, оскільки дає дитині додаткові можливості інтелектуального, духовного й фізичного розвитку, сприяє актуалізації творчих та освітніх потреб» [9]. Особливе місце серед них посідають заклади позашкільної освіти, які можуть швидко, мобільно реагувати на зміни, надавати дітям широкі та нетрадиційні можливості для покращення якості їх життя.

Багатий досвід Дніпропетровщини дозволяє визнати престиж та розкрити потужний потенціал цієї складової освіти. Педагогічні колективи закладів позашкільної освіти зорієнтовані на творчий підхід до організації освітнього процесу, на розроблення авторських навчальних програм, які сприяють творчому розвиткові, соціалізації та засвоєнню практичних навичок суспільно значущої діяльності [див.: 6].

Формування уявлень про фізичне здоров'я вихованців позашкільної освіти є важливим завданням сучасної освіти та виховання. Успішність цього процесу значною мірою залежить від створення відповідних педагогічних умов, які сприяють усвідомленню школярами значення здорового способу життя та розвитку мотивації до його дотримання. Дослідження здоров'язбережувальних технологій у системі фізичного виховання включає «створення стандартів і технології запровадження здорового способу життя, технології підвищення якості та безпеки продуктів харчування» [1, с. 65]. Мета здоров'язбережувальних освітніх технологій – забезпечення умов фізичного, психічного, соціального та духовного комфорту, що сприяють продуктивній навчально-пізнавальній та практичній діяльності учасників освітнього процесу, заснованій на науковій організації праці та культури здорового способу життя особистості. Так, як стверджують, О. Дубогай, П. Джуринський, «… людина знаходиться у стані повного благополуччя, коли гармоніційно поєднуються фізичні, соціальні, психічні, інтелектуальні, духовні, емоційні та інші складові її життя» [4, с. 4–5].

Здоров'язбережувальні технології містять поняття «охорона здоров'я», «зміцнення здоров'я», «збереження здоров'я», що знайшло відбиття в кодифікованих дефініціях: «збережувальні», тобто такі, що не витрачені даремно, без зайвої необхідності; як результат дії педагогічних чинників на суб'єктів освтнього процесу; як цілеспрямований вплив педагогічних заходів на підвищення одночасно рівня здоров'я учнів. Узагальнення наукової літератури дозволяє виокремити основні підходи до трактування дефініції «здоров'язбережувальні технології», а саме: системний – індикатор якості освітніх технологій; діяльнісний – оптимальне поєднання традиційних технологій навчання з принципами, методами і прийомами, спрямованими на збереження й підтримку здоров'я молодого покоління; компетентнісний – технології формування здоров'язбережувальної та здоров'ярозвивальної компетентностей, навчання основ здоров'я, здорового способу життя, формування картини світу здорової особистості; інтегрований – навчально-методичний комплекс оздоровчо-фізкультурних і лікувально-профілактичних заходів; середовищний – створення сприятливого для здоров'я освітнього середовища; особистісно зорієнтований – забезпечення навчання і виховання з урахуванням індивідуальних, вікових і психофізіологічних особливостей учнів [10, с. 9].

Організовуючи освітній процес у позашкіллі, слід враховувати принципи, на основі яких здійснюється регуляція та саморегуляція психофізіологічних процесів. Йдеться про такі принципи як: віковий – на кожному етапі онтогенезу активізується функціонування тих чи інших біологічних систем, що супроводжується якісними перебудовами в стані нейроімуноендокринної регуляції в організмі (активізується експресія тих чи інших генів, які детермінують синтез певних нейроспецифічних білків, нейромедіаторів і нейропептидів, що реалізують у фенотипі індивіда генетично детермінований перехід з одного етапу онтогенезу на інший); принцип системності – біологічні системи організму об'єднують і концентрують

свої зусилля на досягнення кінцевого результату пристосування, і цей бажаний корисний результат пристосування є головним системоутворюючим чинником, який вибудовує роботу всього організму та певних психофункціональних систем для його досягнення; психосинергетичний принцип – основу принципу складає вчення, засноване на усвідомленні можливостей самоорганізації живих і неживих систем як провідного універсального чинника побудови систем астрономічного і біологічного рівнів [8]. Побудова та функціонування біологічних систем з їхніми ієрархічними підсистемами підпорядковується цьому принципу й виявляється в існуванні механізмів саморегуляції психофізіологічних реакцій організму і самоконтролю складних поведінкових актів людини. Кентавристичний принцип – передбачає можливість об'єднання того, що не може бути об'єднано, наприклад простір і час. Для психофізіологічних реакцій організму – це процеси збудження і гальмування, а відносно психічних процесів – це різнополярність прояву емоцій та інших психічних функцій (екстраверсія – інтроверсія) [11].

У дитячому віці формуються життєво важливі базові навички та вміння, створюється фундамент рухового досвіду, опановується абетка руху, з елементів якої надалі формується вся рухова діяльність людини. Крім того, рухова активність дітей є одночасно умовою та стимулюючим чинником розвитку інтелектуальної, емоційної та інших сфер в їхній цілісності.

Саме тому оздоровчо-рекреаційна діяльність дітей є тим здоров'язбережувальним компонентом фізичного виховання, що включає систему цінностей та установок, які формують гігієнічні навички і вміння, необхідних для нормального функціонування організму, а також систему вправ, спрямованих на вдосконалення навичок і вмінь по догляду за самим собою, одягом, місцем проживання, навколишнім середовищем. Зокрема, проведення днів здоров'я, днів туризму передбачає спортивні змагання, приготування туристичних сніданків, конкурси на свіжому повітрі. Це покращує загальний стан фізичного, морального та психологічного здоров'я молоді, сприяє гармонійному розвитку особистості майбутнього вчителя, підвищує рівень фізичної культури, виховує волю до перемоги, розвиває навички самостійних систематичних занять фізичною культурою і спортом. До заходів, присвячених туризму, належать також походи, екскурсії, конкурси. Заняття активними видами туризму, участь у походах та подорожах підвищують витривалість, упевненість у собі. Основне завдання туристичного походу – подолати природні перешкоди, рельєф місцевості. Зі свого боку, проведення занять із аеробіки має багато позитивних моментів, заняття фітнесом – один із нетрадиційних методів проведення оздоровчої фізичної культури, заняття йогою – один зі способів розвинути в собі врівноважене ставлення до всіх аспектів життя, ефективно стежити за своєю вагою, покращити роботу щитовидної залози. Також ігрову діяльність відносять до числа потреб, зумовлених самою природою людини, потребою в тренуванні м'язів і внутрішніх органів, спілкування, одержання зовнішньої інформації. При цьому «культура здоров'я включає у себе комплекс, пов'язаних із здоров'ям соціокультурних якостей особистості: її спроможності до виокремлення здоров'я та здорової діяльності поміж інших соціальних явищ» [7, с. 280].

Входження України у європейський освітній простір вимагає досконалого вивчення сучасних теорій і практик здоров'язбереження та реалізації здоров'язбережувальних технологій у закладах освіти з позицій міжнародних досліджень і досягнень країн, близьких до України за соціальним та історичним досвідом, економічним рівнем, етнічними й конфесійними традиціями.

Впровадження наскрізних змістових ліній здоров'язберігаючих технологій у діяльність закладів позашкільної освіти передбачає цілісну і системну роботу в кількох основних напрямках. По-перше, створення здоров'язбережувального освітнього середовища, яке б

підтримувало фізичне, психологічне та емоційне здоров'я вихованців за допомогою ергономічного облаштування приміщень, запровадження сприятливого мікроклімату у класах та студіях (оптимального освітлення, вентиляції, температури), організації значної кількості місць для активного відпочинку і релаксації. По-друге, наскрізні лінії здоров'язбереження мають бути логічно інтегровані у навчальні програми та плани гурткової діяльності. Це може відбуватися через тематичні заняття, присвячені формуванню здорового способу життя (наприклад, про важливість харчування, фізичної активності, емоційного балансу); включення спеціальних вправ на розвиток фізичної витривалості, координації рухів, зниження м'язового напруження; упровадження елементів арт-терапії, музикотерапії, рухливих ігор, що одночасно сприяють розвитку творчості й підтримці психоемоційного здоров'я. По-третє, оскільки фізична активність є основним чинником здоров'язбереження, то заклади позашкільної освіти мають регулярно організовувати спортивні заходи (змагання, марафони, естафети), упроваджувати заняття на відкритому повітрі (екскурсії, туристичні походи, ігрові квести), розробляти гуртки оздоровчого напряму (фітнес-групи, танцювальні студії, секції спортивного орієнтування). В цілому, формування культури здорового способу життя є важливим завданням позашкільної освіти. Для цього необхідно проводити тематичні тижні здоров'я, конкурси, вікторини, спрямовані на популяризацію знань про здоров'я, заохочувати участь дітей у проєктах соціальної активності, орієнтованих на здоровий спосіб життя.

Висновки. Сьогодні перед освітою постають надзвичайно важливі завдання щодо створення здоров'язбережувального середовища і навчання індивідуальному здоров'язбереженню учасників освітнього процесу. Реалізація цих завдань забезпечить формування у вихованців свідомого ставлення до власного здоров'я, що є основою їх гармонійного розвитку та успішної соціалізації. Впровадження наскрізних змістових ліній здоров'язберігаючих технологій у закладах позашкільної освіти є необхідною умовою формування цілісної, здорової особистості, здатної активно й відповідально взаємодіяти із сучасним світом. Комплексний підхід до реалізації цих ліній включає створення безпечного освітнього середовища, інтеграцію здоров'язбереження у зміст навчання, організацію активної фізкультурно-оздоровчої роботи, формування культури здоров'я через виховну діяльність. Ефективність цього процесу визначається послідовністю дій, узгодженістю педагогічних зусиль, залученням дітей до активної участі у створенні здоров'язбережувального середовища та орієнтацією на їхні потреби і можливості. Розбудова здоров'язбережувального освітнього простору в позашкільних закладах не тільки підвищує якість освіти, але й сприяє сталому розвитку суспільства, інвестуючи у найцінніший ресурс – здоров'я і благополуччя молодого покоління.

Список використаних джерел

1. Бойко Г. М., Волошко Л. Б. Сучасні підходи до організації оздоровчорекреаційної рухової активності різних груп населення. *Сучасний рух науки:* збірник наукових праць III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (1–2 жовтня 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 64–69.

2. Ващенко О., Свириденко С. Здоров'язберігаючі технології: сутнісна характеристика. *Здоров'язберігаючі технології у навчальному закладі.* Київ: Шкільний світ, 2009. С. 5–12.

3. Дегтяренко Т. В. Ковиліна В. Г. Психофізіологія раннього онтогенезу: підручник. Київ: УАІД «Рада», 2011. 328 с.

4. Дубогай О. Д., Джуринський П. Б. Компетентнісний потенціал педагогіки здоров'язбереження молоді при формуванні її особистості засобами фізичної культури. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт).* 2011. Вип. 10. С. 275–278.

5. Стратегія розвитку позашкільної освіти. 2-ге вид., перер. і доповн. / за ред. проф. О. В. Биковської. Київ: ІВЦ АЛКОН, 2021. 117 с.

6. Педагогіка здоров'я як основа розвитку потенціалу особистості / В. А. Гладуш, Н. В. Зимівець, З. П. Бондаренко, Л. М. Ніконенко та ін. Дніпро: ЛІРА, 2020. 384 с.
7. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження: колективна монографія / за заг. ред. проф. Ю. Д. Бойчука. Харків: Вид. Рожко С. Г., 2017. 488 с.
8. Корнієнко А. В. Зміст і технології позашкільної освіти для вихованців підліткового віку: методичні рекомендації. Кропивницький: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2020. URL: http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722864 (дата звернення: 11.03.2025).
9. Філатьєва Т. В. Позашкільна освіта як історико-педагогічна проблема. *Науковий часопис Донбасу*. 2014. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2014_4_21 (дата звернення: 10.03.2025).
10. Ястребов М. М. Використання веб-орієнтованих технологій у здоров'язбережувальному проєктному навчанні учнів початкових класів: методичні рекомендації. Полтава: Полтавський літератор, 2016. 84 с.
11. UNESCO Memorandum on Non-formal Education. 2011. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000144423 (дата звернення: 10.03.2025).

References

1. Boiko H. M., Voloshko L. B. (2018). Suchasni pidkhody do orhanizatsii ozdorovcho-rekreatsiinoi rukhovoi aktyvnosti riznykh hrup naselennia [Modern approaches to the organization of health-improving and recreational motor activity of different population groups]. *Suchasnyi rukh nauky:* zbirnyk naukovykh prats III Mizhnarodnoi nauk.-prakt. internet-konf. (Dnipro, 1–2 zhovt. 2018 r.). Dnipro, 64–69 [in Ukrainian].
2. Vashchenko O., Svyrydenko S. (2009). *Zdoroviazberihaiuchi tekhnolohii: sutnisna kharakterystyka* [Health-saving technologies: essential characteristics]. Zdoroviazberihaiuchi tekhnolohii u navchalnomu zakladi. Kyiv: Shkilnyi svit [in Ukrainian].
3. Dehtiarenko T. V. Kovylina V. H. (2011). *Psykhofiziolohiia rannoho ontohenezu* [Psychophysiology of early ontogeny]: pidruchnyk. Kyiv: UAID «Rada» [in Ukrainian].
4. Dubohai O. D., Dzhurynskyi P. B. (2011). Kompetentnisnyi potentsial pedahohiky zdoroviazberezhennia molodi pry formuvanni yii osobystosti zasobamy fizychnoi kultury [Competence Potential of Youth Health Education Pedagogy in the Formation of Youth Personality by Means of Physical Culture]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriia 15. Naukovo-pedahohichni problemy fizychnoi kultury (fizychna kultura i sport) – Scientific Journal of the Drahomanov National Pedagogical University. Series 15. Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports), 10, 275–278 [in Ukrainian].
5. *Stratehiia rozvytku pozashkilnoi osvity* (2021). [Strategy for the development of out-of-school education] / za red. prof. O. V. Bykovskoi. Kyiv: IVTs ALKON [in Ukrainian].
6. Pedahohika zdorovia yak osnova rozvytku potentsialu osobystosti (2020). [Health pedagogy as a basis for the development of personal potential] / V. A. Hladush, N. V. Zymivets, Z. P. Bondarenko, L. M. Nikonenko ta in. Dnipro: LIRA [in Ukrainian].
7. *Zahalna teoriia zdorovia ta zdoroviazberezhennia* [General Theory of Health and Health Promotion]: kolektyvna monohrafiia / za zah. red. prof. Yu. D. Boichuka (2017). Kharkiv: Vyd. Rozhko S. H. [in Ukrainian].
8. Korniienko A. V. (2020). *Zmist i tekhnolohii pozashkilnoi osvity dlia vykhovantsiv pidlitkovoho viku: metodychni rekomendatsii* [Content and technologies of extracurricular education for adolescents: methodological recommendations]. TOV «Imeks-LTD», Kropyvnytskyi URL: http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722864 (accessed: 10.03.2025) [in Ukrainian].
9. Filatieva T. V. (2014). Pozashkilna osvita yak istoryko-pedahohichna problema [Out-of-school education as a historical and pedagogical problem]. Naukovyi chasopys Donbasu – Scientific journal of Donbas, 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2014_4_21 (accessed: 10.03.2025) [in Ukrainian].
10. Yastrebov M. M. (2016). *Vykorystanniaveb-oriientovanykhtekhnolohiiuzdorov'iazberezhuvalnomu proektnomu navchanni uchniv pochatkovykh klasiv:metodychni rekomendatsi* [The use of web-based technologies in health-saving project-based learning of primary school students: methodological recommendations]. Poltava: Poltavskyi literator [in Ukrainian].
11. UNESCO Memorandum on Non-formal Education (2011). URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000144423 (accessed: 10.03.2025).

УДК 378.147:37.091.313: [51:371.13]

Кваліметрія як складова частина кваліології при оцінюванні розвитку творчого потенціалу вчителів

QUALIMETRY AS A COMPONENT PART OF QUALITOLOGY IN ASSESSING THE DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL OF TEACHERS

КОРОІД Тетяна – *докторка філософії, Навчально-науковий інститут менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, вул. Січових Стрільців, 52, м. Київ, 04053, Україна*

KOROID Tetiana – *PhD, Education and Scientific Institute of Management and Psychology of the SHEI «University of Education Management» of the National Academy of Education Sciences of Ukraine, 52, Sichovikh Strilciv St., Kyiv, 04053, Ukraine*

ORCID https://orcid.org/0000-0002-6390-4766

Анотація. *У статті розглядається проблема кваліметричного підходу до оцінювання розвитку творчого потенціалу вчителів. Особливої актуальності набуває кваліметричний інструментарій для ефективного прийняття управлінських рішень. У науковій літературі подаються різноманітні форми, засоби формування компетентностей, але недостатньо повно відображено кваліметричний підхід стосовно показників оцінки рівнів розвитку творчого потенціалу вчителів. За умови трансформації освіти першочерговим завданням постає розробка інструментарію визначення рівня їх творчого потенціалу. Зазначається певна вивченість питання, подаються прізвища науковців, які висвітлювали базові положення педагогічної кваліметрії, використання кваліметричного підходу в управлінні, технологію застосування моделювання. В основній частині статті йдеться про результативність об'єкта, який залежить від якості управління або рівня розвитку особистого творчого потенціалу. Розкривається суть використання кваліметричного підходу, що забезпечує підвищення рівня творчого потенціалу вчителів (далі – ТПВ). Розроблено компоненти й показники оцінки рівнів творчого потенціалу вчителів. Тому при вимірюванні компонентів творчого потенціалу (далі – ТП) виготовленим кваліметричним інструментарієм застосовується кваліметрична модель, що забезпечує динаміку їх трансформації. Особлива увага приділяється блокам моделі управління управління розвитком творчого потенціалу вчителів української мови і літератури (далі – РТП ВУМЛ) як трансформації особистості. У статті розглянуто особливості професійного самовдосконалення вчителів шляхом розвитку особистого творчого потенціалу та професійно значущих якостей. Доведено користь від технології використання моделі управління для оцінки рівня їх творчого потенціалу, тому як управління цим розвитком неможливе без ефективного рішення менеджера через відстеження і вчасне коригування. Зазначено, що саме ефективність діяльності керівника встановлюється якістю управлінських рішень як фундаменту його управлінської компетентності. Розглянуті аспекти дають підстави стверджувати, що реалізація оцінювання розвитку творчого потенціалу вчителів з позиції кваліметричного підходу оптимізує процес контролю сформованості компетентностей, рівня РТПВ: від зібраних результатів до ухвалення на їх основі рішень щодо подальших дій.*

Ключові слова: *самореалізація, управління розвитком творчого потенціалу вчителів, методологічні підходи, модель управління, кваліметричний інстументарій, кваліметричний підхід, динаміка трансформації особистості.*

Summary. *The article discusses the problem of the qualimetric approach to assessing the development of teachers' creative potential. The qualimetric toolkit for effective managerial decision-making is becoming particularly relevant. The scientific literature presents various forms and means of competency formation, but the qualimetric approach regarding the indicators for*

© КОРОІД Тетяна

assessing the levels of development of teachers' creative potential is not sufficiently reflected. Given the transformation of education, the primary task is to develop tools for determining the level of their creative potential. There is a certain level of study on the issue, and the names of scientists who have highlighted the basic principles of pedagogical qualimetry, the use of the qualimetric approach in management, and the technology of modeling application are presented. The main part of the article discusses the effectiveness of an object that depends on the quality of management or the level of personal creative potential. The essence of using the qualimetric approach is revealed, which ensures an increase in the level of teachers' creative potential (hereinafter referred to as CP). Components and indicators for assessing the levels of teachers' creative potential have been developed. Therefore, when measuring the components of creative potential (hereinafter referred to as CP), a quality measurement model is used with the manufactured quality measurement tools, which ensures the dynamics of their transformation. Special attention is given to the blocks of the management model for the development of the creative potential of teachers of the Ukrainian language and literature (hereinafter referred to as CP ULL) as a transformation of personality. The article discusses the features of professional self-improvement of teachers through the development of personal creative potential and professionally significant qualities. The benefits of using a management model for assessing the level of their creative potential have been proven, as managing this development is impossible without effective managerial decisions through monitoring and timely adjustments. It is noted that the effectiveness of a leader's activities is established by the quality of managerial decisions as the foundation of their managerial competence. The aspects considered provide grounds to assert that the implementation of assessing the development of teachers' creative potential from the perspective of the qualimetric approach optimizes the process of controlling the formation of competencies, the level of RTPV: from the collected results to making decisions regarding further actions based on them.

Key words: *self-realization, management of the development of teachers' creative potential, methodological approaches, management model, qualitative instrumentation, qualitative approach, dynamics of personality transformation.*

Вступ. Розвиток педагогів є важливим об'єктом внутрішньошкільного управління та вимагає значної уваги з боку адміністрації закладу освіти. Сьогодні якість освітніх послуг – то добре спланована й організована практика на отримання результату завдяки її компетентності. В умовах воєнного стану й післявоєнного часу актуальності набуває впровадження моделі управління творчим потенціалом вчителів як здібності керівника визначати мету, напрямки, методологічні підходи, постійно вносити корективи щодо ефективної діяльності й самореалізації усіх учасників освітнього процесу. Через те кваліметрія дозволяє зібрати інформацію шляхом рефлексії для прийняття ефективних управлінських рішень. Компетентний управлінець враховує творчий потенціал особистості, її ціннісні орієнтації й мотиви, які спонукають до творчої самореалізації та саморозвитку як менеджера, так і шкільну команду. Важлива покроковість: від зібраних результатів до розвитку й результату.

У науковій літературі подаються різноманітні форми, засоби формування компетентностей, хоча за умови трансформації освіти першочерговим завданням постає розробка інструментарію визначення рівня розвитку творчого потенціалу вчителів.

Враховуючи, що оцінювання й ефективність управлінських рішень дорівнюють якості визначених адміністрацією закладу освіти стратегій, а вимірювання є складовою її діяльності й рівня розвитку творчого потенціалу кожної особистості, то такі дії адміністрації включають отримання інформації про особистість до надання їй якісних, корисних рекомендацій через рефлексію й коригування.

Тож модель управління розвитком творчого потенціалу вчителів, зокрема вчителів української мови і літератури є цінним методичним забезпеченням системи ризикостійкості закладу освіти, його іміджу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Використання кваліметричного підходу в управлінні бачимо у вітчизняній і зарубіжній практиці в роботах науковців Дж. Ван Гига, Г. Єльникової, К. Інгенкампа, Г. Кравченко, Л. Одері, З. Рябової та ін.

Базові положення педагогічної кваліметрії висвітлені у Г. Єльникової та членів Школи адаптивного управління: О. Касьянова, Г. Кравченко, В. Приходько, М. Ростока, Г. Сухович та ін.

Комунікаційний маркетинг і маркетингову діяльність в освіті знайдемо в роботах С. Міллера, З. Рябової, Т. Сорочан, Дж. Траута та ін.

Технологію застосування моделювання досліджено в наукових роботах В. Маслова, Г. Полякової, Г. Тимошко та ін.

Вивчення проблеми розвитку творчого потенціалу особистості як педагогічної майстерності передувало опрацювання наукових досліджень філософсько-культурологічної та соціальної природи особистості в контексті її формування, зокрема В. Кременя, П. Сауха, В. Сухомлинського, Г. Філіпчука, В. Франкла, Е. Фромма, В. Шинкарука й ін.

Аналіз наукової літератури дає розуміння про напрацювання у сфері оцінювання якості та використання кваліметрії, але проблема визначення рівня розвитку творчого потенціалу вчителів, зокрема української мови і літератури ще недостатньо вивчена.

Мета статті полягає у розкритті сутності кваліметричного підходу, його ролі під час визначення рівня розвитку творчого потенціалу вчителів шляхом розроблення відповідної кваліметричної моделі для вимірювання.

Виклад основного матеріалу. Тема ролі вчителя в розвитку творчих здібностей учнів, а значить і розвитку творчого потенціалу, і педагогічної майстерності сьогодні набуло неймовірної актуальності. Заохочення її до творчої діяльності можливе через пошук менеджером методів, прийомів, механізмів забезпечення її розвитку, ефективності управління, якості надання освітніх послуг. Педагогічна майстерність, як творча діяльність, розглядається через призму творчості, що спрямована на створення чогось оригінального, адже креативна особистість має великі творчі можливості, хоча вона й не завжди вірить у власні сили. Тому це явище треба формувати, стимулювати шляхом вимірювання рівня розвитку творчого потенціалу як показника досягнення конкретних цілей особистості/закладу освіти й як результату якісного управління цим розвитком. Якість – то досягнення результату об'єкта, який залежить від якості управління або рівня розвитку творчого потенціалу особистості шляхом втілення оперативної діагностики, маркетингово-моніторингових досліджень як управлінця, так і самої особистості. Зокрема, під якістю надання освітніх послуг З. Рябова розуміє відповідність їх стандарту, регіональним освітнім потребам і потребам споживача послуг, що надає заклад освіти [12].

Кваліметрія – складова частина кваліології – комплексна наука про якість. Предмет її (кваліметрії) вивчення – методи оцінки якості (кількісні й некількісні). У працях науковців знаходимо визначення *кваліметрії* як науки про вимірювання якості об'єктів, яка вивчає й реалізує методи і засоби кількісної оцінки якості. Спираючись на дослідження вчених і сучасні словники, розуміємо, що *кваліметрія* має багато значень, як наука про методи кількісної оцінки якості продукції, що передбачає структурування об'єкта вивчення, поділ його на складові, що, у свою чергу, поділяються на частини; як наукова дисципліна, у рамках якої вивчаються методологія і проблематика комплексної, кількісної оцінки якості об'єктів [6].

Кваліметрія – міжгалузева наукова дисципліна, яка суміжна зі стандартизацією, метрологією, економікою, правом, психологією тощо, яка використовує у своїх дослідженнях методи лінійного, нелінійного і динамічного програмування, методи експериментальної психології, методи математичної статистики і теорію статистичних рішень, системний аналіз та ін. [8].

За В. Приходьком *педагогічна кваліметрія* вивчає трансформацію методів, форм, технологій оцінки об'єктів освітнього процесу, які є комплексом освітніх технологій і систем [11].

При проведенні кількісного вимірювання якісних характеристик застосовують методи кваліметрії стосовно ефективності управлінських рішень. Через те якість розуміємо як процес, що є показником дієвості системи управління закладом освіти, наслідок підвищення рівня розвитку творчого потенціалу вчителів, динаміки росту їх професійної компетентності, якості надання освітніх послуг, задоволення потреб усіх учасників освітнього процесу.

Управлінська практика свідчить, що моніторинг «… який являє собою систему, що складається з показників, об'єднаних у стандарт…» [1, с. 172] є механізмом оцінювання якості професійного розвитку.

Інструментом моніторингу можуть бути моделі, субмоделі, що доцільно використовувати стосовно поставленої мети та здійснення випереджальних кроків щодо розвитку творчого потенціалу педагогів. Тож об'єктом кваліметрії є вже не сама особистість, а процес, із кількісним оцінюванням якості компонентів *ТП* (творчого потенціалу). Сукупність їх результату відповідає рівню *ТПВ* (творчого потенціалу вчителя), що тотожний системі розвитку і ступеню його реалізації. Тож впровадження кваліметричного моделювання як процес забезпечення розвитку творчого потенціалу вчителів відбувається шляхом проведення відповідних процедур підсумково-рефлексивного блоку моделі управління цим розвитком (рис. 1). Ось чому сьогодні актуальною є реалізація у закладах освіти моделі управління розвитком творчого потенціалу вчителів, зокрема української мови і літератури, яка відображає внутрішню схильність педагогів до творчої активності, компетенції, упевненості в собі [7]:

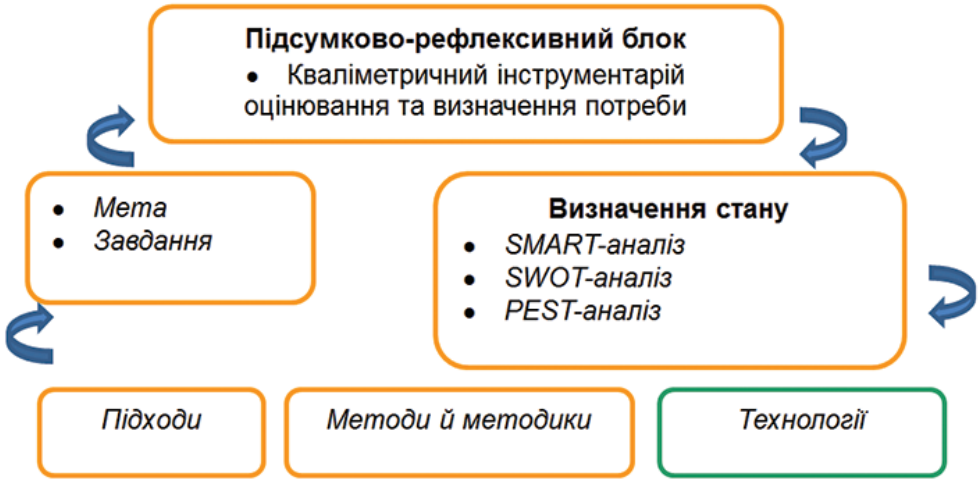

Рис. 1. Підсумково-рефлексивний блок моделі УРТП ВУМЛ – коригування та максимальний результат

Такий собі «рефлексивний розвиток» щодо визначення потреби коригування результатів: нові дії, позиція стосовно попередніх управлінських рішень. Тому як розвиток суспільства актуальний за умови активних дій творчої особистості, що реалізується в результаті розвитку свого творчого потенціалу шляхом творчого контакту і взаємозв'язку з компетентним керівництвом закладу освіти через якісне управління цим розвитком.

Механізмом забезпечення якості є використання кваліметричної моделі, що передбачає поточну регуляцію творчого процесу. Кваліметрична модель визначення рівня творчого потенціалу вчителів є розвитком їх творчого потенціалу, що розкриває особистісні та професійні якості (таблиця 1).

Таблиця 1. Компоненти творчого потенціалу вчителів

Особистісні якості	**Командна робота**	**ЦМС / Емоційний інтелект**
Креативність	Адаптивність	Ціннісно-мотиваційна сфера
Психоемоційний стан	Раціональність планування діяльності	Управління власними емоціями
Міжособистісні стосунки	Консультації, практикум	Компетентності та здібності
Дотримання професійного стандарту вчителя	Прямий маркетинг	Лідерські якості
Рівень фахової підготовки	Коригування результатів	Управлінський потенціал
Творчий потенціал особистості		

Загалом розвиток творчого потенціалу, професіоналізм тотожні творчій діяльності вчителя. Творчість як складне соціально-психологічне явище виявляється на особистісному рівні, тому творча діяльність, як відомо, входить не лише в історію розвитку самого творця, а й в історію науки й мистецтва.

Тож авторська формула (**Ф**) *розвитку творчого потенціалу вчителів* (**РТПВ**) дорівнює *компетентності* (**К**) та *здібності* (**Зд**) (разом **КЗ**), що сформовані в особистості, *колективній (командна) роботі* (**КР**), що впроваджена у ЗЗСО, які межують із *ціннісно-мотиваційною сферою* (**ЦМС**) на рівні емоційного інтелекту (**ЕІ**), які наявні у членів усієї команди:

Фртпв = КЗ*К1 + КР*К2 + ЦМС*К3 + ЕІ*К4

Тому-то кваліметрію за сучасних умов розглядаємо як елемент цілого стосовно теорії прийняття рішень, що призводять до незворотних змін, реального зображення розвитку системи управління закладом освіти (таблиця 2).

Таблиця 2. Показники оцінки рівнів розвитку творчого потенціалу вчителів і його реалізації (авторська розробка)

Показники	**Відповідність результатів чинним державним стандартам**	**Корекційні заходи як показник ефективності управлінських рішень**
Формула *РТПВ*	Професійний стандарт учителя [4]	Відповідність результатів цілям та завданням освіти на конкретному етапі
Компоненти (критерії вимірювання, їх значущість)	Загальні (наскрізні) компетентності вчителя	Трудові функції
Шкалювання (рівні, їх значущість)	*Початковий, середній, достатній, високий, творчий*	*Достатній, високий, творчий*
Педагогіко-психологічний інструментарій (дані вимірювання)	Методика «Здатність педагога до саморозвитку» (за І. В. Нікітішна) [10]	Методики, тести на визначення мотиваційного й емоційного профілів (структур) особистості; авторські тести
Виявлення рівнів розвитку творчого потенціалу вчителів	Професійні компетентності вчителя	Курси підвищення кваліфікації та СНВ (сучасні напрями вдосконалення)

В. Сухомлинський розглядав творчість як діяльність, у якій розкривається духовний світ особистості. Л. Сергеєва – особливості професійного становлення як набуття рівня майстерності, як формування професіоналізму стосовно саморозвитку й наступного самовдосконалення [14].

Тоді виникає питання щодо розвитку творчого потенціалу й компетентності особистості: що спільного між двома поняттями та як розвиток впливає на компетентність педагога?

З. Рябова стверджує, що створення системи вивчення, запровадження маркетингового управління, використання механізмів позиціонування закладу освіти сприяє забезпеченню якості надання освітніх послуг [13].

При цьому ще необхідно враховувати загальну ефективність від впровадження моделі управління розвитком творчого потенціалу вчителів, зокрема української мови і літератури, що підвищує рівень *РТПУ* й ефективність функціонування закладу освіти. Відповідно, за допомогою кваліметрії визначається рівень творчого потенціалу вчителів, їх здатності здійснення поточного самовідстеження, проєктування шляхів удосконалення й подальшого розвитку. Сьогодні якісне управління – то модель управління творчим потенціалом учителів за професійним стандартом: від конкурентоспроможності – до відповідності вимогам міжнародного рівня (міжнародної практики й досвіду) [15].

Отже, щодо забезпечення розвитку творчого потенціалу вчителів через впровадження авторської моделі управління *РТПВ*, то вона спроможна забезпечити як розвиток потенціалу, так і їх компетентність (рис. 2):

Рис. 2. Структура технологічного блоку моделі управління розвитком творчого потенціалу вчителів української мови і літератури в умовах неформальної освіти

До того ж треба взяти до уваги самоініціацію менеджера як рівня його особистого розвитку *ТП*, що є наслідком ефективності управлінської діяльності. Г. Єльникова визначає поняття «управління» як особливий вид людської діяльності, який забезпечує цілеспрямований вплив на керовану систему для збереження та упорядкування її в межах заданих параметрів на основі закономірностей її розвитку [5].

Тож ефективність діяльності керівника встановлюється якістю управлінських рішень як фундаменту його управлінської компетентності. Через те поняття «якість управлінських рішень» визначає професійну мобільність менеджера, готовність до творчої діяльності в умовах постійних змін, його здатність передбачення, що допомагає зайняти вірну позицію стосовно шкільної команди. Щодо лідерських якостей, то розпізнаємо зацікавленість у нововведеннях і націленість на майбутнє: точка зору керівника відносно минулої позиції щодо прийняття рішень.

Це є тим, що ми називаємо рефлексивним виходом, коли нова позиція діяча, що характеризується відносно його минулої позиції, буде називатися «рефлексивною позицією». Щодо отриманих знань, які були вироблені в ній, то будуть «рефлексивними знаннями», оскільки вони беруться відносно знань, вироблених у першій позиції. Тож рівень *ТПВ* залежить від умов та внутрішніх і зовнішніх факторів, а ефективність управлінських рішень – від якості управління особистості зі всебічним розвитком. Тому, впроваджуючи модель управління, – забезпечуємо ефективність управління шляхом цілеспрямованого процесу самовдосконалення керівника, підвищення рівня його особистого *ТП* та шкільної команди, професійної компетентності, якості надання освітніх послуг і розвитку закладу (рис. 3):

Рис. 3. Основні фактори ефективності функціонування закладу освіти

Управління розвитком творчого потенціалу вчителів неможливе без відстеження і вчасного коригування, тому як відстеження ступеня відповідності рівня *ТП* особистості тотожний

якості управління цим розвитком. Зміна, виключення або впровадження нового закономірно відбивається на інших, бо процес управління, за Б. Гаєвським, є впорядкуванням системи [2; 3].

Менеджер-новатор обов'язково ставить мету й знає про цілі підлеглих, їх здібність щодо аналізу власної діяльності, виявлення сучасних напрямів для саморозвитку й самореалізації. Тому доцільність застосування кваліметрії викликана певними умовами, що спричиняють послаблення подальшої перспективи довгострокового розвитку *ТП* особистості. Застосовуючи кваліметрію, адміністратор вимірює компоненти *ТП* із періодичним відстеженням, аналізує їх динаміку, приймає конкретні управлінські рішення з метою успішної реалізації технології впровадження моделі управління розвитком творчого потенціалу вчителів.

Впроваджуючи у заклад освіти модель *УТП ВУМЛ*, керівник розуміє здатність забезпечення довгострокового перспективного розвитку *ТП ВУМЛ*, що визначає позитивну динаміку змін як особистості, так і закладу освіти та є відстеженням якості управління цим розвитком через можливість його покращення [8].

Висновки. Сьогодні заклади освіти знаходяться в процесі переоцінювання, а вчителі – у постійному професійному пошуку, неперервному навчанні. Педагоги, працюючи в інноваційному середовищі, готові до модифікації і трансформації. Спираючись на потреби сучасності та зміни в суспільстві, вони вдосконалюють свої навички, враховують особистісні потреби, пріоритети й цінності.

Поєднуючи виклики сьогодення з поставленими завданнями через створені умови, що сприяють розвитку творчого потенціалу особистості, управлінці визначають необхідність урахування факторів, що впливають на мотивацію педагогів, їх розвиток творчого потенціалу.

Саме кваліметричний інструментарій забезпечує встановлення рівня творчого потенціалу вчителів завдяки синхронності процесів спостереження, вимірювання, моделювання, прогнозування, здійснюючи вчасне коригування механізму *РТПВ*.

Керівник-агент змін цілеспрямовано відстежує рівень відповідності *ТПВ* стосовно розвитку ВУМЛ, що є показником професійної, акмеологічної, управлінської компетентності, рівня навченості здобувачів освіти, іміджу ЗЗСО.

Перспективи подальших досліджень убачаються в розробці моделі управління й розвитку творчого потенціалу керівників ЗЗСО в екстремальних умовах, воєнного стану, детальній розробці технології маркетингового супроводу ефективної діяльності закладу освіти.

Список використаних джерел

1. Адаптивне управління: сутність, характеристика, моніторингові системи: колективна монографія / Г. В. Єльникова, Т. А. Борова, О. М. Касьянова, Г. А. Полякова та ін. / за заг. ред. Г. В. Єльникової. Чернівці: Технодрук, 2009. 572 с.
2. Гаєвський Б. А. Основи науки управління: навч. посіб. Київ: МАУП, 1997. 112 с.
3. Гаєвський Б. А., Ребкало В. А. Культура державного управління: організаційний аспект: монографія. Київ: УАДУ, 1998. 144 с.
4. Дотримання професійного стандарту вчителя: запорука успішної атестації. *На урок: освітній проєкт*. URL: https://naurok.com.ua/post/dotrimannya-profesiynogo-standartu-vchitelya-zaporuka-uspishno-atestaci (дата звернення: 08.01.2025).
5. Єльникова Г. В. Наукові основи розвитку управління загальною середньою освітою в регіоні: монографія. Київ: ДАККО, 1999. 303 с.
6. Кваліметрія: навч. посіб. / В. Р. Куць, П. Г. Столярчук, В. М. Друзюк; М-во освіти і молоді та спорту України, Нац. ун-т «Львів. Політехніка». Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2012. 256 с.
7. Короід Т. В. Характеристика моделі управління розвитком творчого потенціалу вчителів в умовах неформальної освіти. *Імідж сучасного педагога*. 2022. № 5 (206). С. 60–70. URL: http://isp.poippo.pl.ua/article/view/266315/264267 (дата звернення: 08.01.2025).

8. Koroid T. V. Model for managing the development of creative potential of teachers of ukrainian language and literature as a dynamics of personality. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки.* 2024. Вип. 3 (118). С. 94–106. URL: http://pedagogy.visnyk.zu.edu.ua/article/view/318707/310226 (дата звернення: 08.01.2025).

9. Лукіна Т. О. Кваліметрія. *Енциклопедія освіти.* Нац. акад. пед. наук України; [гол. ред. В. Г. Кремень; заст. гол. ред. В. І. Луговий, О. М. Топузов; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва; редкол.: О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, Н. Г. Ничкало, П. Ю. Саух, Л. Д. Березівська, І. Д. Бех, В. Ю. Биков, М. С. Гальченко, В. В. Засенко, С. А. Калашнікова, М. О. Кириченко, Л. Б. Лук'янова, В. Г. Панок, В. О. Радкевич, О. Я. Савченко, М. М. Слюсаревський, О. В. Сухомлинська]: 2-ге вид., допов. та перероб. Київ: Юрінком Інтер, 2021. С. 437–438.

10. Методика «Здатність педагога до саморозвитку», С. 1. URL: http://www.ippo.if.ua/predmety/ocppsr/index.php?r=site/stattya&id=119 (дата звернення: 08.01.2025).

11. Приходько В. М. Кваліметричний підхід до моніторингу якості освіти загальноосвітнього навчального закладу. У*правління школою (Основа)*. 2009. Вип. 28. С. 15–31.

12. Рябова З. В. Кваліметричний підхід до оцінювання якості надання освітніх послуг. *Адаптивне управління: теорія і практика.* Серія «Педагогіка». 2018. Вип. 5 (9). С. 1–20. URL: file:///C:/Users/user/Downloads/107-Article%20Text-133-1-10-20190223.pdf (дата звернення: 08.01.2025).

13. Рябова З. В. Наукові основи маркетингового управління в освіті: монографія. Київ: Пед. думка, 2013. 268 с.

14. Сергеєва Л. М. Управління розвитком професійного навчального закладу: праксеологічні засади: навч. посіб. / Л. М. Сергеєва, Т. О. Лукіна, Ю. С. Красильник [та ін.]. Київ: Ліра-К, 2017. 124 с.

15. Talis. Results an international perspective on teaching and learning. 2013. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/education/talis-2013-results_9789264196261-en#page11 (дата звернення: 12.07.2024).

References

1. *Adaptyvne upravlinnia: sutnist, kharakterystyka, monitorynhovi systemy* [Adaptive management: essence, characteristics, monitoring systems]: kolektyvna monohrafiia / H. V. Yelnykova, T. A. Borova, O. M. Kasianova, H. A. Poliakova ta in. / za zah. red. H. V. Yelnykovoi. (2009). Chernivtsi: Tekhnodruk [in Ukrainian].

2. Haievskyi B. A. (1997). *Osnovy nauky upravlinnia* [Basics of management science]: navch. posib. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].

3. Haievskyi B. A., Rebkalo V. A. (1998). *Kultura derzhavnoho upravlinnia: orhanizatsiinyi aspekt* [Culture of public administration: organizational aspect]: monohrafiia. Kyiv: UADU [in Ukrainian].

4. *Dotrymannia profesiinoho standartu vchytelia: zaporuka uspishnoi atestatsii* [Compliance with the teacher's professional standard: the key to successful certification]. Na urok: osvitnii proekt. URL: https://naurok.com.ua/post/dotrimannya-profesiynogo-standartu-vchitelya-zaporuka-uspishno-atestaci (accessed: 08.01.2025) [in Ukrainian].

5. Ielnykova H. V. (1999). *Naukovi osnovy rozvytku upravlinnia zahalnoiu serednoiu osvitoiu v rehioni* [Scientific foundations of the development of general secondary education management in the region]: monohrafiia. Kyiv: DAKKO [in Ukrainian].

6. *Kvalimetriia* [Qualimetry]: navch. posib. / V. R. Kuts, P. H. Stoliarchuk, V. M. Druziuk; M-vo osvity i molodi ta sportu Ukrainy, Nats. un-t «Lviv. Politekhnika» (2012). Lviv: Vyd-vo Lviv. politekhniky [in Ukrainian].

7. Koroid T. V. (2022). Kharakterystyka modeli upravlinnia rozvytkom tvorchoho potentsialu vchyteliv v umovakh neformalnoi osvity [Characteristics of the model for managing the development of teachers' creative potential in non-formal education]. Imidzh suchasnoho pedahoha – The image of a modern teacher, 5 (206), 60–70. URL: http://isp.poippo.pl.ua/article/view/266315/264267 (accessed: 08.01.2025) [in Ukrainian].

8. Koroid T. V. (2024). Model for managing the development of creative potential of teachers of ukrainian language and literature as a dynamics of personality. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedahohichni nauky – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State

University. Pedagogical sciences, 3 (118), 94–106. URL: http://pedagogy.visnyk.zu.edu.ua/article/view/318707/310226 (accessed: 08.01.2025) [in Ukrainian].

9. Lukina T. O. (2021). *Kvalimetriia* [Qualimetry]. Entsyklopediia osvity. Nats. akad. ped. nauk Ukrainy; [hol. red. V. H. Kremen; zast. hol. red. V. I. Luhovyi, O. M. Topuzov; vidp. nauk. sekr. S. O. Sysoieva; redkol.: O I. Liashenko, S. D. Maksymenko, N. H. Nychkalo, P. Yu. Saukh, L. D. Berezivska, I. D. Bekh, V. Yu. Bykov, M. S. Halchenko, V. V. Zasenko, S. A. Kalashnikova, M. O. Kyrychenko, L. B. Lukianova, V. H. Panok, V. O. Radkevych, O. Ya. Savchenko, M. M. Sliusarevskyi, O. V. Sukhomlynska]: 2-he vyd., dopov. ta pererob. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

10. *Metodyka «Zdatnist pedahoha do samorozvytku»* [Methodology «Teacher's ability to self-development»]. URL: http://www.ippo.if.ua/predmety/ocppsr/index.php?r=site/stattya&id=119 (accessed: 08.01.2025) [in Ukrainian].

11. Prykhodko V. M. (2009). Kvalimetrychnyi pidkhid do monitorynhu yakosti osvity zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Qualimetric approach to monitoring the quality of education in a general education institution]. Upravlinnia shkoloiu (Osnova) – School management (Fundamentals), 28, 15–31 [in Ukrainian].

12. Riabova Z. V. (2018). Kvalimetrychnyi pidkhid do otsiniuvannia yakosti nadannia osvitnikh posluh [A qualimetric approach to assessing the quality of educational services]. Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka. Seriia «Pedahohika» – Adaptive management: theory and practice. Series «Pedagogic», 5 (9). URL: file:///C:/Users/user/Downloads/107-Article%20Text-133-1-10-20190223.pdf (accessed: 08.01.2025) [in Ukrainian].

13. Riabova Z. V. (2013). *Naukovi osnovy marketynhovoho upravlinnia v osviti* [Scientific basis of marketing management in education]: monohrafiia. Kyiv: Ped. dumka [in Ukrainian].

14. Serheieva L. M. (2017). *Upravlinnia rozvytkom profesiinoho navchalnoho zakladu: prakseolohichni zasady* [Managing the Development of a Vocational Educational Institution: Praxeological Foundations]: navch. posib. / L. M. Serheieva, T. O. Lukina, Yu. S. Krasylnyk [ta in.]. Kyiv: Lira-K [in Ukrainian].

15. Talis. (2013). Results an international perspective on teaching and learning. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/education/talis-2013-results_9789264196261-en#page11 (accessed: 12.07.2024).

УДК 378.147

Здоров'я в освітньо-соціокультурному контексті

HEALTH IN THE EDUCATIONAL AND SOCIO-CULTURAL CONTEXT

ЛАВРОВА Лариса – *кандидат філософських наук, завідувач кафедри виховання та культури здоров'я, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0001-8027-3364

LAVROVA Larisa – *Candidate of Philosophical Sciences, Head of the Department of Education and Health Culture, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council», 70 Volodymyra Antonovycha St., Dnipro, 49006, Ukraine*

САВЧЕНКО Вікторія – *кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри виховання та культури здоров'я, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

ORCID https://orcid.org/0000-0003-2551-7164

SAVCHENKO Victoriia – *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Education and Health Culture, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council», 70 Volodymyra Antonovycha St., Dnipro, 49006, Ukraine*

СІЛОШЕНКО Ірина – *старший викладач кафедри виховання та культури здоров'я, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

ORCID https://orcid.org/0009-0009-6255-8599

SILOSHENKO Iryna – *Senior Lecturer, Department of Education and Health Culture, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of the Dnipropetrovsk Regional Council», 70 Volodymyra Antonovycha St., Dnipro, 49006, Ukraine*

Анотація. *У статті здійснено комплексний аналіз проблеми взаємодії культури здоров'я та здорового способу життя в освітньому процесі в соціокультурному контексті. Одним із найважливіших чинників, що впливає на формування особистості, є сформована в культурі система цінностей стосовно здоров'я. Здоров'я як культурний феномен відображає універсальність зв'язків людини з буттєвим середовищем та іншими людьми. Практичною репрезентацією культури здоров'я слід вважати здоровий спосіб життя. Спираючись на наявну культуру здоров'я, він через систему освіти безпосередньо визначає форми й зміст здорової життєдіяльності. Культура здоров'я через стимулювання здорового способу життя згладжує й полегшує процеси, що заважають конструктивній соціалізації, і тим самим мінімізує соціальні девіації. Соціалізація на основі здорового способу життя має особливе значення, оскільки він виступає не лише як фактор формування міжособистісної компетентності, але і як чинник освоєння й передачі загальних культурних цінностей через цінності культури здоров'я. Здоровий спосіб життя є результуючим компонентом культури здоров'я, де домінує діяльнісний аспект відповідального ставлення людини до власного здоров'я. Формування культури здоров'я в освітньому процесі передбачає активізацію резервних можливостей організму на основі особистісного розуміння нерозривного зв'язку з соціокультурним та природним оточенням, а також особистісної потреби в духовному розвитку та самоактуалізації. Духовний аспект культури здоров'я стосується розвитку внутрішнього світу людини, її самосвідомості. Духовне здоров'я забезпечує людині здатність свідомо вибирати цілі й цінності власного життя як результату ціннісної самоорганізації*

© ЛАВРОВА Лариса, САВЧЕНКО Вікторія, СІЛОШЕНКО Ірина

свого внутрішнього світу. Сьогодні саме формування духовності є основним змістом освітньої діяльності і передумовою становлення духовно здорової особистості. Духовний аспект здоров'я проявляється як усвідомлення людиною себе як цілісної особистості, сформованість у неї гуманістичних ціннісних орієнтацій, розуміння справжніх цінностей життя та їх сенсу, домінування оптимістичного світовідчуття.
Ключові слова: *культура здоров'я, здоровий спосіб життя, соціалізація, самоактуалізація, духовне здоров'я, освіта.*

Summary. *The article provides a comprehensive analysis of the problem of the interaction of health culture and healthy lifestyle in the educational process in a socio-cultural context. One of the most important factors influencing the formation of a personality is the system of values regarding health formed in culture. Health as a cultural phenomenon reflects the universality of human relations with the living environment and other people. A healthy lifestyle should be considered a practical representation of the culture of health. Based on the existing culture of health, it directly determines the forms and content of healthy lifestyle through the education system. The culture of health, through the stimulation of a healthy lifestyle, smoothes out and facilitates processes that interfere with constructive socialization, and thereby minimizes social deviations. Socialization based on a healthy lifestyle is of particular importance, since it acts not only as a factor in the formation of interpersonal competence, but also as a factor in the mastering and transmission of general cultural values through the values of the culture of health. A healthy lifestyle is a resulting component of health culture where the activity aspect of a person's responsible attitude to their own health dominates. The formation of a health culture in the educational process involves the activation of the body's reserve capabilities based on a personal understanding of the inextricable connection with the socio-cultural and natural environment, as well as the personal need for spiritual development and self-actualization. The spiritual aspect of health culture concerns the development of a person's inner world, their self-awareness. Spiritual health provides a person with the ability to consciously choose the goals and values of their own life as a result of the value self-organization of their inner world. Today, the formation of spirituality is the main content of educational activity and a prerequisite for the formation of a spiritually healthy person. The spiritual aspect of health manifests itself as a person's awareness of themselves as a holistic personality, the formation of humanistic value orientations, understanding of the true values of life and their meaning, and the dominance of an optimistic worldview.*
Key words: *health culture, healthy lifestyle, socialization, self-actualization, spiritual health, education.*

Вступ. Аналіз феномену здоров'я у контексті соціокультурного розуміння життя та освітніх проблем є сьогодні важливим завданням наукових досліджень. Слід констатувати, що специфічний зв'язок феномену здоров'я із суспільними життям та цінностями, їх взаємозумовленість через сферу культури та освіти почали усвідомлюватися порівняно недавно. У категоріальному сенсі найбільш поширеним є дослідження цього зв'язку через поняття «культура здоров'я», «здоровий спосіб життя», «духовне здоров'я». Наукові розвідки у межах даного категоріального поля постійно доповнюються та розширюються, але при цьому зберігається субстанціональна сутність і природно-онтологічних, і соціокультурно-освітніх факторів забезпечення здоров'я суспільства та особистості. Відповідно в сучасному світі усе більш усвідомлюється актуальність інтерпретації благополуччя існування людини та людиновимірності освітнього процесу у контексті «культури здоров'я», як глибоко осмисленого способу особистісного існування і способу здорової життєдіяльності, коли власне саме здоров'я є наслідком усвідомленої необхідності на особистісному рівні й абсолютною цінністю на соціальному рівні, що формує здоровий спосіб життя.

Аналіз останніх досліджень. Проблематику соціокультурної визначеності здоров'я та впливу цінностей здорового способу життя на соціалізацію особистості досліджують А. Осіпцов, О. Вертель, Ф. Лан, Дж. Волнер, Дж. Клюнгер та інші вітчизняні й зарубіжні

фахівці. Взаємозв'язок здорового способу життя та культури у межах феномену культури здоров'я аналізують М. Романенко, Б. Братаніч та інші вітчизняні фахівці у контексті впливу цінностей культури здоров'я на практичну мотивацію до здорового способу життя. Разом з тим проблематика системної взаємодії культури здоров'я як складової соціокультурної та освітньої сфери суспільства та життєвого вибору особистості щодо здорового способу життя є недостатньо дослідженою проблемою.

Мета статті. Визначення соціокультурної детермінації взаємодії культури здоров'я та здорового способу життя в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. У соціокультурному вимірі життя суспільства значною мірою визначає відповідність особистості та її цінностей і поведінки конкретним соціальним умовам життя на основі формули «культури здоров'я». Базовий зміст культури та пов'язаних з нею традицій, а також визначення й оптимізація діяльності людини і її поведінкових стратегій, спрямовані на мінімізацію шкоди здоров'ю, традиційно транслюються через систему освіти. Культурність стосовно феномену здоров'я – це такий його параметр, який дозволяє виявити аксіологічний аспект даного явища і несе в собі оцінний момент як щодо міри і якості розвитку суб'єкта у вказаному відношенні, так і щодо проявів його індивідуальної самобутності. При цьому одним із найважливіших чинників, що впливає на формування особистості, є сформована в культурі система цінностей стосовно здоров'я. Провідною ланкою є культура життєвого самовизначення, яка містить становлення культури ставлення людини як до суспільства, та себе в ньому, так і до свого здоров'я та способів життя. Відповідно на основі структури й особливостей формування культури особистості загалом можна дати системну характеристику і культурі здоров'я, зокрема [7, с. 226].

Здоров'я як феномен культури є дуже різнобічним і складним. Під культурою здоров'я звичайно розуміють духовні і соціальні досягнення поколінь, які спрямовані на підтримку і зміцнення індивідуального та суспільного здоров'я, а також на духовно-моральний розвиток людини і реалізацію її природних здібностей і задатків у контексті цінностей загального блага. У це змістовне поняття потрібно включати не лише обсяг знань про сутність людини й її взаємодію з навколишнім світом, але також і процес формування мотивів до прагнення бути здоровим на основі формування відповідної значеннєвої сфери особистої діяльності, набуття корисних і потрібних для забезпечення здоров'я звичок і стереотипів поведінки. Увесь спектр перелічених вище складових культури здоров'я може бути реалізований тільки в освітній діяльності як результат цілеспрямованого формування компетенцій та цінностей особистості щодо свого здоров'я та здорового способу життя.

Культура здоров'я має визначатися насамперед як один із життєзабезпечуючих компонентів існування людини, і у цьому сенсі може бути визначена як сукупність знань, цінностей, установок, норм, ідеалів, які пов'язані з розумінням здоров'я як цінності і виконують регулятивну роль, орієнтуючи функціональність індивіда стосовно тих видів діяльності, які забезпечують формування, підтримку та зміцнення його здоров'я [5, с. 110]. Це складний феномен, який характеризується як певним рівнем освіченості та культурного розвитку особистості, так і оволодінням нею досвідом людства щодо збереження та зміцнення здоров'я, який звичайно реалізується через повсякденне ведення здорового способу життя. Культура здоров'я є однією з основних форм освоєння людиною свого соціального та природного середовища буття, спосіб гармонізації свого існування у самому широкому сенсі. Тому її доцільно характеризувати як цілісну практико-орієнтовану систему компетенцій у сфері саморозвитку особистості, що спирається також на сукупність норм і цінностей, які забезпечують розуміння ролі і місця феномену здоров'я у системі суспільних відносин.

Здоров'я як культурний феномен відображає універсальність зв'язків людини з буттєвим середовищем та іншими людьми, впливаючи на її творчу та активну життєдіяльність, і у цьому сенсі є вираженням гармонійності, цілісності особистості та високого рівня її саморозвитку. Сьогодні цілком доведеним є прямий зв'язок між культурою здоров'я, здоровим способом життя, соціалізацією та інкультурацією людини, оскільки саме культура здоров'я є тим інтегративним особистісним утвором, який поєднує відповідальне ставлення людини до здоров'я, реалізацію нею здорового способу життя та набуття здатності до активізації життєвих ресурсів і потенціалу до саморозвитку, що в комплексі визначає життєву успішність, здорову життєдіяльність, самореалізацію [8, с. 38].

Найбільш важливим елементом культури здоров'я вважається ставлення суб'єкта до свого здоров'я. Відповідальне ставлення до власного здоров'я є важливим показником культурного розвитку і на соціальному, і на особистісному рівні. У суспільстві все більше утверджуються розуміння пріоритетності відповідальності людини за власне здоров'я як складової загальнокультурного розвитку, що проявляється у здатності побудувати себе у відповідності до власних уявлень про повноцінне життя.

Як самостійна частина культури суспільства культура здоров'я має свої специфічні функції, до яких входять загальний розвиток і зміцнення здоров'я всіх людей; розвиток духовних, вольових, психічних та фізичних здібностей для забезпечення власної самоактуалізації; підвищення рівня особистісної життєдіяльності; задоволення потреб особистості в активному відпочинку та раціональному використанні власного вільного часу для свого розвитку. Культура здоров'я як складова загальної культури орієнтує на задоволення суспільної потреби у здоровому соціокультурному середовищі та формування особистості, здатної до самоактуалізації.

Практичною репрезентацією культури здоров'я слід вважати здоровий спосіб життя. Спираючись на наявну культуру здоров'я він через систему освіти безпосередньо визначає форми й зміст здорової життєдіяльності [4, с. 196]. Звідси зрозуміло, що його слід розглядати як особливий різновид культурно визначеної діяльності, результати якої є корисними для суспільства та особистості. У житті кожної особистості та суспільства загалом здоровий спосіб життя проявляє своє освітнє, оздоровче, економічне, а також і загальнокультурне значення в якості безпосереднього чинника процесу формування моделей поведінки та діяльності, які забезпечують здоров'я суспільства та особистості.

Культура здоров'я впливає на здоровий спосіб життя насамперед через визначення різноманіття його цінностей, трансльованих системою освіти. Цінності культури здоров'я включають цілі, норми, правила, уявлення, які регламентують освітню практику у суспільстві, націлюючи її на формування особистості, яка має високий рівень культури здоров'я, інтегрованої в її загальнокультурні цінності й необхідної для успішного виконання нею власних соціальних ролей та забезпечення власної здорової життєдіяльності [9, p. 4].

Таким чином, культура здоров'я людини – це не тільки інтегральна особистісна якість, а й особистісний спосіб життя, що представляє собою діяльнісну сторону культури здоров'я. Вона відображає сформованість особистісного ідеалу, який визначає статус різних аспектів здоров'я як вищої загальнолюдської цінності, що досягається через здоровий спосіб життя. Необхідність розгляду останнього як культурного феномена значною мірою визначається специфікою самої здорової життєдіяльності в сучасному суспільстві, де збереження й розвиток здоров'я на всіх рівнях перебувають у прямій залежності від рівня культури здоров'я на особистісному та індивідному рівнях.

Характеристики здорового способу життя особистості визначаються такими складовими її культури здоров'я як характер, структура та спрямованість мотивацій до здорової

життєдіяльності. У цих цінностях відображається міра соціальної зрілості та особистої відповідальності людини до власного здоров'я. Великим є значення мобілізаційних цінностей здорового способу життя у сучасних умовах з все більшим стресовим навантаженням на людину.

Характер та спрямованість здорового способу життя суттєво впливають на соціокультурний зміст формування особистості через обрані моделі поведінки [2, с. 66]. Як соціальний чинник здоровий спосіб життя модельно відтворює альтернативи сучасної культури, визначаючи механізми соціально-культурного життя людини та формуючи її як соціально компетентну особистість. Він є різновидом активної життєдіяльності, яка визначає масштаб та спрямованість самовизначення і самоствердження особистості. Саме в цьому контексті здоровий спосіб життя інтегрується у культуру як соціальний інститут, впливаючи на особистісне становлення індивіда та формуючи його стилі життя.

Здоровий спосіб життя у силу своєї соціокультурної визначеності створює сприятливі умови для соціальної адаптації та інтеграції людини за рахунок формування відповідного типу поведінки. Адже успішна соціалізація як результат освіти обумовлена насамперед визначенням на особистісному рівні такої соціальної норми, яка дозволяє оцінити власну поведінку як прийнятну чи небажану. Культура здоров'я через стимулювання здорового способу життя згладжує й полегшує процеси, що заважають конструктивній соціалізації, і тим самим мінімізує соціальні девіації.

Соціалізація на основі здорового способу життя має особливе значення, оскільки він виступає не лише як фактор формування міжособистісної компетентності, але і як чинник освоєння й передачі загальних культурних цінностей через цінності культури здоров'я. Така соціалізація виражається головним чином через зміну ставлення до навколишнього соціального середовища, а також через формування здоров'язберігаючої компетентності особистості, що визначає моделі поведінки й впливає на конкретні базові ціннісні орієнтації в повсякденному житті. Здоровий спосіб життя як соціокультурний чинник модельно відтворює конструктивні альтернативи сучасної культури, зберігає та удосконалює сутнісні механізми соціокультурного життя людини і формує її в якості соціально компетентної особистості. При цьому остання долучається до вищих гуманістичних цінностей, і оволодіває базовими соціокультурними навичками, які визначають мотиваційну установку на соціальну активність. Формуються тип і норми поведінки особистості у наближенні до «ідеалу» з погляду соціальних та особистісних інтересів. Все це ідентифікує особистість у суспільстві та полегшує процес соціокультурної інтеграції на основі конструктивних здоров'єзберігаючих цінностей.

Здоровий спосіб життя доцільно розглядати і як критерій дієвості культури здоров'я як у суспільстві, так і в освітній діяльності. Відповідність культури здоров'я в діяльності особистості проявляється насамперед в адекватності вчинків людини вимогам, які диктуються здоровим способом життя, а в мотивації та судженнях щодо забезпечення власного здоров'я критерієм виступає рівень поінформованості (знань). Здоровий спосіб життя є результуючим компонентом культури здоров'я, де домінує діяльнісний аспект відповідального ставлення людини до власного здоров'я. Як практична репрезентація культури здоров'я діяльність у межах моделі здорового способу життя містить три основні складові. Це відновлення втраченого здоров'я, яке пов'язане з використанням наявних можливостей боротьби з хворобами; здоров'єзбереження як процес підтримки оптимального стану свого організму для успішної самореалізації; зміцнення власного здоров'я з переходом на більш високий його рівень його стійкості й розширення діапазону власних можливостей життєдіяльності.

Практична діяльність щодо здійснення здорового способу життя базується на мотивації до нього на основі цінностей культури здоров'я. Готовність до здорового способу життя слід

розуміти як якісний, цілісний, динамічний стан життєдіяльності особистості, який характеризується необхідним рівнем знань, мотиваційно-ціннісних орієнтацій на здоров'язберігаючу поведінку. Така готовність має своїм фундаментом соціально-духовні цінності, отримані в освітньому процесі та включені у практичну життєдіяльність [3, с. 72].

Формування культури здоров'я в освітньому процесі передбачає активізацію резервних можливостей організму на основі особистісного розуміння нерозривного зв'язку з соціокультурним та природним оточенням, а також особистісної потреби у духовному розвитку та самоактуалізації. У такому контексті здоровий спосіб життя спирається на наступні аспекти культури здоров'я:

- формування позитивної та оптимістичної картину світу;
- конструювання успішної життєвої перспективи особистісного розвитку;
- оптимізація форм взаємодії з навколишнім середовищем у межах здійснення повсякденної життєдіяльності;
- розуміння духовного та фізичного потенціалу саморозвитку;
- оволодіння технологіями особистісної саморегуляції;
- мотивація до постійного збагачення власних знань та навичок у сфері здоров'язбереження;
- постійні фізичні вправи та навантаження [6, с. 20].

У широкому контексті саморозвитку постає проблема взаємозв'язку між здоровим способом життя та духовною складовою культури здоров'я. Оскільки здоров'я є безумовною духовною цінністю, слід говорити про ставлення до інших людей як до вищої цінності, яке є складовою культури здоров'я. Цей аспект останньої доцільно інтерпретувати у межах концепту духовного здоров'я, який є традиційним для оздоровчих практик східної філософії та медицини і набуває все більшого значення й у європейській науці.

Духовне здоров'я забезпечує формування волі, інтелекту, почуттів як складових духовної культури людини загалом. Духовний аспект культури здоров'я стосується розвитку внутрішнього світу людини, її самосвідомості, становлення в неї системи гуманістичних цінностей, ціннісного визначення змін у соціокультурному іміджі людини та її стосунків з іншими людьми й навколишнім світом. Показником духовного здоров'я слід вважати наявність у людини сенсоутворюючих життєвих цілей та усвідомлений рух до них. Духовне здоров'я є основою продукування людиною життєвих сенсів у контексті цілі самоактуалізації, реалізації власного потенціалу у процесі неперервного самопізнання та розвитку усіх своїх здатностей [1, с. 25].

При цьому варто усвідомлювати, що саме по собі здоров'я не може бути ні метою, ні основним сенсом життя. Воно є результатом такого способу життя, при якому людина відчуває радість власного буття, вбачає в житті вищий смисл і розуміє його як шлях до реалізації такого смислу. Духовне здоров'я забезпечує людині здатність свідомо вибирати цілі й цінності власного життя як результату ціннісної самоорганізації свого внутрішнього світу, який набагато перевершує за своєю різноманітністю та динамічністю фізичний і психологічний компоненти особистості. Сьогодні саме формування духовності є основним змістом освітньої діяльності і передумовою становлення духовно здорової особистості. Духовний аспект здоров'я проявляється як усвідомлення людиною себе як цілісної особистості, сформованість у неї гуманістичних ціннісних орієнтацій, розуміння справжніх цінностей життя та їх сенсу, домінування оптимістичного світовідчуття.

Зважаючи на сказане, доцільно структурувати ті аспекти духовного здоров'я, які мають слугувати в освітньому процесі орієнтирами цілеспрямованого формування духовності особистості як цілісної основи вибору здорового способу життя. До таких аспектів насамперед відносяться:

- наявність позитивного погляду на життя й внутрішньої рівноваги;
- здатність до концентрації при прийнятті рішень;
- вміння приборкувати негативні емоції;
- мотивація до високого рівня соціальної активності;
- комунікативні здатності та розуміння інших людей і ситуацій міжособистісної взаємодії;
- розвинений інтелект і здатність виділяти найважливіше у різних ситуаціях;
- вольові якості та їхній прояв у вигляді зібраності й концентрованості в проблемних життєвих ситуаціях;
- здатність до ціннісної інтерпретації подій та ціннісно вмотивованого вибору позиції та поведінки;
- системно-конструктивна соціокультурна ціннісна орієнтація, яка дозволяє людині у кожній проблемній ситуації зайняти оптимальну та адекватну позицію в суспільстві [10, p. 294].

Орієнтація на культивування визначених вище якостей особистості в освітній діяльності дозволяє зв'язати процес формування духовного здоров'я із завданнями розвитку вольових здатностей і навичок саморегуляції, що є передумовою для вибору людиною здорового способу життя у контексті сформованих гуманістичних сенсожиттєвих орієнтирів.

Висновки. У цілому, наявність високого рівня культури здоров'я дозволяє особистості вибудувати свою життєдіяльність найбільш оптимальним чином у вигляді здорового способу життя. З огляду на гуманістичний підхід, формування культури здоров'я й її практичної репрезентації у вигляді здорового способу життя має розглядатися як один із найважливіших орієнтирів освітньої діяльності, що й передбачено концепцією Нової української школи та стандартами середньої освіти. Під культурою здоров'я як змістовною основою освітньої діяльності, зорієнтованої на формування здорового способу життя, слід розуміти інтегративне особистісне утворення, що об'єднує відповідальне ставлення до здоров'я, реалізацію здорового способу життя й здатність до активізації життєвих ресурсів, що у своїй єдності впливає на життєву успішність людини й забезпечення її здорової життєдіяльності.

Список використаних джерел

1. Братаніч Б. В. Буттєвий вимір медіа-освітнього простору. *Грані*. 2014. № 9. С. 23–26.
2. Братаніч Б. В., Савченко В. А. Методологічний вимір філософських досліджень освіти інформаційного суспільства. *Перспективи*. 2022. № 2. С. 63–70.
3. Братаніч Б. В. Культурно-ціннісні орієнтири освітянських реформ. Вісник Дніпропетровського університету. *Філософія. Соціологія. Політологія.* 2007. № 15. С. 69–76.
4. Лаврова Л. В. Філософсько-освітні засади формування здорового способу життя у практичному освітньому процесі. *Філософія. Культура. Життя.* 2013. Вип. 39. С. 195–201.
5. Лаврова Л. В., Братаніч Б. В. Культура здоров'я як предмет філософського розгляду. *Перспективи. Соціально-політичний журнал.* 2021. № 2. С. 108–113.
6. Лаврова Л., Савченко В., Куций А. Єдність духовного та тілесного як основа культури здоров'я. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія: Філософія. Педагогіка.* 2021. № 1. С. 17–22.
7. Осіпцов А. В., Вертель О. В. Соціальний характер особистості як умова формування здорового способу життя. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* 2021. Вип. 3. С. 224–235
8. Романенко М., Братаніч Б., Куций А. Соціальний інтелект як предмет філософських та психологічних досліджень. *Гілея*. 2019. Вип. 140 (2). С. 37–40.
9. Fostering healthy mental, emotional, and behavioral development in children and youth: a national agenda. Washington, DC: The National Academies Press, 2019. 390 p.
10. Lifestyle and health / Editor Fengli Lan, Friedrich G. Wallner, Gerhard Klünger. Publisher: Verlag Traugott Bautz GmbH, Nordhausen, 2017. 435 p.

References

1. Bratanich B. V. (2014). Buttievyi vymir media-osvitnoho prostoru [The existential dimension of the media-educational space]. Hrani – Facets, 9, 23–26 [in Ukrainian].
2. Bratanich B. V., Savchenko V. A. (2022). Metodolohichnyi vymir filosofskykh doslidzhen osvity informatsiinoho suspilstva [Methodological dimension of philosophical research on education in the information society]. Perspektyvy – Perspectives, 2, 63–70 [in Ukrainian].
3. Bratanich B. V. (2007). Kulturno-tsinnisni oriientyry osvitianskykh reform [Cultural and value orientations of educational reforms]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Filosofiia. Sotsiolohiia. Politolohiia – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Philosophy. Sociology. Political science, 15, 69–76 [in Ukrainian].
4. Lavrova L. V. (2013). Filosofsko-osvitni zasady formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia u praktychnomu osvitnomu protsesi [Philosophical and educational principles of forming a healthy lifestyle in the practical educational process]. Filosofiia. Kultura. Zhyttia – Philosophy. Culture. Life, 39, 195–201 [in Ukrainian].
5. Lavrova L. V., Bratanich B. V. (2021). Kultura zdorovia yak predmet filosofskoho rozghliadu [Culture of health as a subject of philosophical consideration]. Perspektyvy. Sotsialno-politychnyi zhurnal – Perspectives. Socio-political journal, 2, 108–113 [in Ukrainian].
6. Lavrova L., Savchenko V., Kutsyi A. (2021). Yednist dukhovnoho ta tilesnoho yak osnova kultury zdorovia [Unity of spiritual and physical as the basis of a culture of health]. Visnyk Dniprovskoi akademii neperervnoi osvity. Seriia: Filosofiia. Pedahohika – Bulletin of the Dnipro Academy of Continuing Education. Series: Philosophy. Pedagogy, 1, 17–22 [in Ukrainian].
7. Osiptsov A. V., Vertel O. V. (2021). Sotsialnyi kharakter osobystosti yak umova formuvannia zdorovoho sposobu zhyttia [Social character of the personality as a condition for the formation of a healthy lifestyle]. Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka – Spirituality of the personality: methodology, theory and practice, 3, 224–235 [in Ukrainian].
8. Romanenko M., Bratanich B., Kutsyi A. (2019). Sotsialnyi intelekt yak predmet filosofskykh ta psykholohichnykh doslidzhen [Social intelligence as a subject of philosophical and psychological research]. Hileia – Gileya, 140 (2), 37–40 [in Ukrainian].
9. *Fostering healthy mental, emotional, and behavioral development in children and youth: a national agenda* (2019). The National Academies Press, Washington, DC: The National Academies Press.
10. Lifestyle and health / Editor Fengli Lan, Friedrich G. (2017). Wallner, Gerhard Klünger. Publisher: Verlag Traugott Bautz GmbH, Nordhausen.

УДК 379.8. 3.091

Психолого-педагогічні особливості патріотичного виховання старшокласників в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF PATRIOTIC EDUCATION OF SENIOR GRADE STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

ШИНКАРЕНКО В'ячеслав – *кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри дошкільної та початкової освіти, Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради», вул. Володимира Антоновича, 70, м. Дніпро, 49006, Україна*

SHYNKARENKO Vyacheslav – *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Social and Humanitarian Education, Communal Institution of Higher Education «Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council», 70 Volodymyr Antonovych Str., Dnipro, 49006, Ukraine*

ORCID https://orcid.org/0000-0003-0929-9160

Анотація. *У статті виявлено та обґрунтовано психолого-педагогічні особливості патріотичного виховання старшокласників в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. Встановлено, що старший шкільний вік охоплює підлітковий і юнацький. Цей вік є одним із ключових періодів становлення особистості, що включає усвідомлення сенсу життя та свого призначення. Підлітковий вік та юність є основними періодами формування переконань та здібності самостійно будувати свій життєвий шлях. Виявлено, що до базових новоутворень підліткового віку належать поява життєвого планування, саморефлексія, усвідомлення власної особистості, підготовка до самовизначення, побудова свого життя, поступове зростання в всіх сферах життя. Підлітковий вік відокремлює дитинство від дорослого життя. Цей період прийнято ділити на ранній підлітковий вік, тобто старший шкільний вік (15–18 років) та пізній підлітковий вік (18–23 років). Виявлено, що підлітковий вік характеризується самоаналізом та рефлексією. Для цього віку характерна підвищена емоційна збудливість (різкі перепади настрої, неврівноваженість, тривожність). Констатовано, що робота у напрямі патріотичного виховання старшокласників має бути збудована так, щоб вона давала також максимальну користь їх розумовому розвитку. При організації сприйняття учнями різноманітних навчальних матеріалів патріотичного змісту вчитель повинен враховувати, що це виховання відбувається у тісній взаємодії таких розумових операцій, як: аналіз, порівняння, визначення загальних, приватних та спеціальних особливостей, абстрагування, узагальнення, синтез. Виявлено, що під впливом інтересу зростає інтелектуальна активність, удосконалюється пам'ять, посилюється уявлення, сприйняття, зосередження уваги, думки. Також виховуються під цим впливом духовні, громадянські та вольові якості особистості. Характерною особливістю інтересу до знань є те, що цей процес має інтелектуальний характер: суб'єкт, що викликає інтерес, допомагає визначити нові сторони предмета, відкрити значення подій, що спостерігаються, зрозуміти причинно наслідкові зв'язки. Якщо вчитель зможе пробудити в учні інтерес до знань патріотичного змісту, то в учнів з'являється бажання до самостійних творчих робіт патріотичного змісту; вони будуть прагнути до знань, зможуть вирішувати труднощі на шляху до здобуття знань.*
Ключові слова: *патріотичне виховання, старшокласники, психолого-педагогічні особливості, заклади загальної середньої освіти, підлітковий вік.*

Summary. *The article reveals and substantiates the psychological and pedagogical features of patriotic education of high school students in the educational process of secondary education*

© ШИНКАРЕНКО В'ячеслав

institutions. It is established that high school age includes adolescence and youth. This age is one of the key periods of personality formation which includes awareness of the meaning of life and one's purpose. Most scientists agree that adolescence and youth are the main periods of the formation of beliefs and the ability to independently build one's life path. It has been found that the main new formations of adolescence include the emergence of life planning, self-reflection, awareness of one's own personality, preparation for self-determination, building one's life, and gradual growth in all areas of life. Adolescence separates childhood from adulthood. This period is usually divided into early adolescence, that is, high school age (15-18 years) and late adolescence (18-23 years). It was found that adolescence is characterized by introspection and reflection. This age is characterized by increased emotional excitability (sharp mood swings, imbalance, anxiety). It was stated that work in the direction of patriotic education of high school students should be structured so that it also provides maximum benefit to their mental development. When organizing the perception of various educational materials of patriotic content by students, the teacher must take into account that this education takes place in close interaction of such mental operations as: analysis, comparison, determination of general, private and special features, abstraction, generalization, synthesis. It was found that under the influence of interest, intellectual activity increases, memory improves, imagination, perception, concentration of attention, thoughts are strengthened. Spiritual, civic and strong-willed qualities of the personality are also brought up under this influence. A characteristic feature of interest in knowledge is that this process has an intellectual nature: the subject that arouses interest helps to identify new aspects of the subject, to discover the meaning of observed events, to understand cause-and-effect relationships. If the teacher can awaken in students an interest in knowledge of patriotic content, students will have a desire for independent creative works of patriotic content; they will strive for knowledge, will be able to solve difficulties on the way to acquiring knowledge.
Key words: *patriotic education, high school students, psychological and pedagogical features, institutions of general secondary education, adolescence.*

Вступ. Вивчення загальних підліткових проблем є неминучою вимогою часу. Проблема розвитку саморегуляції у старшій школі актуальна завжди, оскільки це покоління найменш соціально пов’язане і має найбільш нестабільні погляди, моделі поведінки та відносини з навколишнім світом. Тому важливо розуміти фактори, що впливають на розвиток психології людини.

Освіта має не тільки озброїти учнів знаннями, а й забезпечити їхнє патріотичне зростання, що вимагає від кожного вчителя великого досвіду, наукового потенціалу та знань у даному напрямі.

При патріотичному вихованні учнів старших класів першорядне значення має організація уроку. У цьому випадку вся майстерність та талант учителя полягає у застосуванні нових педагогічних технологій та інтерактивних методів, творчий підхід до навчального матеріалу. Тільки так можливо підвищити пізнавальну активність учня до знань патріотичного змісту.

Для виконання цього завдання необхідно свідоме засвоєння мотивів навчання, формування в учнів позитивного ставлення, інтересу до матеріалу, який вивчається. Успішне вирішення визначених завдань у напрямі патріотичного виховання вимагає від вчителя знати психологічні, вікові та індивідуальні особливості старшокласників, розуміти вольові та емоційні критерії їх психологічного розвитку, знати особливості пізнавальної та розумової діяльності у цьому віці.

Аналіз останніх досліджень. Вивченням питання психолого-педагогічних особливостей старшокласників займались С. Ващенко Ю. Малієнко, П. Мороз, С. Сафарян, О. Пометун, В. Уруський та інші. Питання дослідження ідентичності, самовизначення, поведінки старшокласників та їх мотивації займались такі дослідники як: І. Бех, А. Богуш, Л. Божович, І. Булах, Л. Виготський, В. Давидов, І. Зязюн, І. Кант, І. Кон, С. Максименко, Є. Мулик.

І. Підласий обґрунтовано визнає той факт, що людина, будучи активною істотою, може сама свідомо змінювати власну особистість, тобто може займатися власним розвитком. Але автор наголошує, що самовиховання не може відбуватись у відриві від навколишнього середовища, воно здійснюється тільки при активній взаємодії з навколишнім світом [9, с. 3].

Н. Максимова у своїй статті «Соціально-психологічний аспект адиктивної поведінки підлітків та молоді» першою висунула ідею про керівну роль освіти та виховання у психічному розвитку людини. На її думку, освіта завжди йде попереду розвитку та веде розвиток за собою. Без навчання не може бути повноцінного розвитку. У міру розвитку психіки людини зростає цілісність, єдність, стійкість, відбувається їх інтеграція в результаті цього в особистості з'являються ті чи інші якості [8, с. 42].

Мета статті. Виявити та обґрунтувати психолого-педагогічні особливості патріотичного виховання старшокласників в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Старший шкільний вік охоплює підлітковий і юнацький. Він є одним із основних періодів становлення особистості, що включає усвідомлення сенсу життя та свого призначення. Більшість учених сходяться на думці, що підлітковий вік та юність є головними періодами формування переконань та здібності самостійно будувати свій життєвий шлях. Нині ситуація розвитку старшокласників ускладняється ще складністю соціальної перебудови в нашій країні, тому необхідне вивчення психології сучасних юнаків та дівчат, особливостей її формування та особистісної саморегуляції.

Підлітковий вік відокремлює дитинство від дорослого життя. Його прийнято ділити на ранній підлітковий вік, тобто старший шкільний вік (15–18 років) та пізній підлітковий вік (18–23 років).

Як стверджує І. Булах, до основних новоутворень підліткового віку відносяться поява життєвого планування, саморефлексія, усвідомлення власної особистості, підготовка до самовизначення, побудова свого життя, поступове зростання в всіх сферах життя. Іншими словами, юність – це час вибирати життєвий шлях, вступати до інституту, займатися обраною професією (пошуком), створювати сім'ю, вибирати стиль тощо [1, с. 12].

Підлітковий вік характеризується самоаналізом та рефлексією. Для цього віку характерна підвищена емоційна збудливість (різкі перепади настрою, неврівноваженість, тривожність). При цьому, що старший юнак чи дівчина, тим паче виражено поліпшення загального емоційного стану.

У цей період формується система уявлень про себе, істинних чи хибних, психологічна реальність, що впливає на поведінку й породжує певні переживання. У самосвідомість вводиться фактор часу (молоді люди починають жити майбутнім). Усе це пов'язано зі зростаючою самостійністю, особистим контролем, відкриттям свого внутрішнього світу та новими етапами інтелектуального розвитку.

Серед позитивних рис найчастіше зустрічаються такі характеристики: «Я не підведу своїх друзів», «Я вірний своїм друзям», тобто ті якості, які важливі для зближення з однолітками, або ті, які заважають (егоїзм, грубість). Те саме стосується самооцінки, як однієї з найважливіших психологічних характеристик молоді (прийняття, схвалення або неприйняття, незадоволення собою), розрив між ідеальним та дійсним «Я».

Н. Гуслякова наголошує, що швидкий темп розвитку особистості, більше носить у собі руйнівну характеристику, ніж творчу. Від особливостей поведінки підлітка, таких як закритість, труднощі у соціалізації, страждає власне «Я» і це супроводжується внутрішньою напругою, негативним ставленням до оточення. У 15–16 років для старших підлітків цей вік є кризовим періодом, усі системи організму та психіки зазнають змін. На перший план виходять регулюючі

можливості, провідною цінністю стає відповідальність, перетворюється та вдосконалюється особистісна рефлексія підлітка [2, с. 11].

Основні вікові новоутворення відбуваються у період починаючи з 15–16 років, який є кульмінаційною точкою. У цей період відбувається якісне зрушення особистісної саморегуляції, фокус зовнішньої поведінки зміщується. Внутрішня активність бере верх над зовнішньою активністю.

На думку К. Дорошенка, на період старшого шкільного віку припадає розвиток внутрішньої активності, оскільки вона входить до складу регуляторного механізму поведінки. Когнітивний компонент активності старшокласника спрямований на створення позитивного образу його індивідуальних якостей, зовнішності, здібностей та соціального розвитку. На підвищення самооцінки, авторитету впливає оцінно-вольова система. Лінія поведінки усвідомленого вибору та відповідальності містить в собі мотиваційний компонент. Зовнішній бік активності визначає поведінковий компонент [3, с. 132].

У період навчання в старшій школі з одночасним розвитком абстрактно-логічного мислення, слід не забувати й про розвиток рефлексивних здібностей старшокласників, критичності до себе та соціуму.

Особистісні утворення є частиною структурного компонента регуляції, куди входять ціннісні орієнтації, активність діяльності та рефлексія.

У підлітковий період особистісна саморегуляція закладає основи соціально-моральної поведінки та формує загальну спрямованість моральних уявлень та установок. Зміна всіх структурних компонентів особистісної саморегуляції відбувається протягом усього підліткового періоду. У ці динамічні прогресивні зміни входять базові цінності та рефлексії. Це свідчить про якісні зрушення у розвитку особистісної саморегуляції..

Після підліткового віку розвиток особистісної саморегуляції продовжується далі. У підлітковий період система регуляції недостатньо інтегрована, однією з найважливіших складових для розвитку особистісної саморегуляції є самокерівництво та впевненість у власних рішеннях і діях. Підлітковий онтогенез плавно перетікає на юнацький вік, де динаміка розвитку усвідомленої регуляції в юнацькому віці тісно пов’язана з етапами підліткового онтогенезу.

Учитель старших класів повинен не тільки мати глибокі знання щодо правильної організації освітнього процесу, але й повинен розуміти загальні психологічні особливості старшокласників для ефективного здійснення патріотичного виховання.

Дослідник у галузі психології М. Корольчук вважає, що психологічні особливості є продуктом середовища, навчання та виховання. Психологічні особливості закладаються ззовні у свідомість людини, під впливом середовища, навчання та виховання, тобто відбувається їх формування в онтогенезі [5, с. 154].

Безумовно, як талант і здібності, своєрідність темпераменту та пам’яті, особливості характеру, нервова система та спадковість мають велике значення для формування особистості, але, якщо говорити про патріотичне виховання громадянина України, то тут важливе значення відіграє саме середовище, в якому виховується людина.

Психологічні особливості людини багато в чому відіграють керуючу роль в її формуванні та розвитку, але вирішальну функцію виконує все ж таки соціальне виховання людини, умови її проживання та навчання.

На думку О. Кендус, робота у напрямі патріотичного виховання старшокласників має бути збудована так, щоб вона давала також максимальну користь їх розумовому розвитку. При організації сприйняття учнями різноманітних навчальних матеріалів патріотичного змісту вчитель повинен враховувати, що це виховання відбувається у тісній взаємодії таких

розумових операцій, як аналіз, порівняння, визначення загальних, приватних та спеціальних особливостей, абстрагування, узагальнення, синтез тощо [4, с. 11].

Дуже важливе значення має створення для учнів різних завдань патріотичного змісту з систематизації, узагальнення здобутих знань, уміння самостійно працювати з різними літературними джерелами, робити порівняння фактів, отриманих із різних посібників, засобів масової інформації, з того чи іншого питання.

Як стверджує Я. Крушельницька, під мотивом у психології розуміються причини, які закликають учнів до дій. На формування мотивів впливають вимоги та інстинкти, схильність та емоції, рішення, ідеї, інтереси. Навчальні мотиви можуть бути різними: виконання бажань батьків при отриманні інформації, бажання «не відстати від інших», отримати свідоцтво про закінчення школи, прагнення вступити після школи до закладу вищої освіти тощо [6, с. 89].

М. Лузан у своїй статті «Професійні ідеали старшокласників: сутність та сучасні особливості» наголошує, що найвищі мотиви – це здобуття знань з метою бути корисним суспільству, і нарешті, мотив «багато знати». Завдання вчителя – формувати в учнів високі соціальні, громадянські та духовні мотиви, тобто виховати віру у необхідність отримання знань заради бажання «бути корисним суспільству» [7, с. 301].

Якщо у більшості учнів ми змогли б пробудити та розвинути інтерес до знань патріотичного змісту, то процес навчання буде вдалим. У такому разі інтерес до знання – прагнення багато знати перетворюється на один із провідних мотивів учнів.

Під впливом інтересу зростає інтелектуальна активність, удосконалюється пам’ять, посилюється уявлення, сприйняття, зосередження уваги, думки. Також виховуються під цим впливом духовні, громадянські та вольові якості особистості.

Характерною особливістю інтересу до знань є те, що цей процес має інтелектуальний характер: суб’єкт, що викликає інтерес, допомагає визначити нові сторони предмета, відкрити значення подій, що спостерігаються, зрозуміти причинно наслідкові зв’язки. Якщо вчитель зможе пробудити в учнів інтерес до знань патріотичного змісту, то в них з’являється бажання до самостійних творчих робіт патріотичного змісту; вони будуть прагнути до знань, зможуть вирішувати труднощі на шляху до здобуття знань.

Якщо ж інтерес до знань патріотичного змісту не виник, інформація проходить через мозок безслідно при абсолютній байдужості учнів, не пробуджуючи позитивних емоцій.

Спільно з учителем отримані знання патріотичного змісту допомагають учням при подальшій самостійній роботі з додатковою літературою, науковими, науково-популярними брошурами, журналами, навчальними посібниками, такі знання можуть бути корисними для вступників до закладів вищої освіти тощо.

Результати діяльності учнів у напрямі патріотичного змісту мають бути перевірені у класі, обговорені та оцінені.

Досвід творчих учителів та проведені дослідження показують, що корисно для старшокласників буде міні-дослідницька робота патріотичного змісту (твори відомих письменників рідного краю, історичні назви вулиць, пам’ятники відомим особистостям рідного краю тощо), підготовка реферату, написання твору патріотичного змісту тощо.

Можна запросити учнів-авторів найцікавіших рефератів, розповісти про них на уроках, навчальних конференціях, семінарах.

Результати перевірки творів та рефератів аналізуються у класі. Найкращі роботи можна рекомендувати до творчих-учнівських виставок. У всіх випадках учні повинні відчувати, що вчитель небайдужий до їх самостійних робіт.

При розвитку інтересу до знань патріотичного змісту у системі навчальних занять потрібно створити умови для того, щоб учні не тільки отримували нові знання, а й удосконалювали навички, освоювали методи наукових досліджень: спостереження, експеримент, розумове моделювання, встановлення гіпотези тощо.

Ще одним із факторів ставлення учнів до роботи патріотичного змісту є особистість педагога. Якщо у школі працює вчитель, який любить свій предмет, є патріотом України, то він звісно приверне увагу багатьох старшокласників до матеріалу патріотичного змісту.

Особистісні якості вчителя, його діяльність на уроці, особистий приклад є основними джерелами появи в учнів інтересу до знань патріотичного змісту.

Підлітки дуже цінують спілкування з дорослими, внутрішньо визначаючи їх авторитет і з огляду на їхню думку можуть ставати однодумцями. Підлітки жадають спілкування, дуже люблять, коли їх самих оцінюють у цій роботі за дорослими мірками. Для підлітка надзвичайно важливо, щоб це була справжня робота, а не формальний захід, проведений для «галочки».

Найбільшу повагу у старшокласників викликає високий професіоналізм учителя – якщо той добре знає предмет, вимогливий до себе, то старшокласники готові прийняти таку саму вимогливість педагога до них самих.

Висновки. Природні здібності людини є важливим чинником психологічного розвитку, наявність деяких анатомо-фізіологічних особливостей є природною умовою розвитку здібностей. Здібності формуються та розвиваються під впливом умов життя та діяльності людини, її навчання та виховання. Але варто розуміти, що патріотичне виховання також має здійснюватися систематично та послідовно та бути інтегрованим у всі навчальні дисципліни закладів загальної середньої освіти. При патріотичному вихованні учнів старших класів першорядне значення має організація уроку. У цьому випадку вся майстерність та талант учителя полягає у застосуванні нових педагогічних технологій та інтерактивних методів, творчий підхід до навчального матеріалу. Тільки так можливо підвищити пізнавальну активність учня до знань патріотичного змісту.

Список використаних джерел

1. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: автореф. дис. … д-ра психол. наук. Київ, 2004. 42 с.
2. Гуслякова Н. І. Ідеали і ціннісні орієнтації сучасних підлітків. *Рідна школа.* Київ, 1993. № 8. С. 11–14.
3. Дорошенко К. Г. Виховання гуманістичного ідеалу старших підлітків у позакласній діяльності: дис… канд. пед. наук. Київ, 2003. 239 с.
4. Кендус О. З. Проблема національного ідеалу в українській філософській думці першої половини XX століття: автореф. дис. … канд. філософ. наук. Львів, 2003. 20 с.
5. Корольчук М. С. Психодіагностика: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / заг. ред. М. С. Корольчук. Київ: Ельга, Ніка-Центр, 2004. 400 с.
6. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2000. 232 с.
7. Лузан М. В. Професійні ідеали старшокласників: сутність та сучасні особливості. *Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді:* збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2010. Вип. 14. Кн. 2. С. 301–310.
8. Максимова Н. Ю., Толстоухова С. В. Соціально-психологічний аспект адиктивної поведінки підлітків та молоді. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2000. 200 с.
9. Підласий І. Ідеали українського виховання. *Рідна школа.* 2000. № 2. С. 3–7.

References

1. Bulakh I. S. (2004). *Psykholohichni osnovy osobystisnoho zrostannia pidlitkiv* [Psychological bases of personal growth of adolescents]: avtoref. dys. … d-ra psykhol. nauk. Kyiv [in Ukrainian].

2. Husliakova N. I. (1993). Idealy i tsinnisni oriientatsii suchasnykh pidlitkiv [Ideals and value orientations of modern teenagers]. Ridna shkola – Native school, 8, 11–14 [in Ukrainian].
3. Doroshenko K. H. (2003). *Vykhovannia humanistychnoho idealu starshykh pidlitkiv u pozaklasnii diialnosti* [Education of the Humanistic Ideal of Senior Adolescents in Extracurricular Activities]: dys… kand. ped. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
4. Kendus O. Z. (2003). *Problema natsionalnoho idealu v ukrainskii filosofskii dumtsi pershoi polovyny XX stolittia* [The Problem of the National Ideal in the Ukrainian Philosophical Thought of the First Half of the XX th Century]: avtoref. dys. … kand. filosof. nauk. Lviv [in Ukrainian].
5. Korolchuk M. S. (2004). *Psykhodiahnostyka* [Psychodiagnostics]: navch. posib. dlia stud. vyshchykh navch. zakl. / zah. red. M. S. Korolchuk. Kyiv: Elha, Nika-Tsentr [in Ukrainian].
6. Krushelnytska Ya. V. (2000). *Fiziolohiia i psykholohiia pratsi* [Physiology and psychology of work]: navch. posib. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
7. Luzan M. V. (2010). Profesiini idealy starshoklasnykiv: sutnist ta suchasni osoblyvosti. *Teoretyko-metodolohichni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi* [Theoretical and Methodological Problems of Education of Children and Student Youth]: zbirnyk naukovykh prats. Kamianets-Podilskyi: Zvoleiko D. H. [in Ukrainian].
8. Maksymova N. Yu., Tolstoukhova S. V. (2000). *Sotsialno-psykholohichnyi aspekt adyktyvnoi povedinky pidlitkiv ta molodi* [Social and psychological aspect of addictive behavior of adolescents and youth]. Kyiv: VPTs «Kyivskyi universytet» [in Ukrainian].
9. Pidlasyi I. (2000). Idealy ukrainskoho vykhovannia [Ideals of Ukrainian education]. Ridna shkola – Native school, 2, 3–7 [in Ukrainian].

Вісник
Дніпровської академії
неперервної освіти

Серія
«Філософія. Педагогіка»
№ 1 (8) 2025 рік

Видання розміщено
на сайті Вісника за посиланням:
https://visnuk.dano.dp.ua/index.php/pp

Періодичність видань – 2 рази на рік.

КОНТАКТИ РЕДАКЦІЇ:

Адреса: вул. Володимира Антоновича, 70,
м. Дніпро, 49006
Комунальний заклад вищої освіти
«Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради»

Тел./Факс: (056) 732-48-48
Email: VISNYK@dano.dp.ua
Сайт: https://visnuk.dano.dp.ua/
Вебсторінка «Філософія. Педагогіка»:
https://visnuk.dano.dp.ua/index.php/pp

Формат А4

Оригінал-макет видання
підготовлено редакцією Вісника
49006, м. Дніпро,
вул. Володимира Антоновича, 70
Тел./факс: (056) 732-48-48

Свідоцтво про державну реєстрацію,
Міністерство юстиції України,
Серія КВ № 25053-14993Р від 19.11.2021,
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованого медіа,
Національна рада України з питань телебачення
і радіомовлення, рішення № 358, 15.02.2024
протокол № 6, ідентифікатор медіа: R30-02741

Видається з січня 2022 р.

Dnipro Academy
of Continuing Education
Herald

Series
«Philosophy. Pedagogy»
№ 1 (8) 2025

The publication is posted
on the Herald's website at the link:
https://visnuk.dano.dp.ua/index.php/pp

Frequency of publications – 2 times a year.

EDITORIAL CONTACTS:

Address: 70, Volodymyr Antonovych St.,
Dnipro, Ukraine, 49006
Communal Institution of Higher Education
«Dnipro Academy of Continuing Education»
of Dnipropetrovsk Regional Council»

Tel./Fax: (056) 732-48-48
Email: VISNYK@dano.dp.ua
Website: https://visnuk.dano.dp.ua/
Web page «Philosophy. Pedagogy»:
https://visnuk.dano.dp.ua/index.php/pp

A4 format

The original layout of the publication was prepared
by the Herald editorial office
70, Volodymyr Antonovych St.,
Dnipro, Ukraine, 49006
Tel./fax: (056) 732-48-48

Certificate of state registration,
Ministry of Justice of Ukraine,
Series KV No. 25053-14993P of 19.11.2021.
Registration of an entity in the field of print media,
National Council of Ukraine on Television and
Radio Broadcasting, decision No. 358, 15.02.2024,
protocol No. 6, media identifier: R30-02741

Published since January 2022